

Colofon

Pluustergoud is een uitgave van de "Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o." en verschijnt tweemaal per jaar in juni en december.

Voor inlichtingen over de vereniging: secretariaat "Historische Vereniging

Hoogezand-Sappemeer e.o."

W. A. H. Rozema, Noordersingel 24,
9601 CJ Hoogezand. Tel. 06.51434939

hisverhosap@gmail.com

Website:

www.historische-vereniging-hs.nl

Opgave lidmaatschap

Via het secretariaat, 20 Euro per jaar

Bankrekening:

NL42INGB0007453326

De HVHS e.o. is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI), alsmede een Culturele ANBI (dossiernummer 92 837)

Redactie: Daan Hulsebos, Melle Vos

Redactieadres: D.Hulsebos,
Burg. Tuinstraat 7, 9602 CZ Hoogezand
danielhulsebos@hetnet.nl

Ontwerp en layout:

Jan Pekelder

Losse exemplaren van dit thema nr. zijn verkrijgbaar voor € 9,95 excl. portokosten. Aanvraag via het secretariaat (per mail) of telefonisch 0598 382304

Copyright: Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o. overname van (gedeelten) artikelen en/of afbeeldingen is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

Inhoudsopgave

Namens bestuur en redactie		Okkie Smit	5
Oorkonde J. Lahpor + toelichting			7
Bevrijdingsrok		Bevrijdingsmuseum N.N.	9
Opblazen bruggen			10
Grönneger bevrijdingslied	(PG 41/juni 2015)		11
Bevrijdingsrevue 'T WORDT WEER GOED'	(PG 21/juni 2005)	Stienus Wiegertjes	12
Zelfde plaats, andere foto		Gerrit Stuut	16
Wij zagen de bevrijding van Foxhol	(PG 31/juni 2010)	W. Eefting	18
De bevrijding van Waterhuizen	(PG 44/dec. 2016)	Lineke van Geest	19
De bevrijding van Sappemeer		Gerrit Stuut	21
Mijn herinneringen aan de bevrijding		Mien Westerdiep	24
Citaten uit het dagboek van Koos Smedes jr.			25
Drama tijdens de bevrijding	(PG 31/juni 2010)	Janneke Hessing-Alberts	27
De bevrijdingsboom van Westerbroek	(PG 42/dec. 2015)	Mien Westerdiep-Niemeijer	30
Duitsers op de vlucht		Reinder Beerta	31
Bevrijding		mevr. Kolff-Reinders	32
Verzetshelden geëerd met straatnamen		Melle Vos/Wim A.H. Rozema	34
Herinneringen aan een zeer bevlogene tijd	(PG 21/juni 2005)	Henk Raspe (1931)	36
Een kleine daad in het verzet		Gretha Perdon	42
Een Foxholster geheim agent in de tweede wereldoorlog			
	(PG 33/juni 2011)	Melle Vos/Daan Hulsebos	43
Het rieten koffertje		Wim A.H. Rozema	52
Dagboek van mevrouw Kremer	(PG 40/41/42/ dec. 2014/juni 2015/dec.2015)	Gerrit Stuut	54
Hoe een tiener uit Foxhol de oorlog beleefde		Daan Hulsebos	88
De oorlogsgeschiedenis van mijn vader		Melle Vos	89
De laatste oorlogsjaren en bevrijding aan 't Kalkwijksterdiep		A.Blaak	93
Mijn herinneringen aan de tweede wereldoorlog		Henk Raspe (1929)	95
Herinneringen aan de oorlogstijd		Frits Kruse	97
Volg het spoor terug	(PG 45/juni 2017)	Melle Vos	98
Moeders met baby's: verschrikkelijk		Wim A.H. Rozema	101
Naar het land van de misdaad		Gerrit Stuut	102
Oorlogsherinneringen aan Foxhol	(PG 45/juni 2017)	Frederika de Vries	104
Hongerkind Willie Taal terug in Kielwindeweer		Rachel Hiemstra / Teade Smedes	105
Een puber in de tweede wereldoorlog	(PG 10/dec. 1999)	H.H. Bullinga	107
Mijn herinneringen aan de tweede wereldoorlog		Janet Vandenbult	109
Mijn herinneringen aan de tweede wereldoorlog		Jack Tulp	110
Interview met kapitein Harrie Roossien		Marten van der Laan	113
De Frieslandriegel	(PG 43/juni 2016)	Wim A.H. Rozema	120
Ineens een vreselijke knal...	(PG 45/juni 2017)	Wim A.H. Rozema	124
Vals persoonsbewijs Roelof ten Brink			127
Van huis en haard verdreven	(PG 43/juni 2016)	Wim A.H. Rozema	128
Oorlogsavonturen van Rieks Stiekema		Goff Miedema	133
Luisteren en stil zijn op de vlakte.....		Wim A.H. Rozema	138
Vroeger en Nu		Wim A.H. Rozema	139
Omslag achter: Stil		Tanja Helderma	

Van het bestuur

75

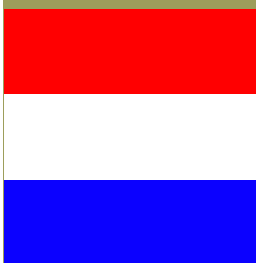
75

75

75

75

75

Dit is een vaste rubriek in elk nummer van het blad van de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. Ook in dit themanummer n.a.v. "75 jaar vrijheid." Deze Pluustergoud is anders dan andere. Het verschijnt later dan gepland (mei was aanvankelijk de bedoeling). Het formaat is anders dan u gewend bent en het is niet alleen bestemd voor onze leden maar ook voor alle leerlingen van groep 7 en 8 van de basisscholen in de voormalige gemeente Hoogezand-Sappemeer.

Welkom, jonge lezers! Waarschijnlijk hebben jullie op school al stil gestaan bij het feit dat het dit jaar 75 jaar geleden is dat er een einde kwam aan de Tweede Wereldoorlog. In ons land geldt 5 mei 1945 als Bevrijdingsdag. Een Nationale Feestdag. Elk jaar zijn er in het hele land activiteiten om het einde van de Tweede Wereldoorlog te vieren. De vlaggen gaan uit, een bekende Nederlander houdt de 5 mei-lezing, er worden "bevrijdingsfestivals" en andere festiviteiten georganiseerd. Maar dit jaar niet. Op deze dag vieren we ook de bevrijding van het toenmalig Nederlands-Indië en staan we stil bij de waarde van vrijheid, democratie en mensenrechten. Het is goed, niet alleen op 5 mei, om je af te vragen: Wat is vrijheid eigenlijk? Wat betekent vrijheid voor mij? Welke beperkingen ervaar ik bij mijn vrijheid? Geldt vrijheid voor iedereen in gelijke mate? Is het terecht dat we de vrijheid van anderen beperken? Hoe ver mogen/willen we daarin gaan? Allemaal vragen die ook gesteld zouden worden in "de Vrijheid-express", een speciale touringcar die in april/mei door onze provincie zou gaan rijden.

De Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. had in samenwerking met anderen hiervoor plannen ontwikkeld om aandacht te

besteden aan ingrijpende gebeurtenissen in onze woonplaats tijdens de oorlog. Helaas konden ook die in verband met de maatregelen ter bestrijding van het Corona virus niet doorgaan. Dit jaar gaat alles anders. We hebben de festiviteiten rond Bevrijdingsdag moeten beperken. We schrijven "Corona virus-geschiedenis", waarvan pas in de toekomst duidelijk zal worden hoe ingrijpend die in 2020 is geweest!

Voor de vaste lezers van Pluustergoud geldt dat u in deze speciale editie, meer (kleuren)foto's aantreft dan gebruikelijk. Ook zullen enkele artikelen u misschien bekend voorkomen omdat zij al in eerdere edities stonden. De redacteuren Daan Hulsebos en Melle Vos vonden ze de moeite waard om opnieuw te publiceren.

Hoewel ons land ook na 1945 bij oorlogssituaties betrokken was, blijkt uit onderzoek dat Nederlanders met "de oorlog" nog steeds de Tweede Wereldoorlog bedoelen. Mede daarom, 75 jaar na de bevrijding, een speciale editie van ons blad. Waarin gebeurtenissen beschreven staan die hier en daar een nieuw/ander inzicht geven in wat zich tijdens de bezettingsjaren in ons gebied afspeelde.

Opdat wij niet vergeten!

Ook als er steeds minder mensen zijn die de oorlog hebben meegemaakt.

Tenslotte woorden van dank: Voor al diegenen die, op welke manier dan ook, hun medewerking verleenden aan dit magazine. En voor het gemeentebestuur van Midden-Groningen dat middels een subsidie deze speciale uitgave mede mogelijk maakte.

Hartelijk dank!

Okkie Smit
Voorzitter

GEMEENTE

HOOGZAND

HOOGZAND, 8 NOVEMBER 1945.

Bij de bevrijding onzer gemeente op 14 April 1945 heb ik de spontane medewerking bij de handhaving van de openbare orde ondervonden van de geheele bevolking.

De daadwerkelijke hulp van een -tal ingezetenen, die zich in verband van de door mij in het leven geroepen Burgerwacht beschikbaar stelden, heb ik buitengewoon op prijs gesteld.

Ik gevoel dan ook behoefte om uitdrukking te geven aan mijn erkentelijkheid voor dezen steun, en was zoo gelukkig onzen plaatsgenoot, den Heer NICO BULDER bereid te vinden, voor dit doel een herinneringsprent te ontwerpen.

Het is mij een genoegen, U een afdruk van de door hem vervaardigde houtsnede aan te bieden als blijk van waardeering voor Uw medewerking en als een kunstzinnige herinnering aan een tijdperk van historische betekenis voor onze gemeente.

De Burgemeester der gemeente
HOOGZAND,

[Handwritten signature]

K9133.

Herinneringsprent ontworpen door Nico Bulder

Bevrijdingsrok

Bevrijdingsdag 5 mei. Op deze feestdag dragen we graag feestelijke kleding. Tijdens en direct na de bevrijding werden kleurige patchwork rokken gemaakt van oude lapjes vaak met de kleuren rood, wit, blauw en oranje. Deze rokken werden wel Bevrijdingsrok of Nationale Feestrok genoemd. Direct na de Tweede Wereldoorlog werden zulke rokken al spontaan gedragen.

Uit Engeland waaide een idee over om rokken te maken uit allerlei stukje textiel. Deze stukjes moesten voor de drager een symbolische waarde hebben, bijvoorbeeld stukken van kleding van in de oorlog overleden familieleden.

Zo konden in de rok datums en namen worden geborduurd met een emotionele betekenis.

De vrouwen konden zich in zo'n rok op een praktische en goedkope manier toch heel feestelijk kleden. Na de oorlog was het lastig om aan textiel te komen en betaalbaar was het al helemaal niet. Ondanks de textiel schaarste in deze jaren waren er wel oude kledingstukken en de lapjes konden op oude rokken worden genaaid. Zo kon oude en kapotte kleding heel goed worden veranderd in een nieuw kledingstuk. De patchwork rok werd met de hand in elkaar gezet, daardoor was elke rok uniek. De lapjes kregen een betekenis door ze te versieren met jaartallen van belangrijke gebeurtenissen of herinneringen.

Met borduurwerk werden deze betekenissen uitgebeeld.

Het dragen van de Bevrijdingsrok heeft niet lang geduurd. Het hoogtepunt was in september 1948 toen honderden vrouwen in hun feestrok liepen in een optocht in Den Haag. Daar werd het vijftigjarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina gevierd. Er zijn daarna geen grote rokkenmanifestaties meer geweest.

Hoewel de rokken nauwelijks meer op straat werden gezien zijn ze toch niet helemaal verdwenen. Er zijn nog rokken bekend waarop data te vinden zijn van tot in de jaren tachtig, maar de meeste rokken werden al vanaf halverwege de vorige eeuw niet meer gedragen.

Opblazen bruggen

Aan de bewoers in de omgeving der bruggen.

Sappemeer, 13 April 1945.

In verband met den precairen toestand zullen de bruggen in deze gemeente worden opgeblazen.

Wij hebben moeite gedaan om door middel van snijbranders zelf de bruggen voor het verkeer ongeschikt te maken. Dit is tegevoeten, doch de mogelijkheid bestaat, dat ons geen voldoende tijd wordt gelaten. Daarom zal het goed zijn, indien daartoe nog gelegenheid bestaat om Uwe woningen zoemogelijk iets te beveiligen.

Ik meen goed te doen U dit mede te deelen.

De Burgemeester,

B.J. van Ham.

Grönnegeer Bevrijdingslied

Van ons lid Mello Vegter kregen wij een Zangbundeltje van de Buurtvereniging 'Verlengde Hoofdstraat'. Het zangbundeltje is uitgereikt ter gelegenheid van de feestavond op vrijdag 7 september 1945 in de zaal Lamein. Op de kaft stond speciaal vermeld 'Bewaar dit bundeltje goed, want het behoudt zijn waarde'. Verder stond er op de kaft 'Zingende mensen – Gelukkige mensen. Naast de bekende liederen als 'Sarie Marais', 'Vlaggelied' en 'Wij leven vrij' stond ook in de bundel onderstaand lied:

Grönnegeer bevrijdingslied

Wijze: Geen lied klinkt zoo krachtvol

*De moffen der oet
De verroaders aan kaant
Nou schient weer de zun
Over 't Grönnegeerlaand
Wie hebben veul leed'n
Mor dit hebben wie leert
Zunder de vrijheid
Is 't leven niks weert
De tied dei nou komt
Brenge nog handen vol waark
Dat dut niks dat moakt ons
Gelukkig en staark
En alk en ain vuilt toch
Dit grote verschil
't Was guster "ik mout"
Mor vandaag is 't "ik wil"*

BEVRIJDINGSREVUE 'T WORDT WEER GOED

Een spektakel dat niet mag worden vergeten

Onlangs kreeg ik uit familiebezit een aantal oude foto's die herinnerden aan mijn vroege jeugd. Eén foto trof mij bijzonder: een afbeelding van ongeveer vijftig personen op een haveloos toneel. November, december 1945. De inwoners van Hoogezand en Sappemeer waren in de ban van de B.S. Revue. Een spektakel dat zoveel jaar later niet mag worden vergeten!

Tableau de la troupe van de B.S. Revue H.S. Hotel Faber, november, december 1945.

Voorste rij van links naar rechts: Klaas de Grooth, Geert Wiegertjes, Nol Huneman, Femmy Hoedemaker, Hein Plinsinga, Riek Plinsinga, Klaas Addens, Betsie Felix, Annie Addens- de Grooth, Trijn Schildkamp (met vlag, rechts achter Annie Addens-de Grooth), Bram Bakema, Henk Jonker en Sjors Frerks. Tweede rij van onderen: Sien Schildkamp, Alie Brouwer, Truus Globus, Alie Brinks, ??, Reinders, Klazien Sloots en Marie Scholtens. Derde rij van onderen: ??, ??, Marie Kuiper, Alie Faber, ??, Titia Blauw, Tiesje Eefting, ??, ??, Engeliën Veenhoven en Annie Schreuder. Vierde rij van onderen: Antje Schaap, Tiesje Haak, Jantje Brinks, ??, ??, ?? en Coba Kliphuis. Vijfde rij van onderen: ??, Annie Hoedemaker, Sjoertje Bekius, Alie Bakker, Lenie van Delden. Midden boven: Imke Wiegertjes-Bakker.

Herfst 1945, ik was 9 jaar. De herin-

nering aan de B.S. Revue H.S. staat me niet meer vlijmscherp voor de geest, maar ik weet wel dat mijn ouders meespeelden en dat mijn broers en ik een voorstelling mochten bijwonen: wat een belevenis! Het leek wel een sprookje: toneelspel, muziek, zang, dans, pracht en praal. Heren in deftige kostuums en dames in chique lange jurken. Zo kort na de oorlog, dat zoiets bestond! Nog geen half jaar eerder was ons gezin na een onderduikperiode van meer dan zeven maanden weer herenigd in de Nutsstraat, in een huis, dat compleet was leeggeroofd. We waren vrij, maar we hadden niets. Dan was de

te zalen: vier keer in hotel Faber in Hoogezand en drie keer in hotel Struvé in Sappemeer. Een duidelijker bewijs van succes is nauwelijks denkbaar.

Voorzijde programmablad

De totstandkoming en naam van de B.S. Revue H.S.

Hoewel het niet helemaal zeker is, is toch de algemene gedachte dat de revue tot stand is gekomen op initiatief van een aantal leden van de Binnenlandse Strijdkrachten in Hoogezand en Sappemeer. Vandaar de afkorting B.S. Revue H.S. Na de bevrijding was er een golf van feesten en partijen bij clubs en buurtverenigingen. Ook een aantal leden van de Binnenlandse Strijdkrachten droeg hun steentje bij aan de bevrijdingsvreugde met een show dat zijn weerga niet kende. Meer dan 75 personen hebben zich voor de revue ingezet. De uitvoeringsdata, die we zeker weten, waren 9, 13, 17, 20 en 24 november 1945. Naast het vermaak diende deze revue tevens een ander doel. De initiatiefnemer van de revue, de Binnenlandse Strijdkrachten, wilde tevens de gevallen voor de vrijheid van ons land en onze

gemeente herdenken.
Veel leden van de Binnenlandse Strijdkrachten hebben tijdens de oorlog een rol gespeeld in het verzet. Het lag dan ook voor de hand dat zij met dit initiatief kwamen.

Het waren niet altijd vloeiende teksten, maar het enthousiasme vergoedde veel. De revue opgebouwd uit conferences, sketches en balletten. De regie was in handen van de heer Hein Plinsinga. De verbindende

*Och, wat was het een ellende
Och, wat was het een gedoe
Toen men door de moffenbende
Uitgeplunderd werd en hoe.
Alles konden ze gebruiken
Ook de fiets die ging er aan
't Was alsof ze konden ruiken,
Waar nog wel een fiets kon staan.*

*(Refrein) Pas op, pas op, denk om je fiets
Berg ze op in kelder of op zolder
Stop ze weg, ze staan voor niets
Want de mof, die heeft de fietsenkolder.*

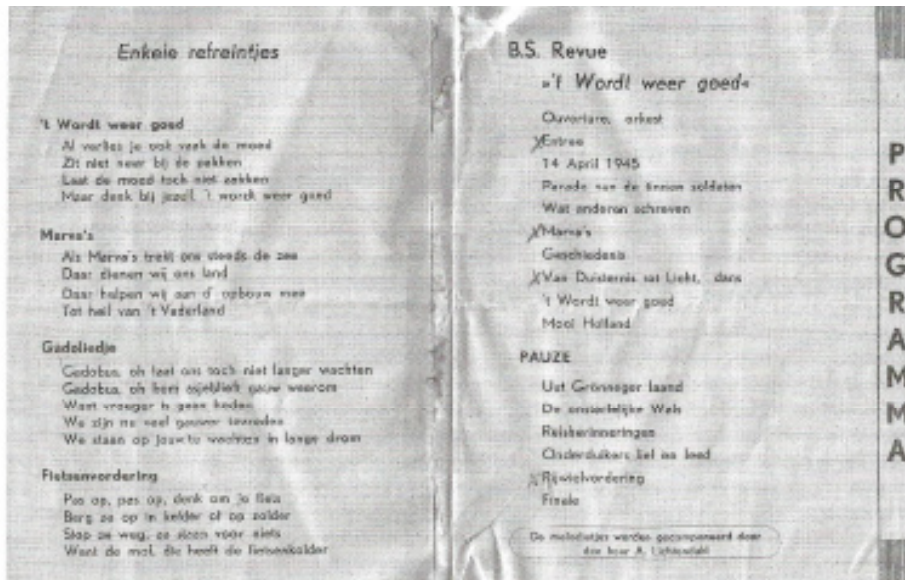
*Nauwelijks was de mof verdwenen
En koos vlug het hazenpad
Of de fietsen die verschenen
Fonkelnieuw uit 't moffenbad
Maar voor alle gedupeerden
Vragen wij och stuur toch vlug
Uit het land der moffrikanen
Een splinternieuwe fiets terug.*

(Refrein)

Dan was er de sketch over een man die alles leent van zijn burens en telkens weer zegt hij, dat het maar voor een klein ogenblik is. "t Is moar veur ain ogenblikje". Dit loopt zo de spuigaten uit, dat op een gegeven moment de buurman, op zijn beurt, zijn buurvrouw leent. "'t Is moar veur ain nacht".

Nog een sketch van twee heren op een tandem. De duopassagier roept naar de bestuurder: "Wat rammelt dien sputterbred ja". Zegt de bestuurder: "Wat?" "Dat dien sputterbred zo rammelt!" Weer vraagt de bestuurder: "Wat?" Waarop de duopassagier de bestuurder nogmaals in het oor brult: "Dat zien sputterbred zo rammelt." De bestuurder geeft de conversatie op. "Ik heur d'r ja niks van, want mien sputterbred rammelt zo".

Het publiek vond het prachtig! Getuige de sketches en liedjes en ook het programmapunt "Uut Grönneger laand" dat volgde na de pauze, werd het Grönnings bepaald niet onder stoelen of banken gestoken. In hoog tempo volgden een aantal sketches en liedjes elkaar op. We noemen het "Gado-lied". De coupletten zijn (nog) niet herontdekt, maar het refrein weten velen zich nu nog te herinneren.

Het programma van de revue

Om een indruk te krijgen van de revue volgen hierna een aantal programmaonderdelen. Aan de openingsact deden alle spelers mee. De tekst van het lied is bewaard gebleven.

"Welkom dames, welkom heren, Welkom allen in deez, zaal. Wat wij u hier presenteren is wat wils voor allemaal. 't Is soms bont, dat hindert niet. Als u er maar van geniet.

(Refrein) "Wij staan allen nu paraat, Na zo menig wijze les. U ziet hier het resultaat: De B.S revue H.S."

"Het zijn allen dilettanten, die dit werk hebben gewrocht. Rekent u op oude klanten, dan staat vast u bent bekocht. Eén ding willen wij proberen: u vanavond amuseren."

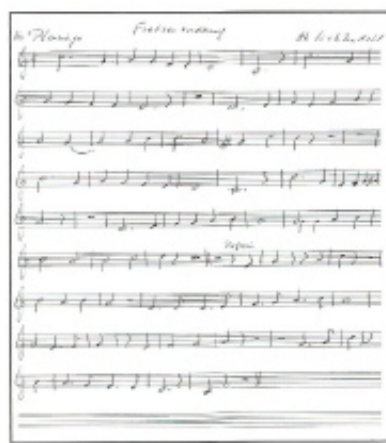
(Refrein).

"'t Is van alles door elkaar, dat men u vanavond biedt, 't lijkt wel wat op alerhande, 't is een dansje en een lied. 't Mag een lach zijn soms een traan, als u aan het slot maar bent voldaan."

(Refrein)

teksten en een groot deel van de conferences werden gedaan door de heren Hein Plinsinga en Klaas Adens. Hein Plinsinga zong tevens enkele duetten met zijn dochter Riek. Eén van de nummers die zij brachten ging over een jong stel dat elkaar op de ijsbaan leerde kennen: "Dat kwam van dat scheuveln op 't ies". De sketches herinnerden aan de oorlogstijd, waarbij de nadruk lag op vermakelijke situaties, want die waren er natuurlijk ook. Zoals de hilarische sketch van de fiets die moest worden verborgen en in haar geheel in de bedstee verdween om er na de oorlog in tientallen onderdelen uit tevoorschijn te komen. Deze sketch vormde een bruggetje naar een lied met de titel "Fietsenvordering".

FIETSENVORDERING

GADOLIEDJE

*Gado-bus, oh laat ons toch niet langer wachten.
Gado-bus oh kom asjeblijft gauw weerom
Want vroeger is geen heden
We zijn nu veel gauwer tevreden,
We staan op jou te wachten in een lange drom.*

Het volgende lied behoorde eveneens tot de populaire meezingers.

HET MARVA LIED

*Als Marva's trekt ons steeds de zee
Daar dienen wij ons land
Daar helpen wij aan d'opbouw mee
Tot heil van 't Vaderland.*

BALIETTEN

En dan waren er de balletten. Uit de gymnastiekverenigingen H.S. en D.O.S werd een dertigtal jonge dames gerekruteerd. Er waren twee meisjes van veertien jaar, de overige dames waren rond de twintig. In dit verband merken we op dat hier sprake was van een hechte samenwerking tussen verenigingen van verschillende gezindten. Dat was al heel wat in onze verzuilde gemeenten. Deze balletten kregen gestalte onder leiding van de heren Klaas de Grooth en Klaas Addens. Anderzijds waren de dames Cor den Butter, Annie de Grooth, Annie Addens en Trijntje Middel verantwoordelijk voor de prachtige kostuums. Ik heb gesproken met een paar deelneemsters van de balletten. Zij zijn in leeftijd nu rond de tachtig jaar. De één had wat scherpere herinneringen aan de revue dan de ander, maar iedereen was het erover eens dat de oefenperiode en de uitvoeringen een tijd was om nooit te vergeten. Alle deelnemers kregen als herinnering een groepsfoto (zie eerdere afbeelding). Alle dames hadden deze foto nog in hun bezit. Tussen de liedjes en sketches door moesten de danseressen zich verzamelen bij de kegelbanen. Hierdoor wist bijna niemand zich meer te herinneren wat er tussen het dansen door op het toneel gebeurde: één revue, twee werelden..... Hierna volgen enkele succesvolle balletnummers.

DE PARADE VAN DE TINNEN SOLDAATJES

Mevrouw Marie Mug-Scholten (zij was in 1945 negentien jaar) werkte destijds bij "De Concurrent" (Rieks Diggel) in Martenshoek. Zij herinnert zich als de dag van gisteren dat zij met haar houten zwaardje in de fietstas naar de oefenavonden ging en dat tijdens de uitvoeringen bij de laatste tonen van de muziek de hele rij soldaatjes als kegeltjes omviel, wat grote hilariteit bij het publiek veroorzaakte.

VAN DUISTERNIS TOT LICHT

Dit ballet was speciaal voor deze bevrijdingsrevue geschreven. De titel sprak al boekdelen, maar ook de kostuums spraken duidelijke taal. Het werd uitgevoerd in drie groepen, verdeeld in drie kleuren. De eerste groep verbeelde Nederland in een groene outfit dat werd overrompeld door dansers in het zwart (Duitsland), die op hun beurt weer werden overwonnen door blauw (Canada).

Het ballet werd gecomponeerd door de heer Ab Lichtendahl. Hij tekende overigens ook voor praktisch alle muziek. De heer Lichtendahl kon men beschouwen als een welkome dwaalgast. Omdat de grond hem in zijn woonplaats Groningen te heet onder de voeten werd, verbleef hij de laatste oorlogsmaanden (tot augustus 1945) bij de familie Smedes in het Westerpark. Na de oorlog verhuisde de heer Lichtendahl naar het westen en tegenwoordig woont hij in Middelburg. De liedteksten, de muziek bij de liedjes, het programma van de revue en de diverse krantenartikelen die in dit artikel staan afgebeeld, zijn van hem afkomstig.

Vrolijkheid en herdenking
Helaas zijn veel teksten verloren gegaan. Hierdoor ben ik niet in staat geweest alle afzonderlijke programmapunten te bespreken. Misschien dat lezers van Pluustergoud dit artikel kunnen aanvullen. Maar ook zonder deze aanvulling mag de kern van de bevrijdingsrevue duidelijk zijn geworden. Het ging om de combinatie van vrolijkheid en herdenking in één revue.

Eenzijds was er veel vrolijkheid, anderzijds werd het programma zo nu en dan onderbroken door Klaas en Annie Addens die uitvoerig en ontroerend stilstonden bij de zwarte dagen in onze gemeente. Men herdacht de plaatsgenoten die door de bezetter waren afgevoerd en omgebracht. Heel duidelijk werd de toeschouwer op het hart gedrukt de gevallen nooit te vergeten.

DE FINALE

Voor de finale kwamen alle uitvoerenden op het toneel. Onder de tonen van Willy Schootemeyer's "K.L.M. mars" zongen de spelers het volgende lied:

*Dit was nu de revue
De show van de B.S.-H.S.
Heeft het u goed voldaan
Kunt gij tevreden huiswaarts gaan
Bekritiseer wat mild in dit geval
De allerbeste stuurlied staan aan wal
Dit was nu de revue De B.S. revue H.S.!*

Op deze manier kwam een eind aan een avond vol tegenstellingen. Zelden kwamen in één revue zoveel emoties aan bod. Nog steeds voel ik bewondering voor al die mensen die met zo weinig materiaal in zeven avonden zo velen diep in het hart wisten te raken. Anno 2005 is het goed om nog eens stil te staan bij alle goede voorname en het optimisme, die tot uitdrukking kwamen in deze revue en de oproep om niet te vergeten. Dat heeft ook na 60 jaar nog niets van zijn waarde verloren!

En nu 75 jaar later nog steeds niet (van de redactie)

Van de groepsfoto op de volgende pagina is maar één exemplaar bekend. Naast de medewerkers van de eerste groepsfoto, staan hier ook de medewerkers op die vóór en achter de schermen werkten.

Op de voorste rij van links naar rechts.: Jan Groeneveld, Jan Kruse, Henk v. Delden, Jo Middel, Roeli Holtman, Wim Bronsema, (klompje) Overzet, Albert Schaap en Gerard Ruding. Op de tweede rij met Evelyn Novacek en H.J. Faber. Verder staan op de foto Trijn Middel, Linie Middel en Mina Eigenberg.

Dankwoord

Dit schrijven kon alleen tot stand komen dankzij de medewerking van diverse mensen die destijds hebben meegewerkt aan de revue, te weten de dames M. Bakker-Kroon, Titia Bronsema-Blauw, Jantje Bonsema-Brink, Alie Gimbrere Brink, Annie Groeneveld-Hoedemaker, Sjoerdje Hommes-Bekius, Mina Hommes Eingenberg, Coba v.d. Laan-Kliphuis, Linie Middel en Marie Mug-Scholten.

Ik wil hun hartelijk danken voor hun uitgebreide informatie en gastvrijheid. Tevens wil ik de heren Ab Lichtendahl en Hans Plinsinga hartelijk bedanken voor het beschikbaar stellen van het materiaal.

Stienes Wiegertjes

TONEELUITVOERINGEN.
 Het ovationele applaus, dat na de finale uit de geheel gevulde zaal opsteeg, was wel het meest overtuigende bewijs, dat de B. S. Revue, die Vrijdag j.l. in de schouwburgzaal Faber haar première beleefde, in alle opzichten geëerd is. En zeer terecht verdiende deze opvoering alle lof, zowel om hetgeen geboden werd, als om de manier, waarop het gebodene gepresenteerd werd.
 In de eerste plaats om hetgeen geboden werd. De schrijvers van deze Revue de heren Addens, Plinsinga en Wiegertjes, hebben alle eer van hun werk. In vogelvlucht gaven zij door pittige scènes, door rake gezegden, door ernst en humor weer, wat in de afgelopen jaren der bezetting voorviel. Hierbij werden zelfs in een nummer de versels-dichters niet vergeeten als piëteitsvolle hulde.
 Zonder ook maar in iets te kort te willen doen aan de prestaties van alle medewerkers, menen wij toch te moeten constateren, dat het leeuwenaandeel in het succes toekomt aan mej. Plinsinga en de heren Plinsinga en Addens. Wat dit drielid, dat vrijwel onafgebroken aan de revue heeft gewerkt presteerde, kan niet meer als dilettanten-werk beschouwd worden, dat was werk, dat in alle opzichten de scherpste critiek kon doorstaan, veel meer. Buitengewoon goed waren ook de dansen ingastudeerd door den heer de Groot, waarvan vooral de nummers „Van Dulsternis tot Licht“ — een mimische dansscène — en „De Onsterfelijke Wals“ door beveligheid en gracie een lust voor de ogen waren. Zoals dat in elke goede Revue behoort, ontbraken ook de komische scènes niet, ofschoon wij hier de opmerking willen maken, dat enige bekorting in het scénische gedeelte 't geheel zeker ten goede zou komen. Dankbaar deed het aan dat in het stukje „Geschiedenis“, gebracht door mevrouw Addens-de Groot en door den heer Huneman, een stille hulde gebracht werd aan de plaatsgenoten, die als slachtoffer der terreur vielen.
 Dat ook het „Uut Gröneger Isand“ een daverend succes mocht boeken, spreekt welhaast vanzelf, terwijl de demi-finale en de finale opvleeten door kleurige groeperingen en fleurige costumering.

Alles bijelkaar genomen een uitstekend geslaagde uitvoering van een zeer goede Revue, die ook bij herhaalde opvoeringen niet nalaten zal volle zalen te trekken, hetgeen samenstellers en spelers ten volle verdienen.
 Ten slotte zij nog vermeld, dat het orkestje Evelyne Novacek de door den heer Lichtendahl gecomponeerde liederen en de dansen, evenals het verdere muzikale gedeelte op goede wijze verzorgde en dat aan mej. Plinsinga en aan de beide jongste medewerksters bloemen werden aangeboden.

Hoogezand, Vrijdag ging in hotel Faber voor een uitverkochte zaal de première van de B.S.-revue „t Wordt weer goed“. Onder de aanwezigen bevonden zich o.a. burgemeester Tuin en de heer Ab Lichtendahl uit Bussum, de componist der verschillende melodien. De verbindende tekst (meij. Plinsinga en de heren Plinsinga en Addens), de dialoog (mevr. Addens en de heer Huneman), de dansen o.l.v. den heer de Groot, de zang, schetsen en muziek, alles was tot in de puntjes verzorgd. Het succes was zoo groot, dat de uitvoering voor smogen in Struvé reeds is uitverkocht, en meer avonden zullen worden gegeven.

Twee verslagen over de revue van 9 november 1945. Links, Oost Gorecht. Boven, Provinciaal Groninger Courant.

Zelfde plaats, andere foto..... (38)

Gerrit J. Stuut

Hoogezand - Zwarteweg (Kerkstraat) nabij de Hoogezandsterbrug, 13 april 1945

Tijdens de terugtocht van de Duitsers, waarbij gebruik werd gemaakt van gestolen fietsen, paard en wagens en alles wat nog maar wou rijden, hebben zij geprobeerd de Hoogezandsterbrug op te blazen. Dat is maar gedeeltelijk gelukt. Maar de brug was wel zodanig beschadigd dat de uit zuidelijke richting komende Canadese bevrijders geen gebruik konden maken van de brug. Via een in alle haast aangelegde verbinding nabij de sluis in Martenshoek heeft men echter de noordzijde van het Winschoterdiep wel weten te bereiken. De Canadese tanks konden de Hoogezandsterbrug dus niet passeren en moesten ten zuiden van de brug een stop maken. Hiervan werd dankbaar gebruik gemaakt door de omwonenden en andere ingezetenen van Hoogezand. Door de Canadese soldaten werden kauwgom, chocolade en sigaretten uitgedeeld onder de belangstellenden. Op de achtergrond is de Hoofdstraat te zien met v.l.n.r. de villa van de familie Reinders, de kruidenierswinkel van Kremer en het Modehuis Gorens.

In het kader van het feit dat 75 jaar geleden Hoogezand-Sappemeer werd bevrijd, wordt dit keer een tweetal foto's opgenomen met een tijdsverschil van eveneens 75 jaar.

Hoogezand, de Dam, anno 2020

In 1956 werd het Winschoterdiep ter hoogte van de Hoogezandsterbrug gedempt. In de loop van de daaropvolgende jaren verdween het kanaal in westelijke richting tot voorbij de sluis in Martenshoek en in oostelijke richting tot voorbij de Noordbroeksterstraat (Ruiters Pijp). Door de demping ontstond zodoende een vaste verbinding tussen de Kerkstraat en de Hoofdstraat, in de volksmond "De Dam" genoemd. Na afbraak van de villa Reinders en het links hiervan gelegen winkelpand van schoenenmagazijn Eising kwam een doorbraak tot stand in richting van de snelweg N 7. Op de plek van kruidenierszaak Kremer verrees het appartementencomplex (met winkels) de "Damflat"; rechts hiervan zien we het Chinees Wok Restaurant "Rose Garden" (voorheen Modehuis Gorens). Op de achtergrond is het appartementencomplex "De Hooge Poort" nabij de Knijpsbrug te zien.

Wij zagen de bevrijding van Foxhol

Het was de dertiende april, 's middags 1 uur. Tijd voor Radio Oranje! Met een grote groep dromden we om het radiotoestel, dat in het archief van het kantoorgebouw der aardappelmeelfabrieken was verborgen. Het was het ritueel van elke dag. Radio Oranje, de stem van strijdend Nederland, bracht ons het nieuws van de steeds verder oprukkende geallieerde strijdkrachten, die ook ons de bevrijding zouden brengen. We wisten op die dag, dat de bevrijding zéér nabij was. Toch verraste haar komst ons nog. Terwijl we ingespannen stonden te luisteren naar de stem uit Londen, klonken er in de nabijheid scherpe knallen. Er volgde een stormloop op de trap die naar het platte dak van ons kantoorgebouw leidde. Het geknal hield aan. We zagen granaten inslaan op de strook land gelegen tussen de spoorbaan en het Foxholstermeer. We zagen Duitse soldaten dekking zoeken en weer voort rennen. Daar achter de spoordijk moesten de Canadezen zijn! Toen volgden de gebeurtenissen elkaar in snel tempo op. Bij het station Kropswolde werden een gevechtswagentje en enkele jeeps zichtbaar. De weinige Duitsers, die zich daar nog ophielden, kozen het hazenpad. Hoewel ze, vanzelfsprekend, de grootste haast hadden, zagen ze toch nog kans de spoorbrug tussen de beide meren te bereiken en even later vloog die met een zware dreun in de lucht. Een uur van tevoren was de Foxholsterbrug opgeblazen. Om twee uur 's middags lagen deze brug en de omgeving daarvan reeds onder Canadees vuur en werd de straatweg

langs het Winschoterdiep schoongeveegd. Een DKW met enkele Duitse officieren werd het eerste slachtoffer. Ongeveer tegelijkertijd werd een boerderij tussen de brug en café Wiardi in brand geschoten. Toen kwamen er een paar jeeps met militairen de Krullweg op rijden. De voertuigen werden tussen de daar staande woningen geparkeerd en een ogenblik later zagen een paar Canadese manschappen op het balkon van de woning van Siekman een zware mitrailleur opstellen, kennelijk met de bedoeling om de hoofdweg af te sluiten.

Het duurde niet lang of ook deze mitrailleur maakte slachtoffers. Een Duitse vrachtwagen met aanhanger ging over de kop en kwam in een sloot terecht. De tweede, een Rode Kruiswagen, zocht zijn toevlucht in de Borgweg, terwijl de manschappen vluchtten. Ze waren ternauwernood verdwenen of de burgerbevolking plunderde de auto in een ommezien leeg. De inhoud bestond uit geslachte varkens! Een derde auto werd vervolgens nog recht tegenover ons kantoorgebouw kapot geschoten. Tenslotte zagen we nog een motor met duopassagier komen aanrijden; deze stopte achter de stukgeschoten auto, vertrouwde het zaakje niet en ging retour Groningen. Van dat moment af lag het verkeer voorlangs de fabriek aan de overzijde van het kanaal stil en we zagen de vijand langs de Borgweg in de richting Winschoten vluchten.

Nog wat later verschenen de Canadese stoottroepen, die links en rechts

de achtergebleven Duitsers gevangen namen en zonder dat er praktisch één schot werd gelost, zat er al spoedig een 25-tal Duitse gevangenen bij ons tegen de dijk van het vezelgat. Daarmee was, naar onze mening, de bevrijding een feit, totdat we 's avonds om negen uur gealarmeerd werden door een bericht, dat de Duitsers die nacht via Foxhol wilden doorbreken in de richting Winschoten. Overal kwam geschut in stelling. De woningen tegenover de fabriek moesten worden ontruimd en de algemene gedachte was, dat we een moeilijke nacht tegemoet gingen. Onze overburen werden met een praam over het kanaal gezet en ondergebracht in de wachtkamer van het kantoorgebouw.

De nacht verstreek echter zonder dat er iets gebeurde en zo viel ook dit alweer mee. Tegen de morgen werd aangenomen, dat het gevaar was geweken.

Toen dan ook later in de morgen de Canadezen oprukten in de richting van Delfzijl, het schieten zich steeds verder verwijderde en we steeds maar auto's vol Duitse krijgsgevangenen zagen passeren, wisten we zeker, dat de bevrijding een feit was geworden.

W. Eefting

De bevrijding van Waterhuizen

Onderstaand artikel verscheen eerder in **Pluustergoud nummer 44 (december 2016)** en werd **welwillend beschikbaar gesteld door de redactie van de Harense Historische Kring Old Go.**

Naar aanleiding van het themanummer van Harens Old Goud (juni 2016) over de bevrijding van Haren in april 2015, kwam dhr. Menno Oomkes met de opmerking dat er ook bij Waterhuizen het een en ander was gebeurd tijdens de bevrijding in 1945. Zijn herinneringen aan deze tijd, samen met die van dhr. Krieno Doornbusch, zijn hieronder samengevat.

De Waterhuizerbrug

Nadat in 1915 de Waterhuizerweg (vroeger Hooidijk) verhard was, begon men met de bouw van een brug over het Winschoterdiep. Hierdoor kreeg Haren een vaste verbinding met Waterhuizen. Tot 1916 moesten

de mensen en het vee met een pontje het kanaal over. Op 1 april 1916 werd Tjeerd Veenstra aangesteld tot brugwachter en bleef dat tot aan zijn pensioen in 1954. Wel kreeg hij te maken met twee typen brug, daar de eerste, een draaibrug, in 1945 door de Duitsers werd opgeblazen en de latere een ophaalbrug werd.

In 1950 werd er begonnen met het verleggen van het Winschoterdiep en in het verlengde daarvan het omleggen van de Waterhuizerweg, zodat de nieuwe ophaalbrug in het verlengde hiervan kwam te liggen. In 1969 kwam de strook ten zuidwesten van dit verlegde Winschoterdiep tot aan de spoorlijn bij de gemeente Hoogezand, zodat Haren weer een stukje grondgebied verloor. De oorspronkelijke draaibrug scharnierde in de lengte van het kanaal vanuit een stevig bruggenhoofd in het midden, zodat er twee vaargeulen ontstonden voor rechts en links verkeer.

De Bevrijding van Waterhuizen vanuit Haren

Op vrijdagmorgen 13 april 1945

kwam er een groep Duitse soldaten en Russische krijgsgevangenen met paard en wagen aangereden vanuit Haren. Zij monteerden blokjes springstof, zo groot als pakjes boter, aan de brug. Tegen twaalfen was alles klaar en ging de groep weer weg, richting Hoogezand. Dit nadat ze de omgeving gewaarschuwd hadden voor de explosie. Alle ramen werden zo goed mogelijk gebarricadeerd. Om ongeveer 15.30 uur kwam er een Duitser op de fiets aan, de brug werd even buiten de wal afgedraaid en de lont aangestoken. De Duitser maakte dat hij wegkwam, er volgde een enorme knal en de brug lag in tweeën. Een rondvliegend stuk metaal trof dhr. H. Georg. Hij dacht in de berm beschutting te vinden, maar werd helaas geraakt en op slag gedood.

Tot ongeveer 18.00 uur bleef het verder rustig. Echter plotseling kwam er een konvooi Duitsers op boerenwagens met paarden ervoor. Zij waren op de vlucht vanaf Groningen, reden langs het kanaal en wilden links afslaan, de Woortmansdijk op, richting Engelbert. Tegelijkertijd kwamen er vanuit Haren zeven Canadezen in een carrier, die op de kapotte brug stootten en meteen op de Duitsers begonnen te schieten.

Twee Canadezen staken snel in een roeibootje het kanaal over en gaven de Duitsers de volle laag vanaf de staldeur van de boerderij van de fam. M. Oomkes en daarna ook vanuit een stukgeslagen keukenraam van de fam. De Vries. Een aantal paarden van het Duitse konvooi werd doodgeschoten, één paard kwam los en sloeg op hol richting Engelbert.

De bevrijding van Sappemeer

Als zevenjarig jongetje heb ik de bevrijding van Sappemeer meegeemaakt op 13 april 1945. Op deze leeftijd heb je niet de spanning ondervonden, die je ouders tijdens de Tweede Wereldoorlog wel hebben ondergaan. Mijn ouders hadden een snoepwinkel aan de Noorderstraat (nummer 76) naast het gemeentehuis van de toen nog zelfstandige gemeente Sappemeer. Aangezien de snoepverkoop tijdens de oorlogsperiode op een laag pitje was geraakt, had mijn vader een bijbaantje in de vorm van hulp- besteller bij de PTT. Ik ging eerst naar de kleuterschool aan de Parkstraat, daarna naar de openbare Westerschool aan de Noorderstraat, even ten oosten van de RHBS. We hadden 's winters regelmatig vrij van school vanwege de brandstoffen schaarste.

De laatste fase van de oorlog
Tijdens de oorlogsperiode viel er voor ons kinderen altijd wel iets te beleven. Mijn grootvader, die timmerman was, had voor mij een karretje gemaakt waarmee ik brandhout en steenkolen verzamelde. Deze steenkolen werden verloren tijdens het vervoer per paard en wagen van het spoordok in Hoogezand, via de Stationsstraat (thans Kees de Haanstraat) en de Noorderstraat naar de gemeentelijke gasfabriek van Sappemeer, gelegen aan de Parkstraat. De Duitsers hadden openbare gebouwen, scholen en hotels gevorderd. Zo ook de Westerschool. Om toch les te kunnen krijgen maakten we eerst gebruik van de kleuterschool, achter bij de katholieke Sint Anthoniuschool aan het Roomse Laantje en daarna van

één of meer klassen van de Oosterschool in Sappemeer-Oost. Er moesten zodoende behoorlijke afstanden worden afgelegd om de school te bereiken. Regelmatig en vooral 's zondagsmorgens marcheerden Duitse militairen, onder het zingen van Duitse liederen, richting Hoogezand. Bij mijn vader in de winkel kwam regelmatig een Duitse militair; hij was het lang niet eens met de plannen van Hitler, maar hij was gedwongen om dienst te nemen in het Duitse leger en had behoefte om zo en af en toe een praatje te maken. Achter het gemeentehuis was een grote tuin met een vijver gelegen. Zowel de burgemeester (A. Jonkeren) als de conciërge van het gemeentehuis ("juffrouw" Ruzius) waren vervangen door NSB sympathisanten. Als burgemeester van Sappemeer werd de groentekweker B.J. van Ham van de Kalkwijk aangesteld en als conciërge de familie de Vries. Met de zoon van de conciërge speelde ik wel en we gingen ook samen naar school. Regelmatig werden door ons Duitse soldaten in de tuin achter het gemeentehuis gesignaleerd. Hetgeen wij nogal opmerkelijk vonden en dit werd dan ook door ons gemeld bij de conciërge, waarbij we als antwoord kregen dat we van hun aanwezigheid niets moesten aantrekken. Met de Duitse soldaten hadden wij als kinderen geen enkel contact. Wel provoceerden we ze door het zingen van onderstaand liedje:

**ABCDEFG,
Weg met de moffen en de NSB
Moeder laat die moffen stikken,
anders hebben we niets te bikken
ABCDEFG,
Weg met de moffen en de NSB**

Zo kregen we de Duitse militairen, die gelegerd waren in het Parkhotel aan de Slochterstraat, achter ons aan, waarbij ze zich voordeden op ons te schieten. Dat was natuurlijk wel spannend. Tijdens de laatste fase van de oorlog hadden we ook nog onderduikers bij ons thuis, een kleermaker uit Winschoten en een neef van ons. Daarnaast maakte ook nog een evacuée, Hans Valk uit Den Haag, tijdelijk deel uit van ons gezin. Af en toe sliepen voor een nachtje ook wel eens vreemdelingen bij ons in het kantoortje achter de winkel. Ze waren onderweg, maar waarheen weet ik tot op de dag van vandaag nog steeds niet.

De bevrijding

Vrijdag de 13e april 1945 was echter de spanning voor iedereen te snijden. Volgens de geruchtenmachine was de 8e Canadian Reconnaissance Regiment onderweg richting Hoogezand en Sappemeer. Daarvoor trok een hele colonne Duitse militairen met allerlei schamele voertuigen, gestolen fietsen en paard en wagens langs het Winschoterdiep richting de Heimat. Tegelijkertijd probeerden ze de bruggen over het Winschoterdiep op te blazen, zo ook de Kleinemeerster- en de Borgercompagniesterberug. De mensen, die in de nabijheid van de bruggen woonden werd geadviseerd zich schuil te houden op de meer veilige plekken zoals bijvoorbeeld kelders. Omdat wij in de nabijheid van de Kleinemeersterbrug woonden hebben we ons eerst schuil gehouden in de kelder van drukkerij Dijkhuis. Via deze kelder werden de rollen papier naar binnen gerold voor het drukken van "Oost Goorecht" (later "Het Nieuwsblad"), het "Bokkeblad" voor de beide gemeen-

ten Hoogezand en Sappemeer en omgeving. Toen ik met mijn ouders de kelder binnenkwam zaten Grieko en Annie Sloot, eigenaren van een galanteriewinkel in onze buurt, met een grote pan met één of andere stampot zich tegoed te doen. De ruimte in deze kelder was wel erg beperkt om meerdere mensen in de gelegenheid te stellen te schuilen voor eventuele explosies. Zodoende werd besloten naar de volledig onderkelderde villa van de families Beerta en Limberger, gelegen aan de oostzijde van het gemeentehuis, te verhuizen. Hier was voldoende ruimte en het duurde ook niet lang totdat we een doffe knal hoorden

Noorderstraat, omstreeks 1940

De vaders konden hun nieuwsgierigheid niet langer bedwingen en probeerden voorzichtig de schuilplaats te verlaten, waar wij als kinderen dankbaar gebruik van maakten. We zagen dat de Kleinemeesterbrug half in het Winschoterdiep lag. Tegelijkertijd waren we getuige van het opblazen van de Borgercompagniesterberug, die gedeeltelijk de lucht invloog.

De opgeblazen Borgercompagniesterberug

Diezelfde namiddag ging ik met mijn vader richting de Hoogezandsterbrug, waar het een drukte van belang was met allerlei Canadese tanks en jeeps. Hier werden handtekeningen, kauwgum, chocolade repen en sigaretten uitgedeeld door de Canadese bevrijders. Ook de Hoogezandsterbrug lag na de explosie gedeeltelijk in het Winschoterdiep. Bij Hotel Faber waren verschillende ruiten gesneuveld; bij de kruidenierszaak van de familie Kremer waren de ramen en de etalageruit beschermd door wanden van stropakken. De volgende dag werden de NSB'ers opgehaald met een vrachtauto van

A.J. Koeneman en Zonen, groenten expediteur. Onze achterbuurman de heer de Vries, conciërge van het gemeentehuis was ook opgepakt, maar zijn vrouw was gevlucht via een smalle doorgang tussen onze schuur en de conciërge

woning. Ze kwam zodoende achterom bij ons in de keuken, waarbij ze uitriep: "Het zijn allemaal NSB'ers achter het gemeentehuis". Mijn vader zat met het onverwachte bezoek enigszins in de maag. Hij heeft één van de gebroeders Koene-man op de hoogte gebracht, zodat zij alsnog werd afgevoerd. Eén of twee dagen na de bevrijding werden de zogenaamde "moffenmeiden", meisjes of jonge vrouwen die een verhouding hadden gehad met een

Duitse militair, kaalgeschoren en voorzien van een met koolteer aangebrachte hakenkruis op het kaalgeschoren hoofd. Deze voor een vrouw zeer ontorende ingreep was de aanleiding tot een ware volksoploop voor het gemeentehuis. De volgende terechtstellingen vonden dan ook plaats achter het gemeentehuis,

waarbij geen toeschouwers werden toegelaten. Wij als kinderen von-

den de bijeenkomsten echter een hele sensatie en aanschouwden de terechtstellingen vanuit het struikgewas. Nadat de Duitsers waren verdreven werden de posities in het gemeentehuis weer ingenomen door de oorspronkelijke ambtenaren en waarbij de NSB-burgemeester B.J. van Ham werd vervangen door de reguliere burgemeester A. Jonkeren, die in hetzelfde jaar nog werd opgevolgd door burgemeester A.W. Stronkhorst. De scholen boden weer ruimte aan de leerlingen.

Intocht van de Canadezen langs de Noorderstraat ter hoogte van de huidige Dr.Aletta Jacobsstraat

Nadat eerst de Duitsers Huize Edzes, de latere locatie van de bioscoop Centrum Theater van Jaap Milius, hadden gevorderd, bood het pand nu onderdak aan de Canadese bevrijders. Op een open ruimte, gelegen tussen het gemeentehuis en de villa van de families Limberger en Beerta werd een legertent opgezet, bestemd voor een militaire tandarts, die zijn tijdelijke praktijk had in de voorkamer van kleermaker Limberger. Deze herstelde en vervaakte ook de legerkleding van de soldaten. In die tijd liep ik dagelijks dan ook met een Canadese baret op, voorzien van een speld van het betreffende bataljon. Ik ben ook nog steeds in het bezit van verschillende mouwemblemen, die door de Canadezen op hun militaire kleding werden gedragen.

Door de aanwezigheid van de Canadezen in onze buurt werden onze ouders regelmatig voorzien van sigaretten.

Wij als kinderen hadden ook veel contact met de Canadese militairen, die in Huize Edzes waren gehuisvest. We kwamen regelmatig met de militairen op de foto, die dan werden verzonden naar het thuisfront; jammer genoeg hebben mijn vriendje (Albert Bodewes) en ik nooit een foto gekregen. Wat eten betreft hadden wij geen klagen. Het vlees voor de militairen werd gebakken in grote metalen bakken en aangezien er elke dag wel iets overbleef, konden wij ons in het begin daarover ontfermen. Later kregen de dorpsfiguren Lode Bok en Jan (Baptist) Neuze daar de lucht van, zodat wij

het konden vergeten. Wel kregen we regelmatig een Zweeds wittebrood van de Canadezen voor onze ouders. Hierbij hielden we ook wel eens een brood achter voor onszelf, dat dan heel nauwkeurig werd verstopt in onze hut en waarvan we zo af en toe een stuk oppeuzelden. Het smaakte als cake. Als we met zo'n brood over straat liepen keken de mensen ons met grote ogen aan met de vraag hoe wij aan dergelijke broden kwamen. Achter Huize Edzes hadden de Canadezen een groot en diep gat gegraven, waarin veel overtallige spullen werden gegooid, zoals een bijl, een serveerblaadje voorzien van het wapen van de provincie Gronin-

gen en vooral munitie. We liepen met zakken vol van dit oorlogstuig langs het Winschoterdiep, een open riool, waarin van alles werd gedeponneerd, en mikten op de ratten, die het kanaal met grote aantallen bevolkten. Een levensgevaarlijk spelletje, maar daar werd als jongetje van 7 tot 8 jaar niet bij nagedacht. Jaren later, tijdens de afbraak van het Centrum Theater, de bioscoop, die begin jaren vijftig in de voormalige Huize Edzes was gevestigd, ontdekte ik met behulp van de metaaldetector grote klompen aan elkaar geroeste munitie. De vondst werd gemeld bij de toenmalige eigenaar van het pand (christelijke woningbouwvereniging Talma) en de politie. In de periode, direct na de oorlog was er veel eensgezindheid tussen de mensen; de buurtgenoten trokken veel met elkaar op, waarbij door de ouders de abonnements-voor-

stellingen in Hotel Struvé veelvuldig werden bijgewoond. Ter gelegenheid van de bevrijding werd er voor de kinderen een optocht georganiseerd, samen met Karel Limberger wonnen wij (voor zover ik weet), de tweede prijs, een paar klompen van klompenmakerij Boswijk aan de Zuiderstraat in Sappemeer.

Geraadpleegde literatuur: Hoogezand en Sappemeer tijdens de Tweede Wereldoorlog, Klaas G. Bos en Jacob H. Bos; Profiel, 1991

Gerrit Stuut

Mijn herinneringen aan de bevrijding

Geboren werd ik op 29 juni 1937 aan de Beukemastraat in Hoogezand, na een paar jaar verhuisden we naar het Spakmanslaantje achter de garage van de Gado.

Het was een keurig laantje met hardwerkende mensen. Tegenover ons huis was een weiland – naar ik meen was de eigenaar kweker Smit-wij speelden daar en aangrenzend waren de tuinen van Huize “Wildervanck”.

Het was in de oorlog niet veilig om aan het laantje te wonen, want geregeld moest ik met mijn moeder en de beide zusjes in de kinderwagen het land in vluchten omdat er werd gewaarschuwd dat de Gado zou worden gebombardeerd, dit vanwege de benzine die er opgeslagen zou zijn. Mijn vader was er niet hij was dwangarbeider in Maagdenburg in Duitsland.

Ik weet nog goed dat de “Canadezen” met hun tanks en de jeeps binnen kwamen denderen. Bij het “oude” gemeentehuis was het een drukte van belang, ik stond er “op neuze en bek” bij dat er iemand uit het huis naast het gemeentehuis werd gehaald en iemand de man een klap op het gezicht gaf, het bloed spoot alle kanten op. Ik weet niet meer precies wat de man tegen de NSB-er riep. De Duitsers zie ik nog richting Duitsland lopen, op fietsen en op alles wat wilde rijden naar de Heimat! Over heel de gemeente werden de tenten opgezet door de bevrijders. Zo ook bij ons op het weiland, wat een feest was dat. Als kinderen kregen we chocola van de soldaten. Ook weet ik nog dat er soldaten bij ons thuis kwamen om

zich aan de gootsteen te wassen. Ik weet niet meer of mijn moeder op de kookkachel het water warm maakte! Ik denk dat ze zich met koud water moesten wassen.

Bij de Gado voor de wachtkamer was een pleintje en daar werd gedanst door de meisjes en de soldaten. Maar ook door de omwonenden. Wat een vreugde en wat een blijdschap. Ik vroeg de soldaten om sigaretten voor mijn vader – die nog lang niet weer thuis was. De hele schoorsteenmantel “de bozzem” lag vol toen hij uiteindelijk weer thuis kwam. Ook liepen we naar Faber ook daar waren soldaten- en ook daar kregen we chocola en andere lekkere dingen. Ook ligt me nog vers in t geheugen de NSB-ers die aan de Zuiderstraat moesten lopen met de handen in de nek en hoe wij ze als kinderen toe zongen, ik weet niet precies meer wat. Maar het was niet erg vleiend! Ook stond ik langs de kant van de weg om mensen die uit Duitsland terugkeerden te vragen of ze mijn vader ook hadden gezien. Heel onnozel natuurlijk, maar ik was nu eenmaal zo’n kind!

Ik sliep bij mijn moeder in de bedstee in de oorlog en de weken erna, maar op een avond en- en ik weet het nog precies- en wij lagen al in bed, werd er aan de achterdeur geklopt en kwam mijn sterk vermaerde vader binnen. Ik moest toen natuurlijk bij mijn zusjes in de andere bedstee slapen!

Hij was lopend en per boerenkar uit Maagdenburg gevluht en in Zuid Limburg beland, waar hij door erg vriendelijke mensen werd opgevangen. Limburg was toen al bevrijd en

Noord Nederland was nog in oorlog. In 1947 zijn mijn vader en ik er op bezoek geweest. Mijn vader heeft nooit de Duitser – als individu - gehaat, hij zei altijd: “Ook de gewone man moest naar het front, en ook zij verlieten hun geliefden” Dat was natuurlijk anders als met de mensen die verkeerd waren geweest. Na de oorlog hebben wij zelfs nog Duitse kinderen thuis gehad, zij moesten aansterken. Dit ging uit van de Doopsgezinde kerk. Nog een anekdote uit de oorlog – en ik denk er vaak aan als er gezegd wordt dit of dat lust ik niet – ik lustte b.v. geen andijvie. Mijn moeder kneep mijn neus dicht en zei dan: “dien pa kin t nait eten en doe zalst het eten” ze schepte mij de andijvie in de mond en dat ging niet lichtzinnig! Ik heb er geen frustraties aan over gehouden, en er was geen kindertelefoon!

Ook uit een poesiealbum uit 1942:

***In de wilde drang der tijden
Zwaar van oorlog en het lijden
Ligt in storm en wee het land
Van de jeugd van Nederland.***

***Toch zal eenmaal weer herrijzen
Jeugd weer blij het ons bewijzen
Veerkracht uit ons volk groeien
Geheel verjongd het land opbloeien
Vertrouw op dierbaar Vaderland.***

***Moog ook deel hiervan kinders mijn
U in overvloed gegeven zijn
Mag ik dat nog meebeleven
Een herstel van het oude leven
Vreugd en vree in Nederland.***

Mien Westerdiep-Niemeijer

Citaten uit het dagboek van Koos Smedes jr (geb. 12-4-1932) omstreeks de bevrijding

Donderdag 12 april 1945:

..... wij hebben vrij van school, want de bruggen kunnen elk ogenblik de lucht in gaan (er is nl. dynamiet geplaatst onder de brug door de Duitsers). Er zitten op het ogenblik ook weer vliegtuigen in de lucht, zouden ze gaan schieten, ik denk van wel, het gebeurt tenminste geregeld.

Vrijdag 13 april 1945:

..... om twee uur hoorden we opeens een gedonder, het bleek dat men een poging had gedaan om de Hoogezandster brug in de lucht te blazen. Dit mislukte echter, daar er niet genoeg dynamiet onder zat. Even daarna hoorden we weer een knal, de Bonthuister brug werd opgeblazen. Deze vloog volkomen de lucht in. Daarna kwamen er weer verschillende explosies. Eén was zo hevig, dat de stukken rondom ons heenvlogen. Het zal wel het z.g. groene bruggetje zijn geweest. En eindelijk dan kwam om vijf over half vier de beslissende ontploffing die de Hoogezandster brug de lucht in deed gaan of beter gezegd de overblijfselen van de Hoogezandster brug. op het ogenblik is het een mitrailleurgeschiet van je welste. We zijn in een zenuwachtige stemming. Elk ogenblik kunnen we bevrijd zijn, maar hoe? Levend of dood? nog groter nieuws, er staat een Engelse tanktroep tegenover Faber te schieten. We worden dol van blijdschap. Geen één kan zijn zenuwen goed bedwingen!! O heerlijkheid, o zaligheid, zal nu eindelijk de verlossende vrede komen. Alweer nieuws;

we mogen naar buiten en daar zien we alle mensen naar de Kielster brug lopen, er schijnen daar drie tanks te staan. En bij Foxhol staan er ook nog meer zegt men.

Wij hebben toestemming om naar de Hoogezandster brug te kijken, maar we waren nog maar bij autoreparateur Groeneveld of daar komen me warempel drie Engelse pantserwagens aanrijden. Je kunt het niet begrijpen! Eindelijk is het zover; Wij zijn vrij!! De Tommies werden onder oorverdovend gejuich naar de Hoogezandster brug geleid, waar ze bleven stilstaan. P hetzelfde ogenblik kwamen uit Foxhol ook nog drie tanks aanrijden. Het was een sensatie!!! Alle mensen stormden op hun af, ik ook. Iedereen wou hun naam hebben, ik kreeg er tien. Maar och arme, ik heb ze op onverklaarbare wijze verloren. Ik was woest. Toen gingen de Canadezen naar de burgemeester op zoek. Deze stond hun al op te wachten en zag spierwit. De Engelsen paktten hem en brachten hem in een tank, onder het bespotten door het volk. Een vrouw gaf hem een slag in het gezicht. Daarna gooiden ze de ramen stuk. Eén ding is zeker, wij zijn bevrijd! Iemand kreeg een fiets die van een gevangene Duitser was, van een Canadees.

Zaterdag 14 april 1945:

..... er wordt in Groningen nog gevochten. Helpman en Haren zijn al bevrijd. Deze morgen ben ik nog weer naar de Tommies geweest en toen heb ik nog een paar handtekeningen gekregen.

Zondag 15 april 1945:

..... heb de hele dag in bed gelegen met koorts. Men vertelde ons dat er

vannacht in Slochteren erg is gevochten. Twee vrienden van mij hebben een prachtige koppelriem van de Tommies gekregen met een mes en een veldfles.

Maandag 16 april 1945:

..... op school zijn allerlei dingen aangeplakt o.a. de Proclamatie van burgemeester Tuin. Vanmiddag met mijn vriend naar de Canadezen op de Hoofdstraat gelopen, daarna bij Hotel Faber een glaasje limonade gekocht.

Dinsdag 17 april 1945:

..... zijn de Hoofdstraat op geweest en hebben daar een bulletin gelezen, waarop stond dat de Engelsen al 30 km van Berlijn af zaten.

Woensdag 18 april 1945:

..... voor de aardigheid eens een bulletin in mijn dagboek geplakt. Nieuwsbulletin no. 3, 18 april 1945.

Donderdag 19 april 1945:

..... om tien uur naar het abattoir om water te halen, die daar door NSB'ers uit de grond wordt gepompt. Twee nieuwsbulletins (19 april 1945, no. 4) gekocht bij Bouwman en één in mijn dagboek geplakt.

Vrijdag 20 april 1945:

... er komt een Canadees bij ons slapen, die te Breskens in Ierland is geboren. Wij hebben twee repen chocolade gekregen. Nieuwsbulletin no. 5 in mijn dagboek geplakt samen met Proclamatie aan de Burgerbevolking.

Er komt een Canadees bij ons slapen.....

Toch kan ik niet geloven, dat nu alles weer goed wordt, zo als zovelen, ja haast iedereen zeggen. Men beweert immers heel nuchter; het is vrede, de vaart is open, schepen genoeg, dus ook toevoer. Wat deert ons nog? Over een half jaar is alles weer als vroeger. . Snapt men dan niet dat Nederland tot in de oren in de schulden zit. Snapt men dan niet dat de schatkist uitgeput is.

Snapt men dan niet dat wij wel de helft onzer vruchtbaarste landen (Indië) verpand hebben aan Engeland en Amerika om enigszins onze schulden te dekken? Snapt men dan niet, dat als eens Japan is gevallen, dat Indië dan berooid, verbrand en vervuild uit de strijd zal komen. Maar of je dat 1 maal of 100 maal tegen ze zegt, ze blijven even oliedom als ze waren.....

daar zal ik nog het een en ander van vertellen. Het allereerst schoten de politie de z.g. vuurrevolvers af, een mooi gezicht. Prachtige rode vuurballen kwamen in de lucht en de hele omtrek was rood verlicht. Het had echter lang geduurd voordat het zo-ver was, want men moest ook allerlei palen afzagen, dingen er op doen en in de grond steken.

Om 9 uur zouden we beginnen. Het is echter 10 uur geworden. Pijlen vlogen sissend in de lucht. Vuurkogels vlogen over onze hoofden heen of spatten boven je uit. Daarna, het was half twaalf gingen we naar huis. Wat was het nu mooi in het park. Overal hingen voor de ramen oranje lampions, die je onwillekeurig in een weemoedige stemming maakten.

Zaterdag 21 april 1945:

..... de eerste Oranjebode van vader gekregen en in mijn dagboek geplakt.

Zaterdag 5 mei 1945:

..... raadt nu dan toch wat er is! Duitsland heeft gecapituleerd. Eindelijk is het dan vrede. Eindelijk is het dan zover. Eindelijk is de dag aangebroken waar duizenden, ja miljoenen mensen naar hebben gesmacht.

Dinsdag 8 mei 1945:

..... het is vandaag een dag vol rumoer en feest geweest. Het was vandaag nationale feestdag. In het Westerpark was het één en al vlag!! Ook hingen tussen de bomen allerlei lampions en franjes! Het was vanmiddag propvol op het voetbalveld alhier, want de burgemeester heeft een rede gehouden. Dien avond zou er vuurwerk worden gehouden,

Zondag 9 mei 1945:

..... het was vandaag weer een nationale feestdag. 's Middags ben ik naar het voetbalveld gegaan. Daar zat het fanfarecorps Nederlandse liederen te spelen. Ook heeft de burgemeester gesproken op het eind van het feest. De politie die zaten ook aldoor met vuurwerk te schieten, maar de meesten spatten in de lucht uiteen. Ook staken ze aldoor maar blauw, rood en wit bengals vuur aan.

Drama tijdens de bevrijdingsdagen

Zaterdag 14 april 1945 is het, één dag na de bevrijding, nog erg onrustig in de straten van Hoogezand en Sappemeer. Zo ook in de Burgemeester van Roijenstraat West in Hoogezand.

Er fietsten 2 NSB'ers, op de vlucht, vanaf de Woldweg, de Burgemeester van Roijenstraat in. Ze werden herkend door mensen die op straat waren. Die mensen waren op wraak belust en dus werden de mannen aangehouden ter hoogte van het huizenblok West 1/West 3 vlakbij de Molensloot.

Nadat de 2 mannen tot stoppen waren gedwongen werden door een aantal aanwezige mensen klappen uitgedeeld. Op een gegeven moment kwam er een personenauto aangereden waarin 3 leden van de Binnenlandse Strijdkrachten zaten. Ze zagen het tumult op straat, stopten en vroegen wat er aan de hand was. Eén van die 3 mannen, dat staat vast, was een officier afkomstig uit Den Haag, de 2e was een politieagent uit Hoogezand, van de 3e is de identiteit onbekend. De 2 NSB'ers moesten hun handen omhoog houden en met hun gezichten naar het veld (achter het huizenblok) in zuidelijke richting kijken.

Op een gegeven moment heeft één van de NSB'ers, om zijn woorden kracht bij te zetten omdat het waarschijnlijk niet naar zijn zin ging en misschien ook wel om indruk te maken, naar de grond geschoten. De weg bestond toen nog uit zgn. kinderkopjes en de kogel ketste af op de weg en kwam, naar later bleek in de onderbuik van mevrouw J. Alberts-Meijer terecht. Mevrouw Alberts, die woon-

de op nr. 3 in het huizenblok, was één van de omstanders die stonden toe te kijken. Ze schrok, viel bijna flauw maar de omstanders hadden niet direct door dat ze geraakt was door de kogel die op de grond was afgeketst. De mensen dachten dat ze was geschrokken van het schot. Ze werd naar haar huis gebracht. De zoon van mevrouw Alberts, Berend, ging gealarmeerd door de drukte en het lawaai, ook naar buiten door de tuin van de burens, de familie Bos wonende West 1, richting de straat en hoorde wat er gebeurd was. Terug thuisgekomen ziet hij zijn moeder met een pijn vertrokken gezicht. Omdat ze niet kon lopen of staan werd er een matras van boven gehaald waar ze op kon liggen. Ze bleek geraakt te zijn en een vrij kleine wond te hebben in haar buik waar amper bloed uit kwam. Ook in haar onderrug zat een kleine wond, veroorzaakt

door de kogel die daar haar lichaam had verlaten.

Er was op dat moment geen dokter beschikbaar en de stad Groningen was nog niet bevrijd. Pas later, tegen 19.00 uur 's avonds, werd mevrouw Alberts met een personenauto naar het Wilhelmina Ziekenhuis in Assen gebracht dat al wel bevrijd was. Achter in de auto zittend, scheef van de pijn, zien de 3 zonen hun moeder dan voor het laatst. De 2 oudste dochters fietsten die avond nog naar Assen en hebben haar daar nog bezocht. Ze hebben nog met haar kunnen spreken.

Als de dochters de volgende dag weer op bezoek komen en naar het bed van hun moeder lopen, die op een kleine zaal lag, is het bed leeg. Op de vraag waar mevrouw Alberts verblijft wordt hun botweg verteld dat ze dood is en dat ze beneden in het mortuarium ligt. De 2 dochters

en een broer van mevr. Alberts zien haar daar liggen tussen andere dode mensen waaronder Duitse soldaten. Op 15 april 1945 is ze gestorven. De 2 oudste zussen moesten thuis hun 10, 14 en 16 jarige broertjes vertellen dat hun moeder overleden was. De 14 jarige Berend, die ze op de fiets aan zag komen, zag aan hun gezichten dat het mis was en rende huilend naar boven.

Op 19 april 1945 werd ze begraven op de begraafplaats "De Stille Hof" te Hoogezand. Ze liet een man en 5 kinderen achter. Ze heeft maar amper 1 dag van de vrijheid kunnen genieten en voor haar kinderen brak er een moeilijke tijd aan zonder hun moeder. Hun vader verbleef in Duitsland waar hij was te werk gesteld. Pas in juni kwam hij thuis en werd op de hoogte gesteld van het overlijden van zijn vrouw. Hij heeft wel geprobeerd uit te zoeken wat er precies is gebeurd maar tot op heden weten de nabestaanden het nog steeds niet.

Bron: Dhr. Berend Alberts, zoon van mevr. J. Alberts Meijer

Naschrift door Melle Vos.

Dit verhaal met betrekking tot het drama wat zich tijdens de bevrijdingsdagen in Hoogezand heeft afgespeeld is aangeleverd door Jantje Hessing-Alberts, kleindochter van mevr. Alberts-Meijer. De bron is haar oom Berend Alberts, één van de kinderen die achterbleef.

Toen ik dit las en weer herlas kwam ik tot de ontdekking dat ik dit bijzonder dramatische verhaal kende uit hetgeen mijn vader mij meer dan 45 jaar geleden had verteld.

Puttende uit mijn herinnering kan ik het nog met het volgende aanvullen:

Mijn vader Hendrik Klaas Vos was tijdens de oorlog als beveiligers werkzaam bij W.A. Scholten te Foxhol. Hij sloot zich in 1943 aan bij de ondergrondse groep van F. Boelens en maakte sinds september 1944 deel uit van de de Nederlandsche Binnenlandse Strijdkrachten (NBS).

Tijdens de bevrijdingsdagen van april 1945 werden patrouilles gevormd die belast werden met de arrestatie van voortvluchtige NSB'ers en solda-

ten van de Wehrmacht.

In januari 1945 had zich in Hoogezand iemand gemeld uit het westen van het land die aangaf dat hij gezocht werd door de Duitsers. Voor zover mij bekend had deze man familie in Hoogezand en was hij daar ondergebracht. Er is mij een naam genoemd die ik echter niet zal vermelden omdat volstrekte zekerheid daarover niet bestaat. In april 1945 werd hij opgenomen in de BS. Op 13 april 1945 waren de eerste bevrijders in Hoogezand en Sappemeer en de patrouilles gingen, op bevel van de commandant van de BS, de straat op om hun werk te doen. Mijn vader was commandant van één van die patrouilles, die verder bestond uit de man uit het westen en een mij verder niet bekend lid van de Binnenlandse Strijdkrachten. Op zaterdag 14 april, rijdende in een personenwagen die was gevorderd bij de fa. Eekels, kwamen ze bij het opstootje, zoals hiervoor beschreven, in de Burgemeester van Roijenstraat West. De omstanders gaven aan dat zij twee beruchte NSB'ers hadden aangehouden en gevraagd werd om ze mee te nemen. De "westerling" (ik had begrepen dat hij uit Rotterdam kwam maar zeker weet ik dat niet) trok een pistool en laadde dat door. Bij een semi automatisch wapen is het zo dat dit met de hand moet gebeuren voordat het eerste schot wordt gelost. Meestal gebeurt dat door de slede (het schuivende gedeelte van het pistool

dat om de loop zit) naar achteren te trekken. Door de slede weer los te laten wordt deze door middel van een veer automatisch naar voren geduwd, waarbij de bovenste patroon uit de patroonhouder naar de kamer verplaatst wordt en het wapen gereed is voor gebruik. Bij het doorladen heeft hij het wapen gericht gehad (zoals hierboven ook aangegeven) naar beneden op de weg. Waarom ging het pistool toch af? Het wapen was namelijk reeds doorgeladen en er zat al een patroon in de kamer waardoor (onbedoeld) een schot afging waarbij – via de op de weg ketsende kogel – mevr. Alberts fataal werd getroffen. Een enorme stommiteit van iemand die, zoals mijn vader mij vertelde, met veel bravoure probeerde op te treden en moeilijk onder controle te brengen was.

Uit zijn verhaal begreep ik dat ook zij aanvankelijk niet in de gaten hadden hoe ernstig het was en dat zij die dag – terwijl er nog tussen Groningen en Hoogezand werd gevochten – de hele dag druk zijn geweest met het arresteren van Duitsers en Duitsgezinden. Zo werden er Duitse soldaten opgehaald bij het Zuidlaardermeer, werden Duitsers gearresteerd die de pastoor van Sappemeer – die langs het Winschoterdiep op de fiets op weg was naar Westerbroek – hadden beschoten en moest zelfs een vuurgevecht geleverd worden in Kropswolde met vluchtende Nederlandse

SS'ers. Daarbij werd ook gebruik gemaakt van een vrachtwagen van de fa. Eekels waarop een mitrailleur was gemonteerd. Mijn vader hoorde dan ook eerst de volgende dag hoe fataal dit vreselijke incident was afgelopen. Pikant detail bij dit alles is nog dat – nadat in mei ook het westen van Nederland was bevrijd – al vrij spoedig leden van de Politieke Opsporing Dienst (POD) uit Rotterdam naar Hoogezand kwamen om de man die het fatale schot had gelost te arresteren. Wat bleek namelijk, hij was in januari 1945 niet voor de Duitsers naar familie in Hoogezand gevlucht maar voor het verzet dat hem – omdat hij zwaar gecollaboreerd had en mensen had verraden – wilde neerschieten. Ik herinner mij nog duidelijk de uitspraak van mijn vader: "En met zo iemand sturen ze mij op stap".

Mijn vader bleef tot 25 juni 1945 werkzaam bij W.A. Scholten en bleef daarnaast actief in de BS en trad per die datum op verzoek van de toenmalige burgemeester Tuin, als hulp-politieman in dienst bij de gemeente Hoogezand. Van 22 december 1945 tot 9 april 1947 was hij werkzaam bij de POD in Hoogezand en Veendam. Daarna werd hij aangesteld als politieman bij de gemeentepolitie in Hoogezand en later Hoogezand-Sappemeer, tot zijn pensionering op 1 juli 1970.

Tenslotte de aanleiding waarom mijn vader (die thuis vrijwel nimmer iets vertelde over de oorlog en de bezetting) mij toen dit verhaal deed.

Eind jaren vijftig/begin jaren zestig kwam de echtgenoot van mevr. Alberts (de grootvader van Janneke) bij ons thuis om medewerking van mijn vader te krijgen voor een pensioenaanvraag bij de Stichting 40-45. Die medewerking heeft hij uiteraard gekregen. Niet meer is na te gaan of er ooit een pensioen is toegekend.

Janneke Hessing-Alberts en Melle Vos

De Bevrijdingsboom in Westerbroek

Op 5 mei 1945 werd door de kinderen van de Openbare School te Westerbroek een bevrijdingsboom geplant. Het was groot feest en om de boom werd gedanst, want het was immers vrede! Het werd een meidoorn want een Canadese Esdoorn was of te duur of was niet voorradig. De "oude" school, nu dorpshuis, had een royaal schoolplein en een mooie plek werd snel gevonden; in de hoek aan de Meesterslaan kant. In de loop der jaren groeide het boompje steeds schever, maar de Westerbroeksters koesterden de meidoorn. En precies 70 jaar na dato op 5 mei 2015 tijdens een fikse storm waaide de bevrijdingsboom om. Maar Westerbroek zou Westerbroek niet zijn als er niet ter stond werd besloten dat er een nieuwe boom moest komen. Met medewerking van de gemeente Hoogezand-Sappemeer en in samenwerking met de dorpsvereniging 'Aalmanshuus' werd er op zaterdag 24 oktober 2015 een Canadese Esdoorn geplant. Dit geschiedde door één van de leerlingen die ook in 1945 van de partij was nl. de 78 jarige mevrouw Jantje Bartelds-Smith samen met de achtjarige Amber Bakker in aanwezigheid van burgemeester de Jonge. Marieke Flinkert las een gedicht voor.

Ook het Brokekoor verleende medewerking en zong tijdens de plechtigheid toepasselijke liedjes. Vele Westerbroeksters waren aanwezig bij het planten van de bevrijdingsboom. Ook de schoolkinderen van de Jan Ligthartschool zijn bij het project betrokken want er is veel aandacht besteed aan het begrip vrede. Na afloop konden de aanwezigen in het dorpshuis genieten van Canadese pannenkoekjes met 'maple syrop'. Een prima samenwerking tussen gemeente, dorpsvereniging, dorpshuis en de Jan Ligthartschool.

Met zijn takken
In de storm
Vocht hij mee in de strijd

Een lange strijd
In de diepte
Zonder uitgang
Zonder hoop

Zo mooi, kwetsbaar en dapper
Zonder twijfel, zonder angst
Soldaten stierven
En de bomen hadden het zwaar

Een tijd van wanhoop
Ging voorbij
De storm ging liggen
Ons land was gered

Soldaten als helden
Reden door de straten
Verwelkomd en toegejuicht
Kwamen ze thuis

De strijd om vrijheid
Is voorbij
Mijn held

Mien Westerdiep-Niemeijer

Duitsers op de vlucht.....

Op de hoek van de (Korte) Borgweg/ (Korte) Groningerweg had Klaas Beerta zijn kapperszaak. Aan het eind van de oorlog vond er onder het toezien oog van Reinder Beerta, de zoon van de kapper een merkwaardig incident plaats achter de kapperszaak. Op de vlucht naar huis werd een Duitse Wehrmachtauto beschoten door Canadezen, die aan de andere kant van het Winschoterdiep lagen. De auto belandde in de sloot achter

kapper Beerta, de chauffeur raakte hierbij gewond en werd later door een Rode Kruisauto afgevoerd. Vrijwel tegelijkertijd kwam er een Duitse jeep met 3 officieren en een Duitse herder vanuit de richting Foxham rijden en stopte achter de kapperszaak. Meteen gooiden de Canadezen, die inmiddels waren overgestoken, handgranaten naar de jeep, ondersteund door mitrailleur-vuur. Het resultaat was, twee Duitsers officieren en de herdershond waren op slag dood (doorzeefd). Ze zijn tijdelijk begraven op de Vrouwenlaan en later overgebracht naar een kerkhof in Hoogezand. De derde officier wist aan de beschieting te ontkomen en stelde zich veilig met zijn handen omhoog voor rijwielhuis Bergman. De familie Beerta was in eerste in-

stantie blij dat hun ramen heel waren gebleven bij het opblazen van de Foxholster brug, maar na het genoemde vuurgevecht tussen Canadezen en Duitsers was het een grote puinhoop. Gerrit Hindriks was ook getuige van het incident, hij was op dat moment bij kapper Beerta in de zaak en verstopte zich onder de vensterbank, maar moest zijn schuilplaats bekopen met een buil op zijn hoofd als gevolg van een bloempot die werd geraakt tijdens de beschietingen over en weer. Ook Richard Bodewes kan zich dit incident nog goed herinneren, hij geeft aan dat de Canadezen inderdaad vanaf de W.A.Scholtenweg de Duitsers belaagden, vanwege het feit dat de Duitsers de Foxholster brug over het Winschoterdiep hadden opgeblazen.

Verder weet hij te melden dat op dat moment vele Foxholsters op het rumoer afkwamen en concluderen dat de bevrijding nabij was. Omdat er aan de W.A.Scholtenweg ook een paar Duitse binnenvaartschepen lagen met proviand werden die ter plaatse spontaan gelost door de Foxholsters. Tijdens één van die schermutselingen tussen Canadezen aan de ene kant (zuidkant Winschoterdiep) en Duitsers aan de andere kant van het Winschoterdiep werd de 17 jarige Tonnis Meijer, wonende aan de Borgweg dodelijk geraakt. Ook gingen twee boerderijen in vlammen op: de boerderij van de familie Steen en de boerderij van de familie Mulder.

Reinder Beerta

Bevrijding

Bevrijding.... een woord dat ik niet kende vóór 13 april 1945.

In de eerste jaren van mijn leven hoorde ik hoopgevende zinnen: "ná de oorlog kunnen we dit- of dat doen".....waarschijnlijk begreep ik wel dat we- mijn familie en ik- "in de oorlog " leefden.... opeens veranderde er iets; met m'n vader - Hugo Reinders - liep ik naar het huis van m'n grootvader U.D. Reinders aan het einde van de Hoofdstraat in Hoogezand; het huis bij de (draai)brug.

Helaas is het huis in het begin van de jaren '50 vorige eeuw afgebroken om plaats te maken voor de doorgangsroute naar de A-7. Dat huis bij de brug werd goed ingepakt; aan de binnen- en buitenkant van alle grote ramen werden houten stellages gemaakt. Tussen frames ervan werden balen stro tegen de ruiten geplaatst. Een paar huizen verder-tussen het voormalige postkantoor en hotel Faber- woonde en werkte huisarts Jensema. Ook van dat huis werden alle ramen zorgvuldig ingepakt; niet met stro maar met stalen platen. " De Duitsers gaan vast en zeker de brug opblazen " zei mijn Vader en die ramen moeten niet kapot gaan ". Misschien vroeg ik iets over het hòè en het waaròm.....in ieder geval hoorde ik: " de Canadezen komen en van de Duitsers mogen ze niet over de brug ". " De Canadezen komen"..... het klonk als een feestje....! Een vijfjarige herinnert zich slechts " flarden " maar één- of meerdere dagen later, hoorde ik het veelbelovende: " de Canadezen zijn al bij Zuidlaren "..... Wisten de bewoners

van de omgeving van de bruggen (ook de Bonthuizerbrug aan het begin van de Hoofdstraat werd opgeblazen) het tijdstip waarop e.e.a. zou plaatsvinden ? Wij woonden op Hoofdstraat nr. 84 (nu nr. 153) aan het Winschoterdiep, schuin tegenover de strokartonfabriek Hooites Beukema, ongeveer in het midden tussen de beide bruggen. Omstreeks het moment van het opblazen, waren/ mochten er geen kinderen op straat. Mijn ruim tweejarig zusje lag in bed en ik moest binnenblijven. Alle ramen en deuren waren opengezet om de invloed van de luchtdruk te reduceren, is mij later uitgelegd. Om me niet op de tocht te zetten, zeiden m'n ouders dat ik met m'n gezicht in de open speelgoedkast mocht spelen....."en nièt naar buiten komen". Hetgeen ik een tijdje volhield tot ik knallen hoorde en toch naar buiten holde waar m'n ouders

en alle burens tussen de lindebomen stonden en naar links en rechts keken ! Wàt ze zagen? Ik weet het niet..... Hun stemming? Ook die weet ik niet.... In ieder geval: niet boos dat ik tòch buiten stond.....De afstand was dermate groot dat in onze buurt alles en ieder heel bleef. Bij mijn grootouders die hun huis niet wilden verlaten was veel kapot: alle ramen aan diggelen, alle plafonds naar beneden en het servies uit de kast is wat ik mij herinner. Mijn opa en oma bleven ongedeerd. Ook bij de Familie Jensema waren alle ruiten gesneuveld: " staal of stro, het maakt dus niets uit " zei m'n vader. Een dag ervoor of mogelijk op deze 13 april: stond ik tussen m'n vriendinnetjes en veel "grote " mensen te kijken naar vluchtende Duitsers op gestolen fietsen en karren. Richting Nieuwe Schans gingen ze....Nieuwsgierig en vooral trots stond ik daar; trots op de

oranje strikken in m'n vlechtjes. M'n vader zag dat en trok- geschrokken- die mooie linten weg;" ze hebben nog geweren, ze kunnen nog schieten"....

Zeker droeg ik m'n oranje strikken, toen daarna de Canadezen op hun tanks onder luid gejuich door de Hoofdstraat trokken,

Nu was het dus: " ná de oorlog " !
Ik leerde een nieuw woord:

" BEVRIJDING "

Mariëtte Kolff- Reinders

Foto links: huis van de familie Reinders nr. 84 (en 83) in aanbouw

Foto rechts: de opgeknapte huizen met de klapbrug in Hoogezand

Korte omschrijving straatnamen die na de oorlog naar een gevallen werden vernoemd.

HOOGZAND:

Brugstraat werd Meint Veningastraat genoemd.

Meint Veninga werd, als lid van het verzet, op 5 oktober 1944 door een SDer in zijn bakkerij doodgeschoten.

FOXHOL:

Meerweg werd K. Nieboerweg genoemd.

Klaas Nieboer werd, als lid van het gewapende verzet, op 22 augustus 1944, door een vuurpeloton doodgeschoten in het concentratiekamp Vught.

Eiklaan werd Jan Sangerslaan genoemd.

Jan Sangers werd, als lid van het verzet, op 5 oktober 1944 door een vuurpeloton doodgeschoten bij de openbare lagere school te Martenshoek.

Hoofdweg werd Gerrit Imbosstraat genoemd.

Gerrit Imbos werd, als deelnemer aan de zgn. april/mei-staking, op 2 mei 1943, door een vuurpeloton doodgeschoten bij de strokartonfabriek van Beukema.

Schoolstraat werd Jan Huitzingstraat genoemd.

Jan Huitzing werd, als lid van het verzet, op 5 oktober 1944, door een vuurpeloton doodgeschoten bij de openbare lagere school te Martenshoek.

SAPPEMEER:

Stationsstraat werd Kees de Haanstraat genoemd.

Kees de Haan werd, als lid van het verzet, op 7 oktober 1944, door een vuurpeloton doodgeschoten op het RK kerkhof te Delfzijl.

KIEL-WINDEWEER:

Dorpskade werd Pieter Venemakade genoemd

Pieter Venema werd, omdat hij onderduikers en leden van het gewapende verzet huisvestte, op 20 januari 1945, voor zijn woning door een SDer doodgeschoten.

Namen van straten die aan een gevallen herinneren en gelegen zijn in het na de oorlog gebouwde Margrietpark te Sappemeer.

Willem Bergstraat

Willem Berg werd, als lid van het verzet, op 8 april 1945, in de bossen van Norg (Dr) door SDers doodgeschoten.

Popko Bielstraat

Popko Biel overleed, opgepakt als lid van het communistisch verzet, op 20 april 1942, in het concentratiekamp Buchenwald.

Dirk Bakkerstraat

Dirk Bakker was soldaat en sneuvelde op 14 mei 1940 in Overschie.

Mattheus Mulderstraat

Mattheus Mulder overleed, opgepakt als lid van het communistisch verzet, op 26 juni 1942, in het concentratiekamp Buchenwald.

Arie Bosscherstraat

Arie Bosscher werd, als lid van het verzet, op 8 april 1945, in de bossen van Norg (Dr) door SDers doodgeschoten.

Derk Lutjeboerstraat

Derk Lutjeboer overleed, opgepakt door de Japanse bezetter in Ned. Indië, in 1942 doordat het gevangenschap waarop hij zat werd gebombardeerd en met alle opvarenden ten onderging.

Herinneringen aan een zeer bewogen tijdperk

Ons gezin verhuisde in april 1937 van Hoogezand naar Amsterdam. Wij hebben in Hoogezand gewoond op de Fabriekskade / Kalkwijk en later op de Noordersingel in het Oosterpark. Onze burens waren de families Benes en Hartlief. Mijn naam is Henk Raspe en ik ben geboren op 7 januari 1931 op de Kalkwijk. Hierbij wat herinneringen uit een zeer bewogen tijdperk.

Van Amsterdam naar Hoogezand
In 1944 was de toestand in de hoofdstad zo nijpend geworden dat, in overleg met de familie, besloten werd dat de twee jongens uit ons gezin naar Groningen zouden gaan. Dit alles om, wat later de honger winter genoemd zou worden, te overleven. In het najaar vertrokken we naar het noorden. Vader en broertje Jan op één fiets en ik zelfstandig rijdend. Vader had verwacht dat ik mijn schoolboeken (van de middelbare school in Amsterdam) ook in Groningen zou kunnen gebruiken. Verder had hij zogenaamd dringende post, voorzien van indrukwekkende stempels van de PTT, bij zich. Al zo hoopte hij gemakkelijker door de Duitse controles te komen. Deze toch wel zware vracht werd meegevoerd op een "lastdrager" (groot formaat bagagedrager) voorop de fiets, die geleend was van de PTT. Het was niet bepaald een plezierritje. Er reed, sinds de spoorwegstaking van 17 september 1944, geen enkele trein meer. Dit was dus de enige oplossing. De afstand was een hele klus. Onder-tussen was er op enige plaatsen al sneeuw gevallen. Daarbij kwam nog dat we, vanwege de spertijd, de reis in trajecten moesten doen. Spertijd

hield in dat de Nederlandse burgers tussen 8 uur 's avonds en 5 uur de volgende ochtend, niet op straat mochten zijn. Bij overtreding waren de straffen niet mals. Nu waren de fietsenbanden ook niet meer in de allerbeste staat. Mijn voorband was al bijna doorgesleten. Als reparatie was er een reep van een autobinnenband om heen gedaan. Aan nieuwe banden kon je helemaal niet meer komen. Het licht was ook niet optimaal. Op last van de bezetter moest de koplamp voorzien zijn van een metalen plaatje, waar in het midden een klein spleetje was opengelaten om het licht door te laten. Deze maatregel was nodig om te voorkomen dat de geallieerde vliegers zich op vol licht zouden kunnen oriënteren, om hun weg te vinden in de duistere nacht! Althans zo luidde het voorschrift. Dit gold ook voor de (militaire) auto's, die eveneens met geblindeerde lampen moesten rijden. Op onze tocht over de Veluwe zagen wij dat overal langs de weg "Deckungslager" waren gebouwd. Naarmate de geallieerde legers het noordelijk deel van Holland naderden, werden de wegen onder schot gehouden door hun vliegtuigen. Om aan de spaarzame Duitse legerwagens wat beschutting te geven, waren in de bossen ruimten gebouwd waar ze dekking konden zoeken. Vandaar dus Deckungslager. Rondom deze rechthoekige plekken in het bos waren aarden wallen opgetrokken. Ze waren van boven met dennentakken gecamoufleerd. Op onze tocht konden we daar een pauze houden. Op een gegeven moment waren we bij een kruispunt in Putten aangekomen. Aan de linkerkant stonden twee villa's in brand. Aan de rechterkant stond een lange rij mensen.

Ze werden bewaakt door ettelijke Duitse soldaten. Juist op dit punt lag veel sneeuw op het fietspad en er was maar een klein paadje vrijgemaakt. Ik raakte in een slip en kwam te vallen. Een Duitse militair kwam in onze richting en maakte aanstalten om mij te helpen. Aangezien vader "op de gevaarlijke leeftijd was", vroeg ik hem dringend door te rijden. Het lukte. Hij kon zijn weg vervolgen en ik krabbelde zonder hulp overeind. Het geluk was ons heel gunstig gezind geweest. Pas veel later bleek dat de gehele Puttense mannelijke bevolking als represaille was opgepakt. Dit na aanleiding van een aanslag op een Duitse auto in de nacht van zaterdag 30 september op zondag 1 oktober 1944. De verzamelde mannen zijn naar Duitsland weggevoerd, 589 daarvan zijn omgekomen in concentratiekampen. In de volgende plaats Ermelo hebben we overnacht bij kennissen. Daarvan herinner ik me nog dat, aangezien er geen elektriciteit meer was, het spaarzame licht werd opgewekt door een fietsdynamo. Daarvoor werd de fiets op zijn standaard gezet en dan om beurten maar trappen. Het moeilijkste van de reis was het oversteken van de IJssellinie. Deze linie werd gevormd door de brug bij Zwolle. Die was toen gebarricadeerd met betonnen blokken op het fietspad en voorzien van Spaanse ruiters op de rijweg. Bij een smalle opening tussen de betonblokken werden we door een Duitse schildwacht aangehouden en gecontroleerd. De papieren waren in orde, we mochten doorrijden, maar tegen vader zei hij: "Wenn Sie zurück kommen, werden Sie eingesperrt". Het is gelukkig wel goed gekomen. Op de terugreis naar Amsterdam

heeft hij zich verstopt in een lege tank van een melkauto. Dit was echter al voor de tweede keer dat we op de brug gearriveerd waren. Ik moet er bij vertellen, dat er aan de overkant van de IJssel een lanceerbasis van V1 raketten lag. (De letter V staat voor Vergeltung). Dit waren geleide wapens. Zeg maar vliegende bommen die vanaf schepen, vrachtwagens of van een vaste basis naar Engeland werden afgevuurd. Het doel was meestal Londen. Juist toen we voor de eerste maal op de brug stonden, werd deze basis door een Engelse Spitfire aangevalen. Zijn boordkanonnen sproeiden ook over de verkeersweg. Zodoende werd een vrouw dodelijk getroffen. Na deze lange tocht vol ontberingen, kwamen we boven Meppel nogmaals in een gevaarlijke situatie. Ditmaal door een beschieting van een Organisatie-Todt legerauto bij de Smildervaart. De Duitse inzittenden moesten acuut uit de auto springen. Veel ruimte om weg te komen was er niet. Ter weerszijden van de weg en het fietspad was prikkeldraad gespannen. Volgens zeggen wilde men voorkomen dat een watervliegtuig zou landen op de Smildervaart. Nogal ver gezocht.

In Hoogezand

Tenslotte bereikten we de provincie Groningen, waar ik een liefdevolle ontvangst kreeg bij mijn oom en tante in Hoogezand. Mijn broertje Jan ging naar familie in Helpman in Groningen. Oom Flip Wiltjer had een goed lopende bloemenzaak in de Hoofdstraat in Hoogezand. Wegens de alom heersende materiaalschaarste en ontwrichting van het economische leven, kon men in de oorlog niet veel kopen. Als alternatief voor een verjaardag werd daarom vaak een bloemetje gekocht. Achter het huis lagen de kassen, daarin kweekte hij planten en bloemen. Aangezien voor bruidsboeketten de meer exotische bloemen zoals de orchideeën moeilijk te verkrijgen waren, had hij een andere oplossing gevonden. De witte bloemetjes van een hyacint werden stuk voor stuk afgeplukt en daarna op groene

metalen draadjes gestoken. Samen met aardige witte linten bood dit een zeer fraai aanblik. Ik heb hem daarbij vaak geholpen. Naast het huiswerk wilde ik nog wat knutselen. Houten bouwdozen waren in die tijd nog wel te koop. Ik kocht een bouwdoos voor een dubbeldekker vliegtuig van Fokker, de C10 een bekend vooroorlogs toestel. Natuurlijk moest die ook in de groene camouflagekleur geleverd worden. Daarnaast leerde ik figuurzagen en kocht in Hoogezand mijn eerste figuurzaag, die ik nog veelvuldig gebruik. Direct naast oom en tante woonde (aan de linkerkant van het dubbele huis) buurman Wiegertjes. Hij had een manufacturenzaak. Ik vermoed dat de heer Wiegertjes in het verzet heeft gezeten. Rechts woonde de familie Bodewes, die een elektriciteit- en lampenzaak had. In het weekend werd daar, door de beide families, fanatiek tafeltennis gespeeld. Samen met onderduiker Jaap Groen, een vissersjongen uit Scheveningen, deelde ik een bed. Jaap was net 18 jaar geworden.

Met deze leeftijd kon je als dwangarbeider verplicht worden gesteld in Duitsland te werken in de oorlogsindustrie. In de grote steden van de randstad werden op gezette tijden een straat of een hele wijk afgezet. Tijdens een dergelijke razzia werden mensen (al of niet met hun fietsen) bijeen gedreven. De fietsen werden of door de Duitsers zelf gebruikt, óf als wapening in het beton gestort bij de bunkers van de "Atlantikwall" aan de Noordzee. De vergaarde mensen werden op transport gesteld. Jaap werd op transport gesteld naar Nieuweschans. Hij reisde eerst met vervoer over de weg, vervolgens in een Rijnaak over het IJsselmeer en daarna per trein. Op het laatste traject is hij uit de trein gesprongen. Via de ondergrondse kwam hij in het huis van mijn oom terecht. Dit alles gebeurde lang voor mijn komst. Jaap verbleef dus illegaal (als onderduiker) bij mijn oom. Aangezien hij niet meer zijn persoonsbewijs uit Scheveningen kon gebruiken om bonkaarten te verkrijgen, waarop men voedsel kon kopen, werden de bonkaarten via het verzet verstrekt.

Het verzet pleegde vaak overvallen op gemeentehuizen (zogenaamde distributiepunten) waarbij deze kaarten werden geroofd. Pas veel later hoorde ik in Australië, waar naartoe mijn oom en tante waren geëmigreerd, dat oom Flip een deel van het bevolkingsregister van Hoogezand in bewaring had gehad. Dit alles om de pakkans van jongens en mannen te verkleinen. Al met al moest ik dus heel voorzichtig zijn met mijn uitlatingen ten opzichte van derden.

Bij oma in Sappemeer

De voedselsituatie in het noorden was aanzienlijk beter dan in de dicht bevolkte gebieden in het westen van het land. In Groningen was het veel gemakkelijker om aan voedsel te komen. Zo herinner ik mij dat mijn oma (van moederszijde, uit de Slochterstraat in Sappemeer) en ik veelvuldig aren gingen zoeken bij de grote boerderijen op Kalkwijk-Zuid. Als er geoogst was, mochten de inwoners de rogge en/of tarwe-aren zoeken. Deze werden in een grote kussensloop gedaan en thuis verder behandeld. Waren eenmaal de tarwekorrels uit de aren, dan werden ze in een koffiemolen fijngemalen. Dit alles gebeurde met de hand. Op deze manier konden we op gezette tijden smullen van het heerlijke wit brood. Het kleffe regeringsbrood was hierbij vergeleken niet te pruimen.

Oma kon op een vast adres nog volle melk kopen, meestal één liter per persoon. Die was natuurlijk van heel goede kwaliteit, zo vers van de koe met alle room erin. De melk in de winkels was afgeroomd, men sprak zelfs van taptemelk. Deze had een wat blauwe kleur. Ook op een andere manier werd de voedselvoorraad aangevuld. Zo was oma heel goed in het wekken en inmaken van vruchten zoals aardbeien, kruisbessen en zelfs abrikozen. Opa had een prachtige kas gebouwd tegen de muur aan zijn kant, grenzend aan het Parkhotel, volop in de zon. Hierdoor kregen de abrikozen ruim de gelegenheid om te rijpen. Voor de groentemaaltijd werden boontjes, snijbonen en worteltjes geweekt. Voor de snijbonen

had oma een prachtige snijmolen, waar twee snijbonen tegelijk ingedrukt konden worden. Deze snijboonsnippers kwamen in een groot vat. Daarna ging er zout er overheen, stevig plankje erop (als ik het goed heb met 5 gaten) en tot slot werd alles aangedrukt door een schoongewassen veldkei. Het inmaken was een tijdrovende bezigheid en moest direct na de oogst gebeuren. Eerst schoonmaken van het fruit, de glazen potten steriliseren door koken, vullen met voorbereid fruit en dan met gebruik van een rubberen ring en klem het deksel erop en het geheel koken. Zoals gebruikelijk was in die tijd lag aan de achterzijde van het huis een uitgebreide moestuin. Deze tuin liep tot aan de sloot, waar alle groenten geteeld werden. Na 1945 is aan de andere kant van de sloot een park aangelegd. Ik heb nog gespeeld met de lege kipwagentjes, die het zand moesten vervoeren. Toen er huizen gebouwd werden, zijn daar de Dr. Aletta Jacobstraat en de Arie Bosscherstraat verrezen.

Om nog even terug te keren naar het voorgaande. Natuurlijk moest je een kelder hebben om de voorraad weckflessen te bergen. De bodem bestond uit een stenen vloer. Daarnaast waren er schappen aan de wand om de weckflessen te plaatsen. Veel mensen in die tijd hielden konijnen voor de slacht, maar oma had gekozen voor kippen en een grote geit. De dieren leverden een aardige productie op. De geit had een hok in de bijkeuken, waar ook nog een houten wc stond. Maar de geitenmelk was niet zo smakelijk als de melk hierboven beschreven. Verder stond daar, voor de werkzaamheden van opa, een houten werkbank met een uitgebreide sortering gereedschap. Oma maakte ook worsten, die aan de zoldering van de achterkamer te drogen hingen. De worsten smaakten heerlijk, samen met de gedroogde boontjes die in de stampot gingen. Er werd gegeten in de achterkamer en het eten werd in de winterperiode klaargemaakt op een groot fornuis. Het fornuis bestond uit een rechthoekige zwarte gietijzeren kachel met een bovenplaat waarin

zich vier grote gaten met losse ringen bevonden. Deze ringen konden gebruikt worden om een goede passing te geven aan de pannen. Zelfs in de rookafvoerpijp was een mogelijkheid om een ketel met lange bodem te plaatsen. Zo had men altijd warm water bij de hand. Ook kon men aan de voorzijde een klep naar beneden laten, zodat men zijn voeten kon warmen. De kachel werd zwart gemaakt met zwart schoensmeer. Er werd normaliter gekookt op een gasstel in de keuken, dat naast de achterkamer lag. Het was heel opvallend dat er twee pompen waren in die keuken. Eén geel koperen en één rood koperen. De gele pomp diende voor het oppompen van het regenwater, dat in een grote bak werd opgevangen. De rood koperen pomp deed zijn werk om het grondwater op te pompen. Waarvoor de aparte gele - of rode pomp werd gebruikt kan ik me niet meer herinneren. In deze periode was er ook een echtpaar uit Venlo ingekwartierd. Door de oorlogshandelingen waren ze door de Duitsers gedwongen om te verhuizen. Het zuiden van Nederland was al in 1944 bevrijd, maar in het noorden moesten we nog de strenge winter van 1944-1945 door zien te komen. De vele evacués zijn in de gemeente Sappemeer zeer goed opgevangen. Oma was dus een schrandere, pittige vrouw met een prachtige wrong. Het invlechten van deze wrong heb ik vaak met aandacht gadeslagen. Opa Schothorst was een voorbeeld van een selfmade man. Met school had hij niet veel op, maar hij is later door zelfstudie een goede aannemer geworden. Hij heeft prachtige aardappelmeelfabrieken ontworpen. Op zolder stond zijn indrukwekkende tekentafel waar de ontwerpen op transparant tekenpapier tot stand kwamen. Later werden daarvan blauwdrukken gemaakt met witte opdruk. Helaas heb ik hem niet zo lang mogen meemaken. Hij is vroeg overleden.

Instituut Hommes

Dan nog over mijn schooltijd gedurende deze periode. Mijn familie had ervoor gezorgd dat ik geplaatst

werd op het Instituut Hommes aan de Parallelweg, naast de spoorbaan. Een middelbare opleiding, waaraan ik als externe leerling deelnam. (De meegebrachte boeken heb ik helaas niet kunnen gebruiken). Er waren ook interne leerlingen. Hun ouders vertoefden elders, soms zelfs overzee. Voor deze leerlingen moest ook gekookt worden. De oplossing lag voor de hand, de interne leerlingen moesten zelf de aardappelen schillen. Midden in de klas stond een grote staande kachel, ik meen dat ze dat een Salamander noemden, waarop de pan met eten geplaatst werd. Hiermee sloeg men twee vliegen in één klap: het lokaal werd verwarmd en de maaltijd pruttelde tijdens de les verder. Er werd op een rustige manier les gegeven, met veel aandacht voor de natuur en behoorlijk wat uren gymnastiek.

Aan de achterzijde van de school lag een aardig sportcomplex (het oude voetbalveld van de VV Hoogezand). Een spannend incident op het sportveld schiet me nu weer te binnen. Tijdens het Bevrijdingsfeest was ik op het dak van de tribune geklommen om een goed overzicht over het veld te hebben. Toen het vuurwerk losbarstte schoten de lichtkogels (die in de oorlog gebruikt werden om signalen te geven) hoog boven mijn hoofd de lucht in. Eén exemplaar kwam met een rode gloed stijl naar beneden, recht boven mij en bleef enige seconden lang hangen. Pas op het laatste moment zwaaide het af. Het was op het nippertje goed gegaan. Ik heb er behoorlijk van in de rats gezeten en moet er nog vaak, bij andere vuurwerken, aan denken. Foto: Instituut Hommes aan de Parallelweg in Hoogezand.

De bevrijding

Het Tweede Canadese Legerkorps kwam in het voorjaar van 1945, onder leiding van generaal Simonds, in actie.

Dit alles gebeurde onder de naam Operatie Plunder. Hierna volgen enige belangrijke mijlpalen voor de noordelijke provincies:

10 April 1945: oversteek van de

Regge door Black Watch of Canada, Schots – Canadees Infanterie Brigade.

11 April 1945: oversteek van de IJssel; Hoogeveen en Beilen bevrijd door Queens Own Cameron Highlanders of Canada. – 6e Inf. Brigade.

13 April 1945: Assen bevrijd door Tankregiment Fort Garry Horse.

13 April 1945: Hoogezand en Sappemeer bevrijd.

Er waren hoopvolle verwachtingen dat de Canadezen spoedig zouden komen. Men had het idee dat de bevrijders via de Kielsterachterweg onze gemeente zouden binnen trekken, maar ze kwamen over de Woldweg in Kropswolde. Allerlei ideeën over de kleur en vorm van hun voertuigen werden uitgewisseld. We stonden dit uitgebreid door te nemen voor de bloemenzaak van mijn oom F. Wiltjer. Deze zaak was gevestigd aan de noordzijde van het Winschoterdiep, de Hoofdstraat, toen het Diep genoemd. Opeens kwamen er twee Duitse soldaten aangefietst, een jonge en een oude. De middelste generatie soldaten was inmiddels gesneuveld in de voor hen al zes jaar durende oorlog. Moet je je voorstellen: een kleine strijdmacht van twee man, volkomen afgesneden van hun eenheid. Aan de kant van Nieuweschans waren de Canadezen (1ste Poolse tankdivisie) reeds tot in Winschoten doorgedrongen. Aan de westzijde vond het beleg van Groningen plaats. 's Avonds konden wij het vuur van de hevige branden in de stad zien. De twee soldaten wilden zich, gewapend met een Pantzerfaust op hun nek en verder wat lichtere bewapening, voegen bij hun Duitse kameraden in Groningen. Plotseling viel er een schot. De jonge Duitser raakte in paniek, verloor zijn muts en fietste als een razende weg. De oudere bleef achter en gaf zich over. Zijn Pantzerfaust werd in het diep gegooid. Aangezien men vertelde dat de Canadezen reeds bij hotel Faber stonden, zette een stoet met de Duitser in het midden zich in bewe-

ging. Ook mijn persoontje liep mee. Ondertussen riep de soldaat maar steeds dat hij een “vriend van de Tommies was”. En zo kon het gebeuren dat we, via het Hooghoutje bij Kalkwijk, arriveerden aan de Zuidersstraat-zuidzijde van het Diep, tegenover het aan de noordzijde gelegen gemeentehuis.

De babytanks

Daar stonden ze dan op 13 april 1945, zo'n kleine zestal Bren carriers. Het waren licht gepantserde rupsvoertuigen, met als bewapening een Bren mitrailleur. Vandaar hun naam. De Nederlandse bevolking noemde ze ook wel babytanks, dit in tegenstelling tot de Sherman tanks die we later zouden zien. De Canadezen hielden een lunchpauze en aten een cake vol met rozijnen. Aangezien wij het grauwe oorlogsbrood gewend waren, leek ons de cake op dat moment heerlijk wit. De oudere Duitse soldaat meldde zich bij de Canadezen. De bevelvoerende militair wilde zijn pistool niet direct in ontvangst nemen, want de Duitser mocht er eerst nog een klusje mee doen. We bevonden ons pal naast het huis van de “foute” burgemeester. Deze moest nog tot overgave gedwongen worden en dat moest deze Duitser maar even klaren. De voordeur werd niet opgedaan en was stevig op slot. Vervolgens sloeg de Duitser de grote ruit naast de voordeur aan diggelen en stapte naar binnen. Even later verscheen hij met de burgervader en nog enige Duitse Mädels. Daarna werden ze afgevoerd. Nu moesten de Canadezen nog naar de overkant van het Diep. De brug tegenover hotel Faber was, na enkele vergeefse pogingen om hem op te blazen, ten slotte doorgeknikt en niet meer bruikbaar. Al snel werd er een oplossing gevonden. Aan de andere kant van de vernielde brug, tegenover het postkantoor, werden een paar dekschuiten naast elkaar gelegd. Hierover heen legde men dikke ijzeren profielen. Vervolgens moest er nog een houten bovendek komen. Voor het eerst in mijn leven zag ik padvindders in uniform. De “Padvinderij” zoals dat toen heette was in de

oorlog verboden. Deze jongens gingen samen met enthousiaste burgers naar een naburige houthandel in de Brugstraat (later Meint Veningstraat). Daar haalde men hout op en met bewaarde spoed, zeg maar in een wip, was de noodbrug gereed. De bevrijders konden nu verder trekken naar de overkant, richting Knijpslaan. Ondertussen waren er ook andere eenheden gearriveerd en dezen volgden direct dezelfde route. Tijdens het beleg van Groningen stroomden steeds meer troepen Hoogezand binnen. Ze bivakkeerden vooral bij de grote boerderijen tussen Martenshoek en de Knijpslaan. Zo nieuwsgierig als ik was ben ik de eerste groep natuurlijk gevolgd. Het bleek dat de Canadezen op het kerkhof op de Knijpslaan hun avondmaal aan het voorbereiden waren. Een paar looppaden waren opengehakt. Daarin werden benzinebranders geplaatst. Op de branders stonden grote bakken (gamellen) met water. In het water werden bliken met onder ander corned beef opgewarmd. Al hun voedsel bestond uit eten in blik. Als opgroeiende jongens keken wij onze ogen uit bij al de handelingen van deze, in sportief khaki geklede, militairen. Ze droegen baretten en hadden een overvloed aan materieel. Alles verliep in een rustig tempo, zonder geschreeuw zoals wij dat van de Duitse militairen gewend waren. Ik heb me er toen wel over verwonderd hoe slordig, of misschien gemakkelijk, ze met de buitgemaakte wapens omsprongen: ze lagen zomaar open en bloot op hun carriers. Met een paar Canadese bevrijders hebben we, in de winkel van oom Flip, nog nader kunnen praten en gezellige uurtjes doorgebracht. Wij waren wel verbaasd dat deze groep bevrijders geen Engels spraken. Ze spraken Frans en kwamen uit de provincie Quebec. De conversatie verliep dus iets moeilijker.

Als voetnoot zou ik nog het volgende willen aanhalen. Mijn oom en tante zijn na de bevrijding met hun enige zoon naar Australië geëmigreerd. Ruim veertig jaar later hoorden we, tijdens ons bezoek, voor het eerst dat

zoon John nog een tweede voornaam had, namelijk Carel. Deze naam stond voor Canadees Reddende Leger. Ik vond dit heel opmerkelijk en een blijvende herinnering aan eerder genoemde gebeurtenis.

Toen de stad Groningen bevrijd was (de hele strijd duurde 77 uur) werd de gehele Canadese strijdmacht naar het noordoosten van Groningen en naar Duitsland gedirigeerd. Dagenlang trokken de enorme colonnes oostwaarts. De grote Sherman tanks doorploegden het asfalt en het wegdek moest daarna grondig worden gerepareerd. We zagen een enorme verscheidenheid aan voertuigen en verschillende legereenheden uit Canada. We hebben lang op onze bevrijders moeten wachten, maar we begrepen nu wat een enorme logistieke inspanning het geweest moest zijn om zo'n legermacht op te bouwen. Als een colonne pauze nam zwermde wij, als nieuwsgierige bijen, direct naar de Canadezen. Toen ik een Scoutcar (verkenningswagen) van binnen mocht bekijken, bleek het om een erg kleine ruimte te gaan voor zo'n drie tot vier personen. Dat is mij altijd bij gebleven. Verder vielen de volgende geuren op: benzinelucht, bezwete kleren, wapenolie en vooral sigarettenrook. De sigaretten werden vrijgevig uitgedeeld. Als jongeren maakten wij van de lege sigarettendoosjes kwartetspelen. De merken Player met daarop een zeeman (met blauw-witte kraag) aan een stuurrad en Golf Flake in een gele verpakking, staan me nog bij. Ook imposant waren de ordonnansen. Ze vergezelden de colonnes en reden op stoere motorfietsen, die behoorlijk konden schudden. Om hun nieren op de plaats te houden droegen ze om de heupen enorme brede gordels. Deze leren gordels boden een geschikte plaats om allerlei buitgemaakte souvenirs op te bevestigen. Bijvoorbeeld het IJzeren Kruis en andere Duitse ordeteken. Weer andere ordonnansen hadden hun gordels versierd met de verschillende baretemblemen van het Canadese leger.

Dat bracht ons op het idee om deze baretemblemen ook te gaan sparen. Het werd een enorme rage onder de Nederlandse jeugd.

Kort na de bevrijding

Kort na 13 april begon men met het ophalen van landverraders, zoals landwachters, NSB'ers en diegenen die in Duitse dienst waren geweest. De mannen liepen, onder bewaking, met hun handen omhoog. Ze moesten in de ene hand een oranje vlaggetje en in de andere hand een rood-wit-blauw vlaggetje vast houden. Ze kwamen uit de Westerparkstraat. De vrouwen werden kaalgeschoren. Ze werden afgevoerd naar de binnenplaats achter het gemeentehuis. Dit vond ik wel een beschamende en onwaardige vertoning.

Nadat de geallieerde troepen waren doorgetrokken, hebben we nog éénmaal de gehate Duitse soldaten op hun terugtocht gezien. De troepen uit de "Vestung Holland" en die uit Groningen moesten veelal lopend terug naar hun Heimat. Eén grote haveloze bende. In niets te vergelijken met hun kameraden uit het begin van de oorlog. Ze trokken voorbij op fietsen, handkarren, trekkarren, kinderwagens en een enkele legerauto. Soms met lekke banden, want er was geen tijd meer om ze te repareren. Ze kwamen meestal 's avonds langs. 's Avonds: blijikbaar werden ze overdag te veel uitgehoont. Maar sommige fanatiekelingen, die niet van ophouden wilden weten, schreeuwden: "Aber wir kommen zurück mit den Russen". Enkele ondergedoken Duitsers, die in de laatste oorlogsdagen de strijd niet meer zagen zitten en dus gedeserteerd waren, werden in een paar kassen verborgen gehouden en aan het geallieerde commando overgedragen. Daarna werd het tijd om de gele Duitse borden weg te halen. Vervolgens werd het bezettingsgeld weggegooid. Iedereen wachtte met smart op onze oude vertrouwde koperen munten. We hadden ze in het begin van de oorlog moeten inleveren. Ook andere koperen voorwerpen zoals kandelaars,

lampen en andere gebruiksvoorwerpen waren destijds in beslag genomen. Zelfs bronzen kerkklokken werden door de Duitsers gebruikt om gewerkgogels van te maken. Ook de jacht op radiotoestellen was al vroeg in de oorlog begonnen. Anti-Duitse propaganda werd natuurlijk niet op prijs gesteld. Opa Schothorst had nog vlak voor de oorlog een moderne Telefunken-radio gekocht. Die heeft jarenlang, goed verpakt, verstopt gezeten onder de grond. Bij de bevrijding werd de radio weer opgediept en functioneerde nog goed. De echte knutselaars hadden van losse onderdelen, waaronder radiobuizen en honing raatspoelen, aardige dingetjes gemaakt. In de oorlog kon je hiermee Radio Oranje uit Londen beluisteren. Via illegale bronnen (verzetsskranten) werd het "goede" nieuws verspreid. Kort na de bevrijding kwamen Nederlandse vluchtelingen, die in Duitsland hadden vastgezet, de provincie Groningen binnenstromen. Naarmate de opmars van de geallieerden vorderde, verschenen deze voormalige dwangarbeiders. De verhalen van deze lieden, die in veel Duitse steden voortdurend onder bombardementen geleden hadden, deed ons beseffen dat ze veel geluk hadden gehad. Sommigen van hen hadden gejatte trams uit Amsterdam zien rijden in Hamburg. Ze wilden zo snel mogelijk naar huis terug gaan. Maar daar stak een ambtelijke instantie een stokje voor. Ze werden eerst ontluisd en daarna onderzocht op besmettelijke ziektes. Dit alles gebeurde onder anderen in de fabriek van Hooites - Beukema op de Kalwijk. Toen de situatie in het voorjaar van 1945 weer enigszins gestabiliseerd was kwam vader, mijn broertje (die gebivakkeerd had in Groningen) en mij weer ophalen. Ik ben de Canadezen nog steeds dankbaar voor hun inzet om ons te bevrijden. Hier is veel moed voor nodig geweest: op elke hoek van de straat konden ze worden beschoten.

Henk Raspe (1931)

Zerschlagung der Kriegsmaschine

DER BRITISCHE AUSSENMINISTER GIBT DAS KRIEGSZIEL GROSSBRITANNIENS UND SEINER VERBÜNDETEN BEKANNT

Der folgende Auszug aus der Rede des Anthony Eden, britischer Minister des Auswärtigen, am 2. Juli in Leeds gehalten, ist, so der Auffassung des deutschen Volkes entspricht:

Kein Kompromiss mit Hitler!

Der Leiter des deutschen Staates, ein Mann, der sich durch seine Taten zum Diktator gesprochen hat, ist ein Wortbrecher. Wir stehen hier keinen Umständen bereit, mit ihm irgendwenn über irgendwas zu verhandeln.

Die falsche „Neuordnung“...

Hitler redet von einer „Neuen Ordnung“. Es gibt nichts dergleichen. Seine „Neue Ordnung“ ist nichts als die alte Gewalt-herrschaft. In seiner Vorstellung gibt es einen Herrenmenschen: Hitler — und einen Herrenstaat: Deutschland. Alle anderen Länder sollen ihm als Knechte des deutschen Oberherrn zu sein.

... und die wahre neue Ordnung

Aber indem wir jenes Angebot Hitlers zurückweisen, müssen wir selber in die Zukunft blicken. Wir müssen anfangen, eine wahrhaft Neue Ordnung der Erde zu formen, für alle die zu formen, die sich ihr freiwillig anschließen wollen. Nicht in Berlin und nicht

in Rom, sondern hier in Grossbritannien, in der Zusammenarbeit der veränderten Regierungen müssen wir die Grundlagen des Neuen Europa legen.

Hilfe für Russland

Die Russen, die sich offensichtlich mit grosser Tapferkeit schlagen, sollen unsere Hilfe, sowohl militärisch wie wirtschaftlich, bis auf Ausserreife erhalten, ohne Vorkaufsrecht und ohne Hintergedanken.

Wir sind nicht auf Raub aus

Wir stehen in diesem Krieg nicht auf materiellem Gewinn, wir beanspruchen weder Gebiete noch andere Reiche.

Frieden — und eine vernünftigeren Welt

Unser einziges Ziel ist: die Macht des Unterdrückers Hitler zu brechen, auf dass die Nationen frei zusammenarbeiten können beim Aufbau einer vernünftigeren und glücklicheren Welt in Sicherheit und Frieden.

● Frieden in einer besseren, glücklicheren Welt: mit diesen Worten bietet der britische Auswärtige Minister Euch Deutschen etwas an, was Euch Eure gegenwärtigen Führer niemals geben können.

Hitlers Kriegsmaschine kann Euch, selbst wenn sie siegreich wäre, niemals Frieden schenken. Ihr seht ja mit eigenen Augen, wie diese Siege immer nur zu neuen Kriegen führen! Eure Führer sagen Euch, dass Eure Frauen mehr Kinder bekommen müssen — damit in den Jahren 1940 ... 1970 die Kasernen voll sind!

Es gibt nichts, was Euch und die übrige Welt von dem hoffnungslosen Ausblick auf einen Krieg freisetzen kann — nichts als die Zerschlagung der Hitlerschen Kriegsmaschine. Die Zerschlagung der Nazi-Kriegsmaschine ist das gemeinsame Kriegsziel Grossbritanniens und seiner Verbündeten, dasjenige der Sowjetstaaten und das der Vereinigten Staaten von Amerika. — Und je früher Ihr, das deutsche Volk, Euch mit uns zur Erreichung dieses Ziels vereinigt, umso besser für Euch!

Der deutsche Leser dieser Rede soll zwei Dinge nicht außer Acht lassen.
Erstens: Wenn der britische Auswärtige Minister spricht, sind seine Worte fest und in Zukunft verbindlich in der Regierung seiner Majestät.
Zweitens: Anthony Eden spricht zu einer Grossversammlung zur Textil- und Metallindustrie in Yorkshire, und allen seinen Ausführungen wurde enthusiastischer Beifall erteilt. Seine Rede ist der Ausdruck des wahren Willens der arbeitenden Grossbritannien.

Een kleine daad in het verzet

Mijn moeder, Jacoba Grietje Kliphuis geboren 25-04-1926, solliciteerde, nadat zij in juni 1942 haar MULO had behaald met steno als extra vak, in september van datzelfde jaar bij de aardappelmeelfabriek van W. A. Scholten te Foxhol samen met een vriendin. Zij werd afgewezen omdat haar achternaam werd geassocieerd met de NSB. Dit vanwege het feit dat een oom van haar op Scholten's fabriek iemand had verraden. De man in kwestie is opgepakt. Een andere oom, Geert Kliphuis, was actief in het verzet. Hij had goede contacten met burgemeester Jonkeren. Door dit netwerk is mijn moeder in dienst getreden bij het distributiekantoor in Sappemeer. Daar zaten goede Nederlanders, zowel jong als oud. Enkele namen die werden genoemd: Jakob Watermulder, Rens Wierenga, Cobi Hut en Jantje Bakema. Geert de Boer was leider en Lagerman was vervangend leider. In de loop van de tijd werden er ook NSB'ers aan het personeel toegevoegd.

Barteld J. van der Ham, agrariër van beroep, en lid van de NSB was de opvolger van burgemeester Jonkeren in Sappemeer van 1943-1945. Ook burgemeester G. Spoelstra van Hoogezand (1942-1945) was lid van de NSB. Als lid van de NSB kon je dus ook burgemeester worden.

Op het gemeentehuis werden distributie stamkaarten uitgereikt om de uitgave van voedsel en andere goederen te controleren. De stamkaarten waren persoonsgebonden. Het distributiekantoor reikte bonkaarten uit aan de burgers.

Tegen inlevering van de bonkaarten kreeg je de artikelen of levensmiddelen die op de bon vermeld stonden. Zonder bonkaarten was het moeilijk om aan deze producten te komen. Aan de onderduikers werden bonkaarten uitgereikt op gestolen stamkaarten. De stamkaarten werden door het verzet gestolen uit het gemeentehuis. Op het toilet werden door mijn moeder en andere collega's de bonkaarten in de stamkaarten gedaan. Zij voelt haar bijdrage hieraan als een kleine daad van verzet. Een college van mijn moeder, Koen op 't Zandt, werd tijdens het wachten op de bus naar Zuidbroek, gearresteerd. De Boer heeft nog gebeld naar het kantoor in Sappemeer dat er een inval in Hoogezand had plaatsgevonden en dat ze op zoek waren naar op 't Zandt. Hij wilde de arrestatie voorkomen. Op 't Zandt is verraden door een zekere Zuidema, die op een boot op het Schildmeer woonde. Hij had een vervalst persoonsbewijs van op 't Zandt gekregen en is door de Duitsers zo gefolterd dat hij zijn naam noemde. Mijn moeder heeft op 't Zandt nooit weer gezien. Wel bracht ze met een aantal collega's een bezoek aan zijn vrouw in het Westeind in Zuidbroek

Later heeft er nog een overval plaats gevonden op het gemeentehuis in Hoogezand door het verzet. Het gemeentehuis werd bewaakt door een goede NSB'er. Deze man, genaamd van Bijssum, werd door het verzet doodgeschoten, anders konden ze de stamkaarten niet stelen. De volgende morgen kwam burgermeester Spoelstra vertellen wat er had plaatsgevonden. Iedereen werd verzocht langs de baar in het gemeentehuis te lopen met het dreigement dat hij uit de houding

van het personeel zijn conclusies zou trekken. Als je niet ging was je tegen de Duitsers. Iedereen is gegaan. Tegen het einde van de oorlog was mijn moeder werkzaam op het distributiekantoor in Hoogezand. Na de bevrijding ging het personeel ander werk zoeken en werd het distributiekantoor opgeheven.

Mijn vader, Johan Bernard van der Laan, geboren 22-02-1919 en overleden in 1998, kwam in oktober 1944 samen met zijn vriend Klaas de Wit op het distributiekantoor te werken. Mijn vader kende de toenmalige leider 'Kasper Wijsbeek'. Hij vertelde dat hij mijn moeder had gezien bij Boelkens in Groningen waar zij een steno opleiding volgde. Hij was daar op Engelse les. In 1948 zijn ze getrouwd.

Mijn moeder heeft na de oorlog een baan gevonden bij het verzekeringskantoor Nederlandse Loyd in Groningen.

Gretha Perdon-van der Laan

Jacoba Grietje Kliphuis

Een Foxholster als geheim agent in de tweede wereldoorlog

Inleiding:

Velen van de lezers die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog zullen ongetwijfeld gehoord hebben van het Englandspiel. Geheime agenten (allen Nederlanders) werden vanuit Londen gedropt in Nederland onder andere met als opdracht het verzet te stimuleren, activiteiten tegen de Duitsers te ontplooiën en verbindingen tussen het bezette Nederland en de regering in ballingschap in Londen tot stand te brengen.

In het onderstaande verhaal wordt u duidelijk hoe zich dit alles heeft afgespeeld en wat uiteindelijk het tragische lot van het overgrote deel van de agenten is geweest.

De reden dat wij dit publiceren is echter vooral dat – zoals helaas slechts in kleine kring bekend is – een geboren en getogen Foxholster, Evert Radema, een uitermate belangrijke rol in dit spionage- en verzetsverhaal heeft gespeeld. Dit verhaal is dan ook naast een belangrijk stuk Nederlandse geschiedenis het levensverhaal van Evert Radema, die op 6 september 1944 op afschuwelijke wijze door de nazi's in het concentratiekamp Mauthausen werd vermoord.

Levensloop Evert Radema vanaf augustus 1903 tot aan zijn landing in Nederland in november 1942.

Evert wordt geboren op 7 augustus 1903 te Foxhol en woonde met zijn ouders aan de Foxholster Hoofdweg B46.

Zijn vader was Rutger Radema en zijn moeder, Peitje Drijfholt, verder bestond het gezin nog uit Beno (1895), Aaltje(1897), Grietje(1900), Jakob (1901) en Fokko (1909). Vader Rutger Radema was timmerman, maar ook binnenschipper en verbleef dus regelmatig op zijn schip.

De familie Radema verhuist omstreeks 1910 naar de Foxholster Hoofdweg P90 en vervolgens naar Foxhol P14, ze woonden vanaf 1 mei 1916 aan de Meerweg P108 en daarna woonden ze een tijdlang aan boord van hun schip dat als adres had Foxhol, P162a.

Evert heeft zijn lagereschooltijd doorgebracht op de school in Foxhol.

In april 1918 verhuist Evert naar Sappemeer en woont hij een tijdlang aan de Zuiderstraat 83, zijn beroep is dan barbiersleerling. Kennelijk was hij in die periode in de kost (en in de leer) bij een barbier die op dat adres gevestigd was. Op 6 maart 1919 trekt hij weer bij zijn ouders in, die wederom aan de Foxholster Hoofdweg P90 woonden. Vanaf 1921 bevindt Evert zich waarschijnlijk weer aan boord van het schip van zijn ouders, nog steeds met als adres, Foxhol P162a. In het bevolkingsregister wordt als zijn beroep binnenschipper vermeld.

Tussen 15 oktober 1926 en 5 oktober 1927 staat Evert ingeschreven op het adres Barendzstraat 46II in Amsterdam. Dat was de periode dat hij, op

kosten van de rederij de Maatschappij Nederland, aan de zeevaartschool aldaar een opleiding tot marconist heeft gevolgd. Uit die tijd stammen ansichtkaarten die hij aan de familie in Foxhol zond waaruit blijkt dat hij, kennelijk in het kader van die studie, in 1926 reizen heeft gemaakt, met de s.s. Jason, naar onder andere Lagos in West-Afrika.

Na voltooiing van zijn opleiding komt hij terug bij zijn ouders waarna hij op 8 december 1927 trouwt met Frederika Annechina Olthof, geboren op 21 september 1908 in Hoogezand, als dochter van Geert Olthof, caféhouder, en Trijntje Rubingh.

In februari 1928 vertrekken Evert en Frederika naar Amsterdam, waar ze gaan wonen in de Bruggiusstraat/huis. Op 14 mei 1928 wordt aldaar hun dochter Peitje geboren.

Waarschijnlijk heeft Evert toen ook een tijdlang gevaren als marconist op één van de schepen van de Maatschappij Nederland.

Kennelijk was het niet mogelijk op dat moment een vaste aanstelling als marconist te krijgen want op 4 december 1928 verhuist het gezin alweer vanuit Amsterdam terug en wel naar Kropswolde en worden ze ingeschreven op het adres S11(Woldweg 28, nu Woldweg 80, thans Wok Palace, vroeger café De Groene Weide). Zij wonen dan in bij de ouders van Frederika die daar gemeld café exploiteren.

Op 3 april 1929 verhuizen ze naar Kolham waar op 15 augustus 1929 zoon Geert wordt geboren. Op 13 mei 1930 verhuizen ze naar de Foxholster Hoofdweg 53 (P15). Hier blijven ze tot 1 mei 1932 waarna ze verhuizen naar de Foxholster Hoofdweg 4 waar ze tot 7 februari 1933 wonen. In deze periode oefent Evert

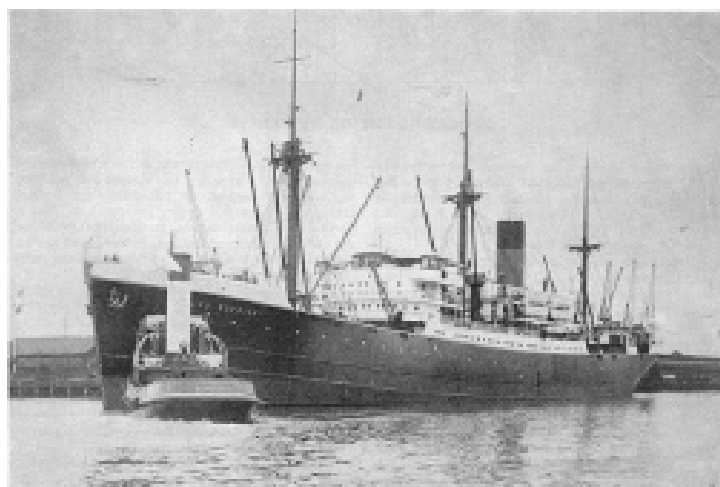
onder andere het beroep van brugwachter uit en wel op de brug die vroeger was gelegen voor café Berg (De Koele) in Foxhol.

In 1933 vertrekken ze (weer) naar Amsterdam waarschijnlijk omdat Evert opnieuw als marconist voor de Maatschappij Nederland gaat varen en nu wel in dienst van die rederij kan treden.

In het licht van zijn latere werkzaamheden als agent/marconist is het aardig om hier te vermelden dat Evert (als zoveel andere Nederlanders overigens toen) in de dertiger jaren ten teken dat hij pacifist was een speldje voorstellende een gebroken geweertje op zijn revers droeg. Zijn oomzegger Hendrik Bentum herinnert zich nog goed dat daarover ferm werd gediscussieerd in familiekring.

In de crisisjaren dertig heeft Evert niet altijd een schip gehad. Vele schepen werden namelijk voor kortere of langere tijd opgelegd. Bepaalde perioden voer hij, maar waarschijnlijk was hij ook nu en dan zonder schip en werkte hij, wel in dienst bij de Maatschappij Nederland, aan de wal.

Uit de vele brieven en ansichtkaarten die hij zond aan de familie in Foxhol blijkt dat hij in ieder geval gedurende de jaren 1937 en 1938 (wellicht doorlopende tot in 1939) als marconist voer aan boord van de s.s. Leersum. Op die reizen werden onder andere Brazilië en Argentinië aangedaan maar stuurde hij ook een kaart uit de havenplaats Archangel in de Sovjet-Unie.

m.s. Poelau Roebiah

In de loop van 1939 lag de m.s. Poelau Roebiah ter reparatie in dok in Amsterdam. Waarschijnlijk is dat Evert in dit droogdok van de Maatschappij Nederland was tewerkgesteld en dat hij, toen het schip weer kon uitvaren, werd aangewezen om als marconist aan te monteren.

Weigeren was moeilijk omdat hij dan werkloos zou kunnen worden. De eerste reis van het schip ging in augustus 1939 naar Hamburg, vanwaar Evert een ansichtkaart van de "Weltberühmte Reeperbahn" zond aan zijn familie. Ook een brief werd ontvangen waarin hij aangaf dat in Duitsland op dat moment een uitermate gespannen sfeer heerste. (niet onlogisch natuurlijk zo vlak voor de inval in Polen op 1 september 1939 wat de Tweede Wereldoorlog tot gevolg had). Naar alle waarschijnlijkheid deed hij in het najaar van 1939 nog enkele reizen op de Poelau Roebiah voordat hij eind 1939 op dit schip opnieuw vertrok voor een reis. Uit de correspondentie met de familie blijkt dat hij op 10 januari 1940 aankwam in New York (USA) en vervolgens op 27 januari 1940 naar Nederlands-Indië vertrok waar de Poelau Roebiah (via een tussenstop in Zuid-Amerika) op 15 maart 1940 arriveerde.

Uit een brief aan de familie blijkt dat hij eigenlijk zo snel mogelijk weer terug wilde naar Nederland en daarom monsterde hij direct aan op de s.s. Enggano die op 20 maart 1940 vertrok naar Nederland. Dit

schip lag op 10 mei 1940 voor IJmuiden toen de oorlog uitbrak. Zoals vrijwel alle Nederlandse koopvaardij-schepen die buitengaats waren kreeg men, per regeringstelegram, de opdracht door

m.s. Enggano

te varen naar Engeland.

Niet bekend is of hij vanuit Engeland nog een tijdlang op de Enggano heeft gevaren. Dat schip was namelijk één van de schepen die met enige regelmaat tussen Engeland en Nederlands-Indië een lijndienst onderhielden totdat de Japanners eind 1941 in de oorlog kwamen en vervolgens de aanval op Nederlands-Indië openden. De laatste keer dat de Enggano vanuit Engeland vertrok was op 15 september 1941.

Evert Radema was toen in elk geval al niet meer aan boord omdat hij, nadat hij was gemobiliseerd, ingedeeld was bij de troepen die, met een troepenschip, naar Nederland-Indië zouden vertrekken. Waarom dat niet doorging is niet bekend maar op een bepaald moment (we nemen aan in de loop van 1941) werd hij gevraagd om een opleiding als agent te volgen. Dat had natuurlijk alles te maken met het feit dat hij een zeer ervaren marconist was.

Zowel de Poelau Roebiah (op 6 juli 1943 doordat het schip door een Duitse onderzeeboot t.w. de U759, enige mijlen ten oosten van Jamaica, werd getorpedeerd) als de Enggano (op 1 maart 1941, tijdens de strijd in Indië door vliegtuigbommen, op 270 mijl ten zuiden van Tjilatjap), gingen overigens tijdens de oorlog verloren.

Een weg via het strand:

De bekende Engelandvaarder Erik Hazelhoff Roelfsema (bij de lezer waarschijnlijk beter bekend als de "Soldaat van Oranje" uit de gelijknamige film uit 1977 met Rutger Hauer in de hoofdrol) was in juli 1941, als bemanningslid van het Zwitserse koopvaardij-schip St. Cergue, samen

met Peter Tazelaar en Bob van der Stok in Engeland aangekomen. Na de gebruikelijke veiligheidsonderzoeken zochten Hazelhoff Roelfsema en van der Stok contact met de Engelse en Nederlandse geheime diensten. Zij betoogden daarbij dat het mogelijk moest zijn om s'nacht met een klein bootje geheime agenten op het Scheveningse strand af te zetten. Het hoofd van de Nederlandse Centrale Inlichtingendienst – die bij het uitzenden van agenten samenwerkte met de Dutch Section van de SOE, één van de Engelse geheime diensten – zag niets in het plan en weigerde iedere hulp. Bob van der Stok was uiteindelijk de tegenwerking beu en nam dienst bij de luchtmacht waar hij een zeer belangrijke oorlogsvlieger werd.

Hazelhoff Roelfsema zette echter door en zocht contact met Nederlandse sectie van MI-6 (een andere Engelse geheime dienst) en besloten werd de zaak, geheel buiten de officiële Nederlandse instanties en de met hen samenwerkende SOE om, op te zetten. Via generaal Francois van 't Sant, het vroegere hoofd van de CID en de persoonlijke secretaris van Koningin Wilhelmina, werd de koningin op de hoogte gesteld en zij juichte de plannen toe. Na het vertrek van van der Stok trok Hazelhoff Roelfsema een andere medewerker aan, Chris Krediet, de zoon van een Wassenaarse huisarts. Minister-president P.S. Gerbrandy aanvaardde voor de te ondernemen operaties de staatkundige verantwoordelijkheid en stelde de nodige gelden beschikbaar. De plannen werden nog verder uitgewerkt en daarbij werd tevens aangegeven dat niet alleen agenten (met hun marconisten) op de kust zouden worden afgezet maar ook belangrijke Nederlandse functionarissen (politici en anderen) op verzoek van de Koningin mee terug zouden kunnen worden genomen. Begonnen werd met oefenen op de Engelse kust. Kort gezegd kwam het er op neer dat dwars door de Duitse mijnevelden een snelle motortorpedoboot tot dicht bij de Nederlandse

kust gebracht zou worden. Op enkele honderden meters afstand van het strand zou dan een roeiboot buiten boord gezet worden waarmee men naar het strand zou gaan,. Peter Tazelaar zou als eerste op het Scheveningse strand worden afgezet en na een aantal mislukkingen had dit in de nacht van 22 op 23 november 1941 succes. Tazelaar zou namelijk als contactpersoon fungeren voor de te arriveren agenten en de naar Engeland te vertrekken personen. Voor de begeleiding van de operaties van de groep Hazelhoff Roelfsema waren eerder door MI-6 twee marconisten gedropt: Terlaak wiens zender bij de landing onherstelbaar was beschadigd en van der Reyden die, op 9 december 1941, bij Scheveningen door Hazelhoff Roelfsema aan de kust gezet, zijn koffertje met daarin de zender had zien wegspoelen.

Nadat het een aantal keren, door allerlei omstandigheden, misging met het aan land zetten en ophalen van personen en de Duitsers bovendien ontdekt hadden (waarschijnlijk door verraad) dat dat geprobeerd werd werden die pogingen ook gestaakt. Een aantal mensen, waaronder dr. Wiardi Beckman, reserveofficier en vooraanstaand SDAP-er en Frans Goedhart, oprichter van het illegale blad het Parool, waren intussen ook gearresteerd terwijl ze in Scheveningen in afwachting waren op vertrek naar Engeland. Wiardi Beckman kwam om in een concentratiekamp, Goedhart wist uit gevangenschap te ontsnappen, dook diep onder en hervatte zijn illegale werk. Tijdens één van die mislukte afhaalacties lukte het Hazelhoff Roelfsema zelfs om aan land te komen en in Engels marine-uniform door Scheve-

ningen te lopen. De scène uit de film Soldaat van Oranje die dit uitbeeldt is volstrekt conform de werkelijkheid. Peter Tazelaar wist, nadat hij eerst in Scheveningen aangehouden was door de Duitsers maar door tussenkomst van de later doodgeschoten verzetsman Broer Moonen – inspecteur van politie – werd vrijgelaten, via Frankrijk, Spanje en Portugal in april 1942 naar Engeland terug te keren.

Hoe het Englandspiel ontstond:

In november 1941 werden intussen door de Dutch Section van de SOE de eerste agenten (Thijs Taconis en zijn marconist Huub Lauwers, journalist van beroep) gedropt bij Almelo. Zij bouwden een organisatie op waarin echter helaas een Nederlander die voor de Duitsers werkte (de V-man Ridderhof) infiltreerde. De Duitsers lieten Taconis en Lauwers voorlopig ongemoeid en bleven nauwkeurig, op afstand en via de verrader Ridderhof, het zenderverkeer volgen.

Zoals hiervoor aangegeven waren de MI-6marconisten Terlaak en van der Reyden niet in staat om te zenden. Zij werden op een bepaald moment – door toevallig op een verkeerde plek te zijn – gearresteerd en de Duitsers probeerden via Terlaak een spel op te zetten. Terlaak liet echter na – zoals zijn instructies waren bij arrestatie – om afgesproken fouten (de zgn security-checks) in zijn eerste telegram, via een Duitse zender, op te nemen. De Dutch Section van MI-6 begreep direct dat hij zich in arrest bevond en antwoordde niet. Dit spel was dus direct al in de kiem gesmoord. Van der Reyden werd overigens zo geïntimideerd door de ondervragingen dat hij alles wat hij wist aan de Duitsers vertelde wat weer nieuwe arrestaties opleverde. Op 6 maart werd besloten, door Majoor Hermann Giskes van de Abwehr en SD-commandant Joseph Schreieder die samen tot het einde de leiding hadden van het Englandspiel, om Lauwers te arresteren, drie dagen later werd Taconis in Arnhem gearresteerd. Op 12 maart 1942

zond Lauwers 3 gecodeerde telegrammen met daarin de met hem afgesproken security checks. Die onregelmatigheid werd aan de Dutch Section van de SOE gerapporteerd. Er werd echter geredeneerd dat dit onvoldoende reden was om aan te nemen dat Lauwers zich in Duitse handen bevond en men besloot het contact met hem voort te zetten. Deze ene kapitale blunder was het begin van het Englandspiel. De agenten die via deze lijn werden aangekondigd en gedropt zouden vanaf nu, vroeg of laat – meestal zelfs direct al bij landing – in handen van de Duitsers vallen. Ook werden er vele containers met materiaal gedropt.

Evert Radema

Evert Radema arriveert:

Intussen had de groep Hazelhoff Roelfsema niet stilgezeten. Nadat geconstateerd was dat het afzetten van agenten op de Scheveningse kust teveel problemen met zich meebracht werd besloten om, zodra de winter iets minder bar werd, er toch weer mee door te gaan. Het afzetpunt werd verlegd van Scheveningen naar Katwijk. Na een maand van intensieve training werden in de nacht van 22 op 23 februari 1942 twee nieuwe agenten in Katwijk aan land gezet namelijk jhr. mr. Ernst de Jonge en zijn marconist Evert

Radema. Via dezelfde weg zouden nog 3 agenten worden afgezet. Ernst de Jonge, geboren op 1 mei 1917 te Batavia, had gestudeerd in Leiden (alwaar hij preses was geweest van het Leidse Studentencorps en dus studiegenoot van Hazelhoff Roelfsema) en was werkzaam bij de BPM op Curaçao toen de oorlog uitbrak. Hij werd gemobiliseerd als reserve-eerste luitenant van de veldartillerie en vertrok vervolgens naar Engeland waar hij werd opgeleid tot geheim agent. In dit verband is belangrijk om te weten dat de komst van de Jonge en Radema plaatsvond voordat de Duitsers Lauwers van de SOE hadden gearresteerd en het Englandspiel een aanvang nam. Ook later is overigens via de geïnfiltreerde zenders geen melding gemaakt van hun komst. Hazelhoff Roelfsema maakte van de landing in zijn rapport de volgende aantekening:

“ Op 23 februari om 16.00 uur vertrokken uit Felixstowe EHR, Ernst en Evert a/b MGB 320, kapitein: Hall. Zee: kalm ...Om 11.45 uur werd Katwijk bereikt en voor anker gegaan Om 03.50 uur werd een aanvang gemaakt met landingsactieom 04.20 uur gingen EHR, Ernst en Evert aan land, honderd meter bezuiden de boulevard Behalve hun eigen zendapparaat werden de twee extra zendapparaten door hen meegenomen Zij vertrokken landinwaarts en kwamen reeds de volgende dag in de ether.”

Ernst de Jonge en Evert Radema waren door de MI-6 en van t'Sant met een hele reeks opdrachten belast: zij moesten Koos Vorrink, de voorzitter van de SDAP die diep in het verzet zat, bewegen naar Engeland te komen, zij moesten inlichtingen inwinnen op economisch gebied en zij moesten militaire spionage bedrijven. Kennelijk was bij MI-6 niet bekend dat 5 dagen eerder door de SOE een agent, George Dessing, was gedropt bij Ermelo met eveneens de opdracht contact te zoeken met Vorrink. De dropping van Dessing vond plaats voordat Lauwers werd gearresteerd en het spel begon. Dat was

de redding van Dessing want hij wist later terug te keren naar Engeland en deed daar maar liefst 1 ½ jaar over. Overigens weigerde Vorrink om naar Engeland te vertrekken omdat hij vond dat zijn taak in Nederland lag. Door verraad waarbij de hier later nog te noemen beruchte V-man Anton van der Waals betrokken was, zou ook hij later worden opgepakt en langdurig in een concentratiekamp worden opgesloten. In het verslag van Hazelhoff Roelfsema is sprake van twee extra zendapparaten. Één daarvan was bestemd voor Terlaak die, zoals gezegd zijn zender was kwijtgeraakt, en die ondergedoken zat bij dr. Krediet, aan de Zijdeweg in Wassenaar, de vader van Chris Krediet. Dat apparaat kon echter niet afgeleverd worden omdat zowel Terlaak als dr. Krediet intussen waren gearresteerd.

Opnieuw werd geprobeerd om – nu in Noordwijk – personen naar Engeland te laten vertrekken. In opdracht van MI-6 huurde eind maart 1942 de Jonge dicht bij de boulevard een huis dat als contactadres zou moeten fungeren. De gehele maand april 1942 gingen via Evert Radema (die zijn zender in Amsterdam ondergebracht had) telegrammen over en weer, maar het werd 10 of 11 mei voordat de Jonge – via de zender van Evert Radema – bericht ontving dat er in de nacht van 11 op 12 mei opnieuw zou worden geprobeerd een afhaaloperatie plaats te laten vinden. Op de avond van 11 mei begonnen zich op het contactadres aan de Rembrandtweg in Noordwijk een aantal personen waaronder Ernst de Jonge. Evert Radema was uit voorzorg ergens in de buurt ondergebracht. Hij had als taak een succesvolle operatie direct te melden via zijn zender. Hazelhoff Roelfsema had van tevoren al weinig vertrouwen in de operatie. De voorbereiding was slordig en door toedoen van een eigenwijze commandant van de MGB werd er veel te laat vertrokken vanuit Engeland zodat men ook te laat bij Noordwijk arriveerde. Bovendien lag de MGB te ver uit de kust. Er werd toch een poging onderno-

men de kust te bereiken met de roeiboort met daarin Hazelhoff Roelfsema en de Engelse luitenant ter zee Bob Goodfellow. Toen men nog maar halverwege was gingen zoeklichten, die aan de kust geplaatst waren, aan en begon kustgeschut te vuren. Men was gedwongen om te keren en slechts ternauwernood kwam men weer aan boord. Het kostte de MGB de grootste moeite om de uitgevaren Duitse oorlogsbotten te ontlopen. Een andere MGB die mee was gevaren werd door de Duitsers vernietigd.

Na deze mislukking werden de pogingen om via het strand mensen in Nederland aan land te zetten dan wel anderen naar Engeland te laten vertrekken definitief opgegeven. Erik Hazelhoff Roelfsema nam vervolgens als piloot dienst bij de RAF en keerde na de oorlog, zwaar gedocoreerd – hij ontving onder andere de Militaire Willemsorde – , terug in Nederland als één van de twee adjudanten van Koningin Wilhelmina. De andere adjudant was Peter Tazelaar.

De Jonge, Radema en hun begeleiders werden niet ontdekt en konden zonder problemen Noordwijk verlaten. Intussen waren er contacten met verzetsmensen die zowel bekend waren bij gearresteerde SOE-agenten als bij agenten die door MI-6 waren gestuurd. Zo verleende het jonge artsenechtpaar Bolle-van Regteren Altena, wonende aan de Stationsstraat te Pijnacker, onderdak aan talloze illegale werkers en agenten. Ook Evert Radema verbleef, met zijn zender, onregelmatig op dit adres.

Een groep van maar liefst 13 personen wilde op 18 mei 1942 vanuit IJmuiden ontsnappen met een visersboot. Deze groep stond onder leiding van de havenmeester Kortland en werd, door toedoen van de Nederlander Anton van der Waals – de slimste en dus gevaarlijkste V-man in dienst van de Duitsers – verraden. Kortland en Ernst de Jonge hadden met elkaar contact gekregen via de heer van Driel van Wageningen, die in Rotterdam in een flatgebouw aan

het Ungerplein woonde. Ernst de Jonge en Evert Radema hadden ook hier vaak een uitstekende schuilplaats van waaruit ze hun werk deden. Uit de verhoren van een verzetsman, die via het contact met één van de SOE-agenten was gearresteerd, bleek van het bestaan van een zekere Driel aan het Ungerplein. Van der Waals ging een praatje maken met de conciërge van het flatgebouw en kwam te weten dat een heer die voldeed aan de beschrijving van Ernst de Jonge daar regelmatig verbleef. Er werd een inval gedaan en Ernst de Jonge, die juist door de verzetsman Leen Pot naar een veiliger onderduikadres zou worden gebracht, werd gearresteerd. Ook Pot en Althoff, de contactpersoon tussen Ernst de Jonge en Koos Vorrink, werden toen overmeesterd. Pot wist vervolgens op spectaculaire wijze te ontsnappen vanuit het SD-kantoor aan het Binnenhof in Den Haag en ging verder met zijn verzetswerk. Later wist hij via Frankrijk en Spanje Engeland te bereiken. De andere agenten, waaronder Felix Ortt en Jan Emmer, die door Hazelhoff Roelfsema aan land waren gezet in Katwijk, vielen daarna ook in Duitse handen, Evert Radema bleef nog een tijdje op vrije voeten maar werd een week later, op de 29e mei 1942, gearresteerd, waar is niet bekend. Wel is bekend dat Radema, in strijd met de aan hem gegeven strikte orders, in de tijd nadat hij aan land was gezet, contact heeft gehad met zijn vrouw en kinderen die in Amsterdam woonden. Of hij ook vanuit zijn huisadres zijn zender heeft gebruikt is niet duidelijk. De Duitsers probeerden via Evert Radema een spel op touw te zetten. Op 6 juni ging het eerste code-telegram de lucht in. Evert had zijn security-check niet afgegeven en MI-6 constateerde dat onmiddellijk. Er werd niet geantwoord en dit spel mislukte al voordat het begonnen was. Uit de teruggevonden verslagen van de verhoren blijkt dat men dat ook wel verwacht had want Evert Radema was in het geheel niet onder de indruk gekomen van het gebruikelijke verhaal dat aan de gearres-

teerde agenten werd opgehangen namelijk dat men was verraden vanuit Londen. In tegenstelling tot anderen werd zijn houding zelfs als zeer flink omschreven.

Het Englandspiel gaat door:

Via de zender van Lauwers ging intussen het spel door. Wanhopig probeerde hij SOE te waarschuwen door op 28 maart 1942 zelfs eens de letters C.A.U.G.H.T. (GEVANGEN) in één van zijn telegrammen op te nemen. Toen bleek dat vanuit Engeland daar niet op gereageerd werd nam hij zelfs, half mei 1942, in één bericht drie keer dit woord op. De Britten bleven echter agenten sturen die bij aankomst vrijwel allemaal onmiddellijk door de Duitsers werden gearresteerd. De zender van Lauwers bleef tot oktober 1942 in de lucht. Via nieuwe zenders werden afwisselend spelen opgezet en op een bepaald moment waren er zelfs 6 lijnen tegelijk operationeel. Duitse marconisten bedienden de zenders. Het gaat hier te ver om aan te geven wat er in het kader van het verdere verloop van het Englandspiel allemaal heeft plaatsgevonden (nepacties van de Duitsers, dropping van materiaal, contacten van illegalen met verraders – waaronder vele door de uiterst gevaarlijke van der Waals – die via Engeland geautoriseerd werden enz. enz). In maart 1943 vierden de Duitsers zelfs het eenjarige bestaan van het spel met een intiem feestje. Vanaf mei 1943 zond SOE geen agenten meer uit (niet omdat men het spel doorkreeg maar omdat men vond dat er voldoende agenten in bezet gebied actief waren), materiaal bleef men echter wel afwerpen. Alle gevangen genomen agenten, ook die van MI-6 waaronder Evert Radema, werden opgesloten in de gebouwen van het Grootseminarie in Haaren in Noord-Brabant die daarvoor speciaal waren gevorderd. De agenten Pieter Dourlein en John Bernard Ubbink ontsnapten op 29 augustus 1943 uit Haaren en wisten, onder de meest moeilijke omstandigheden, op 20 november 1943 Zwitserland te bereiken. Zij vertelden

hun verhaal aan de militair attaché in Zwitserland, generaal van Tricht, die onmiddellijk Londen inlichtte. Het hoofd van de SOE geloofde het verhaal echter niet en men was zelfs van plan het droppen van nieuwe agenten te hervatten. Gelukkig waren de Nederlandse autoriteiten in Londen eindelijk wel overtuigd en die actie werd door hen afgelast. Uit een door Ubbink na de oorlog geschreven verslag, in het bezit van de schrijvers van dit artikel, blijkt op welke schandelijke wijze Dourlein en Ubbink, nadat zij vanuit Zwitserland weer onder de meest moeilijke omstandigheden Engeland hadden bereikt, door met name de Engelse autoriteiten werden behandeld. Zij werden zelfs een tijdlang in een gevangenis opgesloten omdat ze als Duitse spionnen werden aangemerkt. Pas na de invasie van 6 juni 1944 in Normandië worden ze vrijgelaten, maar vervolgens ook door de Nederlandse autoriteiten in Londen volledig aan hun lot overgelaten. Eerst jaren na de oorlog werden ze uiteindelijk gerehabiliteerd. De behandeling van deze twee moedige mannen is een uitermate zwarte bladzijde in de geschiedenis van de Nederlandse geheime diensten.

Uit telegrammen die de Duitsers bij de arrestatie van een agent die door een geheel nieuwe Nederlandse geheime dienst, de BI (Bureau Inlichtingen) – die onder leiding stond van de uit Nederland aangekomen beroepsmilitair kapitein J.M. Somer –, was uitgezonden in handen viel bleek hen dat Londen eindelijk op de hoogte was van het geheim van het Englandspiel. De BI had namelijk hun medewerkers op 22 november 1943 verboden contact te hebben met SOE-agenten omdat die dienst geheel geïnfiltrerd was door de Duitsers. Op door de Duitsers gezonden telegrammen werd niet of nauwelijks meer gereageerd en op 1 april 1944 werd aan Londen een honend telegram verzonden waaruit kon worden opgemaakt dat de Duitsers een einde maakten aan het Englandspiel. Als het spel is afgelopen blijkt pas hoeveel goederen – en mensen – de

Engelsen in handen van de Duitsers hebben gespeeld. In totaal hebben de Duitsers 500.000 stuks munitie, 12 vliegtuigen, 15.000 kilo springstof, 5000 pistolen, 3000 machinepistolen, 2000 handgranaten, 300 machinegeweren en 75 zenders in handen gekregen.

Het lot van de agenten:

In de nacht van 22 op 23 november 1943 ontsnapten wederom agenten uit Haaren, nu van der Giessen, van Rietschoten en Wegner. Zij werden na lange omzwervingen verraden en uiteindelijk teruggebracht naar Haaren. Van der Giessen en van Rietschoten werden vervolgens in de omgeving van Haaren door leden van Sicherheitspolizei op 10 juni 1944 “op de vlucht” neergeschoten. Eind november 1943 waren de nog in Haaren aanwezige agenten, met uitzondering van Lauwers, Jordaan, van der Reijden en Terlaak, overgebracht naar het Huis van Bewaring in Assen. Dat gebeurde gemaskerd (zij mochten elkaar niet zien).

Huis van Bewaring te Assen

De enige vrouw in het gezelschap Trix Terwindt – voormalig stewardess bij de KLM – werd uiteindelijk overgebracht naar het vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück, later naar Mauthausen, en overleefde de oorlog. Hetzelfde gold voor Lauwers en van der Reijden die beiden in Sachsenhausen terechtkwamen. Jordaan stierf in Mauthausen en Terlaak werd in april 1944 aan de groep in Assen toegevoegd.

Door met name de Abwehr was aan de agenten toegezegd dat zij gespaard zouden blijven.

Toen echter de Abwehr, die door Hitler als een steeds meer onbetrouwbare dienst werd aangemerkt, in de lente van 1944 werd opgeheven en haar commandant Admiraal Canaris in een concentratiekamp werd opgesloten – waar hij later als betrokken bij de voorbereidingen van de aanslag op Hitler werd opgehangen – was het lot van de Englandspielagenten bezegeld. Zij kwamen te vallen onder het uit oktober 1942 daterende zgn. Kommandobefehl van Hitler: een bevel om de leden van Britse Commando-eenheden maar ook de Britse gedropte agenten, vielen zij in Duitse handen, “tot de laatste man af te maken”

Op rechtstreeks bevel van Himmler werden in april 1944 eenenvijftig agenten (vijftig plus Terlaak die, zoals gezegd, daaraan werd toegevoegd) naar het Duitse tuchthuis in Rawitsch (Silezië) overgebracht. Elf hunner zijn nadien vanuit dit tuchthuis op een onbekende plaats en een onbekend tijdstip ter dood gebracht of overleden. Aangezien vaststaat dat verscheidene geheime agenten van de French Section van SOE, allen in Rawitsch opgesloten, begin september 1944 om het leven gebracht zijn in het concentratiekamp Gross-Rosen, is het waarschijnlijk dat deze elf eveneens daar vermoord zijn. Ernst de Jonge was één van hen. De overgebleven veertig agenten, waaronder Evert Radema, werden, samen met zes Britse officieren en één Amerikaanse officier, op 5 september 1944 het concentratiekamp Mauthausen, gelegen aan de Donau in Oostenrijk, binnengevoerd.

Kaalgeknipt en met vodden aan, maar zonder schoenen, zelfs zonder plankjes, werden zij vervolgens in de cellen van de kampgevangenis, de Bunker, opgesloten. Men gaf hun niets te eten of te drinken. De volgende ochtend, 6 september, moesten zij zich als aparte groep voor de Schreibstube opstellen. Hier kregen zij (Ordnung muss sein) hun kampnummer opgegeven, dat evenwel niet op de kleding, zoals

Ingang kamp Mauthausen

gebruikelijk, werd aangebracht maar met kopieerpotlood op hun borst werd geschreven, “opdat men jullie herkent”, zie de Lagerkommandant “voor het geval jullie nog eens zin krijgt, naar beneden te springen, deze keer in de Wienergraben” – dat was de steengroeve met de “trap” van honderdzesentachtig treden.

Onder toezicht van een beruchte SS-er en een niet minder beruchte Kapo (dat waren medegevangenen, meestal een beroepsmisdadigers) werden de zevenenveertig gevangenen om half een s’middags aan het werk gezet. Op blote voeten en in looppas moesten zij onder geschreeuw en ranselen zware granietblokken van onder uit de groeve naar boven sjouwen. Wie niet meer voortkon, kreeg de raad zich te pletter te werpen. Sommigen werden doodgeslagen, anderen maakten een einde aan hun lijden door in de richting van de wachtposten te lopen die hen neerschoten, één werd afgemaakt nadat hij getracht had, het granietblok dat hij torste, op het hoofd van een SS-er te laten neerkomen. ’s Avonds waren er negentien doden, waaronder zo blijkt uit de registers van het kamp, Evert Radema die 41 jaar werd.

De overlevenden werden weer in de Bunker opgesloten. Hoeveel doden er de volgende dag, 7 september, in en bij de steengroeve vielen, is niet bekend; vaststaat evenwel dat de enkelen die aan het einde van de tweede dag nog leefden, voor een aantal SS-bewakers werden opgesteld die hen doodschoten.

Nadat de agenten waren vermoord zijn de lichamen gecremeerd. Bij het crematorium waren een aantal andere gevangenen bezig met grondwerk. Deze hebben – uit respect voor de verschrikkingen die de agenten

hebben moeten doorstaan – met gevaar voor eigen leven de bak met as verzameld en begraven. In 1968 is op deze plaats op de grond een gedenkplaat onthuld met daarbij aan de muur een plaat met de namen van de 47 vermoorde agenten (39 Nederlanders, 6 Britten en 1 Amerikaan). In september 1982 is door een aantal oud-gevangenen en nabestaanden een initiatief ontwikkeld om te komen tot de oprichting van een Nederlands monument in Mauthausen.

Het duurde echter nog tot de oprichting van de Stichting Vriendenkring Mauthausen voordat het initiatief werd omgezet in de totstandkoming van en opdracht aan de beeldende kunstenaar Appie Drielsma. Op 9 mei 1985 werd het monument onthuld. De namen van de bijna 1500 omgebrachte personen met de Nederlandse nationaliteit, waaronder de

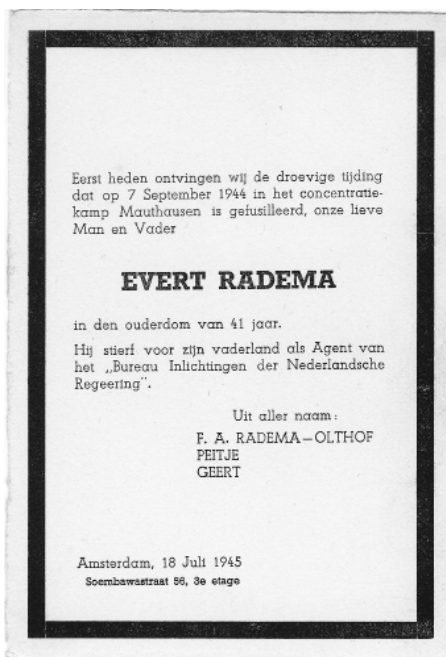
namen van de 39 agenten, staan vermeld op bronzen platen die zijn aangebracht aan de binnenzijde van de verticale kolommen.

Naschrift:

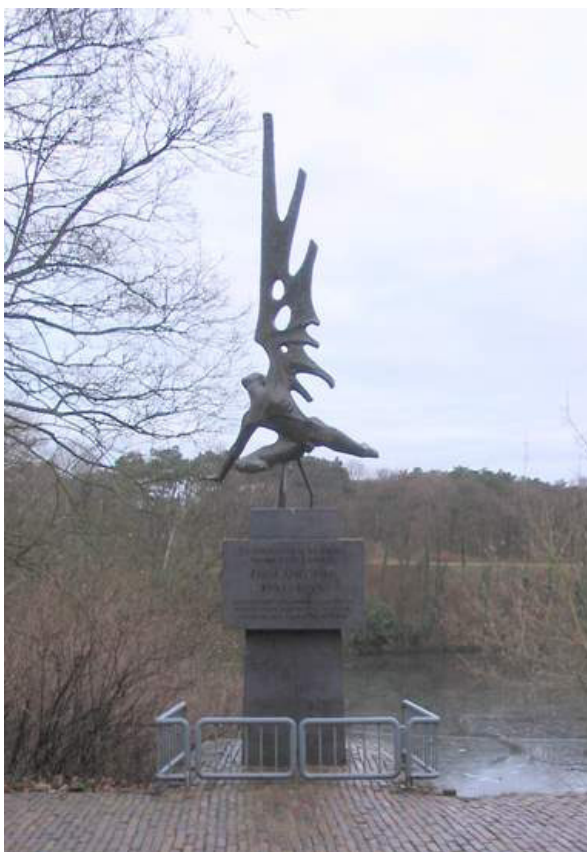
In vele publicaties na de oorlog is gesuggereerd dat in plaats dat de Duitsers een spel hebben opgezet met de Engelse geheime diensten, de Engelsen dat juist met de Duitsers hebben gedaan om die in de waan te brengen dat de invasie in Nederland zou plaatsvinden. Pieter Hans Hoets, zelf agent tijdens de oorlog, heeft aan deze theorie in 1990 zelfs een compleet boek gewijd waarbij hij constateerde dat de Nederlandse agenten zijn opgeofferd voor D-day.

Monument te Mauthausen

De conclusie van de onderzoeker Jo Wolters is dat de onderzoeken die tot nu toe naar het Englandspiel zijn verricht, onvolledig zijn geweest. Wolters heeft vastgesteld dat SOE Dutch inderdaad knullig heeft geopereerd maar dat dit heeft kunnen gebeuren doordat in de hogere regionen van de Britse geheime dienst een ander spel werd gespeeld. SOE Dutch is dom gehouden omdat de Britten de Duitsers wilden laten geloven dat zij een contraspionage

Monument Den Haag

spel speelden. De Engelsen zouden doelbewust zijn doorgestaan met het sturen van agenten en goederen opdat de Duitsers handenwrijvend op de hoogte zouden blijven van de Engelse plannen. Prof. Dr. Lou de Jong is tot zijn dood bij zijn standpunt gebleven dat het Englandspiel veroorzaakt is door een reeks van blunders en fouten van Engelse kant. Hij wees de theorie van Wolters stellig van de hand. NIOD-directeur Blom heeft tenslotte onder andere het volgende gezegd: "Tot nu toe is het eigenlijk altijd bij speculaties gebleven. Wolters heeft me overtuigd dat het heel plausibel is dat de Britten het spel dat de Duitsers speelden verdubbelden en informatie in de handen van de Duitsers hebben gespeeld waarvan de Duitsers zouden denken dat het betrouwbare informatie was. SOE Dutch is hierover door de Engelsen heel bewust in onwetendheid gelaten." Dat is dus een heel andere conclusie dan de conclusies van de Parlementaire Enquêtecommissie van na de oorlog en van Prof. De Jong.

Hoe dit alles ook zij: Het Englandspiel en de daaraan verwante operaties zijn geschiedenis en worden door ons dan als zodanig beschreven. Wij trekken in elk geval geen conclusies. Jaarlijks wordt er op 4 mei s'middags om 15.00 uur een herdenking gehouden bij het monument voor alle slachtoffers van het Englandspiel aan de Hogeweg (van Stolkpark) te Den Haag. Er zijn daarnaast verschillende monumenten opgericht ter nagedachtenis van individuele agenten van het Englandspiel. Zo is er een monument op het terrein van de Nederlandse ambassade in Pretoria in Zuid-Afrika waarop de namen van de 3 Nederlandse agenten, die vanuit dat land dienst hebben genomen, zijn

vermeld. Voor Han Jordaan staat een monument in Haaksbergen, de naam van Joseph Bukkens wordt vermeld op een gedenkplaat bij zijn oude HBS in Vlissingen en de agenten Jan Jacob van Rietschoten en Aat van der Giessen worden in Haaren, op de plaats waar ze zijn vermoord, blijvend herdacht. Deze opsomming is ongetwijfeld niet compleet.

In 2014 is er op initiatief van de Werkgroep Dorpsbeheer Foxhol een monument opgericht dat dient als blijvende herinnering aan alle gevallen inwoners van Foxhol. Op het monument staan de namen vermeld van de drie verzetsstrijders t.w. Klaas Nieboer, Gerrit Imbos en Evert Radema.

Bronnen:

Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, de delen 5 en 9, Prof. dr. Lou de Jong, Soldaat van Oranje 1940-1945, Erik Hazelhoff Roelfsema, Englandspiel ontmaskert, Pieter Hans Hoets, De website van de stichting de vrienden van Mauthausen, Interviews op 18 maart en 18 mei 2011 met de heer Hendrik Bentum te Foxhol, oomzegger van Evert Radema, De website van de stichting SOE (Stichting onderzoek Englandspiel), De website Geschiedenis 24, De Nederlandse Koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog, de delen 1 en 2, K.W.L. Bezemer, De zaak Antonius van der Waals, Frank Visser.

MelleVos/Daan Hulsebos

Englandspiel

Evert Radema, die in het vijfde deel van het boekwerk 'Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog' regelmatig wordt genoemd, was een van de eerste deelnemers aan het Englandspiel.

„Zelf heb ik dat jarenlang niet geweten. Toen de oorlog uitbrak zat mijn man als matroonist op een schip in Engeland. Ze konden niet meer terug naar Nederland. Ik weet dat hij in Engeland op het punt stond om naar Indië uitgezonden te worden, maar vlak daarvoor vroegen ze hem of hij voor de Inlichtingendienst wilde werken. Hij ging akkoord en pas veel later heeft hij me dat gezegd. Ik zei tegen hem: „Hoe kon je dat nou toch doen?” Maar hij zei: „Je doet wat voor je vaderland”. Bovendien was hij fel op het fascisme.

„In 1942 werd hij vanuit Engeland in Nederland gedropt. Wat er allemaal precies is gebeurd weet ik niet, maar er schijnt verraad in het spel te zijn gekomen. Op de opgegeven ondersdukkadressen kon Evert niet terecht. Toen is hij maar naar ons huis in Amsterdam gegaan, ondanks dat he hem verboden was, contact met ons op te nemen. In Amsterdam heeft hij als seiner gewerkt. Op een gegeven moment echter kreeg hij geen contact meer met Engeland. Wel kreeg hij bericht dat hij naar Engeland moest terugkeren. Hij deed dat en vertrok naar een contractadres aan de Vondelstraat, waar hij zich moest verzamelen. Dat was de laatste keer dat ik hem zag. Tot na de oorlog heb ik altijd gedacht dat het hem gelukt was naar Engeland te komen. Maar achteraf bleek dat hij in de Vondelstraat is gearresteerd. Via een kamp in Noord-Brabant zijn ze overgebracht naar Mauthausen waar ze na korte tijd zijn doodgeschoten. Toen de oorlog was afgelopen, wist ik nog steeds niet beter dan dat Evert veilig in Engeland zat. Op een dag echter kreeg ik een brief van het ministerie van Oorlog. Er stond in dat mijn man in Mauthausen was gefusilleerd. Aanvankelijk wilde ik dat niet geloven. Ik had nog hoop. Maar dat werd steeds minder. Later kreeg ik nog een periode waarin ik me niet op straat durfde te vertonen. Ik was bang dat de mensen me zouden vragen: wanneer komt je man thuis?” aldus mevrouw Radema.

Lange tijd heeft de familie niet geweten waar de in Hoogezand geboren Evert Radema begraven lag. Vele jaren later meldde zich een Joegoslaf die de plaats aanwees waar hij de as had begraven. In Mauthausen. „Zo'n acht jaar geleden ben ik naar het kamp toegevoerd. Je wilt toch eens de laatste eer bewijzen. Maar ik heb er praktisch niks in me kunnen opnemen. Ik was helemaal verward. De beruchte Dodentrap heb ik ook niet gezien. Ik kon het niet verwerken en aanzien. Het was een heel nare ervaring”.

Het rieten koffertje

Janny de Haan werd in het jaar 1930 geboren in Hoogezand.

Ze groeide op in de Kerkstraat in Hoogezand, vlakbij de spoorwegovergang. In 1942, toen de eerste jodentransporten het baanvak passeerden, was Janny de Haan 12 jaar. Ze zat in de eerste klas van de MULO en zag hoe een joodse familie werd opgepakt en hoe menig deportatietrein reed, richting Sappemeer ...

'Aan het Kioldiep woonde de joodse familie Levie, vader, moeder en 5 kinderen. De heer Levie handelde in lompen en schroot. De kinderen waren jonger dan ik. Ze verschilden niet veel in leeftijd. Toen ze zijn opgehaald, ik zie dat nog duidelijk voor me, vader, moeder en 3 kinderen. Waar die andere 2 kinderen op dat moment waren, weet ik niet. Ik zie dat nog heel duidelijk ... Waarheen ze gingen weet ik niet ..., ze gingen niet met die trein. Ze hadden een ster op hun kleding. Wij wisten, dat het joden waren. Misschien waren die twee andere kinderen ondergedoken ... Die kleine kinderen zie ik nog lopen, toen ze werden opgehaald.

Dat ene meisje had zo'n mooi koffertje. Ik vond dat zo'n mooi koffertje!

Zo'n koffertje wou ik al altijd graag gehad hebben ...

Ik zat, denk ik, toen in de eerste klas van de MULO. Het was zo'n geel

rieten koffertje, met van die leren stukken op de hoeken. En een leren handvat ...

Toen ik zag, wat er gebeurde, ben ik naar huis gerend en ik heb het aan mijn moeder verteld. Ze werden begeleid door een man in burgerkleding. Bij ons thuis werd er veel over gesproken. Aan tafel. Die familie en die familie is opgehaald. Namen weet ik niet meer. Bij ons in de straat woonden verder geen joden. Wel in het Oosterpark. Daar kwam ik wel eens. Verder zag je bij ons geen joden. Op de MULO zag je ze ook niet. Die waren er niet meer. Je vroeg je wel af, waar al die mensen gebleven waren. Er werd vaak over gesproken.

Er woonde ook een joodse familie aan de Parallelweg. Kees Visscher

dat men soms, vooral 's zomers, de jodenster verborg, met een vest of een ander kledingstuk.

De joden gingen naar Duitsland, om daar te werken, zo vertelde men ... Als de jodentrein passeerde, was het onrustig bij de spoorwegovergang aan de Kerkstraat. Als kind ervoer je dat als, hoe zal ik dat noemen ... een soort sensatie. De mensen in de trein riepen. Ze gooiden ook briefjes naar buiten. Daarover werd thuis ook veel gesproken. Mijn ouders wisten ook niet, wat er precies gebeurde met die treinen. M'n vader ging wel eens hier en daar informeren, om er achter te komen.

Toen

mijn vader 'grensganger' werd, hoorden we meer. Hij heeft lange tijd in een dorp in de buurt van Leer gewerkt. In een tuincentrum. Die zaak is

daar nog steeds. Soms kwam hij 's nachts thuis. Ook vaak niet, wanneer er iets gebeurd was.

Op een dag zei hij: 'Nu weet ik, waar die treinen heen gaan. Die mensen worden vernietigd!' Dat kon je niet geloven. Ik was jong, een jaar of 13. Je dacht daar niet verder op door.

schrijft daarover in zijn prachtige boek 'Martha'. Ik herinner mij,

Vader zag ook mensen aan het werk in kampen vlak over de grens. Wat dat precies voor mensen waren, wist hij ook eigenlijk niet. Pas later hoorden we, dat dat geen joden waren.

De mensen in de treinen riepen. Je kon het moeilijk verstaan. Meestal riepen ze namen. In mijn ogen -ik was natuurlijk een kind en we stonden bij de 'Spoorwieke'- was die trein heel erg groot. Ik dacht in het begin, dat er alleen kinderen in de trein zaten. Later begreep ik, dat dat niet kon. Die kinderen konden nooit met hun handen en armen bij die tralies komen, boven in de wagon. De mensen gilden niet. Ze riepen, niet dat ze schreeuwden om hulp of zo. Ze riepen namen.

Je speelde vaak bij de pottenfabriek, die lag daar langs het spoor. Je kon daar gemakkelijk over de sloot springen om de briefjes op te pakken, die uit de trein werden gegooid. Soms pakten we de briefjes ook uit het water. De 'wieke' liep langs het spoor. We gingen er niet bewust heen om de trein te zien. We waren

daar aan het spelen en toevallig passeerde dan deze trein. Als we zagen, dat de deportatietrein langskwam, gingen we wel dichterbij. Bij het water of bij de overgang in de Kerkstraat.

Een goederentrein met tralies, waarachter mensen zaten. Zo tegen het middaguur. De trein reed langzaam, heel langzaam. Langzamer dan andere treinen. Ondanks de zware stoomlocomotief. Het was een lange trein. Veewagons

met tralies. Vaak zag je handen door de tralies naar buiten steken. Soms zwaaiden ze ... Wij zwaaiden dan terug'.

Interview met Janny de Haan door Wim A.H. Rozema (Veendam, 1990). Uit de bundel "In de verte staat een verlicht gebouw, treinen naar het eindstation van de beschaving ...".

Wim A.H. Rozema

Uit het dag- en plakboek van Mw. D. Kremer-Groeneveld

10 maart 1942 t/m december 1948

Mevrouw Kremer-Groeneveld heeft in de oorlog (ze was destijds ongeveer 55 jaar oud) een dagboek en plakboeken bijgehouden van de dagelijkse dingen in zowel binnen als buitenland. Het geeft een zeer gedetailleerd beeld weer van het leven in die tijd.

Het dagboek is eerder in delen gepubliceerd in Pluustergoud (nummer 40, 41 en 42).

De familie Kremer heeft jarenlang een kruidenierszaak gerund aan de Hoofdstraat 150 (schuin tegenover de Hoogezandsterbrug).

De winter houdt nog maar steeds aan. Sneeuwstorm en zandstorm op 12 en 13 Mrt. Vele gezinnen zitten zonder brandstof en word hun van de Gemeente een bon gegeven voor hout doch dat is zoo nat en wil niet branden. Textielpunten mogen we maar 60 punten van gebruiken. Eén paar kousen word verstrekt op punten en een letter van de text. kaart.

De aanvoer is te gering daar er maar weinig waggons beschikbaar zijn. De rijwielen zijn ook op de bon. Je kan wel een bon krijgen voor een fiets als je zelf voor banden zorgt. Tabak sigaretten en sigaren zijn duur en slecht en haast niet te krijgen. De zwarte handel bloeit welig. Vele bekeuringen worden er gemaakt op allerlei gebied. Prijzen van 30 – 40 gulden voor een pond thee, 20 – 25 gld voor een pond koffie. Vele vereenigingen als zangver. toneelver. huisvr. ver zijn allemaal ontbonden daar ze zich moeten aansluiten bij de cultuurkamer (een duitsche instelling). Ook de Handels ver. en de Kamer v Koophandel zijn ontbonden.

Op 12 Mrt 1942 moesten alle Joden, die in Delfzijl wonen hun woning verlaten. Ze mochten niets mee nemen als een verschooning en 100 gulden. Ze werden op transport gesteld naar A.dam (Amsterdam, red.) waar hun een wijk word aangewezen waar ze mogen wonen en blijkt het dat ze daar te werk worden gesteld bij Jodenfam. als huisknecht en verder bij Joodse ijzerhandel enz. en de ouden in de synagoge.

26 Mrt werd afgekondigd dat Joodsche slagers geen winkel meer mag hebben en ook geen slagerijen. Ook mogen Joden de plaats hunner inwoning niet verlaten of ze moeten een bewijs halen waarvoor ze een kwartje moeten betalen.

1 Apr. Alle jodenzaken, onverschillig wat, zijn gesloten en in alle hotels en cafés zijn bordjes gehangen dat het voor Joden verboden is. In de zaken van de Joden is overal een verwalter in gekomen en moeten de joden zoo hun huis verlaten.

Helemaal links winkel fam. Kremer

Om geen afbreuk te doen aan de originaliteit van de weergave en uit respect aan de schrijfster heeft de redactie besloten de dagboeken integraal te publiceren.

10 Mrt 1942. Sedert 1 Mrt zijn in heel Nederland alle scholen gesloten. Of het om de kolenschaarste is of om welke reden is niet bekend.

De oude kwaliteit is geruimd en moeten we nu een eenheids kous kopen. Die zijn zonder mindering en moet naar het been gevormd worden. Ze zijn nauw en kort. De scholen zijn vier weken gesloten geweest en gaan de kinderen nu weer naar school. Nog steeds koude.

21 Mrt. De vaart word met 2 sleepboten opengemaakt. 10 weken heeft het W.diep (Winschoterdiep, red.) dicht gevoren gezeten doch er schaatste geen een meer op daar er een dikke laag stof op zat. Nu is er toch een nieuwe brandstof-bon beschikbaar gesteld maar nergens is brandstof te krijgen.

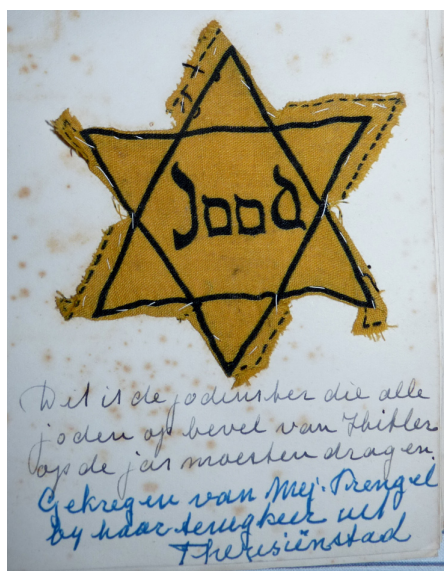
1942 5 en 6 April. Paschen zonder noten sin. appels paaschbrood, paaschkipjes, eieren. Zelfs zaten veel gezinnen zonder boter daar er op de bonnen boter, vet of margarine werd verstrekt. Vet was haast niet te krijgen en de voorraad boter geruimd en moesten ze wachten tot na de paaschdagen. Paschen. Kermis in de tuin van Faber. Voor en na regen buien en koud. Na 1 Apr. is het verboden met een auto of gasgenerator te rijden van zaterdags 6 uur tot maandag morgen 6 uur. Alleen voor patiënten is het toegestaan.

30 Apr. Nog steeds woedt de oorlog op alle fronten in Oost en West. Ook in de lucht gaat de strijd voort. Overall begint de nood groter te worden vooral in de steden. Melk is er weinig. Een ½ Lr taptemelk per dag. Vrije artikelen zijn haast niet meer te krijgen. Voor gordijnen moet je eerst aanvragen en krijg je een formulier die ingevuld moet worden en komen ze kijken en controleeren of het beslist noodig is. Daarna word een speciale vergunning verstrekt. Eieren worden hier verkocht voor 15 ct. of 20 ct. per stuk. In de steden betalen 35 – 45 ct. per stuk. Sedert 4 weken hebben we geen ander vleesch kunnen koopen dan nuchter kalfsvleesch. Niemand wil het meer eten.

We hebben nu distributie van tabak en versnaperingen waarvoor een bon moest worden ingeleverd. Deze worden opgeplakt en gaan naar het distributiekantoor waarvoor je een toewijzing op krijgt die opgestuurd moet worden naar de fabrikant en is het afwachten wat je er op krijgt. Wijn en likeuren enz. zijn haast niet meer te krijgen. Groenten zijn schaars en vreselijk duur. Spinazie 50 ct. per kilo. Kropsla 19 ct. per stuk..

Afgekondigd is dat Joden na 3 Mei allemaal een gele ster moeten dragen met het opschrift (Jood). (Davidster genaamd).

Nog steeds is het weer erg koud. Al tien dagen hebben we een stevige koude Oostenwind met erge zandstuivingen wat wolkenhoog opstuift.

Jodenster en bonkaart Theresienstadt

1 Mei. Kregen we tegen de avond een klein beetje regen doch de koude bleef achter. Voor en na nog een buitje en is de lucht soms wat milder doch s avonds weer koude. 10 Mei. Twee jaar duurt nu de oorlog. Overall is de bevolking gespannen en zenuwachtig. Niemand kan zich indenken wat ons nog te wachten staat. Was het toch maar afgelopen is het algemeen gezegd.

14 Mei. Twee jaar na het bombardement op Rotterdam. Deze dag word bij iedereen nog eens besproken. Een dag om nooit te vergeten. En nog steeds woedt de oorlog op zijn felst in de lucht, te land en te water word overall verwoed gevochten. Deze week zijn er door geheel Nederland weer 600 gijzelaars opgepakt. Allemaal vooraanstaande personen ook zijn er 72 en een week later 24 personen gefusilleerd welke verdacht worden van spionage enz. (zie persberichten).

Overall worden in ons land bij fabrieken en scheepswerven mannen en jongens weggehaald die naar Duitsland moeten om te werken.

24 Mei en 25 Mei. Pinksteren met regen en koude begon de eerste dag. De tweede was er meer zon doch koud en erg veel wind.

26 Mei. Vanmorgen zijn hier een groot aantal arbeiders naar Duitsland vertrokken. Drama's hebben zich er afgespeeld want van het ene gezin ging de Vader en van een ander de zoon. Heel veel huwelijken zijn er nog eerst gesloten voordat de verloofde voor een jaar weg ging. Hopelijk is de oorlog eerder afgelopen doch het lijkt er nog niets op.

Ook word de nood steeds groter. De voorraden zijn op en groente is haast niet te krijgen. Voor textiel zijn nu weer 20 punten beschikbaar gesteld doch goede stoffen zijn er niet meer. Gordijnen moet je eerst een formulier voor in vullen en meestal word er ook nog afwijzend op beschikt. Schoenen bons mogen niet meer uitgegeven worden. Ieder loopt nu op houten zolen met riempjes over de voet om de schoenen te sparen voor de winter.

De heele kuststreek is nu afgezet en mag niemand meer naar zee. Aan het strand is alles ontruimd en worden overall versperringen en versterkingen aangebracht daar de Duitsers bang zijn voor een invasie van Engeland. Scheveningen-Noordwijk Katwijk enz. mogen geen badgasten ontvangen.

Juni. Veel veranderingen hebben zich nog niet voorgedaan. Maar overall word nog hevig gevochten. Het weer is nog steeds koud en droog. De vruchtboomen hebben erg geleden van koude nachten en van de droogte. De groentevoorziening is heel slecht, vooral in de steden is in enkele weken geen groente te krijgen. Daar worden brandnetels en koolafvalbladeren op de veiling verkocht en door

het publiek opgekocht en gegeten. De aardappel aanvoer is zoo slecht dat er in t laatst van de week geen aardappelen te krijgen zijn.

In de nacht van 6 op 7 juni hebben we veel last gehad van overtrekkende vliegtuigen naar Emden. De heele lucht zat vol zoodat we genoodzaakt waren ons te kleeden om klaar te zijn als er eens iets ging gebeuren. In het Noorden was het afweergeschut hevig en daar tusschen door de zoeklichten. Toen lieten vliegmaschinen lichtkogels vallen en stonden er op een gegeven moment 90 lichtkogels. Na een geweldig gegier liet een machine een bom vallen en kwam terecht in een stuk rabarberland. Een geweldige hoge stofzuil vloog omhoog. De machine werd achterna gezeten en gooide een bom en wel 400 brandbommen uit tusschen Kolham en Hoogezand.

De bom viel op t Achterdiep en verwoeste de rabarberkamp en van verschillende kweekers het glas in de kassen (4000 glazen). Wijd in de omtrek zijn de ruiten in de huizen gesprongen. Het was een angstige nacht.

21 Juni. De heele tijd is het koud en droog geweest en nu de langste dag is schijnt er een verandering te komen. Het is iets warmer. t Is maar een tijdelijke warmte geweest. Steeds weer koude winden en droog. De gewassen lijken allemaal slecht. Het schiet alles weinig op.

Nu is er een afkondiging dat alle joden hun fiets moeten inleveren en dat is deze week geschied. De heele week zijn de vliegtuigen over getrokken en heeft ons land veel schade gedaan. In Delfzijl en in Weiwerd zijn bommen gevallen en zijn er 8 dooden te betreuren. In Weiwerd zijn bommen gevallen en zijn heel veel huizen beschadigd. Boerderijen zijn door de luchtdruk naast de fundamenten gezet. Er is haast geen huis die onbeschadigd is gebleven. En weer zijn er brandbommen gevallen waardoor in Uiterburen een boerderij opbrandde en twee huizen

ernstig beschadigd zijn. En zoo zijn er vier nachten achter elkaar de vliegtuigen over getrokken naar Emden en Bremen.

Vele verordeningen en besluiten worden afgekondigd en treden dadelijk in werking. 4 Zaterdagavonden hebben we een openbare N.S.B. vergadering gehad op de stoep van het Gemeentehuis maar zonder sukses. Het plan is dat we er nog meer krijgen.

Juli. Afkondiging dat joden niet meer in kapperszaken mogen komen en ze tusschen 15 en 17 uur in de winkels hun waren mogen halen maar wij mogen hen niet meer bezorgen enz.

2 Juli. Moeten alle Joden van 15 tot 55 jaar worden gekeurd en mogen ze niet meer in een andere gemeente komen. Ook mogen ze na 8 uur zich niet meer in de buiten lucht begeven.

In de steden hebben de huismoeders een zware taak daar ze hun gezin niet genoeg te eten kunnen geven. Aardappelen en groente zijn schaars en vet is er niet meer in. Het rantsoen aardappelen is terug gebracht op 1 K^o per persoon in de week. De groente is duur.

Ook deze nacht zijn er weer veel vliegtuigen over getrokken.

8 Juli. Kregen de Joden bericht dat ze vrijdagsmorgen weg moeten wat natuurlijk een paniek gaf niet alleen onder de joden maar onder de geheele bevolking.

10 Juli. Vanmorgen zijn alle joden (mannen) van 15 tot 55 jaar weggegaan. Een vreselijke druk ligt er over onze gemeente. Uit het eene gezin worden de kinderen weg gehaald en het andere de vader met 2 zoons enz.

Van de fabrieken word steeds meer werkvolk gekeurd en moeten naar Duitschl. te werken. Heele gezinnen worden uit elkaar gehaald en steeds gaan ze maar verder.

De Joden zijn op transport gesteld en naar een kamp gebracht in Westerbork bij Hoogeveen.

14 Juli. Verspreid zich de mare door het dorp dat onze Burgemeester Tuin deze nacht als gijzelaar is weg gevoerd tot groote verontwaardiging van de gemeente.

Overal in ons land zijn weer gijzelaars gevangen genomen. In de courant is een afkondiging bekend gemaakt dat terreur zal leiden dat de gijzelaars bij sabotage aan gepakt worden.

21 Juli. Werden in onze gemeente de heeren fietsen opgehaald. Waarvoor het moet dienen is niet bekend. Ze werden eerst opgevraagd in gemeenten boven 10.000 inwoners. Wij hebben nog geen fiets behoeven af te staan Verschillende takken van dienst mogen ze eerst behouden. Nu verspreidde zich de mare door het dorp dat de jodenjongens van 15 tot 40 jaar op transport gesteld zijn naar Duitschland. Hier zijn door de jongens die hier in de plaats weg waren briefjes uitgegooid op de stations aan hun ouders. Ze werden staande in bagage en veewagens weggevoerd en wisten niet waarheen. In de steden zijn zooveel joden een zelfmoord begaan en dat in de beschaafde twintigste eeuw.

In Hoogezand heeft een nieuwe burgemeester zijn intrede gedaan. Een van de nieuwe orde.

Voor info burgemeestersbenoeming zie volgende pagina

26 Juli. Kregen we s morgens een circulaire dat alle fietsen, ook damesfietsen, moeten worden opgegeven voor 1 Aug. Degene die voor een vrijstelling in aanmerking kwam kan zich opgeven bij de politie. De vacaties zijn begonnen en nog steeds is het akelig koud weer. We hebben nog maar twee mooie zondagen gehad. Hoe duur of alles is is waard vermeld te worden. 't Zijn prijzen die je zoo hoort vertellen. Een kleine big betalen ze 60 gulden voor. Voor kleine kuikens van tien weken word 7 tot 7.50 voor betaald.

HOOGEZAND'S NIEUWE BURGEMEESTER GEïNSTALLEERD

Zaterdagmiddag is de heer G. G. Spoelstra officieel in zijn ambt als burgemeester van Hoogezand bevestigd. Aan deze installatie was een feestelijk karakter gegeven. Van het gemeentehuis en van een paar andere gebouwen wapperde de Oranje-blanje-bleu en de N.S.B.-vlaggen, de raadszaal, waarin de plechtigheid plaats vond, was rijk met bloemen en dezelfde vlaggen getooid. Deze was gevuld met tal van eregasten, onder wie de Kreis-inspector der N.S.D.A.P., de heer Paul met echtgenote, de heer G. Griever, bestuursraad, vertegenwoordiger van den Commissaris der provincie, de heer Von Lippinkhof namens den Duitschen-, de heer Jebbink, waarnemend provinciaal leider van den Nederl. Volksdienst, de heeren Brouwer en Posthumus, die als w.n. burgemeesters in Hoogezand zijn werkzaam geweest, de heer Mr. Drenth, voorzitter van den provincialen kring van N.S.B. burgemeesters, de gemachtigde van den Leider, de heer Jb. Maarsingh, mevr. de Haan, namens de plaatselijke groep van de N.S.B. enz. en bovendien tal van N.S.B. burgemeesters uit de provincie, benevens het secretarie-personeel, dat van 't ontvangerskantoor en van gemeentewerken en het politiecorps. Ook mevr. Spoelstra, aan wie bloemen waren aangeboden en dochter waren aanwezig. Toen de heer Spoelstra, tusschen formaties van de W. A. en Jeugdstorm door, door weth. Botke en secr. Hoving de raadszaal was binnengeleid, op zijn zetel had plaats genomen en de secretaris op verzoek van den heer Botke het benoemingsbesluit had voorgelezen, hield de laatste een korte installatierede. Na te hebben medegedeeld dat aan hem als oudste wethouder was verzocht deze installatie te verrichten, hoewel hij met reden had verwacht, dat deze aan zijn collega zou zijn opgedragen, wees hij op de moeilijke taak, die den nieuwen burgemeester wachtte, aanvankelijk te moeilijker nu deze tot dusverre nog niet met gemeente-administratie en haar bestuur in aanraking was geweest. Dat diens bestuur zou zijn in den geest der N.S.B., ook al

was deze zelf niet direct bij deze partij aangesloten, mocht worden verwacht, doch afgezien van diens politieke gevoelens hoopte hij, dat hij een goed burgemeester zou zijn en zich met lust en opgewektheid zou geven aan de behartiging van vele belangrijke zaken als daar zijn de nieuwe ambachtsschool, de gemeentelijke H.B.S. met internaat en bovenal het nieuwe uitbreidingsplan. Hij bood den heer Spoelstra zijn gelukwenschen aan, verklaarde hem als geïnstalleerd en hing hem den keten om.

De nieuwe functionaris begon met zijn dank te betuigen aan den Rijkscmissaris en aan die Duitse- en Nederl. instanties, die tot zijn benoeming hebben medegewerkt. Wel is het burgemeesterlijke ambt mij vreemd, aldus de heer Spoelstra, doch meer in schijn dan in wezen. Ik heb mij tot dusverre gegeven aan den Volksdienst, die bedoelt heil te brengen aan het volk en de taak van den burgemeester bedoelt hetzelfde, zoodat er slechts sprake is van verschil in draagwijdte. Na vervolgens een uiteenzetting te hebben gegeven van den noodtoestand, waarin Europa verkeert, waarvoor alleen de N.S.B. redding kan brengen, wees de burgemeester erop, dat ieder, die het wel meent met Volk en Vaderland, voelt dat hij voor afwending van het dreigende gevaar in den strijd op leven en dood zijn krachten moet geven. Ook aan het thuisfront dient gestreden groote offers moeten worden gebracht en ook de gemeente Hoogezand zal haar aandeel moeten leveren in den grootstrijd der eeuwen. Het moet voor haar een eerezaak zijn dit te doen, zooals het voor mij als haar burgemeester een eer zal zijn aan het aandeel, dat deze gemeente moet leveren aan het algemeen welzijn van de Europeesche en daardoor ook Nederl. zaak, krachtadig mede te werken. Vervolgens wees hij op de eervolle historie van Hoogezand door stoere werkers opgebouwd uit moeras en dorre heide en tot grooten bloei gebracht, op de groote beteekenis, die zij heeft op

het gebied van land- en tuynbouw en industrie, op haar nog altijd nijvere bevolking, eraan toevoegend, dat zij de gelegenheid om in den nieuwen tijd haar roem en eer en grootheid hoog te houden, niet zal laten voorbijgaan. Als burgemeester dezer gemeente aldus de heer Spoelstra, zal ik daar leiding aan geven. Die leiding zal zijn naar Nat. Soc. beginselen. Mijn bestuur zal zijn met beleid. Geen compromis met wat de nieuwe orde tegenstaat, maar wel een goed begrip van elkaars standpunt en waardeering ook voor het vele goede, dat in de afgelopen jaren voor Hoogezand is gedaan. Veel werk is er te doen. Bij de vervulling van mijn taak hoop ik op goede samenwerking met de beide wethouders, met het volledige personeel en met de politie. Als hoofd der politie zal ik alles in het werk stellen, dat orde en rust gewaarborgd zijn. Zoo noodig, zal voor de strengste maatregelen niet worden teruggedeinsd. Een ieder doe zijn plicht, opdat van Hoogezand kan worden getuigd, dat ze een bevolking heeft taai als leer en sterk als ijzer en zij is een prachtige parel aan den gordel der Gron. Veenkoloniën. Moge God mij bij mijn arbeid Zijn bijstand verleenen.

Een lange rij van sprekers volgde, die allen den nieuwen functionaris hun gelukwenschen aanboden en hun medewerking toezegden. Dit waren achtereenvolgens de heeren Griever, Maarsingh, Venema van Kielwindeweer, Mr. Drenth, Jebbink, Brouwer, Posthumus, weth. Ottens, van Ham, Molanus, Dr. van Heuveln van Veendam, Lambers van Kielwindeweer en tot slot gemeenteveldwachter Bouman, die mede namens zijn collega's zijn vollen steun toezegde en daarbij de hoop uitsprak dat het den nieuwen burgemeester mocht gelukken om de bevolking van Hoogezand, die voor een groot deel meer in schijn dan in wezen afzijdig staat van de nieuwe partij, te brengen in de Nat. Soc. gelederen.

Daarna had een druk bezochte receptie plaats in 't hotel Faber, gevolgd door een gezelligen kameradschapsavond.

Een schaap kost 140 gulden. Een melkgevende geit kost 200 gulden. Een aardappelbon geven ze 1 kwartje voor, een broodbon geven ze 1.75 voor boter 7.50 per pond kaas 1.75 per pond tabak 35 gulden per pond thee 50 gulden per pond een stukje toiletzeep 2.50.

Weer is een transport jodenvrouwen en kinderen langs gegaan afkomstig uit Amsterdam. Ze hebben ansichten met adres uit de trein gegooid met adressen aan A'dam en hebben de menschen die ze vonden ze hier op de post gedaan.

2 Aug. Het was een warme drukkende zondag en kregen we s avonds een onweersbui met een geweldige

stuk water en hagel en weer bleef het buiig. De zaken gaan alle 1 week sluiten met vakantie de textiel, galanterie enz. maar de levensmiddelen zaken sluiten 2 dagen en dan om de beurt zoodat er altijd een zaak open is.

8 Aug. Het was een mooie zondag om naar t meer te gaan ofschoon het toch nog even geregend heeft. De heele week is het weer buiig. De vacaties loopen ten einde en is het weer slecht geweest. Van de fronten is weinig te vermelden. Deze week was er weer weinig groente te krijgen en alles is erg duur.

Deze week zijn er weer gijzelaars opgehaald. En in Rotterdam heeft

zich sabotage voorgedaan op een trein. Een oproep is gedaan voor de daders om zich aan te melden met een belooning van 100.000. En bij niet aanmelding zouden de gijzelaars er voor aansprakelijk gesteld worden. Natuurlijk heeft de dader zich niet aangemeld en zijn er op 15 Aug. 5 gijzelaars doodgeschoten.

16 Aug. Al weer een regen zondag dus weer thuisblijven. Er is deze week weinig te melden alleen word overal hard gevochten en sneuvelen aan beide kanten veel. t Is in de lucht hier rustig geweest. Wel zijn er weer treinen met joden langs gegaan naar Duitschland.

24 Aug. Ofschoon het even geregend heeft klaarde het op de dag op en was het verder mooi weer. Ook deze week is er weer erg gevochten om de Kaukasus en bij Stalingrad. Ook de Amerikanen zijn begonnen in Indië. Hier was het de heele week rustig. 25 Aug. De zomer is begonnen en het is prachtig weer wat een week of wat heeft aangehouden.

Ondertusschen woedt de oorlog in al zijn wreedheid voort want van alle kanten veel slachtoffers eist. Ook in ons land zijn ze steeds meer begonnen jonge mannen naar Duitschl. te zenden om te werken. Sept. Nog steeds mooi weer maar het word kouder. De boeren zijn druk in de weer om hun oogst binnen te krijgen. Van de gevechtshandelingen ga ik niets verder vermelden en wachten de afloop af. Overal in ons land word weer vee opgevorderd. Om te onthouden het verdere. Een boer moest een koe leveren en ging er mee naar de markt. Hij kreeg voor zijn koe 190 gulden en kocht een geit weer voor 230 gulden.

Oct. Gingen er geruchten dat ze hier in de plaats 240 jongens en mannen hebben opgeroepen voor Duitschl..

Hier voor deze streek werd Bouma (N.S.B.) politie aangesteld om 6 week 40 jongens te leveren en heeft hij Folkert ook op de lijst geplaatst. Begrijp wat een spannende dagen we weer beleefd hebben.

22 Oct. Veertien dagen later en nog steeds zitten we in spanning of Fol. nog weg moet. Veel jongens zijn hier uit de plaats al vertrokken en nog steeds worden er nieuwe personen opgeroepen.

Ook voor de joden is het een vreeselijke tijd. Jodenvrouwen en kinderen zijn s avonds opgehaald en de volgende morgen op transport gesteld naar Westerbork. Alles wat in hun huis was moesten ze achter laten.

Volgens zeggen zijn er in Westerbork 15 tot 16 duizend joden in het kamp.

Ook gaan heel veel jodenvrouwen en meisjes aan het aardappelrooien en aan het inmaken om toch werk te hebben om wat te verdienen. Heel veel jongelui gaan trouwen om voor de een of ander vrij te komen van Duitschl. doch er zijn geen woningen te krijgen en trouwen ze bij het gezin in.

Ook schoenen en klompen is voor huishoudings met kinderen een waar probleem om wat om de voeten te krijgen. Gelukkig is het weer nog altijd zacht en heb je tegen de avond de kachel maar even aan. Weer zijn er drie brandstofbonnen bekend gemaakt.

In Nederland ontketenen de Eng. meer en meer een offensief. Bij Assen en Leeuwarden werd een locomotief beschoten waarbij enkele doden zijn gevallen. Weer zijn 15 gijzelaars doodgeschoten.

Met ingang van 15 Oct. werd Burgemeester Tuin, die nog steeds in gijzeling zit, ontslagen als Burgemeester van H.zand (Hoogezand, red.).

Nov. Nog steeds is het zacht weer. De strijd duurt nog steeds voort. Veel controleurs zijn er aangesteld om de zwarte handel en clandestien koopen tegen te houden. Groenten zijn er niet te krijgen of tegen hoge prijzen. In de groote steden betalen ze 22 tot 25 gulden voor een H.L. aardappels. Appels worden verkocht voor 90 ct de kilo. Eieren betalen ze 45 tot 50 ct per stuk voor.

De aardappels zijn alle gerooid. Op vele plaatsen moesten de joden aan het aard. rooien. Er waren Profesoren en dokters onder en advocaten die alle mee moesten helpen. Ook hun vrouwen werd aangezegd dat ze moesten werken op inmakerijen enz. Vele joden hebben kans gezien om onder te duikelen. Hier in H.z. (Hoogezand, red.) zijn drie gezinnen weg en niemand weet waar ze zijn.

Terwijl de oorlog steeds verder woedt gaan er geruchten dat in ons land de heele kuststreek moet

evacuëren. De bewoners van Velzen IJmuiden en Egmond zouden in de Prov. Groningen en Drenthe bij ieder huisgezin onder dak moeten worden gebracht. Hier in H.zand (Hoogezand, red.) gingen de blokhoofden bij alle huizen informeerden of er vrije slaapkamers waren om de geevacueerden onder te brengen. De menschen moeten hun huizen verlaten doch moeten alles achter laten.

Nog steeds is het zacht weer en behoeven we weinig te stoken. Turf is ook nergens meer te krijgen. Steeds wordt er op aangedrongen zuinig te zijn met electr. licht en gas. Er worden hoge boetes betaald met 3 dagen afsnijding.

De rookartikelen voor de mannen word ook hopeloos. Ze loopen met hun bonnen alle zaken af en nergens is iets te krijgen.

Ook de huisvrouwen beginnen steeds meer surrogaten te gebruiken om het tekort aan te vullen. Fruit is nergens te krijgen.. Ook krijgen we nu ondermelk op de bon, per persoon 1¼ L in de week. In verschillende zaken is niets meer te krijgen. We kregen punten voor serviesgoed maar als je er om heen gaat is er geen steengoed meer te krijgen. Potten of pannen zijn er niet meer. Als je een timmerman noodig hebt moet hij eerst aanvragen om hout spijkers enz. voor hij beginnen kan te werken.

27 Nov. In Sapp. (Sappemeer, red.) kregen de joden s morgens bericht dat ze zich moesten klaar maken en tegen de avond in de jodenkerk samen te komen om de volgende morgen op transport te worden gesteld naar het joden kamp in Westerbork. Ook in Hoogezand kregen de joden een uur van te voren bericht dat ze weggevoerd zouden worden en moesten ze alle met een uur tijds in de jodenkerk zijn. De ouden werden met een auto opgehaald en de anderen moesten loopen en op 28 Nov. zijn ze s morgens onder politiegeleide naar het station gebracht.

Synagoge

30 Nov. Kwamen de eerste geëvacueerden hier aan uit Egmond en werden ze bij de boeren in de omliggende gemeenten ondergebracht.
2 Dec. Het weer word nu kouder en krijgen we de eerste sneeuw en hagelbuien wat maar twee dagen aanhield en weer werd het zacht weer.

5 -6 Dec. St. Nic.(Sinterklaas, red.) avond. In geen der zaken ook maar iets voor St. Nic. te koop. Veel huismoeders zeiden eerst dat deze avond maar ongemerkt voorbij moest gaan daar er toch niets te krijgen was maar de laatste dag liepen ze alle winkels af om nog iets te vinden doch alles was even duur en schaars. Ook bij ons in de winkel was niets te krijgen of het was op de bon. Voor kinderen werden er 2 snoepbonnen beschikbaar gesteld.

7 Dec. In Eindhoven werden op 7 Dec. de Philipsfabr. s middags om 12.15 door de Eng. gebombardeerd. Volgens zeggen moet het maar een paar minuten hebben geduurd.. De fabriek moet voor 95% verdwenen zijn. Het ergste is dat het aan de burgerbevolking ook heel wat mensenlevens heeft gekost. In Utr. (Utrecht, red.) is een beroep gedaan op de jonge doktoren dat ze

naar het oorlogsgebied moesten om de oorlogsinvaliden en gewonden te helpen waartegen erg geprotesteerd is en het eerst weer uitgesteld is. Tegen Kerstmis zullen alle leden van het gezin verrast worden met een extra half pond boter. Een bon van de algemeene kaart werd aangewezen en moest bij de winkelier ingeleverd worden. Een heele uitkomst voor de huismoe- ders. De kinderen van 14 tot 21 jaar kregen een bon aangewezen voor 3 eieren. De kleine kinderen een bon voor fruit en de anderen een bon voor cacao.

Nog steeds worden er jongens en mannen opgeroepen om naar Duitsland te gaan werken. De oorlog woedt nog maar steeds voort en er schijnt nog geen einde te komen.

De treinenloop word erg slecht. Vermindering van treinen dus overvolle treinen en velen moeten zich dan ook met een staanplaats tevreden stellen. De heele Dec. maand was het zacht weer.

Jan. 1943 gaan we weer in onder zware druk wat ons dit jaar wel brengen zal. Boven alles hopen we dat dit het laatste oorlogsjaar mag zijn.

Het jaar zet in met sneeuw en koude. De ijsbaan is een paar dagen open geweest en het W.diep (Winschoterdiep, red.) is maar 1 dag berijdbaar geweest en toen ging de ijsbreker er door. Gelukkig maar want het was nog geen 8 cm dik.

Weer zijn heel wat jonge mannen en jongens gekeurd voor D.land (Duitsland, red.) en heel wat moeten weer vertrekken doch de tegenstand word ook groot. Bij Roelf Groeneveld werden Folkert en Jan met 2 knechts opgeroepen doch Folkert en Jan zijn niet gegaan ter keuring. Wat de afloop eens mag zijn. Deze maand moeten alle auto's of motoren opgegeven worden en werden alle gevorderd.

Ook gaan er treinen met joden langs die nog steeds naar D.L. (Duitsland, red.) worden vervoerd.

In het jodenkamp in Westerbork zijn heel wat joden die nog weg moeten maar ze schrijven steeds om hun eten te sturen. Ook worden er heel wat joden opgespoord die bij particulieren verborgen zijn. De evacuatie gaat niet naar wensch daar er door de bevolking veel tegenstand word geboden.

Febr. Oorlog en oorlogspraatjes is de orde van de dag. Alles hangt van de oorlog af. Deze maand is het melk- rantsoen weer verminderd. Met de nieuwe periode van de distributie- kaarten waren er altijd 4 bonnen aangewezen voor 1½ L taptemelk doch nu zijn er 3 bonnen voor 4 weken. Zieken kunnen bonnen krijgen voor gestandariseerde melk. Boter word schaars. Er wordt deze keer margarine verstrekt. Ook vleesch is op 1/3 verminderd.

10 febr is er een razia gehouden onder de scholieren. De leerlingen van 18 tot 25 waaronder ook studenten H.B.Sers en M.T.Sers werden aangehouden en met de overval- wagen in Gron. opgebracht. Ook in deze gemeenten werden de jongens opgespoord. Velen van de jongens zijn er vandoor gegaan op de fiets en weten de ouders niet waarheen

ze zijn gegaan. De hoogste klassen van de scholen zijn geheel verlaten. Nu blijkt dat die jongens alle in een kamp zijn ondergebracht in Vucht. Wat ze er moeten doen is niets van bekend.

In Den Haag zijn verschillende personen doodgeschoten en moeten er in Holland plaatsen zijn waar de mensen om 8 uur s avonds binnen moeten zijn. In Haarlem moet om 6 uur alles binnen blijven en s zondags mag er niemand op straat.

In Hoogezand is deze week een bepaling gemaakt waarvoor alle mannen op wacht moeten lopen.. Daarvoor is alles aangewezen zoals advocaten, tandartsen, kappers, kruideniers, slaggers en particuliere personen om de scheepswerven en machinefabr. te bewaken. Ze moeten posten van s middags 5 tot 10 en van 10 tot 3 en van 3 tot 8 uur. Ze dragen een witte band met opschrift "Bewakingsdienst". Gelukkig is het zacht weer.

In Den Haag zijn al heel wat huizen ontruimd en afgebroken om stellingen te maken voor een mogelijk te verwachten inval van Engeland en word er bij de heele kust langs een betonmuur gebouwd. Kerken en scholen zijn afgebroken en heele straten ontruimd. Maar nu is er bevel gekomen met het afbreken op te houden. Ook het evacueren schijnt eerst stop gezet te zijn.

Op een paar na zijn alle joden hier uit de plaats verdwenen doch op 9 Mrt zijn ze s middags om 12 uur vertrokken en zijn daarmee alle joden in de Prov. Gron. weggegaan.

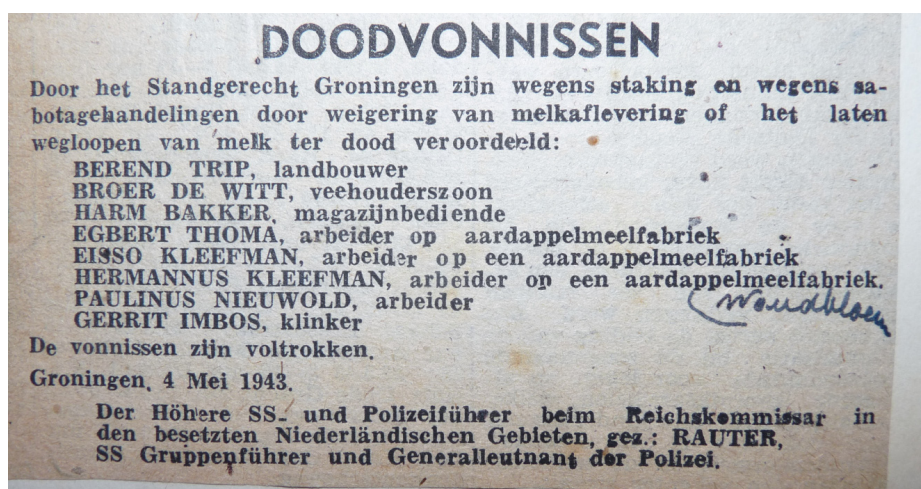
9 Mrt zijn de laatste 8 joden uit Hgz.-Sapp. weggehaald. De huizen van de joden worden nu alle leeggehaald en het meubilair in verhuiswagens vervoerd. De huizen worden vrijgegeven en kunnen weer bewoond worden en dat in onze verlichte eeuw 1943. Steeds komen nieuwe wetten en verordeningen. Ook in ons land wordt de oorlog gevoeld. Daar de Eng. met hun vliegtuigen Duitse steden gaan bombarderen en over Nederland trekken gebeurd het dat ze achterna

worden gezeten door D.(Duitse, red.) jagertjes en dan hun bommenlast uitgooien om weg te kunnen komen waardoor er op verschillende plaatsen ongelukken gebeuren. Om alles bij te houden is haast onmogelijk maar het volgende is toch wel een zwarte schaduw over ons land.

29 Apr. kwam er een oproep van de Gen. Christiaans dat alle leden der Weermacht die in 1940 in Rijksdienst waren zich moesten melden om

de D. militairen bij de fabriek van Beukema tegen de muur gezet en alle dood geschoten. Ik hoef niet te melden hoe de bevolking hier over verontwaardigd was. Dagenlang waren ze er ziek en ellendig van. Ook Folkert viel weer onder die opdracht doch daar die aangesteld was bij de brandweer kon hij naar Den Haag gaan om een Ausweisch en is hij voorloopig vrijgesteld.

5 jongens bij Beukema gefusilleerd

weer in krijgsgevangenschap te worden gezet. Dat was een heele beroering onder de Ned. bevolking.

30 Apr. brak er dan ook een algehele staking uit. De fabr. liepen leeg, de scheepswerven bleven staan, de boeren de kweekers, de bakkers, de kruideniers en textiel alles lag stil. Ook de gasfabriek gaf geen gas meer om te kunnen koken. Dat alles gaf een groote verontrusting en alles was erg gespannen.

Toen kwam het politiestandrecht en mocht er niemand na 8 uur op straat. De Duitschers kwamen overal met hun overvalwagens en die zich buiten gewaagd werd mee genomen of werd op geschoten. Daar er veel tegenstand onder de bevolking kwam werd er door de politie op aangedrongen weer aan het werk te gaan en s maandags 3 Mei was het ergste geleden. Doch tegen half zes 's avonds passeerde hier een auto met D. militairen waarin een overvalwagen 5 jongens tusschen hun inzaten. Die 5 zijn door

Mei 1943. Studenten die niet geteekend hadden moesten zich alle melden en zijn ze gebracht naar een kamp in Onnen en vandaar op transport gesteld naar Duitsland waar ze alle aan het werk zijn gezet. De med. stud. zijn in de ziekenhuizen ondergebracht anderen in de munitiefabr. enz.

Folkert van Roelf Groeneveld is ook bij de brandweer gekomen en was daar op vrij afschoon Nazi Bouwman nog altijd op de jongen loerde door hem iedere keer weer op de lijst te plaatsen. Nazi moest de jongens leveren en moest elke week 80 jongens bij elkaar hebben en dat vier weken achter elkaar. Jan is toen ondergedoken. De ondergrondse gaf adressen waar ze zich konden vervoegen. Ook is hij een poos ondergedoken geweest in de Wieringermeer waar hij werkte op een boerderij daar de jongens voor de landbouw vrij waren. Toen kwam de tijding dat we de radio moesten inleveren en 2 Juni

moesten de toestellen ingeleverd worden in het instituut ter verontwaardiging van de bezetter. Een formulier moest je halen van het postkantoor voor 5 cent waar je type en alles op in moest vullen, Weg radio.

3 Juni. Hemelvaart. Alles begint er naar uit te zien. De schoenmakers kunnen de schoenen niet meer van nieuwe zolen voorzien en bonnen worden alleen uitgegeven voor kinderen beneden de 4 jaar. En daar zijn bijna geen schoenen meer voor beschikbaar. Ze lopen nu veel op houten zolen met riempjes over de voet. Ook kousen is een probleem en lopen er vele met bloote beenen of sokjes aan met een houten zooltjesschoenen. Ook kleeren zijn in de winkels niet meer te verkrijgen en word er van twee oude dingen een nieuwe gemaakt. Fietsen zie je de meeste al met surrogaat banden en rabbelen over de weg. Groenten zijn haast niet te krijgen want alles wat er is is beschikbaar voor de D. weermacht.

15Juni. Er is volop groente te krijgen maar de groenteboer en de groentewinkels hebben niets te koop en halen de burgers de groente van de kweekers. Stroomen huisvr. komen met de bus of trein met koffers en tassen om groente te halen daar er in de steden heelemaal niets is. Juli. De oorlog breidt zich steeds verder uit en lijkt het nog niets op vrede. En nu het weer mooier word gaat het bombardeeren s nachts weer erg door. Vele steden in Duitschl worden vaak zwaar getroffen. Ook in andere landen van Europa wordt vaak gebombardeerd. De krijgsgevangenen worden nog steeds lichting voor lichting opgeroepen.

En nu is er een bericht gekomen dat alle jongens van 19 en 20 jaar voor de arbeidsinzet zich moeten opgeven en naar Duitschland worden gezonden voor het werk op het land of in de fabrieken. Hadden we vroeger hier van die groepen jongens staan om met mekaar te praten is het nu

alles leeg op de straat en s avonds is het angstig stil. Om heimwee te krijgen.

Ook het rooken voor de mannen is een groot probleem. Overal zie je jongens en ook mannen voor zoover ze er nog zijn sigaren en cigarette puntjes opzoeken en draaien daar een nieuwe sigaret van. Voor een pakje shag betalen ze graag 20 gulden. Het klinkt ongelooflijk en is toch waar. Ook worden er overal tabaksplanten verbouwd. Het weer was nog steeds koud doch nu de honds-dagen (19 Juli) begonnen zijn is het prachtig zomerweer. Op de dag erg warm doch s nachts lekker koel. Vleesch krijgen we nu om de veertien dagen 1½ ons per persoon. Het halen van groenten en fruit van de kweekers is verboden. Alleen in de plaats mag een kweeker aan de ingezetenen 2 kg per gezin verkoopen en is er in de steden niets te krijgen. t Is nu overal vacantie. Ook de kruideniers gaan voor drie dagen sluiten op 2, 3 en 4 Aug.

In Juli 1943 hadden de dokters een schrijven gericht aan Den Haag. De inhoud was niet naar de Heeren hun zin en werden in Nederland 1500 doktoren gevangen genomen. Dat was natuurlijk vreeselijk voor de patiënten doch vooral ook voor de ziekenhuizen daar er ook chirurgen bij waren en konden er geen operaties plaats hebben alleen voor spoedgevallen waren er nog enkele. Gelukkig heeft het maar 14 dagen geduurd en zijn ze weer vrijgelaten.

In t begin van Aug. 1943 werden er overal razzias gehouden. Ze gingen om de huizen militairen zetten met het geweer op de schouder en een paar gingen naar binnen om de woning door te zoeken of er ook jongens ondergedoken waren of dat de radio niet ingeleverd was. Dit alles gebeurde door de Duitse bezetters. Ook namen ze jongens die ze dachten dat ze de leeftijd hadden voor arbeidsinzet van de straat af mee en moest de fam. komen met de bewijzen dat ze nog te jong waren. In de meeste gevallen kregen ze

hun fiets niet terug. Zoo zijn ze hier in de gemeente wel 10 dagen bezig geweest tot schrik van de bewoners.

Nu de fietsbanden bijna op zijn en vele mensen hun fiets niet meer kunnen gebruiken met de vakantie gaan ze veel uit met vrachtwagens die alle ingericht zijn met banken er op en met groen versierd. Wie had gedacht dat we nog eens zoover terug zouden gaan.

Weer is er een nieuwe bepaling bij gekomen dat alle vacantiemannen binnen 5 dagen naar hun woonplaats terug moeten keeren. Dit geldt voor mannen van 16 tot 65 jaar. De vacaties waren juist begonnen. De bepaling is afgekondigd voor de vijf noordelijke provincies. Waar het om gaat weet niemand doch voor velen geen prettige vakantie.

Jan 1944. Mijn dagboek is een paar maand niet bijgehouden door vacantie drukte in de zaak vanwege distributie en ziekte van Aaltje die in Sept. ziek werd waarvan ze nog vier weken in Diac. huis heeft gelegen en daarna nog weken in huis aan moest sterken wat ongeveer samen 16 weken heeft geduurd. Daarna door ziekte en overlijden van Pa die 15 Dec. 1943 plotseling van ons heen ging. Alleen wil ik nog vermelden de dag van 11 Dec. s Morgens vreeselijke drukte in de zaak daar het de dag was van nieuwe bonnen. De heele morgen een winkel vol mensen en tegen elf uur gingen er vreeselijk veel E. vliegtuigen over. De heele lucht zat vol strepen van vliegtuigen. Toen kwamen de D. jagers er tussen en werd er op elkaar geschoten. De ramen en deuren dreunden en rammelden. Overal in de ronde zagen ze de E. vliegt. (Engelse vliegtuigen, red.) branden en sprongen de parachutisten er uit en zag je ze in de lucht hangen. Daar ging de sirene en werd de brandweer opgeroepen. In Kropswolde stonden twee boerderijen in de brand door rubberbrandbommen die uitgegooid waren uit E. vliegtuigen. Folkert met de brandweer weg en kwam om 7 uur terug. De vliegt. hielden s middags maar

aan en om half twee luchtalarm. Al met al een vreeselijke zenuwachtige dag. Vele dagen en ook s nachts gaan er vele vliegtuigen over ter vernietiging. In de kranten worden berichten gezet waar ze naar toe zijn geweest. Ook in Hoogezand zijn vele huizen gevordert en aangeschreven voor evacuatie. Ook ons huis moet vrij gemaakt worden als het nodig is. Voor Duitse vrouwen en kinderen die dakloos geworden zijn. Ook zijn in Hoogezand vele razzias gehouden. s Nachts worden de mensen dat wil zeggen burgers en zakenlui opgeklopt en stappen er Duitse en Ned. Politie van opsporingsdienst uit en doorzoeken het huis om radios of goederen. Ook zoeken ze naar koolzaad of olie of molens waar de olie mee uitgedraaid word. Het malen van koolzaad is verboden en ook het achterhouden of verkoopen van koolzaad.. De olie die gemaakt word uit koolzaad moet erg vet zijn en voor de consumptie goed te gebruiken zijn.

De Ned. bevolking kreeg voor de Kerstdagen allen een bon voor extra pot siroop + 180 gr olie en een ons snoep.. De olie was van koolzaad en overal voor te gebruiken.

1943 – 1944 was tot dusver een heele zachte winter en droog. t Is nu al 9 Jan. De textielzaken mogen niet anders meer verkoopen als op vergrunning die zeer weinig worden uitgegeven daar er geen textielgoederen meer zijn. Ook lopen er al heel veel jongens en meisjes op klompen daar ze geen schoenen meer hebben en de schoenmakers geen leer hebben om ze te repareren

Febr. En nog steeds oorlog. Tot dusver is het weer nog zacht. Van het oorlogsnieuws is weinig te melden. Alleen beginnen alle mensen te verlangen dat er spoedig een eind mag komen aan de ellende. Alles is schaars in levensmiddelen en deze maand krijgen we om de veertien dagen 125 gram margarine + 100 gr vet. Roomboter is alleen voor kinderen beneden 21 jaar 125 gr. per kind om de 14 dagen. Brandstof is

niet te krijgen en zitten er al heel wat gezinnen in de koude. De handelaren hebben geen kolen voorradig. Steeds gaan er massa s vliegtuigen over om Duitschl. te bombarderen. Als ze er over gaan is het zoo'n angstig gevoel dat je er stil van word.

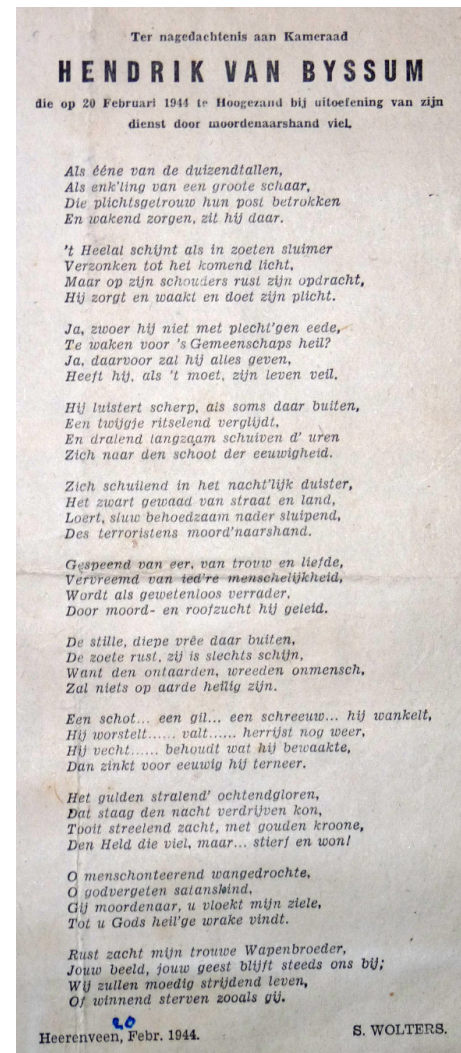
12 Febr. Kwamen twee heeren de woning bezichtigen en schreven alles op voor evacuatie. Als het doorgaat moet je binnen 2 x 24 uur de woning verlaten. Onze kippen zijn opgegeven aan het bureau en moeten we van Febr. tot Juni van de 8 kippen 200 eieren inleveren. Je krijgt er geen voer voor en moeten zelf voor het voederen zorgen. Alle dagen heeft zijn bijzonderheden maar de nacht van 19 febr. op 20 febr. is wel een van de beroerdste nachten geweest die we tot dusver hebben beleefd. Na een drukke zaterdag van bonnen gingen we s avonds om elf uur vermoeid naar boven. Na langen tijd de slaap gevat te hebben werden we om half twee wakker door het vreeselijke geronk van vliegtuigen dat tot drie uur duurde. Rondom ons heen zag je brandbommen vallen en lichtkogels staan en brandende vliegtuigen naar beneden komen. Het was een erg koude nacht en van al dat heen en weer lopen was ik erg verkleumd. Na weer een poos in t bed gelegen te hebben werden we plotseling opgeschrikt van het loeien van de sirene voor luchtalarm. Elke keer korte stooten tot drie keer toe. Ieder schrok wakker in de plaats want wat was er aan de hand. Geen vliegtuigen te hooren. Weer uit t bed en overal kwamen er fietsen aan. We dachten dat het een proef was voor de politie. t Werd weer alles stil doch een uur later waren er weer vliegtuigen en hoorden we plotseling een geweldige knal. Ik er weer uit en zag aan de voorkant een brandend vliegtuig in de lucht zweven en later omlaag storten. Even later ging de sirene voor brand en zagen we de brandwagen uitrukken voor een brand in Kropswolde. Daar was een stuk van van de machine op een huis gekomen van het cafe Robbe (Meerzicht) en in de omgeving lagen

meerdere wrakstukken die nog 5 Amerik. piloten in de wrakstukken bevatte. Die zijn begraven in Kropsw. (Kropswolde, red.) bij de kerk.

Oorlogsgraven Kropswolde

's Morgens reden er zoveel auto s naar t Gemeentehuis en dachten we er zal toch zeker iets bijzonders geweest zijn en later hoorden we dat er om vier uur een overval gepleegd was. Ze hadden een raam uitgesneden en zoo naar binnen gegaan. De bewakers hadden ze chloroform onder de neus gehouden en waren bedwelmd maar de politieagent die ook de wacht had, is neergeschoten. Vele autoriteiten waren s morgens

ig 23 Februari 1944

BESTAAT UIT 2 PAGINA'S

Bekendmaking 10.000 gld. belooning

De Höhere SS- und Polizeiführer deelt mede:

In de vroege morgenuren van 20 Februari 1944 hebben verscheidene onbekende daders een overval gepleegd op het gemeentehuis van Hoogezand. Hierbij werd een Nederlandsch politiebeambte, die wacht had, doodgeschoten.

De bevolking wordt aangespoord mede te helpen bij het opsporen van de daders. Voor terzake dienende aanwijzingen, die tot de arrestatie van de daders leiden, wordt een belooning van 10.000 gulden uitgelooft. Aanwijzingen van de bevolking worden desgewenscht vertrouwelijk behandeld.

Er wordt op gewezen, dat personen, die weten wie de daders zijn en deze niet onmiddellijk aangeven, evenals zij, die den daders onderdak verleen of hen op een andere wijze ondersteunen, volgens de bepalingen van de Ordnungsschutzverordnung op dezelfde wijze gestraft kunnen worden als de daders.

Terzake dienende aanwijzingen worden door iedere Deutsche en Nederlandsche politie-instantie in ontvangst genomen.

De Burgemeester der Gemeente Hoogezand geeft hierbij kennis, mede namens het Personeel der Gemeente, van het overlijden van **HENDRIK VAN BIJSSUM**, in leven Opperwachtermeester der Gemeente, welke in de uitoefening van zijn plicht door laffe moordenaarshand in den leeftijd van 46 jaren is gevallen. Zijn nagedachtenis zal steeds bij ons in hooge eere worden gehouden. Hij stierf als een held.

aanwezig om het onderzoek te leiden. Doch zonder resultaat voor de daders. De overledene is donderdags

Indrukwekkende plechtigheid te Hoogezand

Begraafenis hoofdwachtmeester H. van Byssum

Onder buitengewoon groote belangstelling heeft gistermiddag te Hoogezand de begrafenis met corpseer plaats gehad van wijlen hoofdwachtmeester H. van Byssum, die als slachtoffer van zijn plicht is gevallen (Hoofdwachtmeester Van Byssum, die in 1897 te Stedum is geboren, laat een vrouw en drie kinderen achter). Toen de kist met het stoffelijk overblijfsel uit het gemeentehuis werd gedragen, waar het was opgebaard, liet het muziekkorps van de Staatspolitie Groningen plechtige muziek hooren. De kist was gedekt met de Nederlandsche vlag, waarop de pet en de degen van den doode waren gelegd. Een lange, indrukwekkende stoet, gadeslagen door honderden belangstellenden, schreed vervolgens naar de nieuwe begraafplaats. Voorop liepen trommelslagers met rouw omfloerste trommels, het reeds genoemde muziekkorps en het vuurpeleton, een detachement marcheuseses met karabijnen. De lijkwagen werd geflankeerd door acht man van de gemeentepolitie van Hoogezand en gevolgd door twee kransdragers. Achter de familierijtuigen volgden tal van officiële persoonlijkheden, onder wie de Beaufragte, dr. Conring, de Voorman der Germaansche SS in Nederland, Feldmeyer, de Gemachtigde van den Leider Maarsingh, Bestuursraad Ger. Griever, vertegenwoordigende de Commissaris der Provincie, de waarn. gewest. politiepresident luitenant-kolonel Blank en vele andere Deutsche en Nederlandsche autoriteiten. Daarachter deputaties van tal van politiecorpsen, deputaties van N.S.B., W.A. Jeugdstorm, enz., een detachement van de Staatspolitie Groningen, inwoners van Hoogezand en tenslotte een detachement marcheusesse ter sterkte van 60 man uit de drie Noordelijke provincies. Het geheel stond onder leiding van majoor Oosterhoff, commandant van het gewest Groningen der marcheusesse.

Terwijl op de begraafplaats het muziekkorps „Ich hatt' einen Kameraden" speelde en het vuurpeleton drie salvo's loste, zonk de kist langzaam in de groeve.

Het eerst trad naar voren de waarn. gewest. politiepresident BLANK, die namens den directeur-generaal van politie een krans neerlegde en er aan herinnerde, dat Van Byssum destijds tot den burgemeester had gezegd: „Hier gebeurt niets dan over mijn lijk. Hij heeft zich aan zijn woord gehouden. Het gemeentehuis, waarin hij de wacht hield, was gebarricadeerd, doch tengevolge van verraad van de onmiddellijke omgeving, — niet van de politie —, konden de aanvallers tot in het binnenste van het gemeentehuis doordringen. In de werkkamer van den burgemeester, waar hij bepaalde objecten bewaakte, werd op Van Byssum geschoten, doch dit had geen succes voor de Indrukwekkende plechtigheid te Hoogezand. Van Byssum sprong op en is ten, welke hij moest bewaken, heeft hij beschermd en tot het uiterste heeft hij zijn plicht gedaan. Spr. deelde mede, dat Van Byssum is bevorderd tot hoofdwachtmeester.

In opdracht van den Befehlshaber der Ordnungspolizei legde majoor WASCHKE een krans neer. Hij roemde de dapperheid en den moed van den gevallen politiemann, die trouw was tot in den dood.

SS Sturmabführer HAASE legde een krans neer namens den Befehlshaber der Sicherheitspolizei. Ook dr. CONRING voegde een krans toe aan de vele bloemstukken, evenals Jb. MAARSINGH, die namens den Leider Van Byssum dankte voor zijn groote plichtsbetrachting en tot de familie zei, dat ze geborgen zal zijn in de nationaal-socialistische gemeenschap.

Voorman FELDMEYER, voor de Germaansche SS in Nederland een krans neerleggend, zei, dat al deze overvallen en moorden niet alleen gewone misdaden zijn, daar achter dit alles de internationale centrale staat, die probeert den innerlijken weerstand van de volken in den strijd tegen bolsjewisme en Americanisme te verzwakken. Daarom dragen niet alleen de betrokken misdadigers zelf de verantwoordelijkheid voor hun daden, doch ook allen, die er zich geestelijk achter plaatsen. In den strijd voor het nationaal-socialisme in Nederland is vóór 1940 nooit een daad van geweld gepleegd. Doch zij, die zeggen te strijden voor vrijheid en alle mogelijke menschelijke rechten, grijpen thans naar deze methode om de nationaal-socialisten te treffen. Het geduld en de verdraagzaamheid van de nationaal-socialisten wordt op harde proef gesteld en steeds meer rijst de vraag of zij, die mede mogelijk verantwoordelijk zijn voor deze misdaden, daarvan de gevolgen niet zullen moeten dragen. Ook zij, die Zondags de Godshuizen vullen en in stilte bidden voor de overwinning van het bolsjewisme, gaan niet vrij uit. Spr. noemde Van Byssum een man van eer en karakter en een strijdbaar nationaal-socialist, die de andere nationaal-socialisten verplicht hard tegenover zichzelf en anderen te zijn. Tenslotte richtte spr. zich tot de familie.

De heer SPOELSTRA, burgemeester van Hoogezand, die namens het gemeentepersoneel en namens de gemeentepolitie een krans neerlegde, schetste Van Byssum als een goed politiemann, een trouw medewerker en een waarachtig kameraad voor allen, om 't even welke politieke overtuiging men had.

Verder spraken aan de groeve nog de heer L. DIETERS namens de groep Hoogezand van de N.S.B. en onderluitenant WOLTERS, leider van het district Friesland van het Rechtsfront.

Tal van kransen werden nog neergelegd door afgevaardigden van politiecorpsen, van verschillende organisaties, van den Kameradschapsbond van de Ned. politie, enz.

Nadat namens de familie een dankwoord was gesproken, eindigde

met milit. eer op Rusthof begraven Van zondag af is er een afkondiging dat de bewoners van Hoogezand om 8 uur binnen moeten zijn.

Dinsdag 22 febr. Deed zich weer een incident voor. Bode Groendijk uit Sapp. had een kist in de wagen voor Gron. en bleek het een inhoud te bevatten met verboden pamfletten (een ondergronds krantje). De bode werd in Gron. aangehouden en de kist is in beslag genomen. En zijn er in Gron. een 40 tal menschen voor opgepakt die de kranten gingen verspreiden. Het krantje was bij Kleefsman gedrukt en zou die opgehaald worden doch was intusschen met noorderzon vertrokken met zijn gezin. De heele winter was het zacht weer geweest en in t laatst van febr. en begin mrt kregen we nog koude en sneeuw. Maar gelukkig is er nog een brandstof bon bekend gemaakt

want veel gezinnen zaten in de koude.

Deze week hebben Nijmegen, Enschede en Arnhem het zwaar te verduren gehad met het bombarderen. Er zijn veel menschen gedood en gewond. Ook braken er zware branden uit. Veel fabrieken o.a. Textiel zijn zwaar getroffen. De maand mrt heeft ons ook de vurig verlangde vrede niet gebracht.. Het is een erg koude maand geweest. Steeds nieuwe bepalingen worden uitgeroepen. Men mag bijv. wel een dienstmeisje hebben maar geen tweede meisje. De meeste gezinnen sukelen met personeel er zijn meisjes die 's morgens bij de een en 's middags bij de ander zijn. De scholen zijn weer gesloten wegens brandstofschaarste.

Apr. Er werd een lezing gehouden voor de luchtbescherming en kreeg iedere bewoner van H.zand (boven 15 jaar) een uitnodiging deze vergadering bij te wonen Bij nalatigheid kreeg men 6 maanden gevangenisstraf of een boete van 1000 gulden. Dus ieder werd gedwongen er heen te gaan.

1 Apr. zijn hier vele abonnees met de telefoon afgesneden, wat voor velen een groot ongerief is. Wij hebben hem gehouden. Vanmorgen 6 Apr een brief gehad uit Wehe. Daar is s morgens om elf uur een groote auto voor het Gemeentehuis gekomen waaruit 5 gewapende mannen kwamen met zakken. Na de Burgemeester gefouilleerd te hebben en zijn wapen afgenomen te hebben en het andere personeel onder dwang van handen omhoog tegen de muur te hebben gezet hebben ze daar alle distributiebescheidens weggehaald en 4/5 van de bevolkingsregisters met de laden en al in de auto gedaan nadat ze de burgemeester en

al het personeel in de kluis hadden opgesloten. t Is toch brutaal. De autos die hier nog in de stal-ling stonden zijn nu ook opgevorderd door de Duitsers. Ze gaan alle garages bij langs of er nog wat staat wat van hun gading is. Ook worden er steeds paarden gevorderd voor de weermacht in D.land (Duitsland, red.).

Overall in ons land worden Burge-meesters ontslagen en door Bur-gemeesters van de nieuwe orde vervangen.

In Zeeland zijn al de eilanden onder water gezet en moesten de boeren en alle mensen die er woonden of hun bedrijf hadden de plaats verlaten. Have en goed moesten ze achter laten en mochten ze 200 kilo meenemen. De boeren worden bij de boeren in Friesland en Gron. onder gebracht en de burgers en arbeiders bij de burgers of er worden huizen voor gevorderd.

Ook een gedeelte van Zuid Holland en de Beemster en de Haarlemmer-meerpolders zijn gedeeltelijk onder water gezet. Dit word in verband gezet met de te verwachten invasie van Engeland en Amerika. De couranten schrijven dat een invasie niet lang meer uit kan blijven en er spoedig iets gaat gebeuren.

Zondag 23 April kwam s avonds tegen 7 uur een afkondiging dat de heele prov. Groningen om 8 uur binnen moet zijn. De stad Gron. om 9 uur zulks in verband met het op straat doodschieten van een opper Luitenant in Bedum.

Ook de landwacht is hun taak begonnen met het opsporen van onderduikers enz.

De maand Apr gaf wel zonnige dagen maar koude nachten en daags koude winden. Over het algemeen begint de oorlog vreeselijk op de mensen te drukken en is er dien tengevolge een zenuwachtige spanning en begint erg naar vrede te verlangen.

Mei 1944. Nog steeds moeten we om 8 uur binnen zijn. De landwacht

doet s avonds na 8 uur de ronde en zijn er al heel wat mensen opgebracht die na 8 uur zich nog op straat bevinden. Ze moeten de heele nacht op het pol. bur. (politiebureau, red.) doorbrengen en de volgende dag een boete betalen.

Een boerenzoon in Kielwindeweer was na 8 uur buiten in de tuin en werd meegenomen en moest de volgende dag twee honderd vijftig gulden betalen om weer vrij te komen. Twee arbeiders uit Kiel ieder 25 gl. Iemand die beslist na 8 uur op straat moet zijn kan een papier met vrijstelling aanvragen wat in vele gevallen vergund word.

15 Mei. We hadden èen warme dag en is er zeker ergens onweer geweest want nu brand de kachel weer zoo koud is het. Alles is dood en verlaten daar we nog steeds om 8 binnen moeten zijn. Van het oorlogsfront is weinig te zeggen. Alleen dat de verloven voor de Ned. Arbeiders in Duitschl. 12 Mei weer vrij zijn gegeven en 15 Mei weer alle zijn ingetrokken. Veel wordt er geschreven en gepraat over een invasie door de geall. (geallieerde, red.) troepen maar verder komt het niet.

17 Mei. Afkondiging dat we weer een uur langer buiten mogen zijn en dus om 9 uur binnen.

In Italië is een hevige strijd aan de gang en wordt er verbitterd gevochten aan beide kanten. Onze radio s zijn, na bijna een jaar bewaakt te zijn geweest, in een auto geladen en weggevoerd.. We hadden gedacht dat we ze nog terug zouden krijgen maar die illusie is vervlogen. Of we er geld voor zullen krijgen is niet bekend.

Ook worden door geheel Nederland de treinen door E. vliegers aangevallen en werd er op de locomotief geschoten. Niet alleen werd de locomotief geraakt doch ook veel passagiers waarvan velen het met de dood moesten bekoopen. Ook in Hoogezand werd de trein beschoten. De Eng. machine gaf de machinist een waarschuwing boven het instituut.

De machinist liet de trein stilstaan bij het Kieldiep. De machines kwamen terug en beschoten de locomotief die later bleek erg doorboord te zijn. De reizigers sprongen alle uit de trein van schrik doch het was goed afgelopen. Er waren dadelijk doctoren en autos bij de trein doch behalve wat schaafwonden en zenuwachtige mensen is het wondergoed afgelopen. Een nieuwe locomotief kwam om de trein op te halen.

6 Juni. Is dan de invasie begonnen in Noord-Frankrijk. Hoe het verloop is vermelden de krantenberichten.

10 Juni. Werden alle bussen gevorderd. Ze moesten brandstof meenemen voor 400 km. rijden. Wat van de bussen loopt op gas en wat op turf en hout.

12 Juni. Zijn alle boten opgevorderd. Ze moesten om 4 uur bij Meerzicht in Midlaren zijn. Daar bleven ze liggen om gekeurd te worden en krijgen ze morgen de uitslag.

Met ingang van heden mogen we weer tot tien uur buiten. De volgende dag gingen de jongens in een stroomende regen naar Meerzicht om de uitslag te hooren. Er zijn in t geheel 13 boten gevorderd. Fol. kreeg zijn boot ook terug.

17 Juni. Met ingang van hed en mogen we tot 11 uur buiten zijn. Het is een slechte zomer.

Een enkele warme dag doch dan hebben we dadelijk weer onweer en is het weer mis. Steeds regen en nog eens regen. De oorlog woedt in alle hevigheid door. Voor de mensen in de steden is het hopeloos met groente en komen de vrouwen uit Gron. 's morgens met de trein van 6 uur in Hoogezand om bij de kwekers groente te krijgen. Er staan dan meestal lange rijen te wachten om geholpen te worden.

De bussen hebben een veertien dagen geen dienst gedaan daar ze opgevorderd waren door de weermacht doch later zijn er weer enkele vrij gegeven waar ze nu nog dienst mee doen. Ook de treinen zijn aanmerkelijk ingekrompen.

Doordat er nog vaak treinen bescho-

25 Juli 1944

ABONNEMENTSPRIJS: In de stad Groningen 52½ ct. per maand of f1.57½ per 3 maanden; daar buiten f2.47 (plus disp. kosten.) Losse ex. 5 ct.
Telefoonnr. Directie 27953. Redactie 27913 en 27915
Abonnem. en advertenties 27919 en 27917. 's Avonds na 6 u. en 's Zaterdags na 3 u. uitsl. 27919, b.g.g. 27955

N
WAAR

Na den aanslag op den Führer Kol.-Gen. Korten en Gen.-Maj. Brandt overleden

De chef van den Generalen Staf van het luchtwapen Kol.-Generaal Günther Korten, en de eerste officier van den Generalen Staf in de operatie-afdeeling van den Generalen Staf van het leger, Generaal Major Heinz Brandt, zijn overleden aan de verwondingen, die zij bekomen hebben bij den aanslag op den Führer. Nog op den dag van den aanslag is, zooals al gemeld is, de zwaargewonde medewerker Heinrich Berger overleden.

De chef van den Generalen Staf van het leger, Kol.-Generaal Guderian, heeft ter gelegenheid van den dood van Generaal Major Brandt de volgende herdenkingswoorden gepubliceerd:

Aan de zijde van den Führer is Generaal Major Brandt, die op een leidende plaats in den Generalen Staf van het leger dienst deed, bij den moordaanslag van 20 Juli zwaar gewond. Kort daarop is hij aan zijn zware verwondingen overleden. Met hem verliest het leger een schitterend officier, die zich onderscheidde voor alle anderen door onvermoeide plichtsvulling en unieke zelftucht. In onzelfzuchtige toewijding heeft hij steeds zijn geheele arbeidskracht in dienst gesteld van den Führer en het vaderland. Het leger betreurt in generaal major Brandt een van zijn beste officieren, die zich in zijn medewerking aan de leiding van den Groot-Duitschen vrijheidsstrijd onvergetelijke verdiensten heeft verworven. In trotschen rouw laat het leger voor den dooden Generaal-Major Brandt als voor een van zijn besten de Rijksoorlogsvlag zinken.

Rijkswaarschalk Hermann Göring, heeft Kol.-Generaal Günther Korten, de volgende herdenkingswoorden gewijd: Een tragisch lot heeft Kol.-Generaal Günther Korten, chef van den Generalen Staf van het Luchtwapen, uit ons midden gerukt. Kol.-Generaal Korten is gevallen als slachtoffer van

Dankbetuiging van den Führer

De Führer maakt bekend:

„Naar aanleiding van den op mij en mijn medewerkers gerichtten aanslag heb ik uit alle kringen van het Duitse volk, in het bijzonder van de Partij en de Weermacht, zoovele gelukwenschen en betuigingen van trouw ontvangen, dat ik allen, die in deze dagen bijzonder aan mij gedacht hebben, langs dezen weg namens mijzelf en mijn kameraden hartelijk wil bedanken.”

den moordaanslag op onzen Führer. Het luchtwapen verliest in hem een schitterend officier, die met nooit verlamme energie en geestdriftige overgave zijn verantwoordelijke taak op voorbeeldige wijze vervulde en die zich als uitmuntende militaire persoonlijkheid onvergankelijke verdiensten heeft verworven in den noodlotsstrijd van het Duitse volk. Ik zelf betreurt in hem niet alleen een van mijn intiemste en beste medewerkers, maar ook een kameraad en vriend, die mij en ons allen onvergetelijk zal blijven. Zijn met den dood bezegelde trouw aan zijn geliefden Führer is voor ons allen een nalatenschap. Het luchtwapen laat de vanen neerdalen voor zijn naar het groote leger weggeroepen Chef van den Generalen Staf.

Trouwbetuiging uit Noord-Finland

Uit naam der Duitse soldaten van het bergleger in Noord-Finland heeft hun opperbevelhebber, Kol.-Generaal Rendulic den Führer een telegram gezonden met de verzekering van hun onverbreekelijke trouw.

De Führer en de Duce op de plaats van den aanslag.

ten worden is het reizen ook veel minder geworden.

29 Juni. Moesten alle mannen twee dagen gaten graven buiten de gemeente langs de wegen. Elke twee dagen een andere ploeg. De gaten moeten 1 meter 50 diep zijn.

In de textielzaken is niets meer te krijgen zelfs geen garen om je kousen te stoppen. Veele dames loopen met bloote beenen. Ook de schoenen is een heel probleem en loopen de meesten op houten zolen met riempjes over de voet. De fietsen hebben veel surogaat banden of in t geheel niets om de velg.

2 Juli en nog steeds in oorlog. Je leest in de krant dat de beslissing nadert maar de vrede is nog niet in t zicht. Duitschl. komt uit met een nieuw wapen dat de VI genoemd word en waarmee ze vanuit Frankrijk Engeland kunnen beschieten.

In Duitschl is een aanslag gepleegd op de Fuhrer. Nog steeds houden de razzias aan op de onderduikers die zich vertoonen in bioscopen en openbare vermakelijkheden. Nog steeds worden de treinen beschoten waardoor het reizen steeds gevaarlijker word. De vacaties zijn begonnen en het weer begint beter te worden.

23 Juli wordt er afgekondigt dat heel Nederland om tien uur binnen moet zijn.

1 Aug. Het Nieuwsblad van het Noorden heeft haar uitgave moeten staken. Zie krantenbericht. Nu de menschen haast geen fietsbanden meer hebben en niet met de trein durfen te reizen beginnen ze weer uit te gaan met Jan Plezierwagens en met versierde korrewagens. Een harmonica-speler er op en zoo trekken ze er s morgens op uit. Een paar keer is het gebeurd dat ze onderweg aangehouden werden en de pleziergangers moesten boonen plukken of aan het aardappelrooien. Het klinkt ongelooflijk maar is toch waar. De Aug. maand is dit jaar bijzonder mooi geweest. Alle dagen zomerweer en een paar dagen zelfs zeer heet. Nog steeds woedt de

oorlog in hevigheid voort. Het zwaar-
tepunt ligt nu in Frankrijk waar de
geallieerden zware druk uitoefenen
op de Duitsers. Ook de Aug maand
brengt niet de vrede waarnaar door
allen vurig word verlangd.

Drommen vliegtuigen trekken dage-
lijks over Nederland om Duitschl. te
bombarderen en de VI gooit dagelijks
zijn raketbommen op Engeland.
Particuliere auto's mogen niet anders
reizen dan in noodgevallen. Benzi-
newagens zijn er niet meer en zijn
alle omgebouwd voor gas doch gas
is gedistribueerd en mogen ze alleen
gebruiken voor het vervoeren van
patiënten. Ook de ziekenauto's zijn
van gas voorzien. Het tanken van
gas kan gebeuren bij de gasfabriek
in Sappemeer. Alle dagen worden er
nog treinen beschoten en vallen er
slachtoffers te betreuren vooral tus-
schen Gron. en Meppel.

De oorlog in Frankrijk breidt zich
steeds verder uit. De geall. bezetten
steeds meer kustplaatsen en bren-
gen steeds meer troepen over waar-
door de druk op de D. steeds groter
wordt. Een week later zijn heel wat
plaatsen van D. gezuiverd.

3 Sept. Een afkondiging dat heel
Nederland om half tien binnen moet
zijn. De geall. druk word groter.
Ook in Nederland begint de spanning
te komen of de bevrijding spoedig
nabij is.

4 Sept. kregen we bevel van de
Rijksminister dat we in ons land de
uitzonderingstoestand hadden ge-
kregen. Ook is een beperking geko-
men in het betalingsverkeer.

5 Sept. Kwam er s morgens bericht
van de D. dat het Ooster- en Wester-
park ontruimd moesten worden. De
mensen kregen om 11 uur bericht
dat ze er om 6 uur uit moesten zijn.
Overall zag je de wagens en karren
vandaan komen om te helpen de
boel weg te krijgen. De boeren kwa-
men met paard en wagen en alles
wat maar helpen kon was mee bezig
te verhuizen. Bij ons in de zaak was
het een oploop van mensen om
hun bonartikelen in huis te krijgen.
Ook werden de bussen opgevorderd

door de D. (Duitse, red.) weermacht
en de treinen namen geen goederen
voor vervoer meer aan.

Alles leek er op dat ook in Nederland
de bevrijding in aantocht was. De
landwacht liep de heele dagen met
geweer op de schouder. Ja alles was
in actie. s Avonds kregen we de be-
zetting in de plaats. De Muloschool
en het instituut werden ook nog
gevorderd doch na een paar dagen
vrij gehad te hebben zijn de lessen in
het instituut weer begonnen.
Doch wat een paniekstemming er
geheerscht heeft over Nederland laat
zich denken.

De N.S.B. kregen van Hitler een be-
richt dat zij zich vestigen konden in
Beieren en zijn er heel wat vertrok-
ken. Ook de Duitsers waren druk
bezig de voorraden die hier in pak-
huizen opgeslagen lagen naar Duitsl.
over te brengen. Grote vrachten
kleeren schoenen dekens dweilen
autobanden ja van alles en nog wat
vervoeren ze.

Lange slapen auto s gaan er door de
plaats de grens over. Vooral s nachts
was het druk bij de weg. De auto's
waren veel gecamoufleerd met tak-
ken groen en in allerhande kleuren
geverfd. In de huizen in Ooster en
Westerpark werd stroo gelegd waar
de soldaten op moeten slapen.
Zingende trekken ze in collones door
de plaats. Ook kregen we deze week
beperking van gas en kunnen we van
7 tot half negen van 11 tot 1 en s
middags van 5 tot 7 gebruik maken
te koken. Ook El. moet sterk inge-
krompen worden.

De heele week is er grote span-
ning geweest. De treinen werden
weer beschoten in Westerbroek en
Zuidbroek wat de machinist en de
stoker het leven heeft gekost. Ook
werden de reizigers onderweg uit de
trein gelaten. In Zuidbr. bleef de trein
staan en moesten de passagiers zich
maar redden. De auto's mogen niet
anders als in uiterste nood rijden.
Een afgekondigde paardenvordering
ging eerst niet door daar de Heer
Ebels er met de papieren van door
gegaan is en ondergedoken.

10 Sept. reden hier door de plaats
een cologne Duitsers op de fiets.
Ze hadden allemaal een gecamou-
fleerde cape om. Ze reden op heeren
en damesfietsen die ze natuurlijk de
bevolking weer afhandig gemaakt
hebben.

11 Sept. De Duitsers halen alles
weg wat er nog te halen is. Schepen
die nog niet afgewerkt zijn maar wel
vaarbaar worden door sleepboten
weggesleept. Sommigen worden hier
voor de pakhuizen nog eerst geladen
met koren.

Ook is er weer een extra paarden-
vordering waar alles heen moet. De
treinen hebben even weer normaal
dienst gedaan voor passagiers maar
goederenvervoer is afgelopen.
Steeds zijn ze bezig auto's te vorde-
ren. Vrachtwagens bodewagens alles
werd opgeroepen. Velen brachten
hun wagen tot de stad en lieten hem
daar staan en gingen zelf op de fiets
terug daar ze dachten voor de D.
te moeten rijden en gingen ze zelf
onderduiken. De nachten zijn erg
onrustig door het aanhoudend rijden
van auto's en van de vliegtuigen die
overtrekken naar Duitsl.

12 Sept. Vanmorgen trok een grote
kudde schapen hier langs onder
bevelen van een Duitser. Ze trokken
van de ene plaats naar de ander en
lieten ze s nachts in een stuk groen
land lopen.

15 Sept. Leek het aanvankelijk dat
de D. soldaten maar voor een paar
dagen in H. zand zouden blijven lijkt
het er nu heelemaal niet meer op.
Naar schatting zijn er in H zand en
Sapp wel 4 duizend soldaten die
dagelijks zingende met een schop op
de nek door de plaats trekken en de
Knijpslaan op gaan voor graafwerk.
Vandaag kwamen de nieuwe bonnen
uit en komen de klanten aanvliegen
met hun bonnen om alles te kopen
wat ze er op kunnen krijgen want nu
het vervoer stil ligt kan er haast niets
aangevuld worden.

17 Sept. Werd er voor de centr radio
bekend gemaakt dat er in ons land
landingstroepen van de Amerikanen

en Eng. waren geland in Eindhoven Tilburg en Nijmegen. Brandstof mag door de handelaren niet worden afgeleverd en op bevel van de D. mag er nog geen kachel gestookt worden. Gelukkig heeft het weer zich hersteld en is het alle dagen prachtig weer.

18 Sept. moeten alle fabrieken gesloten worden om El. stroom te besparen De uiterste zuinigheid moet betracht worden om het nog zoo lang mogelijk te rekken. De arbeiders uit de fabr. moeten naar de boer voor aardappels rooien. Vrachtwagens en groentewagens moeten de arbeiders naar en van het werk brengen. Alles wat nog maar een vervoermiddel is staat onder bevel van de Duitschers en wordt sichergestellt om bij de eerste oproep alles ter hunner beschikking te stellen.

Op de dag en ook s nachts voeren de Duitschers weg wat van hun gading is. Collones auto's achter elkaar aan worden weggevoerd. De auto's zijn alle gecamoufleerd met gekleurde kleden of met struiken van boomen. Gisteren zag ik een personenauto die helemaal met plaggen heide was bedekt.

19 Sept. Alle personeel bij de treinen d.w.z. machinisten en stokers hebben het werk gestaakt daar de treinen zoodanig door de Eng. worden beschoten dat ze niet meer durven te rijden.

Alles is in afwachten hoe de strijd zich in ons land zal ontwikkelen. En nu het vervoer stil ligt hoe zal het dan in de steden gaan met de voedselvoorziening.

De bakkers kunnen niet meer voor zich zelf bakken maar moeten drie bij elkaar in om brandstof te sparen. Nog moeten we zuiniger zijn op gas en Electriciteit. Krijgen we s morgens nog gas van 7 tot half negen nu van 7 tot tot 8 en s middags van 11 tot 1 later van 5 tot 7 en s avonds was er gas voor verlichting.

De strijd in ons land gaat niet zoo heel vlot daar er bij Arnhem en Nijmegen versterkingen door de D. zijn

gemaakt. Daarbij spelen de rivieren ook een groote rol en het slechte weer speelt hen ook parten daar de aanvoer veel te lang duurt voor groote troepen transporten. Alles is in spanning hoe het verloop zal zijn. Dagelijks trekken groote colonnes auto's beladen met van alles en nog wat door de plaats naar Duitschland. Auto's, fietsen autobanden alles word meegenomen. En dagelijks trekken de Deutsche soldaten zingende door Hoogezand. Het spoorwegpersoneel is in staking gegaan en zijn alle ondergedoken. Hun huizen zijn door de D. (Duitsers, red.) leeg gehaald en alles is weggevoerd. Toen kwam er een proclamatie dat als ze onderduikers vonden ze dadelijk werden doodgeschoten. De treinen zijn nu door Duits spoorweg personeel bezet.

De N.S.B'ers zijn naar Duitschland vertrokken om hun vrouwen in veiligheid te brengen. Hier in de plaats zijn N.S.B'ers uit Rotterdam aangekomen. De Duitschers die Ooster en Westerpark betrokken hadden zijn weer vertrokken en zijn de huizen weer vrijgegeven en nu zijn de Komschool en Hotel Faber in beslag genomen. Een woning moest voor de officieren ontruimd worden en bij de burgers werden ledikanten en dekens gevorderd. Ook Overwater is bezet. De burgers moeten gaten graven en loopgraven voor de militairen op het land achter de school.

28 Sept. Werden weer fietsen gevorderd. t Is al met al een vreeselijke drukkende tijd. Met de geall.(geallieerden, red.) gaat het nog niet voor de wind in Arnhem en Nijmegen en schieten ze nog niet veel op.

Oct. Alles wat armen en beenen hebben zijn opgeroepen om te gaan graven. De mannen van Hoogezand en Sapp. moeten naar Paterswolde en omg. Ook Pa heeft 2 dagen gegraven maar door de leeftijd weer vrij gekomen.

s Morgens trekken groote collonnes mannen er op uit en keeren s avonds terug. Die niet over een fiets be-

schikken worden in Glimmen in een school ondergebracht.

5 Oct. Was een droeve dag voor H zand. s Morgens om 8 uur kwam de Grüne Politie een inval doen bij bakker Veninga en schoten dadelijk door de ruiten. Veninga werd op slag gedood terwijl het overige personeel meegenomen werd en moesten ze met de handen omhoog naar de school te Martenshoek loopen en is Jan Huitzing en Sangers daar dood geschoten. Vandaar is Kees de Haan uit de Stationstr. opgehaald en meegenomen naar Delfzijl en daar dood geschoten. Wat dat hier een beroering is geweest is niet te beschrijven. Later zijn er nog meer personen opgehaald zoo als Overman en Schelhaas en zijn door de Duitschers aan t werk gesteld.

De oorlog in ons land gaat nog niet zoo hard. Wel zijn de Geall. op een paar plaatsen doorgebroken maar van overwinning word nog niet gesproken. De noodtoestand begint in Nederland al erg te worden daar alles voor de steden aangevoerd moet worden en de treinen niet meer rijden en de schepen vaak beschoten worden ziet het er voor de bewoners niet best uit.

Vanmorgen belde Johan op uit Amstelveen. Die had in drie weken niets van thuis gehoord ofschoon er wel brieven onderweg waren. Daar zaten ze s avonds bij een kaars want El. licht kregen ze niet meer. In heel Holland zijn ze van licht verstoken en ook betrekken ze daar het eten van de centr. keuken want gas is er ook niet meer.

Gelukkig is het nog steeds goed weer want nu moeten alle meisjes en dienstmeisjes naar het land te aard. rooien. s Morgens komen de boeren de meisjes ophalen en s avonds weer thuis gebracht. De eene groep de eerste drie dagen en de andere groep de laatste dagen der week.

Ook de onderwijzers moeten met de jongens van de hoogste klassen naar t land achter de rooimachine te zoe-

ken. De jongens van t Instituut gaan naar Harkstede te rooien. De scholen zijn voor 5 maanden gesloten wegens geen brandstof en zijn de onderwijzers aangewezen mee te helpen voor schrijfwerk bij de gemeente.

Vanmorgen zijn hier alle woonschepen gevorderd ook die nog op het Zuidlaardermeer lagen en ook zijn er gewone schepen van de schippers gevorderd. De Duitschers halen alles weg wat los en vast is.

Nog steeds zijn hier veel D. mil (Duitse militairen, red.) in de plaats die zingende voorbij trekken. Dan heb je hier een organisatie Todt die hier te bevelen hebben over loopgraven maken enz. De gravers moeten overal kuilen in het land graven en loopgraven maken. Een nieuwe afkondiging is dat er dijken doorgestoken zullen worden en het Hoogeland en Lageland zoowel Scharmer en Harkstede onder water te zetten. De bewoners moeten alle evacueren en worden bij boeren en burgers ondergebracht.

De dijken zijn doorgestoken en stroomt het water over het land. In Noord Brabant is de strijd op zijn hevigst aan de gang. Parachutisten zijn geland op de Veluwe doch daar ze geen contact met het leger hebben gekregen zijn ze gevangen genomen of vernietigd. Ieder wacht in spanning af wat de tijd brengt en ieder hoopt dat het spoedig afgelopen zal zijn.

Nov. Nog steeds houdt het weer zich goed en gaan de gravers er op uit en de meisjes nog steeds rooien. Het gas is nu van s morgens half elf tot 1 uur en van ½ 6 tot ½ 7 en van 7 tot 9 voor gas verlichting. Steeds wordt er op aangedrongen zoo zuinig mogelijk te zijn zoo ook met stroom. Kolen om de kachel te stoken hebben we nog niet gekregen. We hebben nog een beetje van t vorig jaar en moeten toch de kachel maar zetten.

Gezinnen met kleine kinderen worden gewoon verlegen want ze kunnen geen water of drinken warm

krijgen voor half elf. De toestand word nu zoo ernstig en alles laat zich donker aanzien.

De dijken in t Hoogeland zijn doorgestoken en loopt het water over t land tot aan de weg in Harkstede en Scharmer. Ook staat het land en de weg naar Ap. dam onder water en zijn de wegen onbegaanbaar.

Moge er toch spoedig verandering komen in de oorlog want de moffen gaan steeds verder en spelen steeds meer de baas. t Word je soms haast te erg en toch houden we de moed er in dat het eens begint te keeren.

1 Januari 1945

Door omstandigheden ben ik weer een poosje te laat met het wereldgebeuren en is alles niet bijgehouden doch nu zullen we weer doorgaan. Dachten we dat de oorlog in 1944 wel beslist zou worden, het heeft niet zo mogen zijn, in heen en weer golvende gevechten in ons land en in België is er nog steeds geen beslissing gekomen.

De nood in ons land vooral in Holland is zeer groot wat eten betreft en ook de kleeding, stijgt met de dag. Steeds krijg je meer brieven uit Holland met de vraag om levensmiddelen te sturen. Over de post mag je een brief pakje versturen van 4 pond en duurt naar Holland toe ongeveer 2 à 3 weken voor het over is.

Brieven zijn soms drie weken onderweg en soms zijn ze na 8 dagen over. Vervoer naar Holland is er haast niet en als je dan eens hoort dat er een auto naar Holland gaat heb je soms gelegenheid een pak voor de fam. mee te geven. Het wereld gebeuren word op de achtergrond geschoven door de moeilijkheden die je dagelijks met eten en brandstof hebt. Vele mensen krijgen het eten van de centrale keuken daar het niet mogelijk is zelf te koken nu er geen gas en geen stroom meer is en vele gezinnen zonder brandstof zitten. **3 Jan.** zijn aan de Hoofdstr. alle gezinnen afgesneden van El. Licht. Toen voelde je je toch zo ellendig en

zitten dan eens bij carbid of bij een oliepitje. Wij hebben nog een beetje petroleum maar moeten dat bewaren voor zaterdag voor bonnen plakken. In de winkel is het hopeloos om lang door te werken. Wij zijn open van 9 tot 4 uur en kunnen het werk niet afkrijgen.

Deze week heeft het steeds gevoren en word er op de vaart geschaatst. Dan vriest het en dan dooit het weer. Overal zie je mannen en vrouwen aan het hout hakken en zagen om brandstof te krijgen. Vele boeren en ook auto's gingen naar t veen om turf te halen doch het werd er zoo n janboel en heeft D. weermacht er beslag op gelegd. Kolen zijn er niet en turf word niet verstrekt zoo dat in vele gezinnen erge kou geleden word en vele van koude om 6 en 7 uur naar bed gaan en vanwege het licht. 5 Jan. om 7 uur ging er een drom vliegtuigen over. Het dreunde door alles heen en in eens kwam er een zware knal en keken we achter het huis en was alles licht. Er bleek later een vliegtuig te zijn die brand en brisantbommen heeft laten vallen waardoor er op Kolham 2 boerderijen en 2 huizen zijn afgebrand en rond om vele huizen beschadigd en ver in de omtrek zijn de ruiten gesprongen. Ook was er 1 doodde te betreuren en vele gewonden. De Organisatie Todt is nog steeds bezig mitrailleur nesten en versterkingen aan te brengen.

Vele arbeiders moeten ingekwartierd worden bij de burgers en ook de leiders van de Org Todt moesten bij de burgers worden ondergebracht. De gravers krijgen boven hun gewone distributiekaart een extra rantsoen waarop ze 200 gr boter 250 gr kaas 150 gr suiker – 100 gr koffiesur. – 600 gr vleesch en 6 x 800 gr brood kunnen kopen.

De slaggers hadden een heele tijd goed rundvl. op de bon maar met Nieuwjaar kregen we geen vleesch en deze week was er varkensvleesch van varkens die ongeveer 10 tot 50 pond schoon gewicht hadden, ook was paardevleesch te krijgen.

7 – 14 Jan. Ook deze week heeft het oorlogsgeweld niet veel verandering gebracht. De hele week is het vorstig en heeft het een dag gesneeuwd daarna een dag dooi en de vuile boel was weer weg maar de vorst kwam weer terug en vriest het weer knap. Deze week kwamen er een paar dames die lopende uit Utr. kwamen om te zien of er ook levensmiddelen te krijgen waren en later weer een paar meisjes die op een fiets met houten banden uit Utr. hier met koffers en tasschen om eten te halen.

De nood is zoo groot dat menschen die uitgaan om eten op te scharrelen onderweg dood blijven liggen zoo ondervoed zijn de menschen. Overall worden de bosschen en boommen gekapt voor brandstof want er is nog geen bon bekend gemaakt. Deze week ging er een Gado naar Utr. (Utrecht, red.) en mocht je een pak meegeven van 8 kilo en een auto van de firma Koeneman en mocht je een pak meegeven voor Amsterdam van 15 kilo.

Steeds krijg je meer aanvragen om eten te sturen doch ook in de plaats wordt de nood groot. Deze week is er een afkondiging gedaan dat alle mannen van 17 jaar tot 40 jaar zich moesten melden voor arbeidsinzet.

Deze week zijn er autobussen vol kinderen aangekomen uit Holland die hier bij verschillende gezinnen zijn ondergebracht om gevoed te worden. Ambtenaren uit Den Haag stuurden een auto om voor hun gezinnen levensmiddelen te halen. Alle zaken gingen ze aan om een beetje te krijgen, want ook zei hadden het spreekwoord " Vele kleintjes maken één groote".

14 – 21 Jan. Vanmorgen kregen we bericht dat de auto van Koeneman met alle pakken terug is gekomen. Ze hadden van de Duitse instantie hier in de plaats permissie gekregen om naar Holland te gaan levensmiddelen heen te brengen. 2 auto's kwamen vol met pakjes voor familie en kennissen. Toen ze in Friesland

kwamen mochten ze de afsluitdijk niet over en moesten ze terug. In t laatst van de week wilden ze het nog eens proberen over Zwolle maar ook dat werd geweigerd en moesten we al onze pakken terug halen. Door de radio horen we dat de Russen een groot offensief zijn begonnen en schijnt er nog geen einde aan de oorlog te komen.

20 Jan. kwamen in H'zand de eerste transport vluchtelingen uit Venlo. Ze werden met wagens en auto's uit Gron. gehaald en werden in een Hotel ontvangen door de Ned. Volks Dienst. Ze werden door de plaatselijke dokters allemaal onderzocht en die nagekeken waren en goed gekeurd gingen met auto's en wagens naar de menschen gebracht waar ze thuis komen. Ze gingen naar Kropswolde – Kielwindeweer – Westerbroek en Kalkwijk waar ze bij de boeren worden ondergebracht. Een gedeelte moest achterblijven en werden de mannen in t Vonkgebouw ondergebracht en de vrouwen en kinderen bij Faber in de zaal. Die moesten eerst een reiniging ondergaan want de eene had schurft ziekte en de anderen zaten vol luizen.

22 Jan. Vanmorgen lag er een hoop sneeuw en werden van gemeentewege een sneeuwplough opgeroepen om de sneeuw op te ruimen. De gangen waarvoor een stroomaan staat moesten eerst leeggeschept worden daar die gangen aangewezen zijn om de D. Weermachtsautos te beschermen tegen Eng. vliegtuigen. De sneeuwplough bestaat uit vele burgers uit de gemeente.

22 Jan. kwam er een Duitser die hier bij de kabel legging werkzaam was om inkwartiering. Hij was gestuurd door de Burgemeester. Wij zeiden dat er geen water geen licht en geen brandstof was. Dat gaf niets zei hij als er maar een bed is en zoo was hij alleen in ons huis doch door de aanhoudende vorst bevroor alles en nam hij zelf kolen mee om de kachel te branden. Steeds kwamen er nieuwe vluchtelingen uit Holland die hier bij de burgers ondergebracht

moeten worden. Die menschen moeten alles achter laten en worden zoo verdreven van huis.

De stroom menschen om eten op te halen word steeds grooter en velen zijn te ondervoed en blijven aan de weg liggen en sterven. Wat toch een vreeselijke ellende. Ook hoor je dat er vele gezinnen de heele dag in bed blijven om maar geen honger en koude te voelen. Iedereen is optimistisch dat de oorlog spoedig afgelopen is daar de Russen zoo hard opschieten in het Oosten

Febr. De oorlog woedt in hevigheid op alle fronten.

6 Febr. Hadden we voor de eerste keer luchtalarm om 9 uur en voor de tweede keer om 10 uur. Er waren Eng. jagers in de lucht die op treinen schoten.

7 Febr. s morgens weer luchtalarm want weer waren er Eng. jagers. Zoo waren ze er de hele week maar luchtalarm kon niet worden gegeven daar de El. centrale op de dag geen stroom gaf daar de kolenaanvoer te gering was. Steeds meer wijken werden afgesneden en konden de bedrijven niet meer werken. De bakkers ondervonden er een grote stagnatie van. De centrale keuken schildde de aardappels El. en kwam de keukenwagen pas tegen 3 uur.

9 Febr. Weer zijn de Eng. jagers in de lucht en schoten ze op wagens die op de Winschoter weg reden. Een houtwagen werd beschoten en de paarden geraakt zoodat een dadelijk moest worden afgemaakt. Een jongen van 15 jaar werd het onderbeen afgeschoten en meerdere personen werden gewond.

Vanmorgen met de Weermacht-schein naar t Gemeentehuis om gage te halen voor de Duitser die wij in huis hebben. We kregen 20 ct per nacht.

12 Febr. Zaterdagavond, We gingen vroeg naar bed doch om elf uur werd er op de deur geklopt door de landwacht en moest Folkert dadelijk

bij de Burgemeester komen voor een onderhoud. Er zou die nacht een trein aankomen met gevluchte Ned. N.S.B'ers (400 man) die uit Duitsland terug kwamen en moesten ze suiker – koffie – boter en kaas hebben om voor de vluchtelingen broodjes te smeren. Ze zijn echter zondagsmorgens om 8 uur aangekomen en zijn ondergebracht in t Instituut waar de dokters aanwezig waren om ze na te zien en te keuren. Een gedeelte werd bij N.S.B'ers ondergebracht in de plaats. De spanning van de oorlog word steeds grooter en de nood stijgt ook. Ook hier in de plaats begint het gebrek groot te worden. Steeds komen er mensen uit Holland op de fiets of loopende ook rijden ze met vrachtwagens mee. Alles bedoeld om eten en de verhalen zijn ongelooflijk, bijv. In Amsterdam wil een kapper alleen scheren voor 1 aardappel – Knippen voor 2 aardappels. Menschen uit alle lagen van de maatschappij loopen bij de huizen langs te vragen om 1 aardappel of 1 sneetje brood. Pakjes mag je niet meer versturen en is er weinig kans om nog te helpen. Bonnen hoef je ook niet meer te sturen want wat er nog is word zwart verkocht. In de steden krijgen ze 500 gr brood per persoon per week 1 kg aardappels als ze er zijn en 100 gr kaas. De bevolking bleef rustig en wachtte af of er redding kwam. Eindelijk konden de schepen weer geladen worden met levensmiddelen en nu komen er geregeld schepen om iets op te halen. Ook worden de schippers gevraagd een pak voor je mee te nemen maar in vele gevallen kwam het heel niet over. Ook ik heb een pak meegegeven voor Johan en een voor kennissen in Amsterdam. Of het over zal komen is weer afwachten daar het zoo lang onderweg is. Als er een pakje aankomt in Holland en de postbode bezorgd het vraagt hij ook of er niet een sneetje brood voor hem aan zit. t Is toch wel heel erg daar. Weer gaan er auto's met van alles en nog wat naar Holland en komen er kinderen mee terug die hier bij pleegouders worden ondergebracht. De kinderen zien er erg mager en bleek uit.

Er zijn nu drie groepen N.S.B'ers uit Duitsland teruggekeerd maar er blijven heele groepen in de school achter die schurft ziekte en luizen hebben en eerst naar een ontsmettingsgebouw moeten om gereinigd te worden.

De centr. keuken werkt op volle kracht daar er zich steeds meer aanmelden om van eten te worden voorzien daar er geen brandstof meer is.

De dagen beginnen nu te lengen wat maar goed is daar nu de heele gemeente van El. licht afgesneden is. De waterleiding is nu op de dag stopgezet van s morgens 10 uur tot s avonds 6 uur. Overigens is het hier in de plaats rustig.

Het treinverkeer is op de dag stopgezet omdat de Eng. jagers ze zoo vaak beschieten en rijden ze alleen s nachts. Ook de open wegen zijn niet veilig daar de auto's steeds meer beschoten worden. Een transport auto met levensmiddelen voor Holland werd beschoten in Putten en is er een Mandema (38 jaar) bij dood gekomen.

Mrt. Nog steeds woedt de oorlog in alle hevigheid op alle fronten. Ook in ons land gaan de wildste geruchten want er wordt gezegd dat de heele prov. Groningen moet evacueeren naar Denemarken. Steeds komen er nog evacuees uit Venlo en Roermond die bij burgers worden ondergebracht. De mannen worden tewerkgesteld bij de O.T. die nog steeds bezig zijn versterkingen te maken. Ook bij ons in de gang word een mitrailleurstelling gemaakt.

Daar het reizen onmogelijk is heeft iemand een boot gehuurd en daarmee gaan de menschen nu naar Gron. s Morgens 8 uur vertrek van Martenshoek en om drie uur weer uit Gron. Er word een druk gebruik van gemaakt.

Ziekenvervoer met een auto is niet meer mogelijk want de autos kunnen geen gas meer krijgen daar dat alleen voor de weermacht is.

De scheepswerven komen weer stil te liggen daar er geen werk meer is. Enkele aardappelmeelfabrieken zijn aan het werk om de aard. door te draaien daar het meel gebruikt word door het brood.

Uit Holland komen niet anders dan slechte berichten over het voedingsprobleem. Het sterftcijfer word met de dag groter. Er zijn zelfs geen lijkkasten om de dooden te bergen en worden de lijken in een deken of laken gewikkeld en blijven ze soms een week liggen voor ze begraven worden. De fam. moet thuis afscheid van hun dooden nemen en mogen ze niet mee naar t kerkhof daar ze vaak op handkarren worden weggebracht. Wie had zoo iets ooit kunnen denken in de verlichte 20 e eeuw.

Zondag zijn er weer eenige fietsen gevorderd door de politie. Onschuldig kwam een fietser er aanrijden en moest afstappen en was zijn fiets kwijt doch even later ging de jeugd overal tegen de menschen zeggen dat er fietsen gevorderd werden en gingen de menschen terug.

Den Haag heeft een zware bomaanval gehad waar door de binnenstad erg geteisterd is en vele dooden en gewonden. Weer kwam er een groot kindertransport uit Den Haag. Ze zagen er allemaal bleek en vervallen uit en uit de verhalen die de kinderen doen over het voedsel probleem is iets vreselijks. s Morgens kregen ze een dun sneetje brood en s avonds een ½ L. dunne soep van de centr. keuken. Er tusschen door aten ze dan een plak suikerbiet of bloembollen. De suikerbieten worden zonder bon verkocht en worden veel gebruikt om siroop te maken wat een vreselijk werk is. De pulp doen ze wat bloem door en bakken ze pannenkoek van. Alleen is het ergste van de brandstof wat velen weer houd om er mee te beginnen. De suikerfabrieken werken niet daar ze geen kolen hebben en worden de bieten ingekuild. Steeds komen er nog N.S.B'ers uit Duitsl. terug die bij de burgers worden ondergebracht.

Ook ons huis word beslag op gelegd om een jonge vrouw die 5½ maand in Duitsl. is geweest en de man maakt een dienstreis van drie weken naar D.land. Hij is nu 10 dagen hier geweest en zoekt gelegenheid om weer naar Rotterdam te komen.

18 Mrt. Is er op zondag een bom gevallen in Kleinemeer waar drie menschen door gedood zijn en ver in de omtrek alle ruiten zijn gesprongen en veel huizen zijn beschadigd. Zaterdag morgens om half zes kwamen hier in de plaats veel Duitse militairen die bij de burgers onderdak vroegen. Die een vrij bed had lieten ze daar slapen en de anderen gingen bij de tafel zitten slapen. Ze bleven er tot half vijf en werden toen ondergebracht in de scholen. s Maandags werden ze savonds om 8 uur weggebracht met 53 vrachtwagens waarvan enkelen s nachts terug keerden en enkele de volgende morgen. De heele nacht was het vreselijk druk op de weg.

20 Mrt. Zijn alle bruinhemden van de O.T. om 6 uur gewekt wegens groot alarm. De Hoogezandster brug werd om 6 uur afgedraaid tot 7 uur. Wat er gaande is weten we niet daar je van alles niets meer hoort. Toch begin je wel te begrijpen dat er iets niet in orde is en maakt je soms erg zenuwachtig. Een ondergronds blaadje geeft soms weer eenige gerustheid dat het wel niet lang meer zal duren. De heele dag staat er een Duits mil. op de brug te posten. Een auto is in Sapp. op de Winschoerweg weer beschoten.

21 Mrt. De eerste lentedag. Het weer is prachtig. Veel zon op de dag en s nachts iets vorst. Overal zijn de O.T. mannen bezig loopgraven te maken. Bij ons in de gang is een diepe kuil gegraven om er in geval van nood een mitralleur te plaatsen en op het kerkplein zijn drie loopgraven gemaakt zoo op meer plaatsen om de brug.. Voor ieder huis zijn een paar diepe kuilen gegraven waarin een soldaat kan zitten om te schieten en als het noodig is en er zelf in weg te kruipen bij eventueel gevaar.

Ook bij de spoorlijn in de Kielsterstr. zijn versterkingen gemaakt.

23 Mrt. Zijn er bij de Hoogezandsterbrug mannen bezig om de brug in orde te maken om er bij eventueele oorlogshandelingen dynamiet onder te maken waardoor de brug in de lucht vliegt. Alles wijst er op dat het einde in zicht is want de Duitsers doen zelf zoo zenuwachtig.

24 Mrt. Werden we s nachts opgeschrikt door het vallen van bommen. De volgende morgen bleek het in Kolhamsterbosch te zijn geweest. Er kwamen s nachts menschen van het Roode Kruis vragen of wij ook wisten wat er gebeurt was dan gingen ze zien of er hulp noodig was maar daar het s nachts gebeurde wisten wij van niets want je mocht niet naar buiten. O wat een angstige tijd.

25 Mrt. Een stralende zondag en hebben we de heele dag in de tuin gezeten doch het gedreun van de oorlog is al een paar dagen zoo te hooren dat je zou zeggen dat het dichterbij kwam. Ook gaan er drommen vliegtuigen over. Allemaal zware bommenwerpers. Je telde zoo maar 200. Het is een vreselijk gebrom en gedreun. Het is er stil van als het over is.

26 Mrt. Weer kwamen de Eng. jagers en zagen we ze pijlsnel naar beneden komen en begonnen ze te schieten. Later bleek dat er een vrachtauto beschoten was. De wagen was doorzeefd met kogels. Veel schepen liggen te laden om aardappels en tarwe naar Holland te brengen.

1 Apr. 1e Paasdag met storm en regen. Vanwege het slechte weer is het stil in de lucht doch de oorlog woedt op zijn hevigst op alle fronten.. Stroom is er haast niet en hoor je door de radio centr niets hoe het met het verloop van de oorlog gaat en wat je er door hoort zijn eenzijdige berichten alles ten voordeele van de Duitschers vooral als je s avonds om 7 uur Max Blokzijl hoort in zijn brandende kwesties. Die spreekt over onze emigrantengeregering die

gevlucht is en zijn volk in de steek laat enz. Je trekt toch zeker de radio er uit als hij zoo begint.

Nu er gesproken word dat de H. brug zal springen nemen de zakenmenschen de winkel ramen er uit om ze te beschermen. Om de brug toe zijn ze er allemaal uit en de ramen en de etalages dicht gespijkerd wat natuurlijk een vreselijk doods gezicht is. Ieder is bezig zijn spullen op te bergen en in te pakken. Ook staan er koffers met kleeren en eten klaar als er plotseling eens gezegd word dat je weg moet. Een zenuwachtige en gespannen tijd en waar is het einde. Een gedeelte van het Westerpark moest deze week ontruimd worden voor bezetting van het wachtbataljon uit Zeist. Er is veel beroering en lijkt het of er spoedig iets gaat gebeuren. Vooral s avonds en s nachts is het erg druk op de wegen met het rijden van autos.. Wij moeten na 8 uur binnen blijven. s Avonds om tien uur ging er een heele cologne voertuigen langs met uitrustingen van D. militairen. Ook zaten er wagens tusschen geladen met D. soldaten.

5 Apr. kwamen er weer lange colognes boerenwagens uit Brabant en wipkarren met een paard er voor en brachten de D. militairen naar N. Schans Ze gingen wel de goede kant op. De heele dag is het vreselijk druk in beide richtingen. Ieder begint onrustig te worden van het drukke gedoe. Dinsdag werden in Gron alle fietsen gevordert. Op vele plaatsen stonden ze de menschen op te wachten en namen hun fietsen in beslag. Ook pa was op weg naar Gron en werd gewaarschuwd niet verder te gaan en keerde hij halverwege terug. Nu is hij weer heen om de toewijzingen heen te brengen maar heeft eerst een vrijstelling van de burgemeester gekregen daar het voor de voedselvoorziening noodig is.

Deze week waren we weer in de gelegenheid pakketten naar Holland te sturen doch als je een pakket stuurde van 8 kg moest je er een gelijk pak bij doen voor de postbode die het pak moest bezorgen. Het ging met een weermachts auto en stond

onder bescherming van een hooggepl. ambtenaar. Je hielp de fam. en meteen de ambtenaar zijn gezin die het ook hoog nodig hebben. Er word heel veel gedaan voor de steden maar de aanvoer en vervoer is zoo beperkt en is het lang niet vlug genoeg ter plaats.

Ons broodrantsoen is met 400 gr verminderd en gebracht op 1400 gr. Daartegenover kregen we een melkrants. van 3 L per persoon in de 14 dagen doch er is haast geen melk beschikbaar. De venters krijgen haast geen melk. En onze bezetters hebben van alles genoeg.

Zoo hoor je dat de D. soldaten zooveel gebak eten als ze maar willen. De bakkers moeten het maar bakken. Ook boter is nergens te krijgen. De menschen loopen met hun bonnen van de ene winkel naar de ander. De post uit Amsterdam duurt 3 weken voor het over is.

De Rotterdamsche N.S.B'ers zijn weer vertrokken na een verblijf van 14 dagen na eerst nog een heele sensatie met hun te hebben beleefd. De tweede paasdag moest ik weer inkwartiering hebben van een Ober Luitenant voor 1 of 2 nachten. Na 2 nachten is hij ingekwartiert in t Westerpark.

Het oorlogsgevaar komt dichterbij want de Eng. zijn in ons land een offensief begonnen. Bij Arnhem is de strijd ontbrand en op vele plaatsen zijn de Eng doorgedrongen. Coevorden is bevrijd en rukken de Eng op naar Emmen. Ook bij Deventer zijn ze de schipbeek over gegaan. Op vele plaatsen werd zwaar gevochten. Alles is optimistisch dat we eindelijk ook vrij zullen zijn doch wat kan het nog worden.

De Eng jagers zijn doorlopend in de lucht en beschieten alles wat op de weg is aan wagens en auto's. 8 Apr. Zondag 2 x luchtalarm. Een hoop menschen op de straat die allemaal dekking moeten zoeken in de huizen, portieken of tegen de muren aan. s Nachts is het een drukte bij de weg met het rijden van D. auto's.

Steeds zie je weer lange colonnes wagens met paarden er voor vol militairen en hun uitrustingen. Misschien vluchten die al voor de Engelsen.

10 Apr. Werd aan gezegd dat de brug voorzien zou worden met dynamiet. De politie waarschuwde om niet boven meer te gaan slapen. Daar wij nog steeds bij Folkert en Aaltje zijn hebben wij een kermisbed in de achterkamer gemaakt. De heele boel naar beneden en hebben daar rustig geslapen want bij ons boven was een hauptleider ingekwartierd die zei dat de brug nog geen gevaar had. Het kon nog best een week duren.. We hebben dat in de buurt meegedeeld want de fam. Conens zaten met hun vier kinderen ingepakt in t land van angst en keerden toen gauw terug.

12 Apr. Veel mannen komen loopende uit Duitsl. Een paar ervan vroegen om een beetje drinken en hebben ze eerst wat warme thee en brood gehad en vertelden die mannen dat in Duitsl. de grens open gezet waren en alle mannen uit Emden 140.000 weg moesten gaan. Er waren in Emden allerhande nationaliteiten aanwezig.

En daar we nog steeds bang zijn voor het terugtrekken van de D. (Duitsers, red.) hebben we alles van waarde zoo als kleeren steengoed enz. in kisten in de tuin begraven. De karpetten opgeborgen en de schilderijen van de wand want nog steeds hebben we angst voor de brug zoodat het het heele huis op de kop staat.

Toen we hoorden dat de canadeezen in Bareveld waren en naar de praatjes van de menschen wel gauw hier zouden zijn. Daar ons huis al oud is, in de winkel waren de spiegelruiten er uit, werd er tegen de voorgevel een dubbele rij stroopakken gezet voor het scheuren van de muren. De nacht was erg onrustig want in de verte hoorde je steeds het dreunen van het geschut zoo dat er van slapen niet veel kwam en dan de onrust over het geen gebeuren kon.

13 April trokken er weer veel militairen weg die vluchten gingen voor

het geschut van de canadeezen. Op fietsen gepakt met hun uitrusting op boerenwagens en wipkarren die ze onderweg in beslag namen van de boeren .en zoo trokken ze er op uit. Autos vol Duitsers en autos vol koffers waarbij de menschen er aan de kant op stonden trokken weg.

Ook het huis naast ons zat een tijdlang vol met D. telefonisten die hier het postkantoor bezet hadden trokken er snel van door. Wat een wilde vlucht van al die Duitsers.

Toen zagen we dat de Duitsers bezig waren met het leggen van springstof onder de brug en kwam weer die angstige spanning wat de heele morgen duurde. Van werken kwam niets. Het personeel bleef weg en nergens werd gewerkt. Ieder zat vol spanning. Om één uur kwam Folkert op eens aan dat we maken moesten dat we weg kwamen want nu ging de brug de lucht in. Folkert en Aaltje en ik gingen bij Bosma in de kelder en de mannen bewaakten het huis doch het bleek dat we nog verder weg moesten en zijn het land over gegaan naar Roelf Groeneveld achter pakken stroo. Daar zaten we met de heele buurt en na een poos wachten ging de eerste knal. Een geweldige explosie en een regen van scherven op het grote dak van de schuur.

Toen gauw voor t huis en bleek dat er nog maar een klein gedeelte van gesprongen was. Weer werd er munitie onder gebracht en onder die tijd gingen er nog veel D. militairen met wagens over. Toen een tweede salvo en weer gingen we kijken en was er nog niet veel gebeurd. Weer nieuwe munitie en weer een

knal. Met bootjes en met haken gingen ze de planken uit het Winschoterdiep visschen om de brandstof. Na 7 keer een nieuwe lading onder de brug lag hij dan grotendeels in t water en wilden we gauw naar huis gaan maar halverwege kwam er in eens een geschiet van machinegeweer en bleek dat de Canadezen in Hoogezand waren. In Hotel Faber waren nog moffen en zetten zij hun machinegeweer aan om op de moffen te schieten die al gauw de beenen namen.

Wij gauw maar achterlangs naar huis doch toen we bij huis kwamen sloegen we de handen aan t hoofd bij het zien van zoo'n ravage. De pannen van het voorste dak af en rond om huis alle ruiten kapot. Overal glassplinters en stof en kalk in huis om benauwd te worden van de lucht. Die geen schade had aan eigen perceel bood zijn diensten aan. De eene legde de pannen op zijn plaats en de andere bracht houtplaten om de ramen dicht te krijgen weer een andere hielp voor aanspijkeren en ieder was behulpzaam. Bij ons was het in de omgeving ook wel het ergste. Met ons beiden, Aaltje en ik, zijn we toen maar begonnen om de boel op te ruimen.

Bij Hotel Faber 13 april 1945

We lieten natuurlijk het werk in de steek en zijn naar al die drukte gaan kijken. Pantserwagens werden gewoon bestormd door de opdringende bevolking die met bloemen en oranje boven op de tanks plaats namen en de Canadezen boven op hun schouders gingen zitten.

Een enorme mensenmassa was spoedig op de been en iedereen was blij dat we er zonder gevecht af gekomen waren. Hoogezand bevrijd. De brug lag in t water maar toch gingen de mensen er nog aan een kant over om bij onze bevrijders te komen doch anderhalf uur na dien tijd waren er drie groote schepen naast elkaar gelegd met lange dikke planken er over en reden de tanks er zoo maar over. Ook op Martenshoek lag zoo'n nood

brug waar de tanks ook over reden. Vijf pantserwagens reden naar de overkant op het kerkplein kwamen drie te staan.

De Canadeezen stapten er af en gingen naar het huis van Burgemeester Spoelstra. De deur werd niet opengedaan en traptten ze een raam in en gingen naar binnen. Een groote menigte stond er om heen en even later kwamen ze met de Burgemeester naar buiten en liepen ze naar de tank op het kerkplein waarin de Canadeezen en de Burgemeester plaats namen en reden ze weg onder luid hoera van de bevolking. Waarheen ?? Steeds kwamen er meer kleine en groote pantserwagens en was het een geweldige drukte in de plaats. Overal zag je de onderduikers te voorschijn komen die elkaar hartelijk de hand drukken. En niet alleen jongens en mannen maar ook verborgen autos en motoren.

De opgeblazen brug in Hoogezand

On- der de hand zagen we de Duitsers door het land op de vlucht gaan. En toen we goed en wel aan t opruimen waren kwamen de Canadeezen in groote getale met hun pantserwagens terug en was Hoogezand bevrijd.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 6

21 APRIL 1945

De Canadezen zitten nog voor Amersfoort; zij stuiten in de Grebbe-linie op sterke Duitse tegenstand. De poolse tankdivisie is doorgedrongen tot op 5 km. van Delfzijl. Hoewelaken, ten N.O. van Amersfoort, werd door ons veroverd. Het Inundatiegebied van Amersfoort naar de Zuiderzee werd bereikt. In Gelderland bevonden zich onder de krijgsgevangenen meerdere, op de lijst van oorlogsmisdadigers voorkomende personen, die zich in uniform van de Wehrmacht hadden gestoken. Prof. Schneider, de voorzitter van de Kultuurkamer, in Enschede gevangen genomen. Een nieuw wapen voor de aanvallen op onderkomens voor E-boten bij IJmuiden toegepast. De Nederlandse delegatie te San Francisco onder voorzitterschap van Dr. Eelko van Kleffens. Ned. O. Indië, Suriname en Curaçao hebben afzonderlijk vertegenwoordiging.

Engelsen drijven diepe wig tussen Bremen en Hamburg; Zeven, halverwege werd genomen. Beide steden liggen thans onder artillerievuur. Er worden reeds gevechten geleverd in het Z. van Bremen. Duitse berichten melden gevechten op 12 km. van de buitenwijken van Berlijn. Russische aanval neemt in hevigheid toe; ze zijn 16 km. over de Oder. Wriezen en Seelow zijn veroverd. Gisteren om 3 uur kanongebulder in Berlijn te horen. De Russen zijn de Spree overgestoken en vechten thans bij Bautzen en Kamenez. Kottbus wordt uit het Z. overvleugeld. Over de Neisse zijn Forst, Muskau en Weiszwasser veroverd. Het 3e Amerikaanse leger vecht in de buitenwijken van Chemnitz.

De Geallieerden hebben de buitenwijken van Dessau aan de Elbe bereikt. De Russen vormen in de richting Dresden een steeds breder front. Gisteren, op Hitler's verjaardag, is Neurenberg de Nazi-stad gevallen. In Neurenberg hebben zich 3000 SS mannen overgegeven. De Amerikaanse vlag waait hier op het Adolf Hitler Platz. De soldaten koken hun potje voor het platform van waaraf Adolf zijn profetiën de lucht in slingerde. Amerikanen op minder dan 100 km. van Munchen, rukken op in de richting Ingolstadt en Regensburg. 3e Amerikaanse leger nadert in West Tsjecho-Sloakije de wapenfabrieken aldaar. Bij Moraska Ostrawa zijn de Russen de Oppa overgestoken. Franse troepen hebben de universiteitsstad Tübingen bereikt, en hebben Rottweil, ten O. van het Zwarte woud ingenomen. Stuttgart is zo goed als omsingeld. In het Zuiden van Duitsland naderen de Fransen de Donau op 50 km. van het Meer van Constanz.

De weg Bologna-Modena overschreden. Joegoslavische strijdkrachten hebben de havenstad Bakar, 6 km. ten Z.O. van Fiume, bevrijd. Eergisteren werden aan het W. front alleen 64.500 gevangenen gemaakt. Vannacht is Berlijn 6 x gebombardeerd. Lancaster-vliegtuigen hebben het laatste Duitse vestzakslagschip „Lützow” buiten gevecht gesteld in de haven van Schwinemünde. 15.000 gevangenen uit Buchenwald kort voor de bevrijding door de Duitsers weggevoerd en langs de weg door mitrailleurvuur weggemaaid.

Bekendmaking van Generaal Bradley: Alle soldaten van de Westwall zijn gedood of gevangen. In Leipzig het archief van alle krijgsgevangenen in Duitsland onbeschadigd in handen. 83 spoorwagens met V 1 en V 2 project, buitgem.

Nader wordt nog gemeld, dat de Polen een nieuwe aanval hebben ingezet in de richting van Emden.

Morgen, Zondag 22 April 1945, geen nieuwsbulletin.

Burgemeester Tuin die al eerder weer in de plaats was gekomen doch ook nog ondergedoken was werd opgehaald om zijn plaats weer in te nemen op het Gemeentehuis. Vrijwilligers boden zich aan om de N.S.B'ers op te halen. Alles was druk in de weer om eerst de kopstukken op te halen en moesten ze met de handen omhoog voor de politie aan. De N.S.B'ers waar we zolang van onder de druk hebben gezeten die de baas over ons speelden. Die met de Duitsers hebben geheuld en die velen van onze bevolking aan de Duitsers hebben overgegeven en naar concentratie kampen zijn gebracht om daar afgebeuld en gemarteld te worden. Die gezien hebben dat alle joden weggevoerd zijn en die zooveel ellende over ons land hebben gebracht. Nu is dan onze tijd gekomen en worden zij nu opgehaald en waarheen. Gelukkig is het mooi weer en konden we steeds buiten zijn.

De winkel is 2 dagen gesloten geweest om alle vuil en rommel op te ruimen. Het personeel kan nog niet komen daar de buitenwijken nog niet bevrijd waren wat toen s zaterdags gebeurde. De vrijwilligers die in dienst kwamen als B.S.N'ers "Bijzondere Strijdkrachten Nederland" kregen rood wit blauwe banden om de arm en de leiders kregen oranje banden. De politie kregen witte banden met politieopschrift. Als ze een koppel N.S.B'ers achter het gemeentehuis hadden werden ze onder politiegeleide en vrijwilligers naar de turnhal gebracht waar ze voorlopig werden ondergebracht.

14 Apr. Werd een afkondiging gedaan dat alle mannen die in Sept naar Duitschl. gevlucht waren en in ons land teruggekeerd waren en in Hoogezand bij de burgers op last van de N.S.B'ers bij de burgers zijn ondergebracht zich moesten melden achter het Gemeentehuis. Ze moesten een deken en eetgerei meenemen en tegen de avond gingen er groote groepen N.S.B'ers mannen en vrouwen naar Beukema's

fabriek waar ze ondergebracht werden na eerst door de burgerwacht te zijn gecontroleerd. Het geld werd hun afgenomen en als ze iets overtolligs aan etenswaren bij zich hadden werd hun dat ook afgenomen. Bij de vlucht, die de Duitsers genomen hadden, hebben ze ieder die ze hun op de fiets tegen kwamen of die ze zagen staan meegenomen om gauw uit de voeten te komen.

Toen we eindelijk tot rust kwamen drong het pas goed tot ons door dat we er zoo goed af gekomen waren. Wonderlijke gedachte "Bevrijd" na vijf jaar in oorlog te zijn geweest. Je kan weer eens vrij rond kijken en eens weer vrij praten want als je wat te zeggen had moest je eerst rond kijken of er ook iemand in de buurt stond die het gesprek afluisterde. t Is niet te beschrijven hoe verlicht of op eens de wereld is geworden.

De Duitsers trokken naar Kolham en daar begon de achtervolging met de canadeezen. Daar kwamen ze nog echt tot gevecht. Vooral Siddeburen en Steendam en Wagenborgen en Appingedam. Weiwerd en Spijk tot Delfzijl hebben veel te lijden gehad daar er veel Duitsers waren die steeds weer optrokken en verzet boden. Soms hadden we nog de angst dat ze terug zouden komen want het dreunen van het geschut drong steeds weer tot ons door doch de canadeezen zetten hun opmarsch voort. Ze gaan hierlangs met veel rollend materiaal en worden overal luidde toegejuicht door de bevrijde bevolking.

Steeds zijn de politie en de burgerwacht in de weer om de N.S.Bers op te halen. Ook uit Westerbroek Kielwindeweer Kalkwijk en Kropswolde moeten ze opgehaald worden en hebben ze een Gadobus mee waar de mensen meekomen. Een groote cologne kwam uit Scharmer Harkstede die hier ook onder dak moesten en kwamen in de fabriek van Hooites Beukema op de Kalkwijk.

Veel canadeese autos en tancks rijden hier de plaats binnen als

bezettingstroepen tot groot vermaak van het publiek die ze alle luide toejuichen maar veel vermaak voor de jongelui die hun allemaal vragen om handteekeningen en s avonds gaan de meisjes met de canadeezen op stap. Die autos zijn uitgerust met van alles en nog wat. Ook wij hebben even in zoo'n tanck gekeken maar dat is geweldig wat daar al niet in zit. Alles wat ze nodig hebben brengen ze zelf mee. De eene krijgt thee choc. en bonbons zuurtjes kauwgom en niet te vergeten de canadeeze sigaretten waarop elke jongen loerde. Een echte engelsche sigaret, flessen met brandewijn en cognac alles hadden ze bij zich. Hoe is het mogelijk zoo ver van huis en nog hun eigen voorraad.

Na ons moest Gron. nog bevrijd worden doch daar is heel wat vernield, niet alleen door oorlogsgeweld maar de Duitsers waren door alles heen en staken veel huizen uit vernielzucht zelf in brand zoo dat daar heel wat opgebrand is wat ge vinden kunt in een van de andere boeken.

16 Apr. Daar er nog niemand in de binnenstad werd toegelaten weet ik hier verder niets over te zeggen. Pa en Folkert zijn samen op de fiets naar Gron gegaan om te zien hoe het met Aaltje en Jantje afgelopen was doch toen ze er kwamen waren ze niet thuis en zijn ze gauw terug gegaan daar er in t roode dorp en omgeving nog verwoedt is gevochten. In elke prov. is een nood toestand afgekondigt d.w.z. bijzondere maatregelen op het gebied van de voedselvoorziening. De aflevering op de bekendgemaakte bonnen is erg moeilijk daar alle vervoer onmogelijk is en de voedselcommissaris geen vervoer uit de stad toelaat.

Toch blijkt er achteraf nog genoeg voorraad te zitten maar alles was door de moffen in beslag genomen wat blijkt uit het volgende staaltje. In Gron. is een pakhuis aangetroffen waar in voor 7000 man voor 2 maanden levensmiddelen aanwezig was. Alles vooroorlogs goed waaronder veel jenever en grutterswaren en sigaren. Een gedeelte van de levens-

middelen is naar de ziekenhuizen gebracht.

De burgerwacht bracht hier een auto met oorlogsbuit uit Westerbroek langs met auto banden, gasmaskers en accus met opschrift "Oorlogsbuit".

Ook het volgende staaltje is waard om vermeld te worden. Twee dagen voor de bevrijding werden er door 2 voerlui uit Gron., die gevorderd waren door de D. weermacht, twee wagens met munitie in Hoogezand gebracht met de opdracht dat de munitie bij Marring in een apart staande schuur moest worden ondergebracht. Toen de bevrijding zoo onverwachts nog kwam hadden de D. geen tijd meer de kisten in veiligheid te brengen. Na een paar dagen maakt de zoon van Marring een van de kisten open daar het nu oorlogsbuit was en bleek het te bestaan uit munitiekisten gevuld met aardappelen vooroorlogse levensmiddelen, eetserviezen ontbijtserviezen theeserviezen en garagegereedschappen alles nieuw materiaal. De politie heeft de boel in beslag genomen. Toen hier alles bevrijd was ging onze gedachten weer uit naar Johan en de verdere fam. in Holland vooral nu ze overal van afgesneden zijn word de angst nog grooter wat daar nog kan gebeuren.

De canadeezen bezetten het kerkplein en aan de overkant staat het vol met canadeese tancks. In Overwater woonde een N.S.B'er die ook opgehaald is en het huis leeggehaald waar een heele massa meubelen en van alles in was. De canadeezen kregen hun hoofdkwartier in villa Overwater en veele manschappen in t Vonkgebouw. Na de bevrijding had de waterleiding geen water meer en vreesden we dat het pompstation geraakt zou zijn maar wij hadden gelukkig al een pomp in orde laten maken en konden we meteen de heele buurt van water voorzien. Na 8 dagen was de boel weer in orde en konden we de kraan weer gebruiken met de mededeeling dat het alleen voor huishoudelijke doeleinden gebruikt

mogt worden. Nog steeds overdag mooi weer doch koude nachten. We zijn nog steeds bij Folkert en Aaltje daar bij ons de heele boel op de kop staat na het springen van de brug. Ook wij hadden 7 ruiten kapot en de schilders komen handen te kort. Wij kregen van Schreuder gelukkig een paar eenruiters en konden we onze boel weer in orde maken want de schilders hadden geen glas in voorraad. Werklieden zijn bezig de resten van de brug door te branden en op te ruimen want de vaart is er door gestremd. Wat Gron. te lijden heeft gehad kunt ge vinden

geven die je kosteloos bij de drukkerij kunt halen.

16 Apr. Kregen we bericht uit Veelerveen dat hun heele boel op gebrand was door het oorlogsgeweld. Nadat een troep canadeezen uit Ter Apel oprukte naar Vluchtwedde waren er een 150 D. (Duitse, red.) militairen in Veelerveen als bezettingstroepen aangekomen terwijl er voordien nooit geen D. soldaat gezien was.. Ze betrokken de kantoren van de fabriek en hielden die bezet. Toen de canadeezen in Vluchtwedde kwamen begonnen de Duitsers op hen te

in de couranten die even later zijn verschenen. Nog steeds is er geen treinverkeer. Een reisverbod is afgekondigd zoodat ieder in zijn eigen gemeente moet blijven. Was er een verzoek van de canadeezen om 4 dagen geen vervoer op de wegen toe te laten daar zij een groote troepenverplaatsing hebben. Ze zijn zaterdag om 12 uur begonnen te rijden met hun wagens en tancks waaronder tancks van 35 ton. Eindelijk, eindelijk was hun vervoer. Alles rollend materiaal doch alles voor oorloggevechten.

Onder luide toejuichingen van het publiek trokken ze door de plaats. Je kon er gewoon niet van werken want je wilde liefst alles zien want zoo iets zie je hoop ik niet weer. Daar de radio centr. nog steeds niet uitzend worden er dagelijks bulletins uitge-

vuren en werd het van beide kanten vechten daardoor zijn er in Veelerveen na drie dagen vechten 18 huizen en boerderijen opgebrand doch de fabriek is behouden gebleven. Jan en Coba met hun gezin en vier evacuees hebben drie dagen en drie nachten in t veld gezeten en waren blij dat het afgelopen was en ze er zelf goed afgekomen waren. Ontzettend veel materiaal van de canadeezen gaat dag en nacht door de plaats waaronder veel pantserwagens en geschut. Hoe het eigenlijke verloop van de oorlog is kunt ge lezen in de bulletins. Ook worden er weer kranten uitgegeven met het laatste nieuws en bepalingen die elke dag gemaakt worden door het mil. gezag.

De burgerwacht is nog steeds in actie alle N.S.B'ers op te halen en als

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 7

23 APRIL 1945

Canadese patrouilles stoten in noordelijke richting over de weg Amersfoort-Nijkerk door tot het inudatiegebied aan de Eem. Nadat Hoewelaken is veroverd zijn de Canadezen in N. W. richting verder opgerukt tot het plaatsje Den Ham. Het 9e Britse Leger staat nu 1 Km. ten W. van Ede, dat bedolven is onder Rood-Wit-Blauw en Oranje, het heeft weinig schade geleden. Wat betreft de inudaties wordt gemeld, dat de Duitsers behalve het brakke water van het IJsselmeer nu ook zout water uit de Noordzee over de Wieringermeerpolder laten lopen. Hetzelfde geschiedt ook met de inudaties bij IJmuiden. De Britse Prime-Minister Churchill heeft dienaangaande te Bristol een verklaring afgelegd en een waarschuwing tot de Duitsers gericht. In de Wieringermeerpolder staat elke weg en elke woning onder water. Een arbeid van 15 jaar is in één klap ongedaan gemaakt. In Delfzijl verdedigen zich 1500 man Duitse marinetroepen. Het zijn lastige tegenstanders. In Nederland zijn sinds de overgang over de Rijn 25.000 krijgsgevangenen gemaakt. Prins Bernhard was gisteren in Leeuwarden, waar hij een onderhoud had met Mgr. Lemmens, Bisschop van Roermond. De Canadezen hebben gisteren Papenburg veroverd en zijn vandaag 10 km. in N. richting opgerukt.

Russen vechten in het centrum van Berlijn dat nu bijna geheel omsingeld is. Een Duits communiqué meldt, dat ondanks verbeterd tegenstand op een 150 km. breed front, de Russen dit front hebben opengereten. Jüterbog en Treuenbrietzen zijn gevallen. Staan daar 50 km. van Dessau, waar de Amerikanen zich bevinden. De beide radiostations Zeesen en Königswusterhausen zijn in Russische hand. Aan de rand van Berlijn is Erkner veroverd en nog 7 vestingen. Volgens een onofficieel bericht zijn ze nog 2½ km. van de Alexanderplatz verwijderd. De Amerikanen hebben Dessau veroverd. De Russen hebben Kottbus en Königsbruch in handen. Dresden ligt onder Russisch artillerievuur. De Russen hebben reeds radiocontact met de Amerikanen, die Russisch sprekende troepen hebben vooruit gezonden om verder contact te maken. De vereniging van de Amerikaanse en Russische troepen kan elk uur geschieden. Amerikanen dringen dieper op in Beyer en staan slechts 15 Km. voor Regensburg. Het 1e Franse leger heeft Stuttgart ingenomen en heeft de Zwitserse grens bereikt ten W. van het Bodensee bij Schaffhausen. Amerikaanse en Franse troepen zijn over de boven Donau. De Amerikanen hebben de 1e Tsjechische stad Asch bevrijd. In de Harz zijn 56000 krijgsgevangenen gemaakt. De Klauswitz-divisie, die hen wilde ontzetten, is nu zelf omsingeld. Bij Harburg is het Hoofdkwartier van de Deutsche Kriegsmarine de Geallieerden in handen gevallen. Het 5e en het 8e Britse leger hebben Bologna veroverd. Er is te San-Francisco een voorstel ingediend om aan het nieuwe Hof voor Internationale Justitie als zetel aan te wijzen de Nederlandse stad Den Haag.

de mannen er zijn met de vrouwen te beginnen. Ze worden nu allen ondergebracht in de groote loodsen van Beukemas fabriek en bewaakt door de burgerwacht. De N.S.B'ers krijgen s morgens twee sneden brood s middags eten van de centr keuken $\frac{3}{4}$ liter en s avonds weer 2 snee brood.

Ze liggen op stroo en als dekking een deken die ze zelf mee moesten nemen. Veel personen uit de plaats zijn op gehaald.

Nog steeds hooren we het kanongebulder uit Ap.dam en Delfzijl wat nog steeds verzet biedt.

Voor en na zie je canadeese autos met Duitse krijgsgevangenen.

Veel ondergedoken autos komen te voorschijn die allemaal in dienst komen van de N.B.S. (Ned. Bijz. Strijdkr.) bestaande uit oud milit. officieren enz. Op alle gezichten van de menschen staat een teken dat er groote lasten zijn weg genomen door de bevrijding want de laatste tijd leefden we onder zware druk.

Nog steeds zijn ze met de resten van de brug bezig. Na eerst het grootste gedeelte in de zaak opgeruimd te hebben zijn we weer begonnen ons huis in orde te maken. In die 6 jaren dat we boven wonen hebben we wel de helft doorgebracht in de zaak en wat is de toekomst. Ook hebben we het samen gezellig gehad in de laatste oorlogswinter bij een carbid lampje en een turfachel. We hebben dit jaar een prachtig voorjaar en bemerken dat alles veertien dagen vroeger is als andere jaren. Deed vroeger wel eens het verhaal de ronde dat meisjes die met D. soldaten uitgingen het hoofd kaal zouden krijgen is dit met een paar meisjes uit Sappemeer toch gebeurt.

Villa Overwater is nu Rijkseigendom geworden en de huizen waar de N.S.B'ers uit zijn zijn ook Rijkseigendom dat is om plundering te voorkomen. De N.S.B'ers moeten nu bij gedeelten de scholen schoonmaken want er is sprake van dat daar de verschillende nationaliteiten, vluchtelingen en die uit Duitschl. terugkeeren

en niet naar hun woonplaats terug kunnen in worden ondergebracht.

23 Apr. De eerste krant is weer uitgegeven. Oost Goorecht die door papierschaarste niet meer mocht verschijnen in nu weer in eere hersteld en verschijnt 2 keer per week. Onze ramen in de winkel zijn gedeeltelijk dicht gespijkerd met hout en voor anderen staan broeiramen zoodat we toch naar buiten kunnen zien maar gelukkig gaan we naar de zomer want het tocht geweldig en het stuift naar binnen. Er werden deze keer bonnen bekend gemaakt voor 4 weken doch nu de bevrijding er is word het wat ruimer en kregen we een extra bon voor peulvruchten en een $\frac{1}{2}$ p suiker. t Was gewoon een run naar de winkel want we hadden in lang geen suiker gehad.

Nadat Ap. dam (Appingedam, red.) bevrijd was en ze blij waren er zoo goed afgekomen te zijn openden de Duitsers het vuur op de canadeezen en moest Ap. dam nog evacueren. Ze zijn nog 10 dagen weg geweest en is Delfzijl eindelijk bevrijd doch Ap. dam en omgeving heeft erg geleden. De opmarsch van de Geall. en de Russen naar Berlijn gaat gestadig voort en hopen we, als Berlijn valt, de oorlog afgeloopen is.

Doordat er nog steeds geen postverbinding is hooren wij niets van Johan en hij niets van ons en wat zal er nog met Holland gebeuren want voor de menschen in t Westen duurt de bevrijding veel te lang want de nood in de steden is ontzettend en we kunnen niet meer helpen.

2 Mei elke gemeente vraagt de uitlevering van de N.S.B'ers die in de tijd de plaats hebben verlaten en zoo kwam 2 mei Nasi Bouwman en zijn vrouw uit Meppel hier terug om zich te verantwoorden. In t Westen worden nu dagelijks levensmiddelen uit Eng. vliegtuigen geworpen en over de bevolking gedistribueerd.

Het weer is heelemaal veranderd en is het ijzig koud zoodat de ka-

chel weer moet branden en werden we op 1 mei verrast met een dikke hagelbui. Onze radio hadden we niet opgegeven en is deze weer te voorschijn gehaald uit een vat uit de grond. Hij heeft daar een half jaar ingezet en is gelukkig goed gebleven. Het wachten is nu op stroom om hem te laten spelen.. Van de ingeleverde radios hebben we niets weer gehoord.

Na een paar jaar ondergedoken te zijn geweest zijn er nog vier joden gezinnen teruggekeerd doch wat is er overgebleven van de ontvoerden en welk lot is hen beshoren in de oorlogsjaren.

Daar durf je nog niet aan denken. Ook komen de ondergedoken fietsen weer te voorschijn wat je kunt zien aan de lucht banden want de fietsen die er nog reden hadden surrogaat banden van tuinslang of gemaakt van auto banden of houten banden of heelemaal geen banden. Dus jaloers op luchtbanden.

Hitler is dood zoo luiden de buletins die elke dag uitkomen en schijnt de boel in D.L. in elkaar te zakken. 't Is maar confereeren en nog eens confereeren.

Het weer is de heele week slecht, regen en koude en in veel gezinnen geen brandstof.

Steeds gooien de vliegtuigen levensmiddelen uit in Holland en nog steeds geen verbinding. Het broodrantsoen is weer verhoogd en het vleesch rantsoen ook. Deze week gingen er weer veel krijgsgevangenen in autos door de plaats. Als sensatie zei gemeld dat er gemompeld werd dat Nasi Bouman vrijdag 4 mei naar de fabriek van Beukema zou worden gebracht en staan op dezelfde plaats waarvoor 2 jaar om 6 uur s avonds 5 jongens tegen de muur zijn neergeschoten. Een groote menschenmassa van wel 1000 man hadden zich op gesteld om Nasi voor het laatst te zien. Allerlei praatjes deden de ronde doch om half 8 werd er een papier op t raam van t Gemeentehuis geplakt waarop staat : "Bouma is en blijft in de cel".

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 17

4 MEI 1945

H.M. de Koningin en H.K.H. Prinses Juliana zijn gisteren voor een tijdelijk bezoek in bevrijd gebied aangekomen.

Tussen de linies in Holland heerst in feite een wapenstilstand, daar dit nodig is voor de voedselvoorziening. Gisteren hebben vliegende forten weer 800.000 kg. naar Alkmaar en Utrecht gebracht. De Duitsers verwijderen en repareren bruggen ten behoeve van de binnenscheepvaart. Via het IJsselmeer kunnen nu ook schepen naar Amsterdam varen. Tot nu toe zijn reeds 3,25 miljoen maaltijden afgeworpen. — De eerste slachtoffers van Buchenwalde zijn te Eindhoven aangekomen. In Groningen staat een mobiele ambulance gereed voor Holland.

Delfzijl is gevallen; een laatste groep Duitsers die nog verzet bood aan de Eems, is opgeruimd.

Dönitz zou het hele kabinet ontslagen hebben. Andere berichten melden dat de regering naar Denemarken de wijk heeft genomen. Reuter meldt uit Stockholm dat Eisenhower in Kiel of Aabenraa een ontmoeting zou hebben met Dönitz, de D. gevolmachtigde voor Denemarken, de D. comm. van Noorwegen, der Boven en de D. bevelhebber in Denemarken. Gisteren hebben de Duitsers voor het eerst geen legerbericht uitgegeven. Het laatste verzet loopt ten einde. De Duitsers in het N. wilden zich in hun geheel overgeven aan Montgomery, hetgeen geweigerd werd, daar een gedeelte nog tegen de Russen vocht. De laatste 36 uur werden meer dan 500.000 gevangenen binnengebracht, waaronder 20 generaals. Br. pantser-colonnes hebben het Kielerkan. bereikt en andere troepen zijn inmiddels Denemarken binnengetrokken. Duizenden Duitsers staken hier de strijd.

Kiel en Flensburg zijn tot open steden verklaard! Het leger dat gisteren Hamburg binnensrukte, is het 7e pantserleger, dat indertijd de aanval bij El Alamein inzette, de overwinning in Tunis bevocht en bekend staat als „Woestijn-catten“. Het centrum van Berlijn is een groot gevangenkamp; de fabriekswijken en het regeringscentrum liggen in puin. In Oostenrijk staan de Amerikanen op minder dan 10 km. van Linz en Innsbrück en op minder dan 50 km. van Salzburg. Ze hebben Passau en Braunau bezet. Teschen is gevallen. Tsjechische guerilla's hebben den pantsergeneraal Müller gevangen genomen en aan de Russen overgeleverd. De bezetting van Trébst heeft zich eveneens overgegeven. Ook Fiume is veroverd. Gisteren heeft gen. Alexander zijn laatste communiqué uitgegeven: Er is alleen nog maar het probleem van het ontwapenen van de rondzwervende Duitse troepen overgebleven.

De Britten zijn Rangoon binnengetrokken en de Amerikanen hebben Davao op Mindanao veroverd. Australische en Ned.-Indische strijdkrachten maken goede vorderingen bij Tarakan.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 18

5 MEI 1945

Veldmaarsch. Montgomery meldde gisteravond aan het Geall. Hoofdkwartier:

Alle Duitse Strijdkrachten in Nederland, Noord-West Duitsland en Denemarken, met inbegrip van Helgoland en de Waddeneilanden, hebben zich onvoorwaardelijk overgegeven, ingaande Zaterdag 5 Mei om 8 uur.

De volgende bijzonderheden zijn nog bekend geworden: Nadat de eerste Duitse delegatie de overgave kwam aanbieden van troepen, die voor een deel nog tegen de Russen vochten, deelde Veldmaarschalk Montgomery hen mede, dat ze zich dan maar aan de Russen moesten overgeven. Hij liet hen een kaart zien, waarop de vorderingen duidelijk stonden aangegeven. Het bleek dat de Duitse officieren geen idee er van hadden hoe volledig de nederlaag was. Ze gingen toen terug, om nadere instructies van Generaal Busch te halen. Later kwam de delegatie onder Admiraal Friedenburg terug met volmacht de onvoorwaardelijke capitulatie aan te bieden. Ze gingen de tent binnen en tekenden het document op een ruw-houten tafel met een gewone kantoorpen. Dit geschiedde Vrijdagavond half zeven.

Admiraal Dönitz zeide: De strijd tegen de Westel. mogendheden is nutteloos geworden. Wij willen echter doorvechten tegen de Russen.

In Denemarken moeten de Duitsers in hun kwartieren blijven, terwijl de vrijheidsstrijders de orde zullen handhaven. In de Oostzee werden ruim 200 schepen met vluchtende Duitsers, w.o. een mailschip van 10.000 ton, vernietigd.

Veldmaarschalk von Kleist heeft zich overgegeven.

Berchtesgaden is genomen. Binnenkort kan contact verwacht worden van de Russen, die Linz in Oostenrijk naderen, met de Amerikanen, die op het punt staan Linz binnen te rukken. Salzburg en Innsbruck zijn genomen en het 7e leger is door de Brennerpas getrokken en heeft contact gemaakt met het 5e leger van Gen. Alexander. In Italië zijn in totaal 29000 vliegtuigen vernietigd.

De haven van Rangoon is nagenoeg onbeschadigd. Lord Louis Mountbatten, de bevelhebber in Birma, verklaarde, dat de Japanners bij de strijd in Birma 250.000 man verloren hebben.

Minister President Prof. Mr. P. S. Gerbrandy gaf hedenmiddag om 1 uur de volgende verklaring waarin hij o.a. zeide:

Het Duitse Rijk met zijn misdadige regering is verslagen. De Duitse geheime politie loert niet meer aan Uw huizen en wegen. U zijt verlost. Bekroond is de taaiheid van de mannen en vrouwen van het verzet. Als U de dieptepunten in Juni 1940, Febr. 1942 en April 1945 overweegt, dan beseft U dat Uw bevrijding is een wonder Gods waarvoor Hem allereerst dank toekomt.

Gij zijt nu vrij om de verbannen liefderijk in Uw midden op te nemen, vrij om de waarheid openlijk te schrijven. Vrij om U voor te bereiden op de tank die U wacht in de Stille Zuidzee. Het leed aldaar schreit ten hemel.

Volk van Nederland, gij zijt vrij. Uw Regering houdt er zich van overtuigd dat U die vrijheid zo zult gebruiken dat U de eerbied afdwingt van bondgenoten en nageslacht. Een nieuwe taak ligt voor ons, onder de nieuw te vormen regering.

LEVE ONZE VORSTIN, LEVE HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.

Er verschijnen geen verdere uitgaven meer van bulletins.

Toen droop de menigte af. Het grootste kwaad dat de Duitsers hier gedaan hebben zijn de straffen die uitgemaakt zijn op het Scholtenshuis in Groningen. 't is goed dat muren niet kunnen spreken want de gruwelen die daar van verteld worden zijn te vreeselijk om te beschrijven. Het Scholtenshuis is door de Duitsers zelf in brand gestoken toen de canadeezen naderden maar de plaats zal eeuwig aan het geweld doen denken.

Nu worden overal massagraven gevonden in Norg en Rolde waar de afgemaakte lijken zoo zijn ingeworpen waaronder ook 2 pers uit Sappemeer. Die menschen zijn 2 paaschdag opgehaald door de S.S. Het zijn Arie Bosscher 35 jaar en Willem Berg 50 jaar. De bewoners van Norg hebben de schoten wel gehoord doch durfden er niets tegen doen. Later hebben ze de graven ontdekt. In Norg een massagraf met 60 man en in Rolde een met 35 man. Ze hebben ze alle gekist en aan de fam. bericht gegeven. De twee uit Sapp. liggen aldaar begraven in Sapp.

En dan te denken dat de S.S. en de N.S.Bers mededeeling aan de D. deden die er dan op hun beurt op afgingen. In Gron. belden de SS ers en Duitsers bij fam. aan waar ze dachten dat ze voor de ondergrondse werken, haalden hun uit huis en schoten ze voor de deur neer, lieten ze liggen en gingen weg. Nu dat zijn beulen maar geen menschen meer.

4 Mei Vrijdagsavonds werd ons door de burens medegedeeld dat er een wapenstilstand gevraagd was voor Holland, Denemarken, West Duitland enz. enz. en even later dat zaterdag morgen de capitulatie zou worden geteekend voor bovengenoemde steden dat was een groote opluchting want dat zou voor Nederland de bevrijding beteekenen. Ongelooflijk.

5 Mei is de vrede geteekend. Wel werden overal de vlaggen uitgestoken maar verder was er niets te doen in de plaats doch s avonds om 7 uur ging het muziekcorps Juliana

door het dorp en om 8 uur begon de radio centrale te spelen en hoorden we de Koningin, die met prinses Juliana in ons land was, door de radio spreken doch jammer genoeg was het niet erg duidelijk. Later nog wat muziek maar daar had je nog geen belang bij. Je zat in spanning te wachten op bericht van Johan en de fam. O wat hebben we toen toch onze telefoon gemist die ons door de D. instantie ook afgehaald werd. De mannen van de telefoon die de kastjes weg moesten nemen deden het voor de Duitsers niet vlug genoeg en gaven de D bevel dat het wel wat vlugger kon. De D. hadden haast maar onze menschen niet.

Nu de vrede geteekend is worden er geen bulletins meer uitgegeven. In de bevrijdingsdagen hadden we een paar keer het genoeg de Schotse Hooglanders te hooren met hun doedelzak muziek. Een aardig gezicht met hun korte plooi rokjes aan. De kranten schrijven dat er spoedig iets groots zal gaan gebeuren en is alles in afwachten. En hiermede is er een einde aan de Hitler oorlog gekomen want in Duitsl. zakte de zaak al spoedig in mekaar. Nu was het werkelijk vrede 5 mei 1945.

8 Mei werd er s morgens voor de radio omgeroepen dat dit de feestdag van de bevrijding zou zijn voor Hoogezand en Sapp. De werkgevers werd verzocht het personeel die dag vrij te geven met behoud van loon. Voor zoover dit niet gebeurt was werd ieder verzocht de vlag uit te steken. Ondertekend door Burgemeester Tuin en Jonkeren.

Alle buurtver. maakten in hun buurt oranje versieringen over de straten en pleinen en was alles in feeststemming. Wij hebben een feest in de tuin gehad met de heele buurt en moesten er zelf iets van maken. Toch was het heel gezellig. Om 8 uur begonnen we en om half elf gingen we tezamen naar het vuurwerk op het voetbalveld waar ook muziek was. Aan de spertijd werd niet meer gedacht. Het was feest na 5 jaar onderdrukking. Overal zag je groepjes

jongelui dansen en hossen op straat De N.S.B'ers in de loodsen werd het nieuws van het verslagen Hitlerregiem medegedeeld. Doch er waren bij die zeiden dat zij met 3 weken weer de baas waren. Wat een vertrouwen terwijl hun leider Mussert gevangen is genomen en Hitler dood is.

Ook de volgende dag is er bij aangeknoopt als feestdag en de eerste dag zij nog gemeld dat de Burgemeester met enkele genoodigden een bezoek hebben gebracht aan de slachtoffers van het terreur op 5 Oct. om hun nagedachtenis te eeren. Drie straten zijn omgedoopt en de namen van de gevallen gekregen.

10 Mei. Hemelvaart. Bevrijdingsdag en voor 5 jaar bezettingsdag. De heele week is het stralend zomerweer. De kinderen loopen bij de straat het volgende liedje te zingen,

A.B.C.D.E.F.G.

Weg met de moffen en de N.S.B. Moeder laat die moffen stikken, anders hebben we niets te bikken.

A.B.C.D.E.F.G.

Weg met de moffen en de N.S.B.

vooral als ze met de N.S.Bers op stap zijn naar hun werk. Ze moeten n.l. de fabriek van Beukema aan de Kalkwijk schoon maken voor de gerepatrieerden uit Duitschl die niet naar hun woonplaats terug kunnen keren. Veel jongens zij er bij die met arbeidsdienst naar D.L. gestuurd zijn en in hun groene pakjes loopen. Overal zie je weer bekende gezichten opduiken want de ondergedoken spoormenten en illegalen en joden komen weer terug. Verschillende joden zijn in Friesland bij de boeren ondergedoken geweest. De boeren waren veel gereformeerden die het waagden joden onderdak te nemen. De joden en de spoormenten zijn alles kwijt geworden door dat hun huizen leeg gehaald werden op bevel van de D. Doch nu zijn de N.S.B'ers aan de beurt om opgehaald te worden en al hun huizen en goed word verbeurd verklaard. Hun huizen worden door de onder-

Herrijzend

Nederland

EXTRA BULLETIN No. 19

7 MEI 1945

De onvoorwaardelijke overgave van alle Duitse strijdkrachten in Europa is vanaf hedenmorgen 2 uur een volongen feit.

duikers in gebruik genomen en de meubels onder hen verdeeld, die niets hebben overgehouden. Ook is er in de gemeente gecollecteerd in t bijzonder voor de slachtoffers van de D. terreur voor de spoormannen en onderduikers en onderduikers uit de gemeente Hoogezand die al hun bezittingen zagen geroofd. Het betrof in onze gemeente 24 gezinnen die alles hebben verloren en 11 gezinnen die ten deele zijn gedupeerd en allen dringend hulp noodig hebben. Nu is het wachten op bericht van Johan en de fam. waar we toch erg naar verlangen hoe of die er verder zijn doorgekomen nu we hen niet meer kunnen helpen. Het weer is omgeslagen en het is koud en winderig.

20 – 21 Mei 1945 Pinksteren 1e Pinksterdag zon en veel wind. 2e P. regen en koude Lange autocollones rijden dagelijks van de canadeezen door de plaats en waar maar een auto stil staat hollen mannen en jongens op hun af om een Eng. cigaret machtig te worden want de rookerij bij de mannen is een hopeloze toestand. Gelukkig zijn de can. er nog al scheutig mee en deelen ze vaak uit. De meisjes krijgen souvenirs of een tablet choc. van hun. In de Hotels en cafes mag weer gedanst worden waar voor groote belangstelling is. Alleen is het voor de kasteleins hopeeloos om iets te schenken. Officieel is de verduistering opgeheven. Deze week zijn we naar Gron. geweest en hebben we de stad doorkruist doch daar is heel veel door het oorlogsgeweld vernield. Enkele straten zijn geheel weg en veel hoekhuizen liggen aan de grond. Groote hotels en zakenpanden zijn verdwenen en door de heele stad zijn de ruiten stuk of doorboord met kogelgaten van granaten. t is echt een droevig gezicht en is al het mooie uit de stad. De plantsoenen en pleinen zijn door de O.T. werken omgezet in Schuilkelders en loopgraven en is alles vernield. We kunnen een bon krijgen voor 100 baggerturf die afgehaald 1.10 kosten maar wat helpen die nu. Gelukkig hadden we tot dusver nog wat turf op de kop getikt en boomen gezaagd

voor houtblokken.

26 Mei kregen we gelukkig een briefkaart van Johan dat alles goed was en hij nog niets van ons gehoord had ofschoon ik al twee keer heb geschreven. De post gaat nu alweer veel beter.

1 Juni Dagelijks trekken de moffen met groote troepen in auto's door de plaats naar hun heimat doch wat zullen ze daar vinden, verwoestingen en puinhopen maar dat hebben ze hier ook gedaan. Ze kijken strak voor zich uit en allen even somber. Toch valt het op dat ze nog zooveel mee mogen nemen. Hier gaan ze met auto's maar op de Kielsterachterweg gaan de Duitsers in lange collones loopende door Zuidlaren Kielwinde- weer naar Veendam waar een kamp is waar ze onder bewaking staan van de canadeezen. Ze zingen nu niet meer "We varen naar Engeland".

Aangekondigd was dat er drie Nat. Feestdagen zouden komen doch aanplakbiljetten kondigden aan dat het feest niet doorging daar eerst alle menschen in hun woonplaats terug gekeerd moeten zijn.

In de stad in het Damsterdiep en Schuitendiep hebben de moffen heel wat schepen laten zinken die half of gedeeltelijk boven het water uitsteken. Dat is een droevige aanblik bij het binnenkomen der stad. De werkzaamheden bij de Hoogez. brug zijn in volle gang om er spoedig een nieuwe over te krijgen. Wat de bonnen betreft krijgen we nu al heel wat meer. Voor de kinderen moeten bonnen voor ingeleverd worden voor Eng biskwie en choc. De canadeezen die hier in de plaats zijn ruilen veel voor cigarettten. Ze gaven een pond thee voor 10 eieren en cigarettten voor een fles wijn of sterke drank of iets dergelijks.

Toch is het al weer gelijk als voor de oorlog. De menschen mopperen en kankeren al weer over de tijd en onder de D. bezetting durfde niemand de mond open te doen. Waarom nu niet allen meehelpen de wereld weer op te bouwen in vrede.

Velen van de gerepatrieerden die uit Duitsland komen willen wel werken doch omdat ze in Duitschl. tewerkgesteld zijn komen ze nog niet in aanmerking voor arbeid daar ze op her arbeidsbureau zeggen dat ze 4e klasse Nederlanders zijn. Veel werk is er bij de boeren en de kweekers De scheepswerven liggen nu meest stil ofschoon ze in bezettingstijd werk genoeg hadden voor de moffen en daarvoor ook materiaal kregen. Ook de timmerlui hebben geen materiaal om te bouwen. Groente is er schaars te krijgen.

10 Juni Deze week kregen we hier weer een heele bezetting van canadeezen. Veel huizen zijn er voor gevordert en vragen ze ook inkwartiering bij de burgers. Overwater verwisseld weer van bezetter. Het repratieringsbureau moest er weer uit en werd het door de staf van de canadeezen bezet. De kinderen gingen juist weer drie weken naar school en nu is de Komschool, de Chr. school en de Kath. School allen gevordert door de canadeezen. Het is niet alleen druk op de dag met het rijden van de canadeezen maar ook de heele nacht gaat het maar door.

Steeds is het koud en guur weer en hopen we dat het met de langste dag veranderen mag.

16 Juni is Johan na 1½ jaar weer eens drie dagen thuis geweest op de motor daar er nog heelemaal geen middel van vervoer is. Door de radio hoorden we dat de kinderen die hier voor de hongersnood waren uit de groote steden spoedig weer naar huis gaan en er nog weer een transport van 2000 kinderen naar t noorden zou komen dus dat zal een omwenteling worden.

Veel gebeurtenissen hebben verder in Junimaand niet plaatsgevonden.

Juli '45 Door de radio wordt bekend gemaakt dat we 15 Juli weer stroom zouden krijgen. Niet dat het alleen een gemak zou beteekenen maar dat er ook aanvoer van kolen zal komen.

Gingen in de tijd van bezetting alle meisjes met de moffen uit nu gaan ze met de canadeezen. Nog steeds zitten de scholen vol militairen. De gerepatrieerden zijn uit H zand naar hun woonplaats overgebracht en zijn ze allen weer weg.

Het nieuwe ministerie is weer samengesteld en zullen we afwachten wat daar van terecht komt. Als men al het rijden van die canadeese autos ziet lijkt het of de oorlog pas gaat beginnen. Al 5 dagen trekken er geweldige colonnes autos en gevechtswagens door de plaats.

De meubels van de N.S.Bers zijn alle onder de ondergedoken spoormensen en andere verdeeld en de huizen van de N.S.Bers zijn allemaal onteigent en rijkseigendom geworden en word de knecht belast het bedrijf voort te zetten. Overal staan de gewassen slecht daar er geen kunstmest op het land is gekomen. Deze week krijgen we weer verbetering van brood.

Het is de laatste tijd erg slecht en haast niet te eten. Melk was een tijdlang genoeg te krijgen maar word nu schaars en krijg je alleen datgene wat op de bon word verstrekt. De bonnenlijst word elke keer uitgebreid en veel meer te krijgen.

De canadeezen komen nooit in de levensm. zaken want alles wat ze nodig zijn hebben ze zelf meegenomen of word aangevoerd. Om een eind te maken aan de zwarte handel is er door het nieuwe ministerie afgekondigt dat alle papiergeld van 100 gulden moeten worden ingeleverd bij de banken en het papiergeld dat in buitenland zit geen waarde meer heeft.

De inlevering is opengesteld van 9 Juli tot 15 Juli. Zoo zijn er die week nog hoge prijzen betaald voor verschillende dingen bijv. voor een groote B.M zeilboot 8000 gld. Ook werden er papiertjes van 100 gld verkocht voor ¼ van de waarde. De banken hebben heel wat papiergeld van 100 gld binnen gekregen.

Ook bij de N.S.B'ers die in het strafkamp zitten is het bericht doorgezonden dat papiertjes van 100 geen waarde meer hadden na 15 Juli. En ofschoon ze bij intrede in het kamp onderzocht zijn en hun het geld afgenomen is hadden ze nog heel wat verstoppt. Ze hadden het in haar mantels genaaid en in hun kleeren verstoppt en zoo meer. De eerste dag kregen ze in het kamp 63000 gulden en de tweede dag over de 100.000 gulden aan papiertjes van 100 gld binnen van de N.S.B'ers.

De zomer is afwisselend. Een paar dagen mooi weer en het is weer mis. Nog steeds wemelt het hier in de plaats van canad. En er is een verbod uitgevaardigd dat kinderen van 18 jaar na 10 uur niet zonder geleide op de straat mogen zijn en na 8 uur niet meer in openbare gelegenheden. Ook is het verboden iets met haar te ruilen of van hun te koopen. Wat was het eerste stukje Eng. choc heerlijk dat op de bon verstrekt werd. Om te smullen.

Het voedingsprobleem word nu al heel wat gemakkelijker maar met de bonnen word het steeds moeilijker. De bonaanwijzing kan wel heel wat gemakkelijker zijn. Deze keer gaf het dan ook aanleiding tot protest. Hoe het nu een volgende keer eens word. Veel auto's met kinderen uit Holland en Arnhem enz. zijn hier langs gegaan die alle naar Denemarken gaan om van de voeding en de natuur te genieten. De Deense autobussen halen de kinderen zelf op. De eerste trein is zijn loop weer begonnen. Eerst een proefrit en al spoedig kwamen de treinen met kolen aan voor de gasfabriek zoodat we binnenkort de gaskachel weer kunnen plaatsen. Het prinselijk gezin is weer in ons land terug gekeerd per vliegtuig en hebben hun intrek genomen op Soestdijk. Ook de drie prinsesjes hebben de reis met hun gemaakt. Onze Prinses Juliana hield een radio-toespraak tot het Ned.Volk.

Om het leven weer gewoon op gang te krijgen hoort heel wat toe.

De eene moppert hierop en de andere kankert daarop. Werken willen de menschen nog niet.

De N.S.B'ers trekken er s morgens om 7 uur op uit om te werken bij de boeren en de kweekers en komen om 5 uur terug. Wat zal er nog eens met hun gebeuren.

De bioscoop heeft in 6 weken niet gedraaid doch heeft haar poorten weer geopend.

Gelukkig beschikken we weer in beperkte mate over El. licht. De twee eerste maanden Juli en Aug maar we 8 kw. stroom gebruiken en het gas is voor 2 maanden 34 K. m. t Is nog erg weinig doch langzaam zal het wel beter worden. t Is weer een stap in de goede richting.

Het weer in Aug. maand is slecht. Weinig zon en koud en guur. Nog steeds zijn hier veel canadeezen doch van mil. gedoe is niets te bespeuren. Een heel groot verschil met de moffen.

Steeds worden er nieuwe massagraven ontdekt nu weer in Delfzijl en Anlo – Exlo waarin de lijken zoo maar geborgen zijn. t Is haast ongelooflijk op welke wijze deze menschen de dood zijn ingegaan en vermoord.. In de kranten staan veel van de gruwelen aangegeven.

Door de radio praten ze over oorlog in Japan en Indië over vredesvoorwaarden. Als dat waar zou zijn zou Indië spoedig bevrijd zijn. Weer gaan er vele auto's langs uit Denemarken die kinderen ophalen uit de steden voor een reis van 3 maanden. Gelukkig kunnen de kinderen nu rustig uit gaan nu de oorlog in Europa af geloopt is. Ze zwaaien met vlaggetjes en lachen en zingen en wuiften.

Het weer is slecht. Weinig zon en veel regen. De N.S.B'ers gaan nu met vrachtautos naar het werk bij de boeren in de omtrek. Altijd gaan er een paar burgerwachten met geweer op schouder mee om opzicht op hun werk te houden.

Voor en na zie je ziekenvervoer van de N.S.Bers in de kampen. Ze worden dan op een brancar door de N.S.B'ers gedragen naar het ziekenhuis dat ondergebracht is in t Vonkgebouw hier tegen over altijd onder bewaking van een burgerwacht.

Weer gaan vredesgeruchten waarin Japan aan geraden word de vrede te aanvaarden. De geall. hebben een atoombom uitgevonden en deze op Japan uitgeworpen die een vreselijke uitwerking hebben.

9 Aug. Rusland in oorlog met Japan. Nog steeds breidt de oorlog zich verder uit inplaats van vrede.

13 Aug. Japan aanvaardt de voorwaarden van het ultimatum van Potsdam doch stelt ook zijn eischen. Nu is alles in spanning hoe die eischen zullen luiden. (Zie hiervoor de krantenberichten). Weer zijn er voorwaarden gesteld door de geall. en is het afwachten wat Japan doet. Elke keer zit je vol spanning te luisteren naar de radio berichten. Neen vandaag nog niet. Morgen maar weer. Neen het gaat vandaag weer niet door.. Japan laat steeds op zich wachten. Een vreeselijke spanning komt over je.

15 Aug. Japan heeft gecapituleerd. Eindelijk is Indië bevrijd en is hiermee een eind gekomen aan alle oorlogsellende. Overall worden de vlaggen uitgestoken voor de bevrijding ofschoon er geen feestelijkheden plaats hebben daar deze bevrijding feesten gesteld zijn op 30 – 31 Aug.

Ofschoon we de laatste tijd al veel op de bonnen kregen zijn er deze week weer heel wat meer levensmiddelen te krijgen. Ook zit er schot in om het economisch leven weer op peil te brengen. Overall zijn ze ook bezig het trein verkeer weer op gang te krijgen doch de bruggen over de IJssel zijn opgeblazen en is dat een groote belemmering. De canadeezen hebben er een prachtige noodbrug over gelegd zoodat de autos er weer over kunnen doch de spoorbrug zal nog wel een tijd duren. De noodbrug

(baillybrug) is 900 meter lang. Het is de langste brug ter wereld. De treinen rijden tot Meppel en word het verdere verkeer onderhouden tot over de IJssel met canadeese autos en vandaar per trein verder.

Daar ook wij verlangen kregen naar de fam in Utrecht zijn Trijn en ik met een verhuiswagen mee gegaan naar Utrecht. Het viel ons onderweg nog mee dat alles nog zoo goed is afgelopen was met dat oorlogsgeweld. Toch neemt het autoverkeer ook weer toe.

De B.S. (Binnenlandse Strijdkrachten) is ontbonden.

Overall in den lande worden bevrijdingsfeesten gevierd. Ook in Hoogezand worden voorbereidende maatregels getroffen. Buurtverenigingen worden opgericht om samen te werken. De feesten zijn vast gesteld op 30 – 31 Aug. Op 31 Aug zal de nieuwe brug officieel in gebruik genomen worden.

Als je die gruwelen in de krant leest over hetgeen de Duitsers gedaan hebben in de concentratiekampen in Duitschland waarheen de Nederlanders gevoerd zijn is het niet te geloven dat het waar gebeurd is en toch is het zoo. Ik heb er enkele boekjes over gekocht. om de verhalen te bewaren want na verloop van een paar jaar zouden de gruwelen vergeten zijn.

t Is jammer dat het geheele Duitse volk niet vernietigd is. Zij zijn het die leed over de heele wereld hebben gebracht.. Zij zijn het die de oorlog zijn begonnen ofschoon zij graag de schuld op een ander werpen. 30 Aug. Overall feest. Alle straten zijn prachtig versierd doch van opgewekte feestvreugde kan niet gesproken worden. Wel word er in de Hotels gedanst maar er is niets te krijgen dan een kopje zwarte koffie. Zonder suiker – zonder melk of een glas surrogaat limonade zonder smaak. Word daar nu maar eens vroolijk op. Daarbij zitten er veel mensen te denken aan hetgeen er bij verscheiden fam. verloren is gegaan aan

menschenlevens en op welke manier ze de dood hebben gevonden.

31 Aug. De verjaardag van onze Koningin. s Morgens 9 uur dienst in alle kerken. Om 11 uur wordt de brug door Burgeneester Tuin officieel geopend. De Burg. hield eerst een rede tot de canadeezen en bracht hun dank dat zij het waren die de bevrijding tot stand hadden gebracht en daarmee een eind gemaakt hebben aan de oorlog. Vervolgens bracht spreker dank aan de menschen die het klaar gespeeld hebben in zoo'n korte tijd de brug klaar te maken. Bij de aanvang verzocht spreker een minuut stilte voor de helden die tijdens de bezetting hun leven hebben gelaten. Een ontzettende menschenmassa was hier samen gestroomd om bij de opening aanwezig te zijn. Na de rede verzocht spreker zijn Echtgenote het lint door te knippen en gingen zij als eerste over de brug. Bij deze gelegenheid werd er gecollecteerd voor N.V.H. (Nederland Volks Herstel). s Middags werd er een groote optocht gehouden van "Alles rijdt" hetwelk een groot succes is geworden. Alle zaken mochten etalagelampen laten branden en veel huizen waren voorzien van El. lampjes zoodat het 's avonds een heele drukte en tot groote vreugde werden bij alle bruggen de El. straat verlichting aangestoken wat op zich zelf al een heerlijkheid is. Hoe zijn we toch de winters doorgekomen toen er nergens geen verlichting meer was. De optocht van de verschillende vereenigingen uit de plaats werd s zaterdags gehouden daar het donderdags in t water is gevallen. Gelukkig was het drie dagen prachtig weer geweest zoodat alles goed geslaagd is. Wat zouden de N.S.B'ers wel zeggen die achter prikkeldraad zitten.

Sept. Het leven begint weer een beetje normaal te worden ofschoon er heel wat menschen zijn die nog steeds geen lust hebben om aan het werk te gaan en dat komt veel al door de zwarte handel. Er word veel gedaan in Eng en canadeese cigaretten die van de eene hand in de andere gaan en ieder verdient er wat

aan.. Ze geven met alle genoeg 1.50 voor een Eng. sigaret wat ook al weer zijn oorzaak vind in te weinig rookerij voor de mannen.

De eigengekweekte tabak is nog niet klaar en dit jaar komt er niet zooveel van doordat er te weinig zon is. Ook speelt het een groote rol daar de menschen voor hun geld niets kunnen koopen. Ze loopen allemaal met veel geld in de zak en word er veel uitgegeven aan groente en fruit die dit jaar vol op te krijgen is. Al het ander is nog op de bon zoals levensm. kleeren kousen schoenen en klompen en niets word er verstrekt. De kinderen loopen allemaal op houten kleppers met een bandje over de voet. Als het regent zijn ze er ongelukkig mee want dan worden ze nat. Ook loopen de dames en meisjes en kinderen met bloote beenen daar er haast geen kousen meer zijn en die je nog hebt wil je graag bewaren voor de winter die aankomt.

Nu komt de geldkwestie aan de beurt, wat dat nog eens zal worden. De minister van financiën heeft een radio rede gehouden hoe het in de toekomst met ons geld zal gaan. De papiertjes van 1000 en 500 zijn al lang uit de circulatie en de papiertjes van 100 zijn ingeleverd en nu word er afgekondigt dat al ons papiergeld ingeleverd moet zijn voor 26 Sept. Zie hiervoor de kranten en de briefordner.

25 Sept. Ieder krijgt op 25 Sept 10 gulden nieuw papier geld en kan op 26 Sept zijn laatste oude papier geld bij de bank inleveren. Het zinkgeld dat onder de moffen in omloop is gebracht blijft voorlopig bestaan en het oude zilvergeld mag weer in omloop gebracht worden als vroeger. Al het geld en papieren, effecten enz moesten ingeleverd worden en zijn geblokkeerd zoodat niemand iets los kan krijgen. Ieder gaat met 10 gulden opnieuw beginnen. Later krijgen de zakenmensen hun los geld vrij om hun zaken te drijven. Steeds komen er nieuwe berichten over de geldcirculatie die ik niet alle beschrijf daar ze uitvoerig in de kran-

ten staan in de briefordner. Veel jongens die zich opgegeven hebben om Indië te bezetten en de Jappen er uit te jagen zijn opgeroepen om zich gereed te houden. Velen zijn al vertrokken, ze gaan eerst naar Engeland en worden vandaar ingescheept naar Indië. Het kader van ons is op geroepen om de jongens op te leiden. Wij hadden gedacht dat als er vrede was alles weer in orde zou zijn over de heele wereld maar dat is nog verre. We hadden niet gedacht dat er in ons land nog weer soldaten zouden moeten komen maar Indië moet bevrijd worden.

Nog steeds zijn de scholen bezet door de canadeezen. De vacaties zijn afgelopen en moeten de kinderen weer naar noodscholen die in fabrieken of in een hotel zijn klaargemaakt.

Het distributie apparaat is niet zoo goed in orde als in bezettingstijd. Wel krijgen we veel meer op de bonnen doch vaak komt het voor dat er bonnen voor een artikel aangegeven word terwijl het niet aanwezig is en moeten de bonnen opgeschreven worden hetgeen voor de winkeliers een heel werk geeft.

Dezer dagen kwam er een familielid bij ons die terug gekeerd is uit het Duitse concentratiekamp "Buchenwald" maar als je hoort vertellen van de gruwelen die daar gebeurt zijn en wat zulke mannen daar hebben doorgemaakt is het haast niet te geloven dat het waar gebeurt kan zijn. Misschien geeft hij mij nog eens een uittreksel uit een verslag van hem. Anders geeft het boekje "Terug uit de hel van Buchenwald" het heel goed weer. Toch zegt hij is het op geen stukken na te beschrijven wat daar geleden is.

De N.S.B'ers zijn meest uit H'zand weg en vervoerd naar Pieterburen en Kantens waar de mannen in de slikken moeten werken of aardappels rooien. De vrouwen zijn naar Farmsum gegaan in de barakken die eerst door de Duitsers bezet zijn geweest.

Wat zal er verder met hun gebeuren en wat zou er met ons gebeurt zijn als de Duitsers de oorlog eens gewonnen hadden.

Nov. Nog steeds word er in Indië hevig gevochten tussen de Indanneers tegen de Nederlanders en de Britten. Ook daar schijnt de Hitlergeest te heersen. In Indië vragen ze nu zelfbestuur enz. Zie krantenberichten. Het weer heeft zich tot heden goed gehouden want de brandstofvoorziening lijkt nog slecht.

Er is alleen voor èen bon turf afgeleverd dat is voor 350 persturven of 450 baggers. Wel krijgen we elke maand 3 L petroleum en kunnen ons daarmee verwarmen. In de plaats zijn enkele N.S.Bers teruggekeerd doch hebben voorlopig huisarrest.

Alles wat er te koop is geweldig duur en slecht. Het verkeerswezen is weer gemakkelijker geworden daar de verbinding met de trein naar Holland weer mogelijk is.

9 Nov. is het eerste K.L.M. vliegtuig weer naar Indië vertrokken en begint ook in de lucht alles weer te leven. Allen s zondags is het lastig want dan rijd er geen trein of bus. Er word gezegd dat we dit winter nog niet veel kolen zullen krijgen dus zal het met de brandstof wel schaars worden. Verder gebeurt er in de plaats niet veel en staan de bijzonderheden nu weer normaal in de kranten die in de briefordners zitten en houd ik nu op met het aantekenen.

Dec. 1945. De kolen zijn nog op de bon en krijgen we deze winter 12 H.L. Antrachiet kost 4.70 per H.L. Turf kost 1000 st Bagger per 1000 st.

Hier volgen enkele prijzen die in oorlogstijd voor dergelijke dingen werden betaald.

Jan. 1945		Een gedragen pak werd verkocht voor 800.00 gld.	tabak per pond	150.00	
1 Lr. Jenever	170.00				
10 mud antraciet	2000.00				
1 fl olie Koolzaa	45.00	1 p vet	140 gulden	1 st toiletzeep	25.00
1 p boter	45.00	1 „ gedr. tuinbonen	25 gld.	sunlicht zeep stukje	30.00
1 pak lucifers	10.00				
				1 wittebrood van het Zweeds roode kruis	45.00
1 doosje		Febr. 1945		rijst 8 ons (geboden)	50.00
can.se cigaretten	26.00	Savoye kool	6.00	rogge per pond	14.00
		1 ei	2.25		
1 p inlandse tabak	50.00	1 k ^o appels	12.00		
1 ons bereide chag	27.50			aardappelen per H Lr	275.00
In Utrecht betaalden ze voor		1 pak kaarsen	50.00	1 K ^o zout (uitgewogen)	40.00
		1 pond kunsthonig	7.00		
4 mud aardappelen	1000.00	1 p koffiesurogaat	40.00	1 bruin brood (bijna niet te krijgen)	27.00
1 mud tarwe	1000.00	1 pakje pudding	1.25		
1 p boter	60 – 70.00	1 stukje sunlicht	27.50		
1 wittebrood 8 ons	11.00				
		1 heerencostuum	1000.00	1 kaars (per stuk)	5.00
In Voorburg		1 sigarenaansteker	50.00	lucifers per pak	25.00
		1 Lr petroleum	25.00	„ doosje	3.00
1 kg aardappels	6.50	1 H Lr aardappels	275.00	„ 1 vlammetje	5 ct
		1 K ^o carbid	68.00		
Febr 1945		1000 baggerturf	125.00	1 K ^o suiker	120.00
		1 p kaas	18.00	1 kip	45.00
1 p vleesch	9.00	pakjes vloeitjes	3.50	1 konijn	100.00
1 p boter	50.00	1 luciferstokje	2½ ct		
1 p vet	30.00	1 p vet	20.00		
1 H. L. tarwe	5000.00	1 gans (mager)	60.00		
1 wittebr van 8 ons	25.00	1 konijn	40.00		
1 K ^o aardappelschillen	1.00	1 pak lucifers	6.00		
1 fl koolzaadolie	65.00				
		Een prijslijst uit Utrecht, 3 – 10 mrt 1945			
In Amsterdam op straat verkocht		vleesch per pond	22.50	1 fl olie in Leiden	150.00
1 gekookte aardappel	90 ct	vet (geboden doch niet gekregen)	100.00	10 K ^o tarwe in Leiden	400.00
1 „ met zout	1.00			1 H L aardappels in Leiden	600.00
1 „ met jus	1.10	spek 1 p	40.00		
eieren zijn in Amsterdam verkocht voor 7 a 8 gulden per stuk		boter 1 p	100.00		
		koolzaad olie p Lr.	100.00		
Na de bevrijding 2.50 per stuk		boterolie per fl	125.00		

Hoe een tiener uit Foxhol de oorlog beleefde

Bijgaand een samenvatting van een interview voor het United States Holocaust Memorial Museum op 20 december 2004 met Rense Kramer (1927-2005), enige zoon van Gerhardus Kramer destijds woonachtig aan de Foxholster Hoofdweg 24 (Kramers Kerkje). Het gehele interview is terug te vinden op internet 'oral history interview with Rense Kramer' (collections.ushmm.org/search/catalog/irn517950)

Doordat Rense zijn moeder uit Duitsland afkomstig is, wordt de familie Kramer al vroegtijdig gewaarschuwd voor Hitler en zijn manschappen en toen op 10 mei 1940 de Duitsers omstreeks 17.00 uur Foxhol passeerden op weg naar Groningen zei zijn vader tegen hem: 'Rense, het is over' en hij ging voor in gebed. In eerste instantie vond Rense het wel spannend en daarnaast was er ook geen school. In eerste instantie dacht men dat het niet zo'n vaart zou lopen en dat er spoedig een einde zou komen aan de overmacht van de Duitsers. Maar al vrij snel werden de andere bedoelingen duidelijk en werden de eerste arrestaties verricht onder de slaggers in Foxhol. Tijdens een razzia in Foxhol, waarbij iedereen zijn ausweis moest laten zien, kwamen de Duitsers er achter dat Rense zijn moeder Duitse was. Vervolgens werd haar in het Duits gevraagd: 'Haben sie noch nicht bemerkt, dass die Holländer lügen können', waarop de moeder van Rense antwoordt: 'Das habe ich nicht bemerkt'. 'Denn sind sie die einzige 'aldus de Duitser. Niet veel later was er weer een razzia,

onder toezien oog van de plaatselijke politie werden de joodse mannen verzocht zich te melden bij het gemeentehuis, waarna ze werden afgevoerd naar Westerbork. Later werden ze vervoerd naar Duitsland en omdat via de stationschef bekend werd wanneer een desbetreffende trein het station in Kropswolde passeerde, probeerden verschillende inwoners uit Foxhol op het meer een glimp op te vangen van de joden transporten. In de periode 1942/43 waren er 2 transporten per week. Tot overmaat van ramp werden niet veel later ook alle Joodse vrouwen en kinderen uit Foxhol opgehaald.

Met "hulp" van de plaatselijke politieagenten werden de overgebleven joodse inwoners van Foxhol door de Duitsers uit hun huizen gehaald en in busjes geladen en afgevoerd. Omdat de operatie snel moest worden uitgevoerd, was er voor de betrokkenen sprake van overrompeling en was er nauwelijks tijd om noodzakelijke bezittingen mee te nemen. Sommige vrouwen waren over de 80 jaar en er was zelfs een zwangere vrouw bij. Eén van de kinderen was ontroostbaar toen bleek dat haar knuffel nog thuis lag, maar gelukkig liet de bezetter zich op dat moment van haar menselijke kant zien en werd alsnog de knuffel opgehaald uit het desbetreffende huis. De huizen werden na het vertrek van de joodse gezinnen leegehaald door een boderijder uit Foxhol. Op de woningkaarten van de desbetreffende gedeporteerde joodse inwoners kwam te staan: VOW een afkorting voor 'Vertrek Onbekend Waarheen'. Hun bezittingen vielen volgens een verordening van rijkscommissaris Seyss-Inquart van 16 augustus 1941 onder de stichting 'Niederländische Grundstückverwaltung', die de panden verkocht of verhuurde. Helaas heeft niemand het na kunnen vertellen en zijn hun namen

alleen terug te vinden in documenten van omgekomen joden. Op 13 april 1945 kwam er eindelijk een einde aan een gruwelijke periode. Vanuit Zuidlaren reden de Canadezen Foxhol binnen en posteerden zich op de Klabbe. Een vluchtauto met Duitsers werd vanuit hier in brand geschoten en de fietsenmaker die in het verzet had gezeten, vierde feest met zijn zonen. Daarvoor hadden de Duitsers nog kans gezien de Foxholster brug over het Winschoterdiep op te blazen. Rense was inmiddels 17 jaar en de afgelopen 5 jaar hadden een onuitwisbare indruk achtergelaten, waarbij hij ook nog eens getuige was van het fusillieren van 5 mannen bij Beukema, waaronder Gerrit Imbos.

Bovenstaande ervaringen van Rense Kramer geven een vrij gedetailleerd beeld van de oorlogsjaren in Foxhol en hieruit blijkt dat ook in Foxhol de tweede wereldoorlog zijn littekens heeft achtergelaten.

Over één van bovenstaande de voorvallen schreef zijn grootmoeder het volgende:

'Gisteravond zijn alle joden hier weggehaald. Wel vier groote auto's vol, de laatste was er om kwart voor elf. Daar moesten Betje met haar dochter ook in met een kind van anderhalf jaar, zoo uit de slaap moest het mee. 't Was hartverscheurend om aan te zien, zoo gingen ze te keer. We hebben nog allemaal afscheid genomen en ze weggewuifd, het hele Foxhol was op de been. Vanmorgen zijn ze met de trein hier nog langs gekomen, er waren nog verscheidene bij de trein, hij heeft nog stil gestaan. Wat is het wat hè, we waren er allemaal zoo naar van. Ik kon er eerst niet van in slaap komen. De huizen zijn verzegeld...'

Daan Hulsebos

De oorlogsgeschiedenis van mijn vader

Om de IIe Wereldoorlog, de bezetting en de bevrijding beter te begrijpen ben ik eens in achtergebleven stukken van mijn vader gaan zoeken en heb geprobeerd aan de hand van hetgeen ik heb aangetroffen, zijn geschiedenis te schrijven.

Mijn vader was Hendrik Klaas Vos en hij werd geboren op 21 juni 1910 te Foxhol. Hij had een moeilijke jeugd en verliet al op jeugdige leeftijd het ouderlijk huis om in een kostgezin te gaan wonen in Foxhol waar hij zich erg thuis voelde. Vanaf 1929 werkte hij, in vaste dienst, bij WA Scholten Aardappelmeelfabrieken te Foxhol, zijn woonplaats. In 1937 bezocht hij, onder andere met zijn vriend Garbrand Draaijer, de wereldtentoonstelling in Parijs, een voor die tijd voor mensen met hun achtergrond megagrote gebeurtenis. Tijdens mijn jeugd werd hij dan ook niet moe om daarvan te verhalen.

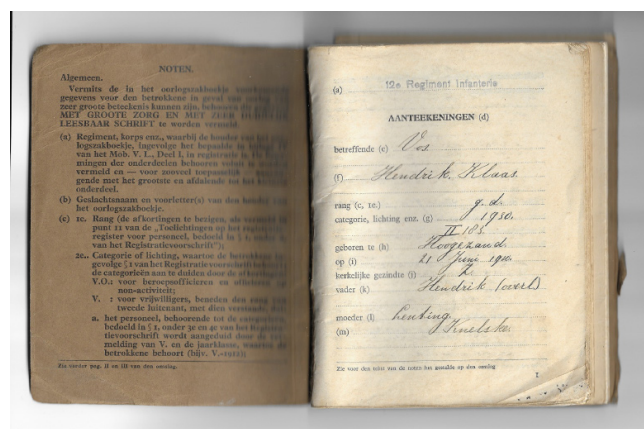
Hij vervulde zijn militaire dienstplicht in 1930 en werd, als 28-jarige toen de IIe Wereldoorlog uitbrak, op 28 augustus 1939 opgeroepen en gemobiliseerd bij het 12e Grensbataljon Infanterie en vervolgens gelegerd, bij particulieren, in Zuidbroek.

Zijn onderdeel was belast met de bewaking van de bruggen in die plaats. Mochten de Duitsers aanvalen dan was de opdracht die bruggen te vernielen en vervolgens, terug te trekken op de Afsluitdijk. De plaatsen van de legerposten in o.a. de provincies Groningen en Drenthe lagen dan ook over het algemeen bij bruggen over de veenkanalen in het grensgebied en het achterland daarvan. De bewapening van de troepen was over het algemeen licht en oud. Als voorbeeld kan worden genoemd dat in Delfzijl op 8 mei 1940, twee dagen voor de inval van de Duitsers, een viertal uit 1880 daterende 8 cm vuurmonden arriveerden, welk geschut lang voor de mobilisatie al was afgeschaft maar nu uit een legermuseum waren gehaald om, indien nodig, te worden gebruikt. Ook voor het vernielen, "opblazen", van de bruggen in het gebied waren onvoldoende soldaten en springstoffen beschikbaar. Het ontsteken van de ladingen gebeurde op verschillende manieren. Ofwel door middel van een vuurkoord dat op het midden van de brug moest worden aangestoken met een zgn windlucifer danwel door de ontsteking in werking te stellen door middel van een trekkoord. Bij een aantal houten bruggen was helemaal geen springstof beschikbaar

maar werden de soldaten geadviseerd het wegdek van die bruggen met bijlen stuk te slaan danwel met petroleum in brand te steken. De gemobiliseerde soldaten waren oudere dienstplichtigen van de lichten 1930 tm 1932 in het algemeen uit plaat-

sen uit de omgeving zoals Hoogezand, Slochteren, Scheemda en zelfs uit Zuidbroek zelf. Velen van hen waren huisvaders met kinderen. In de vroege ochtend van 10 mei 1940 kwam het bericht dat de Duitsers de grens waren overgestoken, drie kwartier voor het officiële aanvangstijdstip. De bedoeling was dat een pantser trein via Winschoten, Zuidbroek, Hoogezand en Groningen zou doorstoten naar Harlingen voor een actie tegen de zwaar verdedigde Afsluitdijk. De grensbewakers in Nieuweschans, waaronder de dienstplichtig sergeant Frits Bos uit Muntendam - later bij de KNVB een zeer bekend bestuurder-, werden volledig overrompeld en werden gevangengenomen. Verderop werd de spoorbrug over het Buiskooldiepje opgeblazen en door de bezetters met meegebracht materiaal hersteld. Verderop had men in de opening die was ontstaan doordat de brug over het Zijlsterdiep was openge draaid een locomotief laten storten en werd door de groep militairen aldaar – met grote inzet en moed en ter hoogte van de strokartonfabriek Reiderland – de aanval afgeslagen waarbij de Duitsers 23 man aan gesneuvelden verloren. Tot de opdracht kwam zich terug te trekken kon men zich handhaven. De trein is later teruggedreden naar Duitsland. Elders in de provincie werd ook gedurende langere en kortere tijd weerstand geboden. Zo werd in Nieuwolda een tijdlang gevochten waarbij de uit Hoogezand afkomstige korporaal Wessel Rijkens bij een dappere poging een gewonde te redden zelf gewond raakte.

In Zuidbroek was intussen het bevel ontvangen de bruggen op te blazen en de omwonenden kregen rond 5.00 uur de mededeling zich

te verwijderen. Rond 6.00 uur zou de commandant, de reserve eerste luitenant van Wijk uit Groningen, met een trekkoord, achtereenvolgens de brug over het Winschoterdiep en de spoorbrug opblazen. Een ooggetuige vertelde mij enige jaren geleden dat van Wijk echter zo geëmotioneerd was geraakt door alle gebeurtenissen dat hij het opblazen van beide bruggen overliet aan mijn vader. Van Wijk werd overigens tijdens de bezetting een zeer verdienstelijk verzetsman en hij en mijn vader werden vrienden voor het leven. Nadat mijn vader in 1977 was gestorven voerde hij op de herdenking bijvoorbeeld nog het woord.

Omstreeks 11.00 uur die ochtend kwam het verwachte bevel om te vertrekken. Met gevorderde vrachtwagens en bussen werden de soldaten via Groningen, Friesland en de Wonslinie over de zwaar verdedigde Afsluitdijk vervoerd naar de Wieringermeerpolder waar ze op 16 mei 1940 krijgsgevangen werden gemaakt. Eind mei begin juni waren ze, gedemobiliseerd, terug in hun woonplaatsen.

Mijn vader pakte, na 10 maanden, zijn werkzaamheden bij WA Scholten weer op. Hij heeft mij wel eens verteld dat hij en velen met hem maar moeilijk konden wennen na alles wat ze hadden meegemaakt. Al snel kwamen er maatregelen gericht

tegen de joodse Nederlanders en in Foxhol was de afkeer daartegen groot gezien dat er een behoorlijke joodse gemeenschap was waaronder persoonlijke vrienden van hem. De NSB werd gehaat en toen op 29 mei 1941, na afloop van een NSB-bijeenkomst in Hotel Faber waarbij NSB-leider Anton Mussert ook een tijdlang aanwezig was, een mars werd aangekondigd door Hoogezand en Martenshoek van de W(eer) A(fdeling) werden de deelnemers aan die mars dan ook uitgeweid en aangevallen door een groep inwoners waarbij ook Foxholsters waaronder mijn vader. Men had bijvoorbeeld slagwapens gemaakt van een stuk rubberslang dat gevuld was met lood en was voorzien van een polsbandje. Bij het Hooghoudt in Martenshoek kwam het tot een treffen waarbij de in het nauw gebrachte NSB'ers de pistolen trokken en schoten. "Goede" politiemensen, onder leiding van opper van Dijk, kwamen tussenbeide en scheidden de vechters en zorgden dat de aanvallers verdwenen waren voordat foute elementen, waaronder de beruchte politiemann Jan (Nazi) Bouman ter plaatse kwamen.

In 1942 leerde mijn vader mijn moeder, Sietske Heerlien, kennen en ze trouwden in februari 1943. Omdat er geen beschikbare woningen waren trokken ze bij mijn grootvader van moederszijde in die woonde aan de van Royenstraat. Jongere broers

en zusters waren ook nog thuis zodat het een krappe boel was, zeker toen in juli 1943 mijn oudste broer Hendrik (Henk) werd geboren. Intussen was mijn vader, met anderen op de fabriek, begonnen steun te verlenen aan ondergrondse activiteiten. Zo werden voedselpakketten gemaakt die aan een organisatie die onderduikers verzorgde in de Veenkoloniën ter beschikking werd gesteld. Ook werden pakketten naar Groningen gestuurd waarbij zijn vroegere commandant van Wijk de tussenpersoon was.

Mijn vader kwam in 1943 ook in contact met de groep van Fokko Boelens. Boelens was de leider van de illegaliteit in Hoogezand en werd na de bevrijding commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten. Mijn vader en anderen waren in eerste instantie geen lid van de groep maar verleenden, totdat Boelens in september 1943 met zijn gezin onderdook, wel hand- en spandiensten aan de groep Boelens.

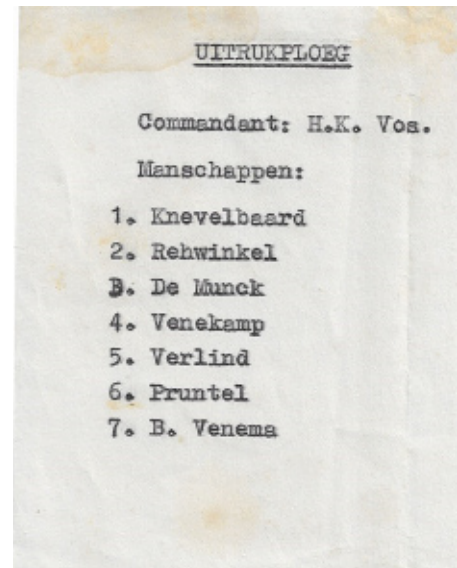
Mijn vader was oud-militair en werd daarom ook getroffen door het bevel van 29 april 1943 dat alle militairen, die in juni 1940 uit krijgsgevangenschap waren ontslagen, wederom gevangen werden gezet. In het voorjaar van 1942 waren de beroepsofficieren al afgevoerd en nu was het overige personeel aan de beurt. De aanleiding was volgens de Wehrmacht-befehlshaber in den Niederlanden Christiansen de trouweloze houding en het misdadig optreden van op-hitsers bestaande uit leden van het voormalige leger. In het hele land braken stakingen uit als protest en er vielen veel slachtoffers onder de stakers waaronder Gerrit Imbos uit Foxhol. Velen lukte het om onthefingen te krijgen van de plicht zich te melden. Zo lukte het mijn vader om, door bemiddeling van een "goede" ambtenaar op het gemeentehuis van Hoogezand, een akte te krijgen waarbij hij werd benoemd tot commandant van de vrijwillige brandweer in

Foxhol. De akte was origineel maar toch ook weer vals want de vrijwillige brandweer in Foxhol bestond helemaal niet. Er stond wel een brandweerhuisje bij de school, volgens mij stond daar echter geen spuit in. Begin 1943 was er een incident waardoor mijn vader gedwongen was een aantal weken onder te duiken. Voorzover mij bekend was het volgende het geval. Hij was met een aantal collega's bij Scholten in conflict geraakt met een beruchte NSB-er die volgens hen verraad had gepleegd. Dat liep zo hoog op dat uiteindelijk een vechtpartij plaatsvond waarbij de man vijf gebroken ribben opliep. Er was proces-verbaal opgemaakt en de officier van justitie dagvaardde als enige mijn vader wegens ernstige mishandeling. De zaak werd later dat jaar voorgebracht bij de politierechter in Groningen. Zittende rechter was mr. Dorhout, advocaat te Groningen maar tevens rechter-plaatsvervanger en fel anti-Duits. Hij veroordeelde mijn vader tot een geldboete van 7 gulden en vijftig cent onder de mededeling dat dit 1,50 per rib was. Het geluk was aan zijn zijde want niet lang daarna werd het instituut van de vrederechter ingesteld. Dat waren NSB-rechters die misdaden begaan tegen NSB-ers moesten berechten en daarbij forse straffen, waaronder zelfs zending naar een concentratiekamp, oplegden. Gezien de aard van het delict was dat bij hem zeker het geval geweest. De NSBer was het totaal niet eens met de straf en dreigde de SD in te schakelen. Ook mijn moeder werd ernstig bedreigd. Op advies van onder andere van Wijk dook mijn vader een aantal weken onder totdat duidelijk werd dat de man zijn voornemen niet doorzette. Na de bevrijding heeft het nog veel moeite gekost om, nadat hij politieman was geworden, de straf uit de boeken te halen. Toen de bevrijding in april daar was, was mijn vader lid van de BS, de Nederlandse Binnenlandse strijdkrachten. Hoe was die organisatie ontstaan. Er waren drie grote verzetsbewegingen in Nederland en wel de volgende: a. De Ordedienst

(OD), b. De Landelijke Knokploegen (LKP) en c. de RVV (Raad van Verzet). De OD was politiek behoudend en militair van karakter. Zij was ook niet opgericht als verzetsorganisatie maar om de orde te handhaven na de Duitse nederlaag. Met de loop der tijd veranderde dat en ging de OD steeds meer verzetswerk doen zoals spionage. De LKP was verbonden aan de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers (LO). De achtergrond was gereformeerd/protestantchristelijk en zij werkten ook samen met katholieken in Zuid-Nederland. De LKP steunde de LO onder andere door overvallen op distributiekantoren om bonnen te verkrijgen. De RVV was onkerkelijk en politiek vooruitstrevend. Zij stond bekend als communistisch terwijl er echter slechts één communist in de Raad zat, Gerben Wagenaar. LKPers en RVVers begrepen elkaar meestal wel en werkten ook wel samen. Tussen de OD en de RVV zat een wereld van verschil. Op bevel van koningin Wilhelmina werden de drie verzetsbewegingen tot samenwerking gedwongen. Prins Bernhard werd aangesteld als bevelhebber van de BS.

de LKP en LO waren in de meerderheid. Zoals eerder aangegeven werd Fokko Boelens commandant, mijn vader was één van de drie ondercommandanten. De leden van de BS vormden, op bevel van Boelens uitrukploegen om NSB functionarissen en achtergebleven Duitsers op te halen en gevangen te zetten. U treft aan een teruggevonden origineel getypt briefje met namen waaronder die van mijn vader als commandant.

Er was een chronisch gebrek aan voertuigen, zo werd een bestelwa-

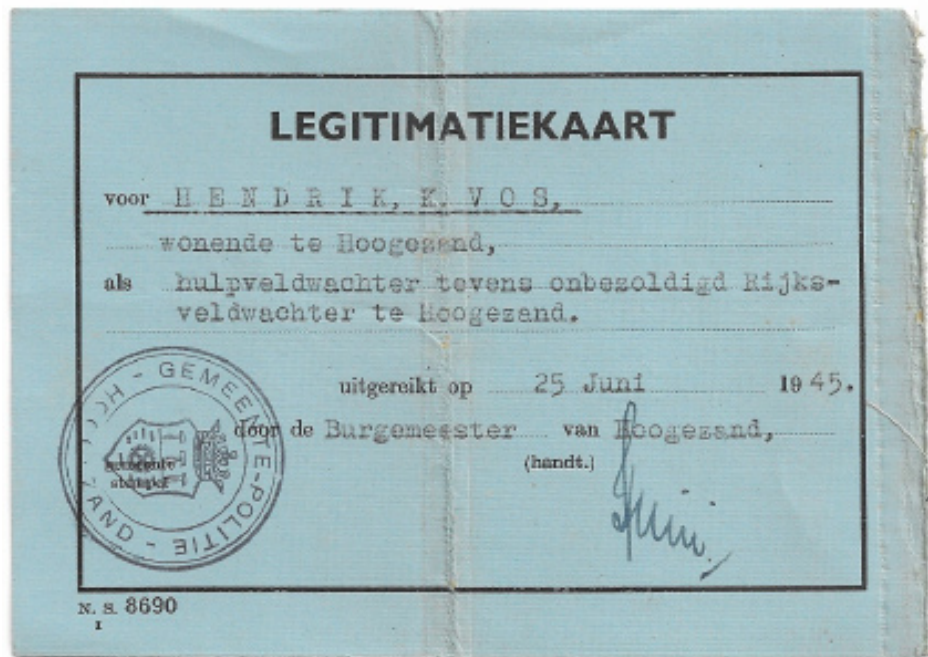
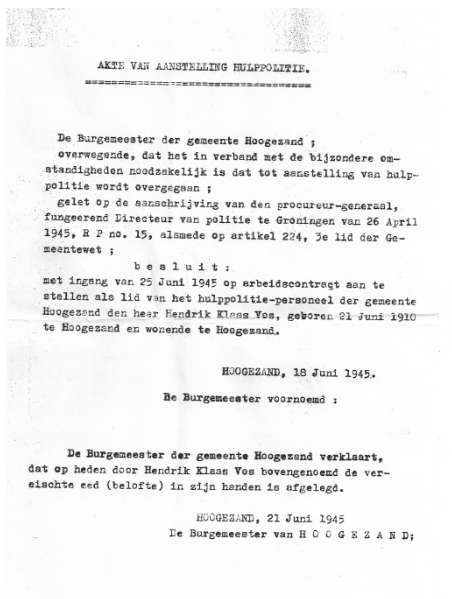
Ook in Hoogezand en Sappemeer werd het verzet samengevoegd en de BS kwam tot stand. De RVV stelde in het Noorden, doordat vele van haar leden gevangen waren gezet of gefusilleerd, getalsmatig niet veel voor. Oud-militairen werden tot de OD gerekend, zo ook mijn vader en

gertje van de fa. Eekels gevorderd waarop een mitrailleur werd gemonteerd. Tijdens één van die uitrukken vond een ernstig incident plaats. Dat wordt beschreven elders in dit nummer. Opgemerkt wordt dat de naam van degene die betrokken was bij dit incident niet op gemeld lijstje staat. In april 1945 werden zo nog verschillende arrestaties verricht. Een groepje Duitsers werd weggehaald bij het Zuidlaardermeer en bij Westerbroek werd nog een groepje

Duitsers gearresteerd, die gevlucht waren tijdens de schermutselingen in de stad, en geschoten hadden op de pastoor van Sappemeer die op zijn fiets onderweg was. Gesproken werd dat een kogel zijn kettingkast had doorboord. Veel van die arrestanten werden voorlopig ondergebracht in de turnhal in het Westerpark die bij het instituut Hommes behoorde.

Al snel begon mijn vader, op verzoek van burgemeester Tuin, werkzaamheden te verrichten voor de POD, de Politieke Opsporingsdienst. Omdat veel politiemensen geschorst waren ivm hun houding tijdens de bezetting begonnen leden van de BS op verzoek van het hoofd van de politie, de burgemeester, te werken voor de POD. Velen van hen waren bekend met de plaatselijke verhoudingen en konden zo redelijk goed aangeven wie wel of wie niet "goed" waren geweest. Uit de stukken blijkt dat hij ook een behoorlijke tijd voor de POD in Veendam heeft gewerkt, kennelijk gedetacheerd vanuit Hoogezand, ook nadat hij de BS had verlaten.

Ik vermoed dat mijn vader, tijdens de eerste maanden na de bevrijding, nog betaald werd door WA-Scholten totdat hij op 25 juni 1945, door burgemeester Jan Tuin op arbeidscontract werd benoemd tot "lid van de hulppolitie der gemeente Hoogezand" voor een brutojaarsalaris van f. 2037,- per jaar, incl. woning- en kindertoelage. Helemaal zeker weet ik dat niet, het kan ook dat de BS-ers een tijdlang een salaris kregen.

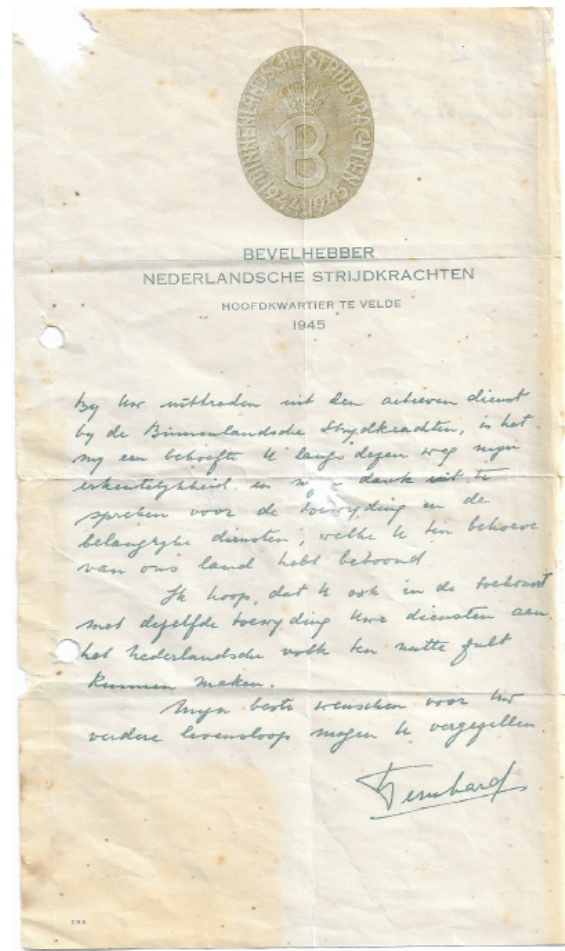

In 1947 kwam zijn vaste aanstelling als agent van gemeentepolitie en hij haalde in 1950, 35 jaar oud en slechts lager onderwijs genoten hebbende, zijn politiediploma.

Intussen waren mijn ouders, met Henk, in juni 1945, verhuisd naar de Sportterreinstraat in Hoogezand. De woning was mijn vader aangeboden door de huurbaas, de heer Hooites Meursingh te Haren. Er woonde een NSB-gezin in die woning en die mensen waren, tijdens de bevrijding, gevlucht naar familie. De huurbaas wilde ze niet meer terug, zijzelf wilden trouwens ook niet, vandaar dat mijn ouders de woning konden huren.

Mijn vader werd een bekende politiemans in Hoogezand-Sappemeer en had als bijnaam Beere Vos.

In 1970 ging hij met FLO (Functioneel Leefstijdsontslag) en aardig is om nog te vermelden dat hem 2 extra pensioenjaren werden toegekend op grond van zijn activiteiten tijdens de oorlog. Tot zijn grote vreugde verscheen oud-burgemeester Jan Tuin, na een carrière als gedeputeerde en burgemeester van Groningen, op zijn afscheidsreceptie.

Mijn ouders woonden tot 1972 aan de Sportterreinstraat in Hoogezand en gingen toen in de Reensche Compagnie wonen. Ik kocht toen de woning van de huurbaas. Mijn vader overleed in 1977 en mijn moeder in 1984.

Melle Vos

De laatste oorlogsjaren en de bevrijding, aan 't Kalkwieksterdaip.

Wij, mijn ouders, zusje en broertje, woonden aan de Beukemastraat in Hoogezand, aan de westkant van het toen nog bevaren Kalkwijksterdiep. Mijn vader was daar eigenaar van de "Boot- en Sloepbouwerij Fa. Wed. Abr. Blaak & Zonen".

Gelukkig Nieuwjaar...

Eén van mijn vroegste herinneringen aan de bezettingstijd 1940-'45 betreft het inmetelen van de "Eerste steen – Abram Blaak – 1943" in een nieuw aan te bouwen werkplaats. Dat was in mei, ik was toen 4½ jaar. Uitbreiding van bedrijfsruimte was noodzakelijk in verband met de reeds aangevangen bouw van een serie 30m² jollenkruisers, een 9 meter lange eikenhouten familieboot, in opdracht van de Duitse scheepsmakelaars Gebr. Kluth in Berlijn. Contactpersoon was de heer Van der Most uit Rotterdam, waar Kluth een kantoor had. Mooie opdrachten, alleen mijn moeder was niet zo gesteld op 'het geloop van Duitsers' om huis – en ook nog koffie er bij... De boten werden altijd per goederenwagon naar Berlijn vervoerd. Eenmaal, tussen Kerst en Nieuwjaar, was Van der Most naar Hoogezand gekomen om een boot af te nemen. Alles was in orde en dat moest per telegram aan Herr Kluth gemeld worden. "Boot heden geladen", schreef mijn vader op en Van der Most aankijkend: "zo goed?" Je kunt er nog "gelukkig nieuwjaar" onder schrijven, opperde deze. Dat vond vader te ver gaan voor een Duitser in die tijd. Van der Most: zet er dan "geen" voor...!

Bij de sloop van de werkplaats in 1969, heb ik nog net op tijd de 'eerste steen' als een dierbaar aandenken veilig kunnen stellen.

Een jollenkruiser staat opgesteld voor de werkplaats. Op de voorplecht de schrijver van dit artikel.

Ik was er niet gerust op...

In de winter 1944-'45 zat ik bij mijn moeder achterop de fiets, voeten in de fietstas, op weg naar huis. Komend vanaf Martenshoek, langs de Brugstraat (nu de Meint Veningastraat), stond op de hoek bij woningstofeerderij Koeneman aan de Kerkstraat een grote vrachtauto, met in de laadbak allemaal kinderen van mijn leeftijd. Ik vertrouwde het niet, ik zat niet rustig. Helemaal niet toen ik, nog achterom ziende, de chauffeur in mijn richting zag kijken alsof hij wilde zeggen: "kom jij es hier" en spoorde mijn moeder aan om door te trappen.

Al zei ma nog zoiets van: niks aan de hand. Achteraf was mijn angst dan ook niet nodig: het betrof één van de zogenoemde 'kindertransporten' die

i.v.m. voedselschaarste in de hongerwinter 1944-'45 vanuit verschillende steden naar boeren en andere buitenlui op het platteland plaatsvonden. Acties die werden verzorgd door het IKB (Interkerkelijk Bureau) en door het Rode Kruis.

Eén dag later: 5 oktober 1944...

In 1944 had de bezetting een grimmiger karakter gekregen, met zogenoemde razzia's op leden van het verzet. Zo'n overval zou mijn oom, Jan Huitzing (24 jaar) op 5 oktober 1944 fataal worden. Hij werd opgepakt en nog dezelfde dag samen met twee medestanders, Jan Sangers en Meint Veninga, standrechtelijk gefusilleerd. Oom Jan lag bij ons thuis in de voorkamer opgebaard en

ik zie mij nog via de tussendeur één of twee keer naar hem toelopen en dat mijn moeder of een tante mij er weer weg kwam halen... Met een 'pleverkouk' werd ik in een hoek van de achterkamer gezet, bij al die oudere mensen, opa en oma, tantes, dominee, enz. Een zwarte dag die diepe sporen in ons gezin en in de familie heeft nagelaten. Oom Jan was bij ons kind aan huis. Als bakkersknecht bezorgde hij het dagelijks brood. Zijn krantjes, vlugschriften en andere illegale lectuur lagen her en der in woning en werkplaats verstopt. Nog de dag voor zijn dood, op 4 oktober, mijn 6de verjaardag, bracht hij een houten speelgoed-

vrachtauto voor mij mee die ik nog als herinnering koester in onze vitrinekast.

Houten geweren...

Als kinderen uit de buurt gingen wij voor mijn gevoel 'voorzichtig-ontspannen' om met de situatie. Wie er op het idee kwam, weet ik niet, maar op een goeie dag stond ik met mijn buurtgenootjes in de werkplaats rond de lintzaagmachine, waar één van de oudere medewerkers in de botenbouwerij, Gerrit Schuil uit Kolham, van afgevalen stukken vurenhout 'geweren' voor ons maakte. Met een 'loop' en een 'trekker',

twee schroefoogjes eraan en een touwtje om de schouder – het leek net echt – marcheerden wij over de Beukemastraat onder het zingen van een soort strijdlied. Op de wijze van Kortjakje ging dat als volgt:

**"A.B.C.D.E.F.G.,
weg met de mof en de NSB.
Moeder laat die moffen stikken,
anders hebben we niks te bikken.
A.B.C.D.E.F.G.,
weg met de mof en de NSB".**

Als er Duitse soldaten langs kwamen, stopten wij het speeltuig gauw achter de rug tegen de dichtstbijzijnde muur...!

Weg fiets...

En dan de bevrijding. Op die dag, vrijdag 13 april 1945, waren wij als buurtkinderen – zoals meestal – buiten met verstopperijtje, tikkerijtje, "vos kom mor uut" en "schere, mèzze, brille" en dat soort spelletjes. Er heerste een feeststemming, vlaggen, mensen op straat. Misschien nog een beetje onwerkelijk, hoe zal ik het beschrijven, het besef dat de Duitsers aan een terugtocht waren begonnen zal langzaam zijn doorgedrongen. In elk geval: wij gingen er met een groepje kinderen op uit, het spoor over, de Kalkwijk op, tot aan de hoek van de Nieuweweg waar 'dames Smallenbroek' een manufacturenwinkel dreven. Bewoners stonden bij elkaar. Toen gebeurde het, ineens. Een meisje, 15 jaar misschien, kwam met een emmertje melk aangefietst en werd door een vluchtende Duitse soldaat-met-geweer hardhandig van de fiets geduwd. Waarop hij er op haar fiets vandoor ging.

Ik heb dus als jochie van zes van dichtbij gezien, hoe en waarom in de jaren daarna de gevleugelde uitdrukking is ontstaan: "Wann bekommen wir unsere Fahrräder zurück"...

Abram Blaak

Met oom Jan voor ons huis aan het Kalkwijksterdiep.

Mijn herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog

Ik ben geboren op 27 juni 1929 aan de Nieuweweg 68 te Hoogezand en was 11 jaar toen de oorlog begon. Ik herinner mij dat mijn moeder ontzettend zenuwachtig was, want ze had familie in Termunterzijl en daar vocht het Nederlandse leger tegen de Duitsers en ze was bang dat haar familie daar iets zou overkomen. Verder herinner ik mij dat mijn vader en buurman Roukema (schoonvader van de latere minister president Wim Kok) enige dagen daarna de administratie van het instituut van arbeidersontwikkeling (voorloper van het NIVON) achter in de tuin hebben verbrand om te voorkomen dat de administratie in handen van de Duitsers zou komen. Beide zaten in het bestuur van genoemd instituut en waren op de hoogte hoe de Duitsers waren omgegaan met gegevens van socialisten in Duitsland.

Ik zat destijds in de zesde klas van de lagere school en in mijn klas zat ook Jacob Hamburger, een joods jongetje, die woonde aan de Sportterestraat. Maar op zekere dag kwam Jacob niet meer op school en er werd ook niet verteld wat de reden was. Kortom daar sprak men niet over met kinderen. Pas later drong het tot mij door dat er wel eens iets ergs gebeurd zou kunnen zijn. Later toen ik op de MULO zat, keken we elke dinsdag naar de treinen die voorbij reden en waarvan wij wisten dat er mensen

in vervoerd werden naar een onbekende stemming. Toen heb ik wel eens gedacht, misschien heeft Jacob ook wel in die trein gezeten. Later mochten we van school niet meer naar de treinen kijken.

Naast ons woonde een joods gezin, de familie West. Dit waren echte orthodoxe joden, die later zijn verhuisd naar de Woldweg in een boerderij. Mijn moeder ging altijd op zaterdag naar de familie toe om te koken, want dat mochten ze zelf niet doen. Met Pasen werden wij getrakteerd op lekkere broodjes, gebakken door mevrouw West. Ook deze familie was zo maar vertrokken en je hoorde niets meer. Maar twee jaar na de oorlog, wij woonden inmiddels in Martenshoek en hadden daar een winkel, stond ineens een mevrouw in de winkel die vroeg naar mijn moe-

moeder was helemaal van streek en heeft haar nog allerlei foto's bezorgd. Ze verbleef in hotel Faber. Ze woonde inmiddels in Israël en haar zuster in Nederland.

Ik kwam in de oorlog regelmatig bij de familie Beukema (eigenaar van de stocartonfabriek aan de Meint Veningastraat). Ik was namelijk bevriend met één van de twee Rotterdamse jongens die na de bombardementen in Rotterdam, ondergebracht zijn bij de familie Beukema in het Westerpark. Ik was er kind aan huis en maakte er samen met mijn vriend ons huiswerk en bleef er regelmatig eten. Op een gegeven moment werd onze school gevorderd door de Duitsers en hebben we nog les gehad in de kantine van Gorter en later in het verzorgingshuis aan de Kerkstraat en in Instituut Hommes.

der. Het bleek één van de dochters van West, samen met haar zuster heeft ze de oorlog overleefd. Mijn

Instituut Hommes te Hoogezand

Ook het huis van de familie Beukema werd gevorderd, ze zijn toen verhuisd naar een boerderij in Kropswolde. Dus ging ik regelmatig via het Guitpad naar Kropswolde.

Mevr. Beukema-Goudsmit was half joods, en hoefde daarom geen ster te dragen. Haar broer die met een joodse vrouw is getrouwd en daardoor 100% joods was zat in de Joodse Raad. Met hun twee kinderen (Jettie en Frank) zijn ze later opgepakt en op transport gezet naar Oranienburg. En wat schetst mijn verbazing vorig jaar tijdens de 4 mei herdenking werd er een krans gelegd namens de Joodse gemeenschap door Jettie Goudsmit. Jettie die ik zo vaak had ontmoet bij de familie Beukema. Dus ze leefde nog.

Mijn zes jaar oudere broer Bram werkte in de oorlog bij de distributiedienst, waar alle bonnen werden uitgereikt. 's Avonds bracht hij de overige bonnen naar een kluis in het Gemeentehuis te Hoogezand. Op een gegeven moment kwam hij niet terug van zijn werk en bleek opgepakt te zijn. Waarschijnlijk zat hij in het verzet en is verraden.

Nadat hij is opgepakt werd hij naar het beruchte Scholtenhuis gebracht, waar mijn vader nog een koffer heeft gebracht. Vervolgens werd hij op transport gezet naar een gevangenkamp in Duitsland. Hij staat ook geregistreerd dat hij daar aangekomen is, maar bij een toiletbezoek ter hoogte van Zuidbroek heeft hij kans gezien via het wc-raampje te ontsnappen. Daarna is hij ondergedoken o.a. in Ezinge bij de familie Brandsma.

Hij stond onder drie namen geregistreerd bij de SD en er werd regelmatig naar hem gezocht. Op een gegeven moment was er een razzia in Ezinge en werd het hele dorp omsingeld en alle huizen doorzocht. Bram was ondergebracht in een gezin met veel kinderen en toen een Duitse soldaat het huis wilde betreden, wist de vader van het gezin de soldaat er van te overtuigen dat hij met zoveel kinderen in huis toch onmogelijk onderduikers kon hebben.

Toch bleken ze drie onderduikers in huis te hebben. Later kwamen we er achter dat Bram ook betrokken was bij de overval op het Gemeentehuis, waarbij agent Van Bijssum is doodgeschoten.

Mijn vader die bij de dienst voor de bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen was ingedeeld bij de uitkijkpost Gemeentehuis Hoogezand, had toevallig geen dienst die dag. En ik denk dat mijn broer hier rekening mee heeft gehouden. Hij heeft trouwens nooit willen praten over die periode.

In die tijd werden we regelmatig gecontroleerd en afgeluisterd. Ook is mijn vader een keer opgepakt en uitgehoord, maar gelukkig zocht Bram geen contact met het thuisfront. Tot 16 april 1945, op de verjaardag van mijn moeder, stond Bram voor de deur. Hij was intussen in dienst getreden bij de Canadezen en fungeerde als gids voor de Canadezen. Diezelfde dag ging hij nog terug naar Groningen, want daar werd nog gevochten.

In die tijd kwam hij ook regelmatig in villa Overwater, omdat daar het commandocentrum van zijn onderdeel was gevestigd. Ook kwam Bram regelmatig thuis met etenswaren en chocola, die hij had gekregen van de Canadezen. Trouwens mijn jongste broer kwam ook wel eens met chocola thuis, die hij had ontvreemd uit de boerderij van Smit. Hier was een opslagplaats van allerlei goederen van de Canadezen. Als er dan meisjes naar binnen gingen om de Canadezen te 'vermaken' sloeg hij toe met zijn vriendjes.

Bram is na de oorlog nog werkzaam geweest bij de afdeling 'Roerende Zaken', waar o.a. goederen e.d. van NSB'ers werden ondergebracht. Ook zorgde hij voor voor mensen die terug kwamen uit Duitse gevangenschap. Soms moesten de mensen eerst ontluisd worden in een gymnastieklokaal in het Westerpark. Mijn zwager is helemaal vanuit Kassel terug komen lopen en is nooit meer de oude geworden.

Mijn vader was zelfstandig stukadoor en stond op de nominatie om te werk gesteld te worden in Duitsland. Maar vanwege zijn ziekte is hem dat bespaard gebleven. Wel kon hij het beroep van stukadoor niet meer uitoefenen en begon met een vishandel. Dit was echter geen vetpot en hij ging regelmatig naar het noorden van Groningen, huurde daar een bakfiets, kocht er vis en ging bij de deuren langs om vis te verkopen.

Mijn vader heeft ook nog voor de OT (Organisation Todt) gewerkt bij in een nepliegveld in Zeijen. Omdat veel arbeiders te werk gesteld waren in Duitsland, kwamen jonge mannen uit het Westen hier naar toe om te helpen met de oogst. Velen werden ondergebracht in woningen aan de Nieuweweg; de voorkamers werden aldus voorzien van stapelbedden. Ook scholen werden ingezet om te helpen met oogstwerkzaamheden.

Het was natuurlijk een armoe-dige tijd en je probeerde op allerlei manieren aan spullen te komen. Zo gingen wij regelmatig turven 'stelen' van paard en wagens die over de Kielsterachterweg reden met turf. Ook gingen we steenkool 'stelen' uit treinwagons die bij het station stonden. Soms moesten we vluchten omdat Duitse soldaten achter ons aankwamen. Ook gingen we wel bij boeren langs voor melk o.i.d. Kortom je deed alles om de oorlog te overleven, want van alles was te weinig.

Aardig voorval is nog dat de Duitsers toen ze op de vlucht waren in de Burgemeester van Roijenstraat er allemaal worsten uit de auto slingerden, die ze hadden gestolen bij Udema Gieten. Ook wilden ze een fiets stelen bij de buurvrouw, maar die hield de fiets stevig vast, waarbij een Duitser aan de ene kant stond te trekken en mevrouw Bijlstra aan de andere kant. Uiteindelijk ging de Duitser er met de fiets van door.

Henk Raspe (1929)

Herinneringen aan de oorlogstijd 1940 –1945

Wij woonden in de oorlog aan de Beukemastraat in Hoogezand. Mijn vader werkte bij W.A. Scholten aardappelmeelfabrieken in Foxhol.

De Duitse Kar

Het was mijn vader opgevallen dat er bij de Foxholsterbrug omstreeks 1943/1944 lange tijd een Duitse tweewielig voertuig stond. Een éénspan wagentje met twee hoge wielen, een laadbakje, een afsluitbare achterbak en een rem, met een gebroken disselboom. Zo'n wagentje die in de bergen wel gebruikt werd door boeren. Door het mankement was dit wagentje niet meer bruikbaar voor het gebruik met een paard. Mijn vader attendeerde mij op dit wagentje en zei: Als ik jou was, ging ik naar de Duitse officieren in villa Overwater en ging vragen of je het wagentje mag hebben. Jij leert Duits op school dus kun je dit mooi in de praktijk brengen" (Hij had vroeger zelf ook Duits geleerd op de Franse school in Sappemeer). Ik was toen een jaar of 13 of 14 en ging naar de M.U.L.O. in Hoogezand waar wij Duits leerden van juffrouw Drechsel. De Duitse officieren wilden het wagentje eerst zien voordat zij hierover konden beslissen.

Ik ben toen naar Foxhol gelopen en met het wagentje terug naar villa Overwater. Zij waren gelukkig vriendelijk voor mij, want ik mocht het wagentje houden. Vanaf dat moment was de kar van mij.

Ik heb er veel plezier mee beleefd. Eerst de rem eraf gesloopt, zo'n zwaar draaigeval met houten klossen achter de wielen, en er van alles mee gedaan.

Op een keer ben ik met de kar gaan lopen van Hoogezand naar Zuidbroek, naar mijn Opa en Opoe, vervolgens naar Drieborg, naar Oom Haarm en Tante Anna om daar op het land erwten te zoeken bij de boer waar mijn Oom werkte. Een paar dagen later ging ik met de kar en een paar spint grauwe erwten (kapucijners) rijker lopende naar huis via dezelfde route. Mijn moeder blij. Als je jong bent, durf je en kun je veel.

Plundering van een boot te Foxhol

Bij de bevrijding van Hoogezand – Sappemeer in 1945 was ik 14 jaar. Zoals gememoreerd werkte mijn vader toen bij W.A. Scholten aardappelmeel fabrieken te Foxhol. Op een dag kwam mijn vader thuis met conservenblikken met groenten en vlees, in die tijd zeer kostbaar voedsel. Bij de Foxholsterbrug lag n.l. een groot schip (geen binnenvaart, geen rijnaak maar er iets tussenin) die werd geplunderd door burgers. Dit schip zat aanvankelijk barstens vol met voedingsmiddelen. Hoewel wij nooit honger hebben gehad in de oorlog was het eten wel schaars. Pa moest na zijn werk (nachtdienst) naar bed en ik werd op pad gestuurd om te kijken wat er nog te halen viel. Helaas waren er alleen nog conservenblikken met de (toen) minder geliefde groenten, zoals doperwtjes, over. Door de massa mensen die hun portie wilden halen werd er ruw met de conserven hoeveelheid omgesprongen waardoor er ook veel gedeukte restanten overbleven. Mijn fietstassen werden evenwel gevuld. En moeder weer blij.

Frits Kruse

Op 12 november 1945 schreef een iemand onderstaand ge dicht in een poesiealbum en de bladzijde was helemaal beplakt met distributiebonnen

Beste....,

In deze tijd van oorlog

Van regen en weinig zon

Is 't leven geen genoeg

Want alles is op de bon

Alle soorten simp'le dingen

Hoe je het ook went of keert

Zijn te veel om op te noemen

Want ze zijn gerantsoeneerd

Maar één ding is er echter

Dat daar niet mee begon

't is de "vriendschap" voor
elkander

Want dat is zonder bon!

TEXTIEL 01	TEXTIEL 01	TEXTIEL 02	TEXTIEL 02	TEXTIEL 03	TEXTIEL 04	TEXTIEL 05	TEXTIEL 06	TEXTIEL 07
TEXTIEL 11	TEXTIEL 11	TEXTIEL 12	TEXTIEL 12	TEXTIEL 13	TEXTIEL 14	TEXTIEL 15	TEXTIEL 16	TEXTIEL 17
TEXTIEL 21	TEXTIEL 21	TEXTIEL 22	TEXTIEL 22	TEXTIEL 23	TEXTIEL 24	TEXTIEL 25	TEXTIEL 26	TEXTIEL 27
TEXTIEL 31	TEXTIEL 31	TEXTIEL 32	TEXTIEL 32	TEXTIEL 33	TEXTIEL 34	TEXTIEL 35	TEXTIEL 36	TEXTIEL 37
TEXTIEL 41	TEXTIEL 41	TEXTIEL 42	TEXTIEL 42	TEXTIEL 43	TEXTIEL 44	TEXTIEL 45	TEXTIEL 46	TEXTIEL 47

Volg het spoor terug

De geschiedenis van de familie Bollegraaf van de Smitslaan

Op 30 oktober 2016 bezocht ik, naast Auschwitz I, het vernietigingskamp Auschwitz/Birkenau. Urenlang heb ik daar rondgelopen over het immense terrein om een indruk te krijgen wat zich daar heeft afgespeeld. Ik kan u zeggen, dat is onmogelijk. Ook wanneer je, zoals de groep waar ik toe behoorde, je goed hebt voorbereid komt er een beklemming over je die niet te beschrijven is. Ik zal proberen aan te geven wat er gebeurde met de gedeporteerden en dus ook met Simon Bollegraaf maar vooral met zijn gezin eenvoudige mensen uit Hoogezand wiens lot ik hieronder probeer te beschrijven. Toen ik de gegevens van de familie Bollegraaf opzocht in de registers in Auschwitz I bleek dat vele mensen met die achternaam uit onze omgeving waren gedeporteerd en vergast. Ze kwamen uit Hoogezand, Sappemeer, Slochteren, Winschoten en andere plaatsen in de provincie Groningen.

Toen de Tweede Wereld oorlog uitbrak woonde Simon Bollegraaf (geb. op 20/04/1892 te Foxhol) met zijn gezin aan de Smitslaan 55 te Hoogezand (de huidige Julianastraat). Simon was handelaar in lompen en

metalen en had zijn bedrijfje aan huis. Hij was getrouwd met Kaatje Simons (geb. te Foxhol op 23/08/1895) en samen hadden zij 4 dochters en 2 zoons.

De oudste dochter Henderina (geb. op 05/07/1919 te Foxham, toen behorende tot de gemeente Slochteren) werkte als arbeidster in een wasserij. Saartje (Foxham 18/02/1921) trouwde op 15 december 1941 met Benjamin de Vries met wie zij in Groningen ging wonen. Bloeme (Foxham 23/11/1922) en Frouwkje (Foxham 18/02/1925) werkten samen als arbeidster bij een kartonnagefabriek in Hoogezand. Tenslotte bestond het gezin uit de zonen Barend (Foxham 16/12/1928) en Simson (Hoogezand, 16/11/1930). De familie Bollegraaf behoorde tot de Nederlands-Israëlitische gemeente Hoogezand-Sappemeer (De Kille). De synagoge stond aan de Hoofdstraat naast de plek waar nu de ingang is van de Rembrandtlaan. Of het gezin van Simon Bollegraaf erg godsdienstig was weet ik niet. De joodse gemeenschap van Hoogezand-Sappemeer

was in de dertiger jaren in ieder geval wel erg actief. Zo werd de vereniging Besjangas Haddechak (=In Tijd van Verdrukking) opgericht. Deze vereniging bood hulp aan Duits-Joodse vluchtelingen die de grens overkwamen. In de krampachtige neutraliteit die de Nederlandse regering

in de dertiger jaren in acht nam (met als gevolg dat Joods-Duitse vluchtelingen soms zonder pardon terug naar Duitsland werden gestuurd een wisse dood tegemoet) probeerden

dit soort verenigingen hulp te bieden aan geloofsgenoten. In het bestuur van de vereniging zat Samuel Bollegraaf, veehandelaar te Slochteren, ongetwijfeld familie van Simon.

De jaarlijkse vastendag, de Grote Verzoendag, werd in ieder geval door alle leden van de Kille gevierd, ook degenen die anders de diensten niet of nauwelijks bezochten. Leden van de Kille uit Foxhol en Slochteren liepen de avond voor de grote dag naar de synagoge aan de Hoofdstraat waar ze overnachtten.

Al spoedig na het begin van de bezetting werden antisemitische maatregelen afgekondigd. Simon werd het, zelfs als eigenaar van een klein eenmansbedrijf, langzaam maar zeker onmogelijk gemaakt zijn brood te verdienen. In de loop van 1941 ging de bezetter bedrijven overnemen. Dat was voorbereid door alle joodse zakenlieden te verplichten om hun bedrijf, hoe klein soms ook, in te laten schrijven bij de Kamer van Koophandel waarop vervolgens zgn. Treuhändler als zaakwaarnemers de bedrijfjes gingen liquideren. De eigenaar kreeg geen cent.

Begin 1941 moesten de leden van het gezin Bollegraaf zich als Jood laten registreren. Plichtsgetrouwe ambtenaren maakten een lijst van geregistreerde Joden en die werd op 27 februari 1941 opgezonden naar de centrale registratie in Den Haag. Van alle door de Nazi's bezette landen ging men met die registratie in Nederland het verst. Dat de Joodse inwoners van Nederland bijna voor 100% uitgebreid werden geregistreerd bleek later de basis te zijn voor een vlekkeloze deportatie. De hele operatie stond onder leiding van J.L. Lentz, het hoofd van de Rijksinspectie voor de Bevolkingsregisters.

Dat was dezelfde man die het persoonsbewijs ontwikkelde en wel op een zodanige wijze dat deze (vooral in de eerste oorlogsjaren) vrijwel niet was na te maken. De man was geen nazi maar een door zijn meerderen hoog geprezen ambtenaar. Hij kreeg als beloning voor zijn werk een hoge Duitse onderscheiding. Uiteindelijk werden in Hoogezand 95 personen geregistreerd, in Sappemeer 37 terwijl niet bekend is hoeveel personen dat in Slochteren waren.

Verdere maatregelen volgden zoals het inleveren van radio's en het instellen van de avondklok zodat ze na acht uur 's-avonds niet meer op straat mochten. Ook Barend en Simson kregen met anti-Joodse maatregelen te maken. Joodse kinderen moesten namelijk met ingang van het schooljaar 1941/1942 naar aparte Joodse scholen en ook het schoolzwemmen voor Joodse kinderen werd verboden. Vele andere anti-Joodse maatregelen volgden elkaar in steeds vlotter tempo op. In mei 1942 werd, als sluitstuk, het dragen van de Jodenster verplicht.

Het net werd steeds meer toegetrokken. Alle vijftien- tot vijftien-vijftigjarige Joden uit Hoogezand en Sappemeer moesten zich laten keuren en op 10 juli 1942 vertrokken de meeste mannen en jongens naar Westerbork. meestal rechtstreeks vanuit hun woonplaatsen soms vanuit werkkampen in Drenthe waar ze eerder tewerk waren gesteld. De vrouwen, kinderen en oudere mannen bleven, verstoken van welke vorm van inkomsten dan ook, achter.

Uit de teruggevonden gegevens blijft dat Simon Bollegraaf op 25 september 1942 – in een transport van 928 personen - vanuit Westerbork op transport is gesteld en op 30 september 1942, vrijwel direct na aankomst, in Auschwitz is vergast. Of hij vanaf juli 1942 tot de datum van het transport in september in Westerbork heeft gezeten of in een werkkamp en vervolgens direct na aankomst is gedeporteerd is niet meer na te gaan. Kaatje bleef voorlopig, samen met haar kinderen, wonen aan de Smit-

slaan 55. Zeer waarschijnlijk, maar helemaal zeker is dat niet, is dat dochter Saartje – nadat haar man Benjamin vanuit Groningen naar Westerbork was gebracht en daarna was gedeporteerd – weer bij haar moeder is gaan wonen.

Op 26 november 1942 kwamen op de gemeentehuizen van alle Groninger gemeenten, met uitzondering van de stad, een telegram binnen waarin de burgemeesters gelast werd om alle Joden die zich nog in de gemeenten bevonden te arresteren. Dat gebeurde vervolgens door Nederlandse politiemensen die de arrestanten op de trein naar Westerbork begeleiden. Plaatselijke artsen probeerden zieken en bejaarden voor deportatie te behoeven door medische verklaringen af te geven inhoudende dat vervoer van betrokkenen medisch gezien onmogelijk was. Voor een enkeling gaf dat uitstel, anderen doken alsnog onder.

Ook Saartje Bollegraaf-Simons en haar 6 kinderen behoorden tot de arrestanten die kort na 26 november 1942 in Westerbork aankwamen. Slechts enkele dagen later, op 8 december 1942, vertrokken zij in een transport met 927 personen, naar Auschwitz waar ze op 11 december 1942 aankwamen. In dat transport bevonden zich in totaal 44 personen uit de gemeenten Hoo-

gezand, Sappemeer en Slochteren. Zij allen werden, direct na aankomst in Auschwitz/Birkenau, nog dezelfde dag vergast en gecremeerd.

De treinen kwamen in Auschwitz/Birkenau onder de hoofdboort binnen en stopten op een groot perron met – gezien vanuit het poortgebouw – een enkel spoor rechts en een dubbelspoor links. De gedeporteerden werden door een Sonderkommando (het zgn. "Kanada" commando) uit de trein gehaald en op het perron in rijen opgesteld nadat ze hun bagage hadden afgegeven. Zo'n commando, waarvan er verschillende waren, bestond uit joodse gevangenen die

vooreerst gespaard waren gebleven van directe vernietiging. Zij hadden taken die liepen vanaf het moment van ontvangst van de gevangenen tot het moment dat de as moest worden verwerkt. Meestal belanden de leden van de commando's binnen 3 maanden zelf in de gaskamer. Slechts enkelen waren na de oorlog nog in leven.

De gedeporteerden werden opgesteld in 2 rijen. Rechts de mannen en links de vrouwen met kinderen. SS-artsen (waaronder de beruchte Dr. Josef Mengele) verdeelden de gedeporteerden vervolgens in arbeidsgeschikten die verder in het kamp zullen worden geregistreerd (waaronder het tatoeëren van een nummer op de arm) en in arbeids-

ongeschikten die direct in de gaskamers zouden worden vermoord. De arbeidsgeschikt verklaarden werden zowel in de beide Auschwitzkampen als in andere (werk)kampen tewerkgesteld onder de meest erbarmelijke omstandigheden. Velen kwamen later alsnog in de gaskamers terecht of overleden aan het einde van de oorlog tijdens de zgn. dodenmarsen. Het grote registratiegebouw op het terrein is nu ingericht als museum.

De arbeidsongeschikten (naar schatting van deskundigen ongeveer 80 tot 85% van de aangekommenen waaronder veel vrouwen met hun kinderen) werden vervolgens over het dubbele spoor links weggeleid. Na een flinke wandeling over het terrein kwamen ze bij de gaskamer aan. Ten tijde van de aankomst van Saartje en haar gezin waren er 2 of 3 gaskamers in gebruik. Later zijn er nog meer bijgebouwd. Ook was toen ter tijd de kleinere gaskamer in Auschwitz I nog in gebruik. Die ruimte is nog geheel in intact en ik ben daar binnen geweest en de beklemming die je dan overvalt is niet te beschrijven.

De meeste Nederlandse Joden die in 1942 aankwamen zijn vergast in een kleinere gaskamer die de naam "Het Witte Huis" had. De latere gebouwen waren zo ingericht dat men in een kleedruimte kwam en vervolgens in de gaskamer (ingericht voor het oog als doucheruimte). Dat was in 1942 nog niet het geval. Kleedruimtes waren vaak nog niet aanwezig. Bovendien werden de lijken toen nog voor een deel in grote kuilen verbrand waarna oneffenheden in het terrein en kleine meertjes met de as werden gevuld. Dat is nog te zien. De gedeporteerden moesten zich – in december 1942 in de bittere kou – uitkleden aan de rand van het bos waarna ze naakt door een Sondercommando de "doucheruimte" werden ingedreven. Tot het einde toe werd de suggestie dat er gedoucht zou worden in stand gehouden onder andere door het uitreiken van een stukje zeep en en/of een handdoekje. Vervolgens werden

de deuren gesloten en kwam het verschrikkelijke moment dat vanuit gaten in het plafond het dodelijke gas Zyklon B (aangeleverd in blikjes en oorspronkelijk ontwikkeld voor het verdelgen van o.a. ratten) in de gaskamer werd verspreid. De "gasdood" duurde vaak 10 tot 15 minuten.

Nu terug naar Saartje en haar gezin. Vertrokken op 8 december 1942 vanuit Westerbork zaten ze 3 dagen lang in een gesloten goederenwagon met weinig of geen voedsel en zeer gebrekkige sanitaire omstandigheden. Ze zijn de stations Kropswolde (waar ze zelf zo dichtbij woonden) Martenshoek, Hoogezand en Sappemeer-Oost gepasseerd en vervolgens in Nieuwe Schans de grens overgegaan, een voor hen ongewisse toekomst tegemoet. Op 11 december 1942 kwamen ze, zeer waarschijnlijk s 'avonds in het donker, dodelijk vermoeid aan op een helverlichte, voor hen onbekende, plek waar ze uit de wagon werden gehaald en opgesteld in de linkerrij waarna vervolgens de selectie plaatsvond. Alle leden van het gezin werden arbeidsongeschikt verklaard en naar links gevoerd waarna ze nog, in het donker, in colonne een heel eind moesten lopen, niet wetende wat hen te wachten stond. Deze mensen moeten de wanhoop nabij zijn geweest en zullen getracht hebben zoveel mogelijk bij elkaar te blijven, de moeder, de vier dochters en de twee zoontjes. Ze gingen de weg die ik hierboven geschetst heb en kleedden zich uit aan de rand van het bos om vervolgens naar de "doucheruimte" te worden gevoerd. Wanneer zullen ze hebben beseft dat dit het einde was? Ik weet het niet.

Ik heb geprobeerd werkelijk het spoor terug te volgen (vanaf het moment dat ze werden opgepakt tot het moment dat ze de gaskamer ingingen) van mensen die in hun leven nog geen vlieg kwaad gedaan

hadden maar op afschuwelijke wijze om het leven zijn gebracht omdat ze Joods waren, dat was de enige "misdaad" die ze begaan hadden. Ik heb op 30 oktober 2016 vanaf het perron de weg gevolgd die Saartje en haar kinderen zijn gegaan en kwam uit bij de restanten van de gaskamer waar ze zijn vermoord. Na het bezoek aan het museum in Auschwitz I, het bezoek van de gaskamer en de gang over het immense terrein van Auschwitz/Birkenau waarbij de verschrikkingen bijna lijfelijk werden ervaren zijn de emoties – ik zeg het nogmaals – die dan bij je opkomen niet te beschrijven. Ik zal dat dan ook niet proberen. Één keer per jaar op 4 mei herdenken wij bij het monument bij het station van Hoogezand de Joodse slachtoffers in het algemeen en omgekomen Joodse inwoners van onze gemeente in het bijzonder. Vanaf nu zal ik op dat moment altijd denken aan Simon en Saartje en hun kinderen, gewone eenvoudige mensen uit onze omgeving die niet wisten welk verschrikkelijk lot hun te wachten stond alleen omdat ze Joods waren-

Bronnen:
 Bezoek van de schrijver op 30 oktober 2016 aan Auschwitz I en Auschwitz/Birkenau, Treinen naar het eindstation van de beschaving, Wim A.H. Rozema, Hoogezand-Sappemeer tijdens de IIe Wereldoorlog, K.G. Bos en J.H. Bos, De Joodse gemeenschappen In Hoogezand-Sappemeer, Slochteren, Noord- en Zuidbroek en omliggende dorpen, E.P. Boon en J.J.M. Lettinck, Kamp van Hoop en Wanhoop, Willy Lindwer, Auschwitz/Birkenau, de plaats waar u staat, Staatsmuseum Auschwitz (Polen), Monument en Museum, Maria Momot (Polen).

Melle Vos

Moeders met baby's: verschrikkelijk!

Langs de spoorbaan Westerbork-Nieuwe Schans leefden en werkten natuurlijk mensen. Eén van hen is mevrouw Olthof-De Vries. Geboren in 1912, groeide zij op tussen de stations Sappemeer(Oost) en Zuidbroek. Ze woonde er, tijdens het interview (1990), nog steeds, op korte afstand van de spoorbaan.

Ze vertelt ons, dat ze vaak een joden-transport heeft gezien : 'De spoorlijn loopt dwars door de landerijen. Wij werkten vaak op het land langs de spoorlijn. Dinsdags zo rond het middaguur passeerde de 'jodentrein', zoals deze trein genoemd werd. Een hele lange trein. Zwaar. De stampende lokomotief voorop. De trein was bijna te zwaar om getrokken te worden. Wanneer de trein passeerde, stopten wij met ons werk, we keken dan naar de trein. De trein reed langzaam. Ongeveer de snelheid van een fietser. Op het station Zuidbroek stopte de trein. Meestal waren er tussen de 40 en 50 wagons. Het waren lage goederenwagons, eigenlijk waren het lange lage veewagons. Achter deze veewagons was meestal een personenwagon gekoppeld. Soms 2 of 3. Dat was een verschrikkelijk gezicht : in die wagons zaten moeders met baby's en kleine kinderen. Stelt U zich eens voor : baby's!' Het was merkbaar dat het een speciaal transport betrof : 'De andere treinen, met soldaten of munitie, waren gecamoufleerd. De 'jodentreinen' hadden geen enkele camouflage. Wij konden niet met de mensen in contact komen, daarvoor was er teveel lawaai van de lokomotief en de wagonwielen op de rails.

Van een kennis wisten wij, dat er ook in de veewagons joden werden vervoerd. Aan de buitenkant was dit niet te zien. Je kon het wel horen : je hoorde gillen, hartverscheurende wanhoopskreten. Met name de vrouwen en kinderen gilden heel erg.

Het was moeilijk en gevaarlijk om contact te hebben met de mensen in de trein, want er werd langs de spoorlijn gepatrouilleerd door Duitse soldaten. Er werd onmiddellijk geschoten. Op de trein zag je geen bewakers. De wagons werden aan de buitenkant afgesloten. De mensen konden er niet uit. Waarschijnlijk waren er voor of achter op de trein wel soldaten, maar die waren niet te zien'.

Mevr. Olthof kon nooit dichterbij de trein komen dan 8 tot 10 meter : 'Wij bleven op het land als de trein langs reed. De soldaten op de spoordijk hielden je dan in de gaten. In het laatste oorlogsjaar waren het jongens. Jongens van een jaar of zestien. Ik sprak wel eens met hen, als ze bij de boerderij kwamen. Soms gaf ik ze een boterham of een appel.

Het waren nog kinderen Ze werden gestuurd. Wisten ze wel, waar ze mee bezig waren? 's Nachts schoten ze. Ze schoten op alles, wat bewoog.

Op een dag hoorde ik schieten bij onze boerderij : ze schoten op onze eenden.

Ik heb ze toen binnengelaten en ze een paar appels gegeven. Toen ze vertrokken waren ontdekten we, dat ze hun geweren hadden vergeten. Die hebben ze later weer opgehaald'.

Via een kennis wist mevrouw Olthof, waar de treinen vandaan kwamen : 'Wij hoorden, dat het een kamp was, waar de mensen achter prikkeldraad leefden en werkten'. Wat de eindbestemming van de treinen was, wist ze niet : 'Men zei, dat de joden naar Lüneburg werden gebracht, om daar te werken voor de Duitse oorlogsindustrie. Het woord 'concentratiekamp' en 'vernietigingskamp' kenden wij niet, alleen het woord 'werkkamp'. Men zei ook wel spottend, dat het goed was : de joden moesten nu echt werken in plaats van handel drijven en veel geld verdienen.

Pas later, na de oorlog, hoorden wij van de verschrikkingen in de kampen. Een familielid van mij is er ook omgekomen. In Mauthausen'.

Op de vraag, wat haar gevoelens waren als de treinen langskwamen, zegt ze : 'Je voelde je zeer machteloos, ellendig. Je zou iets willen doen, maar wat? Je kon niets doen. Je dacht eraan, dat er misschien mensen in de trein zaten, die je kende. Uit Sappemeer, Muntendam of Noordbroek. En dan die laatste wagons : moeders met baby's. Verschrikkelijk!'

Interview met mevrouw Olthof – De Vries door Wim A.H. Rozema (1990).

Wim A.H. Rozema

“Naar het land van de misdaad”

Dit is de titel van een boekwerkje geschreven door de heer J.D. Bruins en verschenen in december 1945 bij de uitgeverij en drukkerij Dijkhuis (Seggers & Zn.) te Sappemeer. In het voorwoord schrijft de heer Bruins : “Ik was voornemens nooit iets te vertellen over mijn verblijf in een concentratiekamp. Door de grote belangstelling van de zijde van de ingezetenen van Sappemeer en Hoogezand heb ik mij echter niet aan mijn aanvankelijk voornemen kunnen houden. Bij de daarna gevolgde publicatie in het plaatselijk blad (Oost Goorecht) is mij gebleken dat er voor dit onderwerp zoveel belangstelling bestond dat ik heb besloten de publicatie als boekwerk te laten verschijnen”.

De heer Bruins was tijdens de Tweede Wereldoorlog abtenaar van de Burgerlijke Stand bij de toen nog zelfstandige gemeente Sappemeer.

Zaterdagmiddag 27 januari 1945, het had de afgelopen nacht 15 graden

gevroren en er lag een dikke laag sneeuw, drongen vier SD 'ers (Sicherheidsdienst), waaronder drie Nederlanders en één Duitser, het huis van de familie Bruins binnen. De heer Bruins werd verzocht mee te komen om op het Scholtenhuis in Groningen enige vragen te beantwoorden; hem werd beloofd dat hij diezelfde avond nog weer naar huis zou terugkeren. Het einddoel van de reis was echter niet het Scholtenhuis doch het Huis van Bewaring aan de Hereweg. Bij aankomst werd hij onmiddellijk in een cel gestopt, samen met nog twee lotgenoten. Na zeven weken gevangen te hebben gezeten in het Huis van Bewaring, waarbij de gevangenen zeer gewelddadige ondervragingen hebben moeten ondergaan, werden de heer Bruins en zijn medegevangenen op transport gezet naar een concentratiekamp. Na twee- en -een halve dag in een goederenwagon, onder zeer slechte hygiënische omstandigheden en praktisch geen eten, kwamen de gevangenen, volledig uitgeput en waarbij verschillende mensen al waren bezweken,

aan in het kamp Neuengamme, in de nabijheid van Hamburg. Het verblijf in dit kamp was onmenselijk, waarbij een groot aantal gevangenen het niet overleefden door ziekte, uitputting, de kogel of zelfs ophanging. Het crematorium in het kamp was dan ook dag en nacht in bedrijf. Medio april sijpelden berichten in het kamp door

dat de geallieerden naderbij kwamen. Dergelijke berichten moesten echter met enige reserve worden aanvaard, maar het is vaak tot een morele steun geweest. Tijdens deze periode verlieten echter steeds meer gevangenen, van verschillende nationaliteiten, het kamp. Behalve de Nederlanders. Zij werden belast met de opruiming van het kamp en de schoonmaak van de ziekeninrichting, waarbij ze zeer veel vervuilde en reeds overleden gevangenen aantroffen. Daarna mochten zij het kamp verlaten en gingen ze onder strenge bewaking, zowel lopend als per trein richting Lübeck. Het was inmiddels 25 april 1945, onderweg waren de gevolgen van de vele bombardementen duidelijk zichtbaar. Na twee dagen (27 april) werden de wagons verlaten en werd er richting de haven gelopen. Hier lag het vrachtschip, Athen genaamd, en via een loodrechte trap, zo'n tien meter naar beneden, werd het ruim bereikt, waar op de ijzeren bodem van het schip de nacht werd doorgebracht. Bij het aanbreken van de volgende dag bleken er enkele honderden mensen door honger en uitputting te zijn bezweken. Tegen de avond werd het ruim verlaten en werd de steile trap in tegengestelde richting weer beklommen om zodoende het bovendeck te bereiken. Een marteling voor de zeer verzwakte gevangenen. Om de trap te bereiken moest er tussen de lijken door gebalanceerd worden. De afgelopen nacht waren de machines van het schip al gestart en bij aankomst op het dek bleek dat we op de Oostzee voeren met naast ons een groot passagiersschip de Cap Arcona. Het schip voer in normale tijden op Zuid-Amerika en kon zo'n 1500 passagiers herbergen, maar nu bevonden zich naar schatting

8000 gevangenen op het schip. Na twee dagen op dit schip te hebben doorgebracht moesten de vijftig Nederlanders, die aan boord waren, aantreden. Uiteindelijk werden zij weer overgeplaatst naar het vrachtschip Athen, die zich nog steeds in de nabijheid van de Cap Arcona bevond. Het is inmiddels 2 mei 1945, waarbij de heer Bruins aantekent:

“De gehele dag brengen wij verder in het vunzige stinkende ruim door. De daarop volgende nacht heb ik zeer veel last van luizen. Van slapen komt dan ook zeer weinig. In enige dagen heb ik zo goed als geen eten en drinken gehad en dientengevolge is mijn maag geheel leeg”.

Op het dek aangekomen was het inmiddels zeer wanordelijk, waarbij overal lijken lagen, terwijl de schepen werden beschoten vanuit de lucht. De gezagvoerder van de Athen liet het schip in versneld tempo de haven van Neustadt binnenlopen; dit betekende ook de uiteindelijke redding. Van het dak van één van de overheidsgebouwen wapperde de witte vlag, hetgeen betekende dat de oorlog ten einde was. Nadat de Athen was verlaten bleken de Cap Arcona en nog een ander schip, de Tillbeck, in vlammen op te gaan om met vele duizenden gevangenen aan boord in de diepte te verdwijnen. Vrij snel na het verlaten van de Athen stond deze ook in brand en verdween eveneens in de golven.

Op 7 mei 1945 maakte Churchill de volledige capitulatie van de Duitsers officieel bekend. Na de capitulatie werden de opslagplaatsen van het Duitse leger door de ex-gevangenen geplunderd, waarbij veel ingeblikte groenten, vis en vlees, maar ook diverse (meestal dure) wijnen en sterke drank werden buitgemaakt. Door het overtalig consumeren van de voedingsmiddelen en sterke drank stierven nog vele mensen, aangezien het lichaam hieraan niet meer gewend was.

Tijdens zijn verblijf in Neustadt treft de heer Bruins ook drie ex-gevangenen

aan, afkomstig uit Putten-Nijkerk. Zij behoorden tot een groep Puttenaren, in totaal circa 650 personen, die tijdens een razzia, vanwege sabotage waarbij een Duitse militair om het leven is gekomen, in september 1944 in handen zijn gevallen van de S.D. Van deze groep heeft waarschijnlijk een tiental mensen de concentratiekampen overleefd. Dit is ook de periode dat er brieven via het Rode Kruis naar het thuisfront konden worden gestuurd.

Na enkele dagen in het kamp te hebben verkeernd en na ettelijke malen te zijn ontluisd werden de poorten van het kamp geopend en kon een kijkje in het stadje worden genomen. Aan de hand van de blikken van de inwoners van Neustadt viel op te merken dat de ex-gevangenen niet gewenst waren.

In de haven van Neustadt kwamen regelmatig schepen binnen die zich onmiddellijk aan de Engelsen overgaven. Ook tijdens de Pinksterdagen (20 en 21 mei 1945) bevonden de

ex-gevangenen zich nog steeds in Neustadt waarbij, met behulp van een verreiker de in de Oostzee gekapseisde schepen Cap Arcona, Athen en de Tillbeck nog duidelijk zichtbaar waren.

Op 28 mei werd de terugreis aangevaard met behulp van de door de Engelsen beschikbaar gestelde open vrachtauto's. Onderweg werd overnacht in de door de Engelsen opgezette tenten, waarbij naast de maaltijden ook voedselpakketten werden verstrekt. De volgende dag (30 mei 1945) werd de reis, samen met Belgen en Fransen, per trein voortgezet via Osnabrück, Ibbenbüren en Rheine. Onderweg werd duidelijk hoe deze steden geleden hadden onder het oorlogsgeweld. Om negen uur 's avonds passeerden we de Nederlandse grens, na eerst grondig ontsmet en geneeskundig onderzocht en bij de kapper geweest te zijn. Na de laatste nacht bij een mede ex-gevangene gelogeed te hebben werd de heer Bruins de volgende dag (1 juni 1945) door een

politie met motor en zijspan naar zijn huis aan de Middenstraat in Sappemeer gebracht, waar hij werd opgewacht door zijn familie en kennissen.

Geraadpleegde literatuur: “Naar het land van de Misdaad”, J.D. Bruins; uitgeverij; Drukkerij “Dijkhuis” (Seggers & Zn.) Sappemeer

Gerrit J. Stuit

Oorlogsherinneringen aan Foxhol

De oorlog is toch iets dat niet weer uit je hoofd gaat. Misschien komt dat ook door de leeftijd. Ik woon al bijna 50 jaar in Middelburg, maar ben een Groningse van vaders kant, ver terug al. Mijn moeder is gemengd met Friesland.

Ik herinner me niet alles meer omdat ik van 1939 ben. We zijn in ieder geval vlak na mijn geboorte (in Tiel) gevlucht en zijn uiteindelijk in Foxhol terechtgekomen. Mijn opa en opoe van moeders kant woonden in Noordhorn. Of dat ermee te maken had dat weet ik niet. Ik herinner me dat we tijdens die periode ook nog eens een voorstelling van Roodkapje hebben gezien bij Faber in Hoogezand. Daar liepen we dan naartoe. Tijdens de oorlog woonden we in Foxhol, aan het diep. We woonden naast de scheepswerf van Smit. Aan de overkant van het kanaal stond de boerderij van Cees Römelingh. Ik kwam daar best veel. Ik was nog te klein om naar school te gaan. Mijn broer en zus die ouder waren gingen wel. Ik verveelde me dus nogal en ging dan hier en daar eens kijken of er mensen waren waar ik mee kon spelen. Op mijn kleine houten stepje trok ik er dan op uit

Ik wist ook dat mijn moeder er niet zo blij mee was dat ik dat deed want soms ging ik over een klein bruggetje naar mensen die ik aardig vond. Er was veel water rondom en zwemmen kon ik nog niet, vandaar. Soms ging ik naar de werf van Smit. Daar lag een boot met Duitse soldaten. Het waren in mijn ogen aardige mannen. Alle aandacht die ik kreeg vond ik geweldig. Het was een beetje eenzaam bestaan daar in dat grote huis. Het was een huis van de firma Scholten. Als het mooi weer was dan ging ik ook wel eens in het weiland achter ons huis spelen. Er kwam af en toe een trein langs die soms

beschoten werd. Dan kwam mijn moeder me weer in paniek halen en dan gingen we weer een poosje in de schuilkelder. De schuilkelder stond in de tuin van de burens. Toen de oorlog heviger werd konden mijn broer en zus ook niet meer naar school. Ze moest dan langs Scholten's fabriek. Zij kregen toen met een aantal kinderen, die bij ons in de buurt woonden, thuis bij ons les. Aan de wal voor ons huis lag een ponton. Als er een boot langs kwam en de ponton ging schommelen dan sprongen de kinderen er op en omdat ik vergat dat ik veel kleiner was, deed ik dat ook. Het pakte niet goed uit. Ik kwam in het water terecht en onder de ponton. Ik ben weer uit het water gehaald maar mijn moeder was er niet zo blij mee... Er was een periode dat er steeds Duitse soldaten rond ons huis liepen. Ze wilden ons huis vorderen hoewel ik toen niet begreep wat dat betekende. Ik weet alleen dat op den duur de kelder vol water stond en de vordering niet door is gegaan. Wel bleef een soldaat met geweer rond het huis lopen. Ik vond hem eng, maar hij wilde steeds mijn handje vasthouden en dan met mij verder lopen. Ik heet Frederika en hij had tegen mijn moeder gezegd dat zijn dochtertje ook Frederika heette. Mijn moeder bleef hem in de gaten houden als hij weer met me ging lopen. Ik bleef het eng vinden.

Bij de boer aan de overkant mocht ik graag verblijven. Liesje, hun dienstmeisje, haalde me dan vanaf het bruggetje bij de scheepswerf en bracht me dan ook weer terug. Het was heerlijk om daar te zijn. Er was zoveel te doen en te zien voor een klein meisje en iedereen was zo aardig. Toen ik 5 jaar werd kreeg ik een boeketje rode rozen uit hun tuin en daarbij een prachtige dejeuner! Die heb ik nog steeds. Die is overall meegegaan waar wij gewoond hebben en nu ik allang in Zeeland woon staat het nog steeds zichtbaar op een vaste plaats. Het is een heel mooie

set met goudkleurige bewerking. Prachtig porcelein! Op een gegeven moment kwamen er putjesscheppers aan. Ze gingen een loopgraaf voor ons huis maken. Weer afleiding voor mij. Ik vond alles leuk. Had geen idee wat de betekenis erachter was. Het poesie-album van toen heb ik nog en daar staat nog iets in van een 'putjesschepper'. Ineens kwam er ook een nieuw huisgenootje bij ons wonen. Ik had geen idee waar ze vandaan was gekomen, ineens was ze er. Mijn broer herinnert zich nog dat ze door mijn vader en nog een man 's nachts bij ons was gebracht. Het was een joods meisje. Mijn broer had de 'ster' gezien. Ik vond het heerlijk dat er weer een oudere 'zus' bij was gekomen. Ze was iets ouder dan mijn eigen zus. We hebben een heerlijke tijd gehad met z'n allen. Ik wilde nog graag een broertje of een zusje erbij en toen hebben we met z'n allen een kikker gezocht en aan de voordeur gehangen voor de ooievaar.... Zo dacht ik toen nog. Lientje, ons nieuwe huisgenootje, deed daar ook aan mee. Geweldig! Op een gegeven moment was de oorlog over en we zagen colonnes Duitsers over de weg aan de andere kant van het kanaal lopen, richting Duitsland. Wij stonden met z'n allen op de loopgraven te roepen en lange neuzen te trekken. Op een gegeven moment kwam de moeder van Lientje haar weer halen. Ze woonde in Den Haag. Ineens was ze weer weg... Veel later wist ik dat er ook treinen achter langs ons huis kwamen waar joodse mensen in zaten. Ik ben later gaan zoeken naar achtergronden van wat er met joodse mensen werd gedaan en kwam tot afschuwelijke ontdekkingen.... En dan herinnerde ik me die treinen die langs kwamen als ik in de weide achter ons huis aan het spelen was. Vrij snel na de oorlog zijn we naar Kolham verhuisd en vervolgens naar de stad (Groningen).

Frederika de Vries

Hongerkind Willie Taal na 73 jaar terug in Kiel-Windeweer

Hoogezand 28 augustus 2018. Soms ontmoet je ineens iemand die een stukje van de geschiedenis invult. Zo bracht Wil van den Broek-Taal uit Scheveningen afgelopen dinsdag een bezoek aan het Historisch Archief Midden-Groningen. Na in 1943 als gezin te zijn geëvacueerd vanuit 'Sperrgebiet' Scheveningen naar Rijswijk (ZH), werd zij begin maart 1945 als hongerkind in Kiel-Windeweer afgezet. Willie Taal was toen 12 jaar en nog nooit eerder zover van huis en haar ouders geweest.

De hongerwinter van 1944/1945

In het westen van het land wordt tijdens de winter van 1944/1945 honger geleden. Een groot aantal mensen bezwijkt aan ondervoeding en kinderen dreigen de dupe te worden van de slinkende rantsoenen. Gedurende de oorlog zijn er in de voormalige gemeenten van Midden-Groningen al eerder initiatieven geweest of ondersteund om kinderen naar hier te brengen. Begin 1945 is extra inzet nodig. In de (toenmalige) gemeente Hoogezand functioneert op dat moment de door particulieren opgerichte 'Commissie van ontvangst Kinderen uit het Westen des Lands', die onder meer op 16 januari 1945 in Hotel Faber vergadert. Aanvankelijk werkt men samen met particuliere initiatiefnemers van waaruit al snel een samenwerking met het IKOR (interkerkelijk overleg) ontstaat. In het pikkedonker op weg naar het noorden. Ook het gereformeerde arbeidersgezin Taal, dat naast Wil nog vier meisjes en een jongen telt, lijdt aan het begin van het laatste oorlogsjaar honger. Als de

mogelijkheid zich voordoet om een paar kinderen bij pleegouders in het noorden van het land onder te brengen wordt daar met pijn in het hart toe besloten. Terwijl de zussen Bep en Tini later in Friesland worden ondergebracht, komt Wil naar eigen zeggen waarschijnlijk op een reservelijst te staan. De kinderen werden tijdens een selectieprocedure op school namelijk eerst gewogen. Er zijn vermoedelijk nog magerdere kinderen dan Wil, want in eerste instantie mag zij niet mee. Doordat een paar kinderen uiteindelijk niet meegaan is er op de valreep toch plaats voor haar. In alle haast stoppen ze wat kleren in een koffer, waarna ze door haar moeder naar het gebouw van het IKOR aan de Prinsegracht in Den Haag wordt gebracht. Met de woorden "God ziet je, Hij gaat met je mee", neemt haar moeder afscheid. Wanneer ze elkaar weer zullen zien weet niemand. Haar moeder, een echte Scheveningse die nog klederdracht draagt, moet haar loslaten. In haar herinnering krijgen de kinderen nog een paar boterhammen mee, die als ware traktatie in de uit Hoogezand afkomstige bussen zijn opgepeuzeld. In het donker (en in haarbeleving zonder lichten) is de reis naar haar pleegouders aanvaard. Onderweg wordt door de kinderen onder elkaar vooral gesproken over wat voor lekker eten ze allemaal wel niet zouden krijgen. Ook herinnert ze zich nog dat de bus onderweg een tijd stilstaat. Uit archief- en literatuurstudie op het Historisch Archief blijkt dat de kinderen met op methaangas rijdende Gado-

autobussen en een vrachtwagen van het aannemersbedrijf Mandema uit Zuidbroek zijn opgehaald. Via een gastankstation te Hilversum wordt naar de IJsselbrug bij Zwolle gereden - waar zich dan een Duitse controlepost bevindt - waarna de bus naar Hoogezand is doorrijdt. Door de oorlogsomstandigheden wordt er 's nachts met afgeschermden lichten gereden en onderweg zijn er een paar stopplaatsen. Sommige transporten, waarvan de kinderen ook in de toenmalige gemeenten van Midden-Groningen terecht komen zijn ook per schip over het IJsselmeer gegaan. Uiteindelijk stopt de bus in Kiel-Windeweer. Uiteindelijk stapte Wil samen met circa vijf andere kinderen bij een café in Kiel-Windeweer uit, waarna de bus naar Hoogezand doorrijdt om daar de andere kinderen af te zetten. Terwijl de afgezette kinderen snel door hun pleegouders worden opgehaald, blijft Wil alleen achter. Vermoedelijk kwam dit doordat de pleegouders een jongen verwachtten. Uiteindelijk wordt ook Wil door haar pleegmoeder meegenomen, waarbij de dominee en meester Smid waarschijnlijk bemiddeld hebben.

Het gezin Feddes, vermoedelijk voor de woning naast de boerderij, waar opa woonde.

Zodoende blijft ze in de maanden die volgden bij de boerenfamilie Feddes aan de toenmalige Dorpstraat 158. "Het werden voor mij tante Fokje en oom Knelis. Tante Fokje was een Friezin, een schat. De jongens waren Hendrik, Pieter, Frits en Fokko. Het meisje was Gina, wat jonger dan ik."

Bij de familie Feddes heeft ze het goed. Eten en drinken is er volop. Brood en grote roggebroden worden door de zoon van bakker Van Huizen gebracht. Samen met Gina slaapt ze in een bedstee in de opkamer van de boerderij. Het toilet, huuske genaamd, bevindt zich achter in de boerderij. Doordeweeks krijgt ze les van meester Smid, het hoofd van de school van Kiel-Windeweer. Aangezien het een tweeklassige school is zitten ze met meerdere klassen in één lokaal. Hierdoor heeft ze naar eigen zeggen wel wat achterstand op de lagere school opgelopen. Als ze niet speelt met de andere kinderen uit het gezin of met de dochter van de arbeider, is er op de boerderij altijd wel wat te doen, zo brengt ze wel koffie naar haar pleegvader en zijn arbeider op het land. Zondags gaat ze met het gezin naar de kerk. In de woning naast de boerderij, waar opa en een broer van pleegvader Knelis woonden, verbleven evacués uit Venlo en Tegelen, maar verder merkt Wil in Kiel-Windeweer niet veel van de oorlog. Van de bevrijding (13 april 1945) herinnert ze zich weinig, wel hoorde ze schoten op de achtergrond. "In Kiel-Windeweer zelf

Briefkaart van moeder Taal aan haar dochter die als hongerkind verbleef bij de familie Feddes te Kiel-Windeweer. Collectie Wil van der Broek-Taal

is de bevrijding waarschijnlijk niet uitbundig gevierd. Kort na de bevrijding kreeg ik nog een mooi schrift dat ik nu nog heb." Samen met de andere schoolkinderen ziet ze krijgsgevangen Duitsers nog over de Kielsterachterweg naar de heimat afmarcheren.

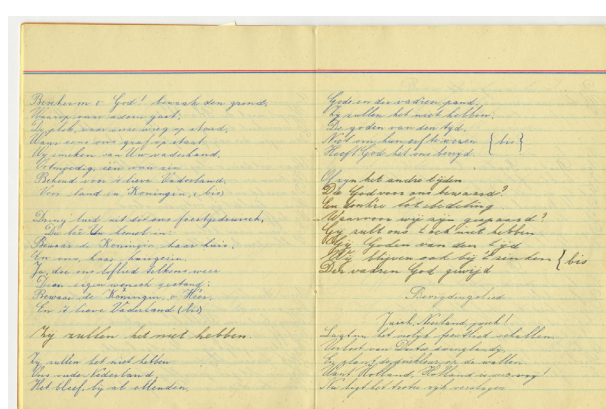
Probleem tijdens de oorlog vormt het contact met haar ouders en zussen. "Telefoneren deed je toen niet. Alles ging per post." Eerst schrijft ze wel briefjes naar huis, maar die komen pas veel later aan. Ook haar moeder schrijft regelmatig een brief naar haar. Om deze reden verkeert Moeder Taal zo lange tijd in onzekerheid of ze wel veilig in Kiel-Windeweer is aangekomen. Later als het Noorden des lands al bevrijd is, maar Rijswijk nog in bezet gebied ligt, is briefverkeer onmogelijk. Het contact met haar zussen in Friesland loopt gelukkig beter.

Terug naar huis "Ik ben tot in juli 1945 in Kiel-Windeweer gebleven en toen met ik meen een goederenwagon teruggekeerd naar huis. Dat viel niet mee. Fijn om weer thuis te zijn, maar het huis was zo klein in verhouding tot de grote boerderij. Het was heel anders. Na de oorlog is lang contact geweest

met de familie Feddes. Doordat de zonen na de oorlog naar Canada zijn geëmigreerd en tante Fokje later is overleden is het contact uiteindelijk verwaterd."

Wil van den Broek-Taal is blij dat ze via het archief meer achtergrond informatie over het verblijf bij haar toenmalige pleegouders heeft kunnen krijgen en de boerderij in Kiel-Windeweer heeft kunnen bezoeken.

Wil van den Broek-Taal in het Historisch Archief, locatie Hoogezand en voor de boerderij aan de Dorpsstraat te Kiel-Windeweer, waar zij als hongerkind aan het eind van de oorlog was ondergebracht. Foto's: HAMG

Het schriftje dat Wil kreeg van meester Smid toen ze op de Kielsterachterschool zat ter herinnering aan de bevrijding.

Een puber in de Tweede Wereldoorlog

De radio stond op een houten gevalletje dat aan de muur op ooghoogte was bevestigd, waarschijnlijk uit ergonomische overwegingen. Ik zie me er nog voor staan, samen met mijn vader die dag in 1939.

Ik werd voor het eerst in mijn leven geconfronteerd met de oorlog. Iets, waar je toen nog in het geheel geen voorstelling van had. De radio-omroeper maakte melding van het feit dat Duitsland met zijn troepen Polen was binnengevallen om het land militair te bezetten. Er werd aan weerskanten met lichte en zware wapens geschoten en de Duitse propaganda werkte op volle toeren. Het Duitse volk moest toch geloven dat het een goede, gerichte militaire actie was waarmee ten koste van Polen veel levensruim kon worden verkregen. Verloven van Nederlandse militairen werden ingetrokken en onze grenzen, vooral met Duitsland, werden versterkt. Vooralsnog maakten we ons er nog niet druk over. Het was ver genoeg weg. Toen echter in de vroege morgen van de tiende mei 1940 Duitse troepen ons land ook binnentrokken en hun luchtmacht met zware bommen de stad Rotterdam bombardeerde en daarmee een groot deel van de stad met de grond gelijkmaakte, was zoiets voor iedereen een verschrikkelijke gewaarwording. Natuurlijk kon ons leger niet lang tegenstand bieden en na enkele dagen hadden de Duitsers het hier op alle gebieden voor het zeggen. Leden van de NSB werden op alle centrale bestuurs- en productiepunten ingezet en zij voerden de bevelen van de bezetters uit. Zo kregen we opeens een NSB-burgemeester en politiemans Bouwman -in de volksmond 'nazi Bouman'- die heel berucht was. Voedseldistributie werd

ingevoerd en de buikriem moest voor ieder worden aangehaald. Gelukkig viel er, via de zwarte handel, wel wat te ritselen. Wel kostte het verkrijgen van levensmiddelen op deze wijze veel geld. Er moest vanzelfsprekend heel zuinig mee worden omgegaan. Volle melk werd bijvoorbeeld vervangen door taptemelk dat wat blauwig van kleur was. Het regeringsbrood eenheidsbrood- dat de bakkers moesten bakken, was klef. Roomboter, koolzaadolie en tarwe kon mijn vader alleen nog via slinkse wegen kopen. De tarwe moest ik altijd malen in een handbediende koffiemolen. Ik draaide mij het apezuur, maar de gedachte aan een lekkere pannenkoek deed mij volhouden. Nog zwaarder was het draaien van koolzaad kleine zwarte bolletjes, in een door een handige smid van een ijzeren buis vervaardigde koker. Als ik een uur had gedraaid, was het resultaat een kopje vol. Omdat dit allemaal officieel verboden was en zwarte handel werd genoemd, moest het wel goed verborgen worden in huis. Bij ons thuis hadden we daar een goed plekje voor. Op zolder was een kruipgang die naar een ruimte van één bij twee meter leidde, achter een slaapkamertje. Het is nooit ontdekt. Er stond een baal koolzaad, een zak tarwe en onze radio. Die radio was een verhaal apart. Iedereen moest van de Duitsers zijn radiotoestel inleveren. Die kregen we natuurlijk nooit meer terug. De bedoeling was natuurlijk dat we geen buitenlandse en met name Engelse zenders konden ontvangen. Er waren bepaalde dagen bekendgemaakt waarop ieder zijn toestel op het gemeentehuis kon inleveren. Mijn vader scharrelde ergens een kapot toestel op en leverde die netjes in. De onze stond vanaf die dag achter het slaapkamertje op zolder. Om acht uur 's avonds werd daarmee naar de Engelse zender of Radio Oranje geluisterd door mij of mijn vader.

Een tijdelijk elektrisch snoertje zorgde dan voor de benodigde stroom. Als het enigszins mooi weer was, zat de hele buurt om kwart over acht elke avond bij ons op de verhoogde stoep die doorliep voor het huis van onze buurman. De ontvangen oorlogsberichten werden dan doorgegeven. Men kon er vaak weer wat moed uit putten en de oorlogskansen werden tegelijkertijd besproken. Onze burens, de familie Lantinga, werden op 1 mei verblijd met de geboorte van een meisje met de heel toepasselijke naam 'Meia'. Vele jaren later en heel ver weg las ik in de krant dat Meia benoemd was tot burgemeester van Menterwolde. Vanzelfsprekend heb ik haar daar mee gefeliciteerd waarop ik ook een leuk briefje van haar terugkreeg.

Kolen

We woonden 150 meter van het station in westelijke richting. Tegenover was het verhoogde perron. Voor het laden en lossen lagen nog meer rails met een weg erlangs. Regelmatig werd oud papier op spoorwagens geladen. Uit nieuwsgierigheid zat ik daar vaak te snuffelen en op die manier hebben we thuis vele weken extra brood kunnen eten. Tussen het oud papier vond ik namelijk eenheidsbroodbonnen voor zowat 100 broden. Die bonnen kon je overal en altijd inleveren. Door de distributiedienst waren ze niet ongeldig gemaakt. De vele kwekers in de omgeving hadden steenkolen nodig om hun kassen te verwarmen. Die werden per spoor aangevoerd en op de losplaats voor ons huis op paard en wagen geschept. Dat moest altijd met de hand gebeuren maar omdat de wagens altijd zo'n tien centimeter van de wagon af stonden, vielen er altijd wat kolen tussen wagon en wagon. Voor mij aanleiding om tussen de middag een paar emmers te vullen en daarmee onze kolenvoorraad wat op peil te brengen. Op een dag

kreeg mijn vader een oproep. De Duitsers vonden dat mijn vader in de kracht van zijn leven, beter voor hen in het 'Heimatland' in een munitiefabriek kon gaan werken, evenals een deel van zijn leeftijdsgenoten. Ze dienden zich op het gemeentehuis te vervoegen en hun persoonsbewijs bij één van de ambtenaren die achter een lange tafel zaten, in te leveren. Mijn vader was een humoristische en opgewekte man die ook de lui achter de tafel aan het lachen maakte waardoor ze even niet goed opletten. Het gevolg was dat vader, die de gang van zijn persoonsbewijs nauwlettend in de gaten hield, met het ding op zak, de heren vrolijk goedendag zei. Nooit meer iets van gehoord. In Sappemeer werd ik lid van de padvindergroep St. Maarten. Aangezien de Duitsers ons veel te slimme jongens vonden, werd de Padvindersorganisatie in Nederland opgedoekt. Gek genoeg heeft dat mijn muzikaliteit ontwikkeld. We bleven namelijk elders bij elkaar komen en hadden ieder vier mondorgels aangeschaft van verschillende toonhoogte: een A, D, G. en C. Daar waren speciale muziekstukken voor geschreven, waarin van de ene mondorgel op de andere moest worden overgeschakeld. We hadden er reuzenschik mee. Onze vroegere padvindersleider was toevallig heel muzikaal en hij werd zodoende onze dirigent. We hadden ondertussen een heel gevarieerd programma opgebouwd en traden zelfs wel eens op in de Harmonie in Groningen ter gelegenheid van een of ander feest.

Maupie

Inmiddels was ik jongste bediende geworden bij meel- en graanhandel Benes aan de Zuiderstraat. Ik was daardoor automatisch in het bezit van een 'Ausweis' dat bestond uit een groen gekleurd papiertje waarop mijn naam stond en dat ik werkzaam was in de voedselvoorziening en daarom was vrijgesteld van tewerkstelling in Duitsland. Als de fabrieksmensen gingen schaften, ging ik er vaak bij zitten. Soms pofte ik mollebonen op de gloeiend hete kachel. Best lekker hoor! Een jaar eerder moesten we in de MULO-klas, waarin ik toen zat, afscheid nemen van Maupie Vrengel en Sampie de Lange. Eerstgenoemde was onze medeleerling, Sampie de Lange was één

van onze onderwijzers. Ze droegen al enige tijd een gele zeskantige ster op hun kleding om aan te geven dat ze joods waren. Een vreselijke vernedering vonden we dat. Maupie gaf ons in de klas allemaal een hand, hij wist ook niet wat de toekomst voor hem in petto had. Onderwijzer Kranenburg, die NSB-er was, kreeg van hem geen hand. Maupie vereenzelvigde hem met al het kwaad wat hem overkwam.

Achter ons in het Oosterpark woonde ook een joodse familie, waarvan de man, evenals mijn vader, filatelist was. Hij vroeg vader of die zijn verzameling wilde beheren omdat zij alles wat ze bezaten, moesten achterlaten om in het kamp Westerbork gevangen te worden gehouden. Stelt men zich toch eens voor, dat men alle dingen waaraan men gehecht is en die je waardevol vindt, ineens kwijt bent en door de Duitsers wordt geconfiscieerd! Alleen een koffertje met wat kleren mochten ze meenemen. Heel toevallig heeft vader het gezin nog eenmaal teruggezien onder zeer bedroevende omstandigheden. Vader stond voor de spoorwegovergang in de Stationsweg te wachten omdat er een goederentrein langskwam. De trein stopte om de een of andere reden, de SD-bewakers sprongen van de trein en begonnen wat heen en weer te lopen. Zo zag vader achter een opening van twee plankjes breed en van prikkeldraad voorzien, in één van de goederenwagens het gezicht van zijn joodse kennis. De arme man kon zodoende ook nog op zijn eigen huis kijken. Ze hebben elkaar nog eenmaal gegroet, toen zette de trein zich weer in beweging. Elke dinsdagmiddag om 13.00 uur kwam zo'n lange goederentrein, volgeladen met joden, langs ons huis. Een vreselijk zielig gezicht. Er werden altijd briefjes uit de wagons gegooid waarop namen en groeten waren geschreven. We zochten de briefjes vaak op het emplacement op als de trein weg was en lazen ze. Verder konden we niets doen. We wisten toen nog niet dat de joden regelrecht hun afgrijselijke dood tegemoet gingen. In het begin van de oorlog kampeerde ik met mijn vrienden bij een boer in Steenwijk waar ook vier meisjes uit Den Haag logeerden. Met één van hen heb ik nog enkele malen gecorrespondeerd. Ze was joods. Wellicht is zij ook op een dinsdagmiddag in

een goederenwagon langs mijn huis gereden.

Piloten

's Nachts vlogen vaak grote aantallen geallieerde bommenwerpers over ons huis die je alleen kon horen zoe-men. Enige tijd later kon men in de verte de lichtflitsen tegen de donkere lucht zien afsteken als de vliegtuigen hun bommen boven Emden (in Duitsland) hadden laten vallen. Ook zag je wel eens een vliegtuig brandend neerstorten. Dan dacht je met medelijden aan de jonge mensen die in het toestel zaten en als doel hadden ons land van de bezetter te bevrijden. Ik vind het daarom een grote schande dat er nog steeds ongeveer vierhonderd geallieerde vliegtuigwrakken in de Nederlandse bodem zitten met omgekomen inzittenden. Het moet voor de regering een erezaak zijn om deze oorlogsslachtoffers een eervol militair graf te geven! Het was voor de geallieerde piloten een knap staaltje als ze in hun eentje een klein vliegtuigje vanuit Engeland vlogen om - zoals ik wel eens zagboven Hoogezand achter een door een stoomlocomotief getrokken trein aan te vliegen en er dan haaks op neer duikend, de locomotief van een aantal gaatjes te voorzien, waar de stoom evenzoveel pluimpjes door gaf.

Waar iedereen bang voor was, was de SD die zijn hoofdkwartier had in het Scholtenshuis aan de Grote Markt in Groningen. Ze joegen op onderduikers, mensen die levensmiddelen voor zichzelf kochten bij boeren, het clandestiene afluisteren van de Engelse zender, mensen die zich na 'Sperrzeit' nog op straat bevonden. Ook de ondergrondse was een geliefkoosd object voor de SD. Op een nacht kregen wij ook bezoek van de SD. Ze doorzochten het hele huis en kwamen eveneens in de slaapkamer waar ik met mijn broertje sliep. Ik had me zo ver mogelijk onder de dekens teruggetrokken. 'Is dat je broertje?' waarmee ze op mij doelden. Verder vroegen ze gelukkig niets, de etensvoorraad op de kruipzolder en de radio hebben ze niet gevonden.

In 1944 waren de geallieerde legers opgerukt tot in Zuid Nederland. Veel huizen werden verwoest en het enigszins normale leven was onmogelijk geworden. Hele dorpen wer-

den geëvacueerd. Met de trein ging het naar het noorden van het land. De politie bracht de geëvacueerden onder bij particulieren. Wij kregen een moeder met twee kleine kinderen uit Venlo in huis. Moeders mooie spullen werden door ons op zolder gebracht, een provisorisch bed werd in de voorkamer (de mooie kamer) gezet en zo is de vrouw met haar kinderen enkele maanden gebleven. Ik had medelijden met haar en we waren heel blij dat ze na verloop van tijd weer kon terugkeren naar haar eigen huis, of wat daar van over was.

Boom

Om het winters warm te hebben, had men vanzelf brandstof nodig. Iedereen kreeg brandstofbonnen toegewezen 'maar het was wel veel te weinig. Daarom versierde mijn vader af en toe een vrachtauto met turf en baggels die 's avonds in het donker thuis werden gebracht en dan direct via het kelderraam de kelder ingegooid. Op zekere dag was ook die voorraad op, het liep tegen het eind van de oorlog, dus moest er iets anders worden verzonnen. Achter ons huis, in het Oosterpark, hebben vader en ik met een zaag en een bijl 's avonds ergens een boom omgekapt en de stam meegenomen. Die werd voorlopig in het water van de sloot achter ons huis gegooid. Jammer echter dat die boom op de straat voor het huis van een NSB'er had gestaan, zodat die het kennelijk niet kon laten onze werkzaamheden bij de politie aan te geven. Die stond dan ook de volgende dag bij ons voor de deur. De politie maakte er niet veel woorden over vuil, maar schreven een proces verbaal uit wat ons op 500 gulden kwam te staan. Naar de boom werd niet meer gevraagd. Vader kon het wel zo regelen, dat hij 1.50 gulden per maand zou kunnen betalen. Drie maanden is dat netjes betaald, toen liepen er ineens geen NSB'ers of SD'ers meer door de straten maar rasechte Canadezen met hun tanks en jeeps. Groot feest was het alom toen de laatste Duitse soldaat ons land had verlaten en het normale leven weer kon worden opgevat.

H.H. Bullinga

Mijn herinneringen aan de Tweede wereldoorlog

Op 5 oktober 1944 werd mijn vader, Jan Sangers **dood geschoten door de Nazi's. Dit gebeurde in de zandbak van de kleuterschool in Martenshoek. Mijn ouders zaten in het verzet. Ze vochten voor de vrijheid van Nederland. Op die dag in oktober was er verraad en de vijand stormde binnen op Jan Sangerslaan 4, toen Eiklaan 4. Ze vonden mijn vader in de keuken en mishandelden hem want zijn bloed zat aan de keuken muur. Ze vonden mijn moeder boven in bed zwaar in verwachting van mij. Ik werd 3 weken later geboren. Ze namen mijn vader mee, samen met de heren Overman en Coops. De heer Jan Huitzing kwam er ook bij en het was de bedoeling dat Meint Veninga er ook bij zou komen, maar hij gaf weerstand en werd in zijn bakkerij dood geschoten. Ze reden door naar de zandbak in Martenshoek en daar werd mijn vader eerst dood geschoten en daarna Jan Huitzing. Coops en Overman gingen vrij uit. Uiteraard weet ik dit van horen zeggen. Na mijn geboorte op 26 oktober vorderden de Nazi's ons huis en mijn moeder ging met hebben en houden terug naar Dokkum, naar haar ouderlijk huis en bleef daar tot het einde van de oorlog. Ze hing de vlag uit op de eerste bevrijdingsviering in Hoogezand en ik heb die vlag nog!

Mijn ouders waren gelovige mensen die tot het einde trouw waren aan God, family en Nederland! Die waarden gaven ze door aan hun kinderen. Ik ben trots op mijn ouders! Ondanks dat ik naar een ander land verhuisde, mijn geloof en waarden zijn het zelfde. Vertrouw op God, vertrouw op je familie en verdedig je vrijheid!

*Ik emigreerde in 1967 naar Massachusetts (USA) met echtgenoot en zoontje van 8 maanden. In 1968 is mijn dochter geboren. In 2003 had ik het gehad met de sneeuw en verhuisde naar Florida. Ik woon nu 53 jaar in Amerika. Het oorspronkelijke plan was om er 2 jaar te blijven, maar dat is met genoeg anders gelopen.

Janet Vandebult*

** Jan Sangers is geboren op 21 februari 1911 te Hommerts (Friesland). Hij huwde op 1 juni 1939 in Dokkum met Tjitske Penninga (11 mei 1914 Opsterland - 7 maart 1978 Groningen). Het echtpaar had twee kinderen. Lid verzet behorend tot de LO-Hoogezand-Sappemeer. Volgens zijn kaart in het Groningse verzetsarchief hield hij zich bezig met het verspreiden van illegale lectuur, voorzag hij onderduikers van geld, distributiebescheiden en valse papieren, herbergde hij KP'ers en verzorgde hij spoorweggezinnen. Waarschijnlijk ten gevolge van verraad door een NSB'er is Sangers gearresteerd. Kort na zijn aanhouding is hij samen met Meint Veninga (3 januari 1897 Kalkwijk) en Jan Huitzing (13 juni 1920 Hoogezand) door onder anderen Siert Bruins gefusilleerd bij de kleuterschool te Martenshoek. Overlijdensakte 127/1944 gemeente Hoogezand. De Eiklaan waar hij destijds woonachtig was, ontving later zijn naam: Jan Sangerslaan.

Mijn herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog aan de Borgercompagniestraat

Toen mijn vader een failliete smederij kocht in 1934 aan de Borgercompagniestraat om er een badhuis te bouwen, waren er bij de smederij twee schuren. Deze waren ooit gebouwd als opslagruimte voor de ploegen die in de smederij gemaakt werden. Het waren de zogenaamde Muldersploegen, ze stonden geweldig goed bekend.

Vanaf het moment dat mijn vader het badhuis klaar had, verhuurde hij de schuurruimte's aan eigenaren van auto's. Toen de oorlog uitbrak, stonden er acht auto's in de schuren, onder andere één van zaadhandel Dries en natuurlijk het Adlertje van mijn vader. Vóór de oorlog was een auto nog een heilig bezit. Iedereen wilde zijn auto graag behouden. Meneer Theeuwissen van Zaadhandel Dries wist raad. Hij huurde de schuren en zijn plan was de auto's te verstoppen achter de zakken met bietenzaad. De zakken bietenzaad werden rondom de auto's geplaatst, en zo werden alle acht vierwielaars goed verstopt. Maar toen de oorlog tegen het einde

liep wilde de ondergrondse auto's gebruiken om NSB'ers af te voeren. Er was echter één probleem: in de woning voor de schuren woonde een familie die kamers verhuurde aan een NSB'er. Toen die vernam wat zich in de schuur voordeed, speelde hij deze informatie door en zo werden op de laatste dag voor de bevrijding de auto's in beslag genomen. Na de oorlog zijn drie auto's teruggevonden. De desbetreffende NSB'er is afgevoerd naar een strafkamp.

Zonder twijfel een rot mentaliteit van die NSB'er, terwijl hij wel wist dat de oorlog verloren was. Aan de schuren was nog een kleine vierkante ruimte gebouwd die bestemd was voor de verkoop van de ploegen. Deze ruimte werd in de oorlog omgebouwd tot koolzaad- en korenmaalderij. Dat zaad maalde mijn vader als de Duitsers rondom het huis stonden voor bewaking. De Duitse soldaten stonden voor het raam te kijken en begrepen niet wat er gebeurde. Als het koolzaad gemalen was dan werden de doppen ervan in de ketel van het badhuis opgestookt voor warm water, en wij hadden olie en meel voor het eten.

Mijn vader bouwde in de oorlog ook een windcharter (dynamo) voor stroom. Nu heet dat een windmolen. Onze windmolen werd met drie staaldraden als steun op het dak van badhuis bevestigd. Het werd een grote dynamo met daaraan een staart die de molen uit de wind trok als hij te hard ging. De molen maakte veel herrie. De accu's van de acht auto's werden aan elkaar gekoppeld. In de gang naar de doucheruimte brandden twee kleine autolampen op het opgewekte stroom. Om de molen zo goed mogelijk te laten draaien moest er een propeller op van twee meter lengte. Dit was geen probleem. Op de Middenstraat woonde kunstenaar annex molenbouwer genaamd Luitje Wiertsema. Hij maakte een perfecte propeller voor mijn vader. De molen heeft de hele oorlog voor stroom gezorgd voor het badhuis. Op een zekere dag kwam er een boer uit Hoogezand bij ons op bezoek met het verzoek voor hem net zo'n molen te maken. Deze boer was echter voor de oorlog bij de NSB. Hij bekende dat hij voor de oorlog verkeerd was, maar had daar nu spijt van. Daarom hielp hij nu stillletjes allerlei mensen. Er mocht niet over gepraat worden. Voor die molen moest Luitje Wiertsema weer helpen. Mijn vader ging met de boer naar Luitje, waarop Luitje zei: "Ik zal joe helpen mor als joe van de verkeerde kaande binnen den help ik joe nait". Voor de levering van de propeller kreeg Luitje gratis voedsel van de boer, dat door zijn knecht werd afgeleverd. Zo kwamen wij ook aan koolzaad van de boer omdat mijn vader een windmolen voor hem had gebouwd.

Mijn vader durfde veel risico te nemen tijdens de oorlog. Zo woonde er een slager in de Borgercompagniestraat die dingen deed die beslist niet waren toegestaan. Zo werd er op een avond boven op de zolder van het badhuis, waar hele grote

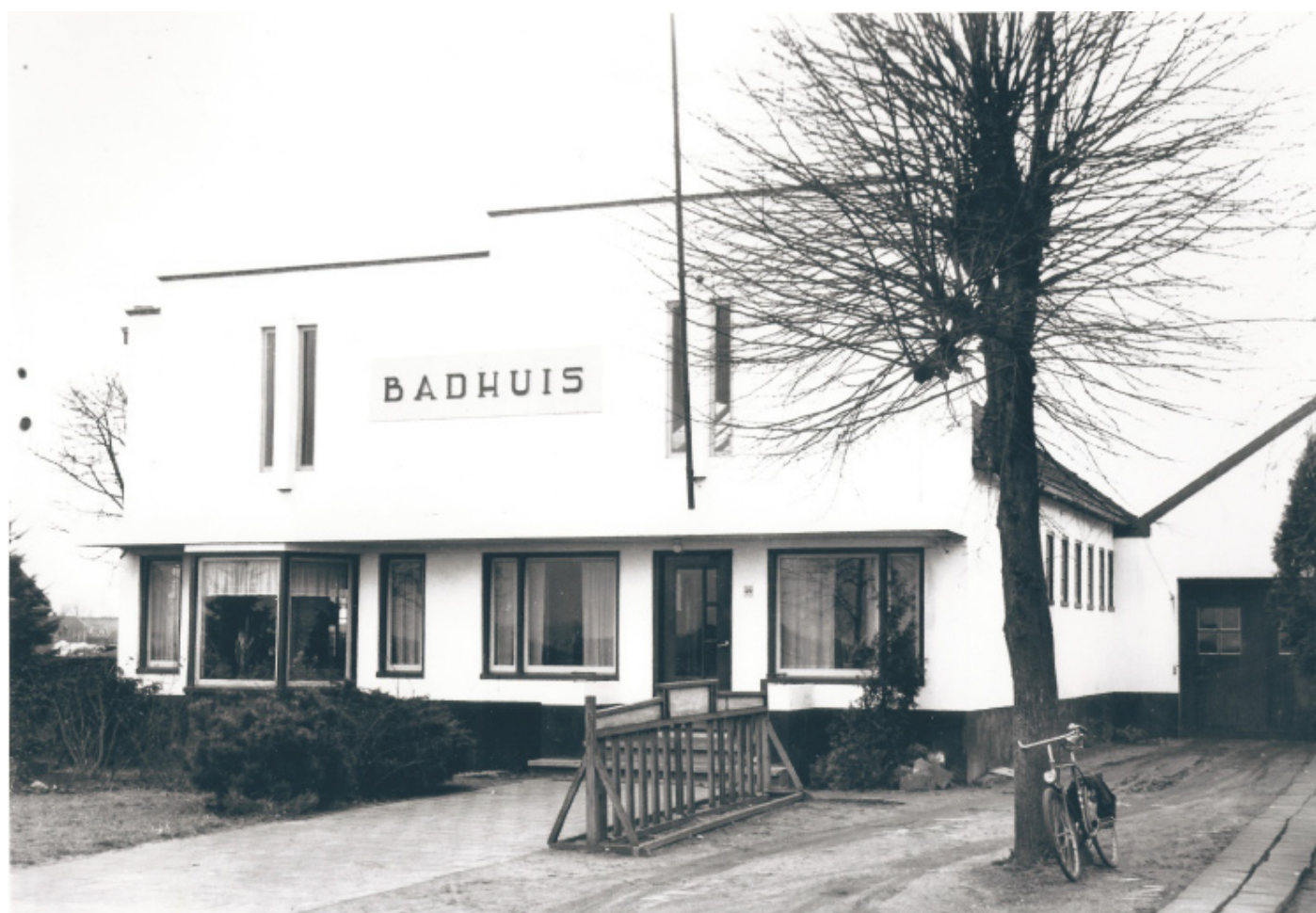
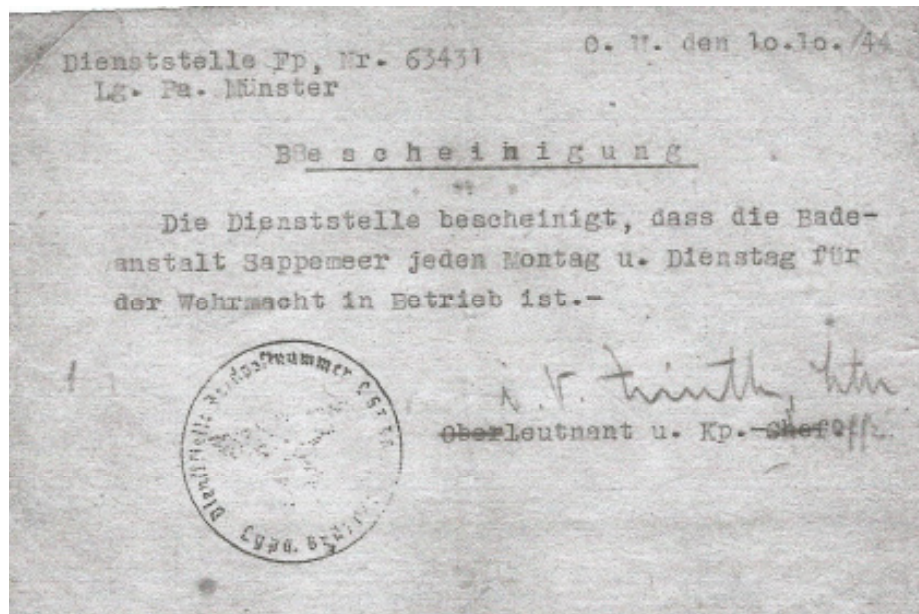
luchtkokers waren gebouwd, een luchtkoker open gebroken en werd er een varken in gehangen te drogen. Maar dat was van korte duur want mijn vader werd door de ondergrondse getipt dat er controle kwam. Dus weg varken!

Het badhuis werd in de oorlog gevorderd door de Duitsers. Mijn vader had geen andere keus dan meewerken, maar hij wilde de vrijdag, de zaterdag en de zondagmorgen open blijven voor eigen klanten. Er kwam echter een bericht van Barteld van Ham, de NSB-burgermeester, dat mijn vader tewerkgesteld moest worden in Duitsland. Maar als mijn vader in Duitsland was, dan kon het badhuis niet draaien en konden de Duitse soldaten er niet douchen. In opdracht van één van de Duitse officieren moest Van Ham mijn vader vrijstelling verlenen. Hij deed dit met tegenzin. Op de dagen dat voor de militairen het badhuis open was, was het een volle bak. Pelotons Duitse soldaten marcheerden aan en af, maar het douchen ging de Duitse officier niet snel genoeg. De militairen kleden zich op de gang uit, werden met drie man tegelijk in een douchecabine bevolen en mochten

samen zeven minuten douchen. Handdoeken hadden ze niet, en in de schoenen droegen ze geen sokken, maar driehoekige lappen. Aankleden deden ze in de wachtkamer. Voor het badhuis stonden soldaten op wacht bij de geweren van de soldaten die zich aan het wassen waren. Dit ging iedere dag door, van ongeveer 07.30 uur tot rond 18.00 uur. Er kwamen zelfs soldaten te voet uit Gieten. Als ze te lang onder de douche hadden gestaan kregen ze straf en moesten

op hurken achter het peloton aan. Als ik van school kwam moest ik mijn moeder roepen zodat ik langs de soldaten mocht lopen die op wacht stonden. Zij zorgde er voor dat ze me doorlieten.

Een groot probleem was dat zowel het badhuis als wijzelf onder de vlooien kwamen te zitten. Ook was er eens een razzia, ik meende in Den Haag, waarbij alle mensen die op straat liepen te werk gesteld werden

in Duitsland. Op hun weg daar naar toe kwamen ze bij ons 's avonds douchen. Er kwam van de aardappelmeeffabriek in de buurt, een vat groene zeep en handdoeken die van meelzakken waren gemaakt. Opgepakte postbodes hadden de post nog bij zich, die werd alsnog in de brievenbus gedaan. De dag erna zijn de opgepakte mensen naar Duitsland vervoerd.

Direct na de oorlog kwamen de Canadezen bij ons douchen. Mijn vader sprak geen Engels, maar een oude zeeman bracht uitkomst. Vanaf dat moment stond het raampje van het betaalkantoor open en vlogen de sigaretten, chocolade en kauwgom onder het raampje door. Echter, op een dag waren de kolen op om het water te verwarmen. Maar al gauw kwam er een Canadese vrachtauto vol kolen aangereden. De kolen werden in aardappelmanen achter het huis gestort, omdat de vrachtauto niet door de nauwe gang kon. Het waren opgepakte NSB'ers die onder leiding van verzetsstrijders de kolen moesten sjouwen. De Canadese chauffeur stond er bij te lachen.

Bij de spoorovergang in de Borgercompagniestraat werkten spoorboombediendes in wisselende diensten. Op station Sappemeer oost was dat onder andere ene Boudewijn. Boudewijn moest in opdracht van de Spoorwegen op de fiets het spoortraject controleren van Sappemeer tot en met Zuidbroek. Toen hij avonddienst had en er een trein aan kwam, kwam Boudewijn maar niet uit zijn wachthok om de spoorbomen te sluiten. Daarop deed de op wacht staande soldaat de bomen toen maar dicht. Boudewijn riep dan: "Laat die trein maar komen; waarom zou ik die bomen sluiten na acht uur, als er toch geen mensen meer buiten mogen zijn door de avondklok".

Op een avond dat mijn neef bij ons logeerde, was er plots een fel licht en een harde knal. Wij doken van schrik onder de dekens want wij wisten niet wat er gebeurde. Een Engelse bommenwerper moest de school

naast het spoor bombarderen, althans, dat was de bedoeling. Het ging echter helemaal mis. De bommenwerper kwam vanaf Hoogezand, maar had, om de school te kunnen bombarderen, vanaf de tegengestelde richting moeten vliegen: vanaf Zuidbroek dus. Drie huizen naast het spoor in Kleinemeer werden totaal verwoest. Een tweede bom, die niet is afgegaan, kwam in de gracht achter het stationsgebouw neer. Er ontstond een groot gat, waar de bom rechtop in stond. Later is de bom gedemonteerd.

In de school naast het spoor waren alleen nog wat "oude" soldaten aanwezig, Oostenrijkers of Polen. Zij moesten weg van hun commandanten. Bij het keren van de auto, waar de commandanten achterin zaten, ging het mis. De auto kwam half boven het kanaal te hangen. Iedereen keek de andere kant op. De NSB'er die de auto's uit onze schuur had verraden en twee soldaten die op wacht stonden hielpen de auto weer op het wegdek.

Voor de soldaten was er ook geen eten meer. Om toch wat eten te bemachtigen, gingen ze naar zwembad Nero. Ze gooiden een handgranaat in het water en visten er de visjes uit het water. De oude soldaten die nog in de school zaten gaven zich over. Later zaten ze aardappels te schillen voor de Canadezen.

Tegen het einde van de oorlog kwam via het spoor een stoomlocomotief aangereden met goederenwagens. Op de achterste wagon was een luchtdoelgeschut geplaatst, waar twee Duitse soldaten bij zaten. De trein reed van Sappemeer naar Zuidbroek en was al dichtbij Zuidbroek, toen er een Engels jachtvliegtuig uit de wolken opdook die de stoomlocomotief lek schoot. De soldaten schrokken dusdanig dat ze vergaten direct terug te schieten. Hun schietreactie kwam pas toen het vliegtuig bij wijze van spreken al lang en breed weer in Engeland was.

Tot slot een grappig voorval uit die tijd, die ik mij nog herinner. Een oudere heer die bij ons in de straat woonde, zag op een dag in één van de schuttersputjes langs de spoorlijn een haas zitten. Deze haas kon er niet meer uitkomen en hij dacht, die haas is van mij. Hij toog met zijn wandelstok naar het schuttersputje en dacht de haas met zijn stok een klap te kunnen geven, zodat hij ondanks de oorlog, een lekkere maaltijd op zijn bord zou hebben. Met pijn en moeite ging hij op zijn knieën liggen bij het schuttersputje en stak zijn wandelstok in het gat. De haas rende vervolgens bij de stok omhoog en wist via zijn schouder te ontsnappen. Voordat hij het doorhad was de "maaltijd" gevlogen.

Jack Tulp

Ervaringen van oud coaster kapitein Harrie Roossien tijdens de Tweede Wereldoorlog

Bewerking van een interview die Marten van der Laan had voor Radio Compagnie met de heer Harrie Roossien op 8 maart 1995 in het kader van 50 jaar bevrijding.

Harrie Roossien is geboren in Onstwedde op 25 juli 1916. Na een opleiding aan de zeevaartschool werd hij stuurman op een coaster. Hier volgt zijn relaas en zijn ervaringen in de Tweede Wereldoorlog:

Toen de oorlog uitbrak stond ik op het punt om kapitein te worden, maar het schip waar ik op voer moest eerst naar Nederland zodat ik kon wisselen van schip, omdat ik op een ander schip kapitein zou worden. Op het moment dat de oorlog uitbrak met de invasie van de Duitsers in Polen, kwamen wij net met een schip binnen in Cardiff in Wales. Prachtige mooie dag, mooi weer. We komen de sluis binnen en zagen wat van die sperballonnen. Een ballon met een kabel eraan dat als er 's nachts Duitse vliegtuigen over zouden vliegen dat ze tegen die kabels aan zouden vliegen en naar beneden donderen. We zijn naar binnen geschud en vastgemaakt. Eerst kwam de vreemdelingenpolitie aan boord. Toen kwam een douanebeambte bij mij en die vroeg of ik een radio had. Of die dan aan mocht, want om elf uur zou Chamberlain een rede houden en de mogelijkheid was dat ze in oorlog zouden zijn. Dus om elf uur hebben we dat ding aangezet en de speech van Chamberlain gehoord en inderdaad ik hoor hem steeds nog de woorden zeggen 'From now on we are in war with Germany'.

Toen kwam de 'immigration' aan boord en vertelde ons 'ja sorry, het is oorlog. Ik verzoek je om vandaag aan boord te blijven en morgen wordt het dan allemaal wel geregeld. Maar 's middags zijn we toch een eindje gaan wandelen, stuurman, machinist en ik. We kwamen bij een controle en werden prompt teruggestuurd. Een eindje terug kwamen een paar matrozen die wilden het ook proberen. En tot onze verbazing konden ze zo doorlopen. Dus wij zijn toen ook gewoon naar de stad gelopen en ik heb mij toen verwonderd over de reactie van de mensen. Overall was het donker en d'r was een gegil en gegier. Het was net of het feest was. Geen teken van oorlog.

We kregen opdracht van de verzekering dat we zo spoedig mogelijk naar een neutraal land moesten om het schip veilig te stellen. In Cardiff zou hij gebombardeerd kunnen worden. Ierland was niet in oorlog. Dus we zijn overgestoken naar de zuidkust van Ierland naar de haven van Waterford en daar zijn we dan blijven liggen te wachten op orders. Die kwamen aan het einde van september. We mochten gewoon uitvaren en dat hebben we ook gedaan. Nederland was toen nog een neutraal land voor de Duitsers. Dus werd de Nederlandse vlag op de dekkleden en de zijkant geschilderd zodat je kon zien dat het een Nederlands schip was. Tegen het eind van het jaar kwamen we in Nederland aan en ben ik van boord gestapt om een baantje als kapitein te accepteren op een nieuw schip. Vlak na Nieuwjaar hebben we een paar reizen naar Engeland gemaakt. Helaas is dat schip op een wonderlijke manier op de rotsen gelopen op de oostkust van Engeland. We zijn er afgehaald met

een reddingsboot. Ik ben met een andere coaster weer teruggevaren en met die coaster heb ik nog een reis als kapitein gemaakt, want die kapitein ging er toevallig af. Toen ben ik er afgestapt want mijn vrouw en ik hadden plannen om te gaan trouwen en dat hebben we ook gedaan.

Ik werd toen kapitein op een ander schip, de Mascotte, die lag in Dordrecht. Daar zijn we op een goeie dag naar toe gegaan, mijn vrouw en ik, om de zaak wat voor te bereiden. Het schip had een poos stil gelegen. Er moest voorraad aan boord, proviand en linnengoed. De bemanning moest nog compleet gemaakt worden. Toen zijn we vanuit Dordrecht op bezoek gegaan bij een zuster van mijn vrouw in Rotterdam. Het werd later en later en toen zeiden ze 'We hebben nog wel een bed over, blijven jullie hier maar slapen. Morgenvroeg kunnen jullie ook wel terug, het is maar een kwartiertje met de trein'.

Dat hebben we gedaan, maar er was geen morgen. Ja, er was wel een morgen maar toen was er oorlog. De hele oorlog bekeken heb ik enorm veel geluk gehad en dat is daar al begonnen. Toen Rotterdam gebombardeerd werd zaten wij er midden in. Er is een bom gevallen vlak voor ons huis. Maar het was gelukkig een blindganger. Toen zijn we het huis uitgekomen, de straat over gerend en niet zo ver weg was een schuilkelder en daar hebben we gewacht tot de aanval over was. Inmiddels stond Rotterdam in lichterlaaie en alle mensen trokken naar het Kralingse bos toe en daar zijn honderden en nog eens honderden mensen geweest die daar de hele nacht tegen die brandende stad hebben aangekeken. De volgende dag zijn we naar Den Haag gebracht. Ik wilde natuur-

lijk graag naar het schip toe, maar in Dordrecht werd ook al gevochten. Toch is het ons gelukt, beetje kruip door, sluip door enz. Zo zijn we bij het schip gekomen, het schip was gelukkig nog heel, een paar kogelgaatjes in de schoorsteen, maar dat was ook alles. We hebben maar een taxi gehuurd en zo zijn we naar het noorden getrokken.

In juni, toch al vrij vlug na de bezetting van de Duitsers, begon de scheepvaart ook weer te draaien en dus ook de kustvaart van Delfzijl naar Denemarken, Zweden en Finland. Dus ik ben toen kapitein op een schip geworden, die goederen vervoerde o.a. naar Zweden. Verder was er een enorm zouttransport van de zoutfabrieken uit Boekelo en omgeving naar Zweden. Ook machinewaren, ijzerwaren gingen naar Zweden toe en bijna altijd ging er hout weer mee terug.

We voeren met ons schip tussen Delfzijl en Zweden. Alleen voeren we wel onder begeleiding; als we vertrokken hadden we twee Duitse matrozen aan boord die het schip moesten beschermen zodat je er niet vandoor ging. Van die matrozen had je in wezen geen last, die zaten in een hoekje, vaak waren ze zeeziek. Zo had je Duitse bewaking vanaf Delfzijl tot helemaal door het Kieler kanaal tot in de Oostzee. In Zweden branden alle vuurtorens, daar had je geen last. Dan ging je je lading lossen en kreeg je opdracht waar je weer naar toe moest om een lading in te nemen in Zweden of Finland.

Begin 1941 werd duidelijk dat de Duitser niet bepaald leuk tegenover de joden stond. Dat joden met een ster op moesten lopen en dat ze werden opgejaagd. Vandaar die staking, in februari 1941 in Amsterdam, waar iedereen aan mee deed. Dat hebben de Duitsers met geweld de kop ingedrukt en toen wisten we toch wel zo'n beetje wat we van de Duisters konden verwachten. En dan komt er ook meer verzet. Des te meer je er mee geconfronteerd werd, des te meer zat je te denken, ik ga ook in

het verzet of zoiets'. Zo werd ik op een bepaald moment bij dokter Oosterhuis gevraagd, we kenden elkaar en hij vroeg of ik een blinde passagier wilde meenemen naar Zweden, dus verstoppen aan boord ondanks al die bewaking die er was. Het was een officier van het Nederlandse leger, hij moest in krijgsgevangenschap en bovendien was hij joods. Dus hij was aan twee kanten gevaarlijk. Hij kende dokter Oosterhuis van de mobilisatie toen ze in Lisse lagen, en in een café, restaurantje dat 'De Zwaantje' heette, gingen biljarten. Die kwam toen bij mij en zei 'ik hoor dat jij iets met schepen te doen hebt en zou jij kans zien om mij weg te kunnen krijgen'. Die man heb ik onder de vloer verstoppt en hij is veilig in Zweden aangekomen. Dat was in feite het echte begin van het verzet. Ik heb toen contact gezocht met de consul. Die wilde wel meewerken en toen zijn we hier in Delfzijl begonnen om een iets op te zetten. Wij probeerden om contact te zoeken met mensen die dat wilden of er al mee bezig waren. Ik had de mogelijkheid aan boord iets te verstoppen, er zitten tenslotte zoveel hoekjes en gaatjes en de Gestapo had niet eens de tijd om uitgebreid te zoeken, ze zouden het schip af moeten breken als ze zekerheid wilden hebben dat er totaal niets aan boord was. En zo is dat gegroeid. De officier zijn moeder is ook meegegaan.

Een zekere Wim die in het zuiden van Nederland opereerde onder leiding van een Belg, heeft ons heel veel informatie verschaft en ook extra mensen. Bij voorbeeld een gepensioneerde kolonel uit Dokkum, die alleen werkte. Hij zei 'in de oorlog kun je niemand vertrouwen'. Die liep met een oud jasje aan met een trommel om vlinders te vangen of om bloemetjes in te doen door de duinen. Hij werd natuurlijk wel aangehouden. 'Was machen Sie hier'. 'Dass können Sie doch sehen. Ich suche Blümchen'. 'Ja, opa, dass geht nicht. Sie müssen wieder zurück', maar in die tussentijd had hij natuurlijk wel de nodige aantekeningen gemaakt van wat hij gezien had. O.a. het

eerste bericht over de V wapens van Duitsland. Want mensen die daar in de buurt werkten bij Peenemünde die zagen daar uit de verte wel een vliegtuigje de lucht in gaan, maar het gekke was ze kwamen nooit terug. En dat verwonderde ze een beetje. Zo'n bericht daar werd over gepraat en kwam hem ook ter ore en dat hebben we meegenomen.

Toen konden de Engelsen zich daar beter op richten om dat eens uit te zoeken. Helaas heeft die man kanker gekregen en is hij in de oorlog nog overleden. Hij is nog onderscheiden door de Koningin van Engeland en die onderscheiding heb ik meegenomen naar dokter Oosterhuis, die heeft die onderscheiding aan hem uitgereikt. Ik geloof dat die man de enige man is die door de koningin van Engeland in de oorlog in Nederland is onderscheiden.

Ook onze koningin was zeer geïnteresseerd in berichten en ik moet zeggen zonder te overdrijven er waren vaak toch wel belangrijke berichten bij. Wanneer ze aankwamen, moest de koningin ze bekijken. Ik heb vaak genoeg dankjewel gehad van de koningin via de consul. Dat steunt je dan een beetje in je werk hè.

In Denemarken was altijd wel vlees in blik te koop en in Zweden kon je ook voldoende proviand kopen. Dus we hadden eten genoeg. Op een gegeven moment hebben we gezegd 'als we één verstoppen, dan wordt je er voor dood geschoten. Als je vijf meeneemt, word je ook dood geschoten. Dus kunnen we beter vijf meenemen. En dat hebbe we toen gedaan. Het was in de zomer op een klein scheepje van tweehonderd ton. In de voorpiek van zo'n twintig vierkante meter heb ik wat planken en wat stro gelegd. Beetje drinken, wat boterhammen en een emmer voor de behoefte. Daar hebben ze dan bijna de hele reis gezeten om ze aan de wal te krijgen, om ze veilig over te brengen. Ik had voor die tijd al een haventje verkend in Zuid-Zweden, klein vissershaventje. Waarom kom je hier, vroegen ze. Want het was

niet om te laden of te lossen. Nee, het gaat om een kleine reparatie aan de machine en dan willen we 's nachts niet rondrijven op zee. Daar was wel begrip voor.

Ook in Zweden waren de havens allemaal afgeschermd. Er stond overal bewaking, maar die bewaking viel best mee, een paar soldaten maar en als je maar een pasje had en je stak hem omhoog, was er geen probleem. Zo zijn ze met hun vijven aan de wal gekomen. Ze hebben zich verstopt in de bosjes en 's morgens had ik treinkaartjes geregeld en gingen we met de trein naar Stockholm. De stuurman voer door met het schip. We kwamen 's avonds in Stockholm aan. Dat was een heel gedoe. Eén was een achterneef van dokter Oosterhuis, die man was hoofdingenieur in Den Haag, hoofdingenieur van waterzaken en die had dat gebied onder zich van Hoek van Holland tot IJmuiden. Dat was dus een belangrijke man voor de inlichtingen aan de andere kant. Verder Leen Pot. Dat was eigenlijk een beroepsspion die hadden ze al eerder te pakken gehad. Hij zat in Scheveningen zou worden verhoord. Het is een sportieve knaap en toen hij daar met twee Gestapo's naar toe liep, gaf hij eerst de één en daarna de ander een stomp zodat ze over de straat rolden. Hij sprong op de tram en aan de andere kant er weer uit en zo is hij weggekomen.

Ze hadden het meeste belang bij hoge politieke mensen die ook met hoge Duitse officieren in aanraking kwamen en daardoor als ze dat wilden belangrijke informatie vaak konden krijgen. Door een beetje mee te werken, te doen alsof enz. Zo heb ik een zekere jonkheer Six meegenomen, een bankdirecteur die ook in de ondergrondse zat en een baron Van Wijk. Twee van die knapen, die bankdirecteur en die jonkheer P.J. Six zijn beiden later adjudant bij de prins geworden.

Ik heb mijn eigen vrouw ook in Zweden aan wal gesmokkeld, ze was in verwachting. Dat was begin

drieënveertig en ik wist toen al dat wordt honger lijden in Holland en wat gebeurt er met ons als we verraden worden. Dan zit mijn vrouw met dat kind. Ik ben bij een werf in Stockholm gaan liggen zogenaamd om een reparatie uit te voeren, maar de werkelijke reden was wachten dat de weeën begonnen en dan halsoverkop naar het ziekenhuis. De volgende dag ben ik naar de Duitse ambassade gegaan. Ik zeg 'man ik lig klaar met mijn schip om te gaan varen, als ik niet vaar schieten ze me dood in Nederland, maar mijn vrouw verwacht elk moment haar eerste kind. Eerst was er natuurlijk een hoop gescheld en 'Scheisse', maar hij belde natuurlijk wel met het ziekenhuis en toen kreeg ik een bewijs mee van de Duitse ambassadeur dat mijn vrouw niet mee kon. Het bewijs kon ik aan de Gestapo laten zien en dat konden ze niet negeren. 'Nächtste Reise müssen Sie Ihre Frau wieder mitbringen'. Nou dat vergaten zij en ik vergat het ook. Dus na de bevalling was zij in veiligheid met het kind. Ze is ook de hele tijd in Zweden gebleven. Alleen niemand wist het.

Ik ben toen in midden drieënveertig gearresteerd door een twijfelachtige heer, door Anton van der Waals, de grootste spion die de Duitsers ooit gehad hebben. Ik wou proberen om in Zweden te komen, maar dat is mislukt. Niemand wou een levend iemand meenemen. Materiaal was geen probleem, maar iemand als verstekeling aan boord. Dat lukte niet. Ik ben ook de enige die verstekelingen mee heeft genomen. Wat wel gebeurde, is dat bemanningsleden in Zweden achterbleven. Maar ja, in het begin moest je daar ook voorzichtig mee zijn. Niet dat de kapitein direct gevaar liep als hij terug kwam, maar de Zweden zaten ook onder de plak van Duitsland. Als ze je te pakken kregen, had je kans dat ze je terugstuurden. Dan zat je wel in de moeilijkheden.

Ik ben in Zuidlaren gearresteerd, want die Anton van der Waals ging gewoon bij de familie langs en die hebben gewoon gezegd hij is daar of

daar omdat ze van niks wisten. Anton van der Waals dat was een linke knaap. Dus die heeft een paar uur zitten wachten op mij, zogenaamd alsof hij in de ondergrondse zat en met mij wat te bepraten had. Toen we eraan kwamen, toen kwam hij naar buiten toe en die tas ging even open de revolver ging er uit en toen wist ik wel genoeg. Ik heb maar net gedaan alsof ik verbaasd was. Ik ben vervolgens naar Assen gebracht. Ze hebben mij niet lang verhoord en toen ben ik 's avonds nog naar Scheveningen gebracht. Toen dat echte verhoor begon toen bleek mij al wel dat ze precies de namen wisten van de mensen die ik meegebracht heb en van alles en nog wat. D'r was geen ontkennen mogelijk. Dus ik kon hoogstens de zaak een beetje naar Zweden schuiven om zo te zeggen met Nederland had ik niks te doen. Wat daar buiten dat kleine clubje gebeurde in Delfzijl daar wilde ik niks van weten. Wat je niet wist, kon je ook niet vertellen. Ze hebben heus wel methoden om het eruit te krijgen hoor. Toen dat achter de rug was, toen ben ik in zo'n hok gezet en in zeven maanden nooit een keer er uit geweest. Zo zit je daar zeven maanden achtereen wetende wat je uiteindelijk te wachten staat. En dat was niet zo leuk.

Bij de kustvaart groep hadden ze een zekere kapitein Aben. Die Aben was een beetje een vreemde eend. Die is naar de consul gegaan en heeft gezegd 'ik ben NSB'er geweest, maar ik wil mijn leven beteren en daarom kom ik er openlijk mee voor de dag. Hij heeft blijkbaar een goed verhaal gehouden en de consul is er ingetrapt en die heeft hem een pakketje meegegeven voor 'Zwaantje' alias dokter Oosterhuis. Dat pakketje is natuurlijk nooit bij dokter Oosterhuis aangekomen, maar linea recta naar de Gestapo gegaan. Dus toen wist men al heel veel. Toen zei Aben tegen Oosterhuis om zichzelf waar te maken 'ik wil wel een blinde passagier meenemen'. Dat hadden de Gestapo en hij afgesproken, het liefst iemand die goed bekend is, dat geeft wel vertrouwen in Zweden,

daar vertellen ze je dan alles wel. Dat heeft hij gedaan. Het was Gevers Deynoot. Dat was ook de eerste beste niet en die is met Aben meegegaan. Dokter Oosterhuis had ook aan Aben een pakje meegegeven die natuurlijk niet aankwam en ook niet aan moest komen. Die verdween weer in de handen van de Gestapo. Toen hebben ze daar achter Borkum een hele scene op touw gezet. Dus op een geven moment voer dat schip daar en met veel bombarie komt daar zo'n Gestapo boot langs en gevloek en getier en de kapitein werd verrot gescholden. 'Sie sind Spion und.....' en dat ging er te keer. Gevers Deynoot zat achter dat schot en kon het woord voor woord horen. Uiteindelijk droop die Gestapo weer af en toen zei Aben tegen Gevers Deynoot 'Nou daar zijn we nog net aan ontsnapt. Ik kon nog net op tijd dat pakje buiten boord te gooien'.

Hier vanuit Nederland hadden ze het direct wel door. Toen ze wisten dat hij het was, toen was het eigenlijk al te laat en zaten wij (ook dokter Oosterhuis was inmiddels gearresteerd) al vast. Toen hebben ze Aben in de val gelokt en gezegd 'Jij bent toch zo'n kei van een kerel dat je ons dat allemaal levert. De hoogste chef in Engeland wil je graag eens ontmoeten. Zou je met het vliegtuig mee willen naar Engeland? Elke dag ging er een vliegtuig van Stockholm naar Engeland toe met post en diplomaten. In overleg met de Gestapo heeft hij dat geaccepteerd. Hij dacht, als ik daar bij het hoogste bureau binnendring, dan hoor ik wat. Maar toen hij in Engeland aankwam, ging hij linea recta de gevangenis in.

In Scheveningen zat naast mij ook collega Jukko Wester. Maar we konden geen contact met elkaar hebben, want er zat een gang tussendoor. Aan de andere kant zaten bij voorbeeld ook zwarthandelaars, die wel gestraft werden, maar niet zo erg dat ze direct doodgeschoten werden. Op een gegeven moment 's morgens kreeg ik een briefje onderdoor naast mij en daar stond op dat iemand kon zorgen voor shag en sigaretten.

Want die zwarthandelaars moesten werken, wel onder bewaking, maar ze hadden dan contacten. Ze hadden wel de afspraak dat iemand zijn trouwring mee moest geven om te bewijzen dat het goed was. Ik heb er eens over gepraktiseerd, maar het wel gedaan. Maar de volgende dag hoorde ik de stem van die knaap niet meer en toen ben ik gaan nadenken. Buitendien was ik mijn ring kwijt. In eerste instantie dacht ik 'Nou ja, goed hij heeft mij die ring afgetroggeld om dat ding in geld om te zetten. Het was een zwart handelaar, dus zoveel vertrouwen had ik er al niet in. Een paar dagen heb ik mij koest gehouden, toen kwam er een jongen in de cel die sprak wat boers en dat gaf mij toch een tikkeltje vertrouwen. Toen hij een keer alleen in de cel zat, heb ik hem gevraagd 'waar is die knaap gebleven?' Hij zei toen 'meneer die is ontslagen'. 'oh, weg ring'. De rest van het verhaal hoorde ik toen ik thuis kwam.

Hij wist mijn naam en is met de ring naar mijn ouders gegaan, die woonden in Wildervank. Hij vertelde dat hij wel goede relaties had bij de Gestapo en hij kon mij dus wel vrij krijgen, maar er moest dan wel geschoven worden. Mijn ouders waren helemaal niet rijk. Ze schrokken eerst al dat ik gevangen zat en dan ook nog misschien ter dood veroordeeld. Dat was allemaal niet zo mooi. Mijn schoonouders werden er ook bij betrokken die hadden ook geen geld. Maar wat er was, werd bij elkaar gezameld. Mijn vader dacht 'verdorrie, ik moet toch een beetje voorzichtig zijn'. Hij heeft een en ander uitgezocht en het bleek dat hij niet te vertrouwen was en ze zijn niet met hem in zee gegaan.

Na zeven maanden gingen de deuren open. 'Rausch, alles mitnehmen'. Toen werden we in een andere cel geplaatst bij elkaar en daar zat ook al iemand. Dus we hadden wat te praten. Wij als collega's die elkaar wel kenden hadden heel wat te bepraten. Dat was een beetje een opluchting. Maar op 10 mei 1944 toen werd ik er weer uitgehaald. Geboeid, op een wagentje gezet, iedere kant

een Gestapo. Toen vroeg ik 'Waar gaan we nu heen? 'Naar Haaren'. Ik dacht 'Verrek, Haaren hier in Groningen'. Ik wist niet eens dat er ook een Haaren in Brabant bestond. 'Da is es viel besser als in Scheveningen'. Toen ik binnenkwam moest ik mij naakt uitkleden en zelfs onder m'n riem werd nog bekeken of daar misschien nog informatie zat. Ik dacht waar ben ik terecht gekomen.

Het was een vroegere seminarie, een opleidingsuniversiteit voor priesters waar we werden opgesloten in van die kamertjes waar de studenten in woonden. De ramen waren echter zo goed als dichtgemetseld, maar er stond toch een schoon stapelbed en een wasbakje waar je je kon wassen. Dat was een hele luxe in vergelijking met Scheveningen. De Duitse directeur was vrij goed. We mochten pakketten ontvangen. Er zaten ook veel katholieke geestelijken dus door de parochianen werden we goed verzorgd. We kregen genoeg te eten, dus ik had geen honger meer. Veertien dagen later gaat de deur open en wie stopten ze bij mij op de kamer? Juko Westers. Doodgelukkig dat we elkaar weer zagen. Het eerste wat Juko zei 'Hest nog wat te vreten Harrie?' Ik zeg 'Ja, ik heb wat te vreten Juko'. We mochten er ook roken en we kregen ook wel sigaretten. Wat dat betreft was er niks op aan te merken. Op een gegeven moment, op 19 of 20 juni (ik ben op 10 mei gekomen) werden we opgetrommeld in de aula en begon het begin van het proces. Dus toen wisten we wel dit is het begin van het einde. Want dat we hier niet levend zouden uitkomen, stond voor ons vast. We gaven ons geen schijn van kans. Ze lieten ons één voor één komen. Officieus werd je nog even ondervraagd, of je nou wel wat zei of niks, maakte niet uit. Na een dag of drie kwam de eis van de straffen, maar voordat het begon werd de zitting geschorst, want er moesten nog meer komen. Voor ons ging er weer een dag voorbij. Toen we de volgende dag daar weer in de aula zaten, toen gingen die deuren open. Oosterhuis en ik hadden elkaar opgezocht en waren naast

elkaar geschoven en ineens komt zijn vrouw binnen met de vrouw van de leraar van de zeevaartschool. Die werden officieel nog even verhoord, en of ze wel wisten wat hun mannen gedaan hadden enz. Toen werden ze vrijgesproken. De hele opzet was ze mochten er even bijzitten om te zien hoe hun mannen ter dood veroordeeld werden. Nou dat gebeurde de volgende dag dan ook met dat kleine groepje waar ik ook bij hoorde eerst was er nog de verbeurdverklaring van goederen, dat was geen ramp want ik had niks. We kregen bericht dat we een genadebrief konden schrijven naar generaal Christiansen, de hoogste bevelhebber in Nederland, en de uitslag zou vier tot zes weken duren. Daar waren we blij mee, want dan zullen ze ons de eerste vier weken in ieder geval niet doodschieten. En de invasie in Frankrijk was al aan de gang en we hielden ons vast aan de bekende strohalm.

In vier weken kan er heel wat gebeuren. Stel dat ze met een geweldige gang doorschieten. Dan ben je misschien binnenkort vrij man. Toen die vier weken omwaren begon ik hem toch wel te knijpen. Totdat inderdaad een goeie week later, de deuren 's morgens om een uur om vijf werden geopend en de SS met hun pistolen en hun machinegeweren op ons gericht schreeuwden 'Rausch, rausch'. Sie dürfen nichts mitnehmen', wat we wel deden. Wat ging er gebeuren. Is het nu executie? Maar dat iedereen er uit moest komen, terwijl er vier mensen niet ter dood veroordeeld waren, verwonderde ons en toen dachten we 'ze zullen in de aula misschien toch nog een paar mensen genade geven hebben. Er waren jongens bij die amper achttien jaar waren en vier meisjes. Maar nee, toen we beneden kwamen werd ons verteld 'Sie gehen auf transport'. Op dat moment klonk dat ons als muziek in de oren; je was half vrij. We dachten als je de moeite neemt om ons op transport te stellen waar dan ook naar toe, dan kan dat echt niet de bedoeling zijn om ons overmorgen dood te schieten. Je hebt een bedoeling met ons. Dat

bleek later ook zo, maar dat wisten we toen nog niet. Er waren wel tekenen die erop wezen, je hoorde wel eens wat, bij voorbeeld één van de gevangenen zijn vader had hem een tandenborstel gestuurd. Nou aan een ter dood veroordeelde stuur je geen tandenborstel. We vatten dat op als als een bewijs, er gebeurt iets, maar wat? We zijn op transport gesteld en toen zijn we naar Anrath gegaan, dat is een klein plaatsje tussen Venlo en Düsseldorf in. Aan de ene kant ligt een grote mannengevangenis, aan de andere kant een grote vrouwengevangenis en daar werden we ondergebracht. Dat was ook voor het eerst dat we allemaal boevenkleding aankregen en allemaal alleen in één cel. Nou daar hebben we een week of zes gezeten en toen kwam die doorbraak in Frankrijk en toen hebben ze ons er uitgehaald en naar een tuchthuis gebracht in Remscheid-Lüthringhausen. Daar zijn we dan van ongeveer september tot de bevrijding, dertien of veertien april of zo, het was dezelfde dag dat Groningen bevrijd is.

Je leeft er ook een beetje naar toe, alleen de vraag was, 'Zullen ze ons gebruiken als gijzelaar'. Er waren toen al veel hooggeplaatste Duitsers die bliksems goed wisten dat de oorlog voor hun verloren was en natuurlijk het nodige op hun geweten hadden. Die dachten 'ja verdorie, hoe kunnen we dat goed krijgen' dus dat wij daar als wisselgeld zouden kunnen dienen, want doodschieten konden ze ons altijd nog, officieel waren we al dood. Op de cel stond geen naam, maar gewoon 'nn', nomen nesso. We waren er niet meer, we waren gewoon persoonlijk eigendom van die hoogste Gestapo chef Himmler. We hoorden natuurlijk wel dat de troepen toen in april steeds dichterbij kwamen en we bleven ook goed op de hoogte, want één van de gevangenen die er al lang zat, was een radio operator van de KLM die goed met radio's om kon gaan en die kreeg verschillende radio's in zijn cel van de directeur en zijn vriendjes om die eventueel te repareren, maar die luisterde natuurlijk ook wel naar de

Engelse zender. Dus we waren vrij goed op de hoogte.

Juko Wester en ik hebben daar honderden van die tentzakjes gemaakt. Van het beste materiaal wat er maar was want de Führer hat gesagt dat ze weer terug gingen naar Tunesië en al die andere Afrikaanse landen en dus moesten er weer tenten zijn. Niemand durfde dat te stoppen en te zeggen 'Jongens, dat is onzin'. Zelfs toen de Russen al zo'n beetje in Berlijn stonden hebben we daar nog van dat zeildoek zakken genaaid met een 'zeel' die een paard over de kop kon hangen waarin ze hem water in konden geven of haver of wat dan ook.

Op een gegeven moment wordt de plaats waar we op dat moment zijn bevrijd en zijn we vrij man. Volgens mij de dertiende of veertiende april. Wat wij niet wisten, dat we op het nippertje ontsnapt zijn aan de dood. Want op een vrijdagavond, dus voor die zondag, toen is er een hele groep SS'ers gekomen en die wisten dat er veel van die politieke gevangenen zaten en zei waren bezig zich terug trekken en dus moesten die gevangenen nog even afgemaakt worden. Wat ze in meer gevangenis en concentratiekampen deden. De directeur was echter wel goed. Toen ze kwamen om ons op te halen, ging dat op een manier als volgt en dat overdrijf ik niet, 'Nah, Heinrich wieviel nimmst du? Nah, ich schiesse fünfzehn tot. Ach Mensch, ich fünfundzwanzig'. We zaten daar nog met meer dan honderdvijftig politieke gevangenen. Ze moesten echter met lege handen terug, want de directeur zei, als jullie deze gevangenen meenemen, dan kun je er duvel opzeggen dat jullie morgen doodgeschoten worden. Maar ze wilden ook niet met lege handen terug. Er zaten eenenzeventig Duitse gevangenen. Echte boeven, maar ook mensen die echt niet zoveel gedaan hadden, b.v. een inbraakje. Heel veel mensen waren gebombardeerd, geen bonnen, geen kleren, niks. Die gingen stelen en werden betrapt en kregen een half jaar. Al die eenenzeventig

mensen hebben ze meegenomen. Ze hebben zelf een kuil moeten graven en op het randje kregen ze allemaal een nekschot, allemaal afgemaakt.

Wij waren zondagavond aan de beurt, want 's maandags moesten ze zich terugtrekken. Ze hadden er op gerekend dat zondag de Amerikanen het toch allemaal een beetje piano aan zouden doen, maar voor ons geluk hebben ze dat niet gedaan en zijn gewoon doorgetrokken en in plaats van om een uur of zeven doodgeschoten te worden, waren we 's middags rond drie uur vrij. We konden niet terug naar huis. De oorlog was nog aan de gang. Dus zijn we daar gebleven, je was toch vrij en je had weer voldoende te eten. Toen zijn Oosterhuis en ik, ik meen op 7 mei met een vrachtwagen opgehaald.

De chef van de Nederlandse inlichtingendienst kolonel Van Someren was in het begin toen we vrij waren nog even bij ons geweest en die had ik gevraagd 'Stuur alstublieft zo spoedig mogelijk een telegram naar de consul in Stockholm en laat hem vertellen dat ik nog leef en dat ik zo gauw mogelijk naar Zweden kom'. Mijn vrouw wist toen dat ze geen wedevrouw meer was, die had zich er volledig op ingesteld. De enige brief die ze van mij kreeg was een afscheidsbrief na de ter doodveroordeling en die was twee maanden onderweg geweest en zij wist niet beter... nou ja goed, ik ben weduwe. Ze is daar goed verzorgd en ze kon daar een flatje bewonen en had geen gebrek aan eten of kleren en voor het kind ook niet. Dat hebben ze allemaal goed gedaan. We zijn eerst tot Venlo gekomen. Daar hebben we overnacht en de volgende dag, 9 mei, naar Eindhoven gegaan. Daar werd je dan nog eens gescreend, maar daar zat Van Someren ook weer en die bood ons een dinertje aan zodat we weer eens met mes en vork aten met een wit tafelkleed en al die dingen meer. De volgende dag konden we een auto krijgen. Het was geen beste, de banden waren niet zo best. Als we een dag bleven kregen we een betere auto'. Maar, we wilden naar huis toe. Dus we zijn

's morgens in die auto gestapt met chauffeur en op weg naar het noorden gegaan.

Daar zijn we diezelfde Gevers Deynoot nog eens tegen gekomen, die lag daar ergens in Overijssel. Wat sigaretten gekregen en zo zijn we verder gegaan tot even voorbij Ten Boer de laatste autoband kapot ging en toen ging het niet verder. Toen had dokter Oosterhuis een idee 'Weet je wat. Chauffeur doe ons een plezier, loop tien minuten terug dan vind je dat en dat huis en daar woont een dokter, een collega van mij en zeg maar dat je Oosterhuis uit Delfzijl ontmoet hebt. Die dokter zal nog wel een auto hebben. Dat was ook zo. Die kwam daar naar toe en 's avonds om een uur of tien toen belden we aan, de deur ging open en daar stonden we bij dokter Oosterhuis zijn huis. Nou toen was het feest. Het heeft voor mij nog twee maanden geduurd voordat ik naar Zweden kon, omdat er geen mogelijkheid was. Ik zou eerst mee met met één van die Zweedse schepen, die toen in Delfzijl dat witte brood brachten, maar die lag inmiddels in Den Helder. Toen heb ik via De Helder geprobeerd Zweden te bereiken, maar dat lukte ook niet, want het schip ging naar Engeland. Toen was het inmiddels ook bij Het Loo doorgedrongen dat we vrij waren. We kregen een gelukstelegram van de Prins en die twee mensen die bij hem adjudant waren feliciteerden ons met onze vrijheid. Toen zei Stien, Oosterhuis zijn vrouw 'Waarom ga je niet naar hun toe. Jij hebt hun geholpen naar Zweden. Ze kunnen jou ook wel eens helpen'. Nou dat heb ik gedaan. Toen ik mij daar aan meldde, werd ik ook prompt binnen gelaten, d.w.z. ik werd aan de achterkant in een serre neergezet. En och, je leeft ook in een roes.

Op een gegeven moment ging de deur open en iemand liep naar de andere kant, moest kennelijk een plasje doen, maar dat was prins Bernard. Nou ik dacht 'Als jij nu helemaal niks tegen mij zegt, dan zeg ik ook niks. Toen hij terug kwam, kwam

hij naar mij toe en hij zegt 'Wat komt u hier doen?'. 'Ik ben die en die Koninklijke Hoogheid'. 'Ach', zegt ie, 'Charles en Six, kom eens even hier. We hebben een oude vriend hier. Toen werd het een gezellig samen zijn. Wat kan ik voor je doen?' Ik wil graag naar Zweden toe. De prins zegt vervolgens 'We hebben nog geen bliksem te vertellen in ons land, maar ik zal een brief voor je schrijven voor majoor Rhodes, die was toen opperbevelhebber voor Nederland. Je moet door Duitsland en Denemarken en ik moet van die commandanten daar ook toestemming hebben. Dus ik zal mijn best doen. Hij heeft ook onmiddellijk in zijn kamer zelf een brief geschreven die ik kon meenemen naar Den Haag. Dus ik ben nog een paar dagen op Het Loo geweest tot er weer reisgelegenheid was en één van die mensen die ik zelf meegenomen had, dat was die Pot die moest naar Den Haag toe en die heeft mij meegenomen.

Toen kon ik naar majoor Rhodes gaan, want die kende de Engelse chef van de inlichtingendienst heel goed, ene Colonel Seymoor, die zegt weet je wat we doen. We stoppen hem in een uniform en zijn chauffeur ook en die moet hem naar Mannheim brengen, want daar zit Eisenhower. De opperbevelhebber toen. Ik zal wel een briefje meegeven. Het was een interessante reis, want ik kwam vlot over de grens, want ik zat in uniform. En niemand dorst die knaap te stoppen. In Frankfurt ben ik toen aangesteld door Eisenhower als officier in de Allied Expeditionary Force. Toen kon ik gaan en staan waar ik wou. Dus toen hebben ze me keurig verzorgd en naar Minden gebracht naar het Engelse hoofdkwartier. Daar vandaan ben ik naar Kiel gegaan en daar ging een dag later ging een Dakota vliegtuig naar Kopenhagen. Daar kon ik toen de consul bellen in Stockholm en een paar dagen later was ik echt thuis. Al met al heeft het twee jaar geduurd.

Ik ben voorlopig in Zweden gebleven, want de Duitsers hadden zo'n vierhonderd binnenschepen naar die

Noorse fjorden gebracht om daar te varen en die moesten weer terug. Nou dat waren ook allemaal niet de beste Nederlanders die daar aan boord zaten. Ik had in het begin veel met de politie te doen, maar goed, ik was gezond, ik was vrij. Je kon de hele wereld aan hè. Dat was net iets voor mij zoiets. Ik ben daar twee jaar geweest toen ben ik weer terug gegaan naar Nederland.

Van het begin af aan was ik blij dat ik nog leefde. Bovendien was ik kerngezond. Ik was wel mager, maar op het randje af. Mijn lichaam was lichamelijk niet aangetast en ondervoed of wat dan ook. Wrang genoeg, ik heb wel eens gezegd, ik mag Hitler wel bedanken, want ik was toen veel te dik toen ik gearresteerd werd op mijn leeftijd, maar in de gevangenis wou dat vet wel af. Maar of ik dat in een vrije wereld er ook af had gekregen dat is de vraag. Dus Hitler daarvoor wel bedankt. Nou ja, dat zijn van die wrange grappen. Het was voor mij afgelopen, ik heb mijn plicht gedaan en geen enkele behoefte gevoeld om daar lawaai over te maken of om mij ergens bij aan te sluiten. Ik ben pas een jaar of tien geleden weer gaan varen, wat geldt bij elkaar verdiend en met een paar mensen tezamen hebben we een schip laten bouwen en dat is verder uitgebreid en zo is er een rederijtje ontstaan. Dus toen er meer schepen waren, kon ik mijn tijd beter besteden aan de wal.

Ik geloof wel dat we door moeten gaan met herdenken. Niet in de eerste plaats om de oorlog te herdenken, die natuurlijk genoeg ellende heeft gebracht, maar voor de jeugd. Het steekt toch zijn kop weer op. Dat zien we ook in Duitsland. En zo lang als we daar niks tegen doen en dat hebben ze in 1933 ook niet gedaan, want uiteindelijk in mei 1933 zijn in Duitsland de laatste vrije verkiezingen gehouden. Hitler heeft toen een derde van de stemmen gekregen, dus twee derde was het toch niet met hem eens. Maar in oktober van hetzelfde jaar toen had hij genoeg Gestapo en genoeg SS en alles op de

been om te zeggen 'Jongens ik ben de baas en iedereen die tegen mij is... Toen zijn de concentratiekampen al begonnen waar in hoofdzaak Duitsers in gestopt werden. Elke dictator moet een zondebok hebben en dat werden de joden. Met alle gevolgen van dien. Dus we moeten de kinderen blijven voorlichten, ik doe dat zelf ook wel, ik ben nu (1955 red.) coördinator van de provincie Groningen om voor scholen die een oorlogsmonument geadopteerd hebben, een en ander te begeleiden. De adoptie begon zo'n jaar of tien geleden. Een Nederlander die directeur was van een beleggingsmaatschappij in grote panden dus ook in Amerika, trof in Amerika een joodse familie en die joodse familie vertelde hem dat zij een miljoen dollar in hun testament hadden gezet dat als zij beiden kwamen te overlijden, dat er een miljoen dollar geschonken moest worden aan Nederland om daarvan voor de kinderen van de basscholen iets te doen. Als dank voor dat wij zoveel joodse kinderen gered hadden tijdens de oorlog. Die directeur zei 'die regeling is een mooi gebaar, maar u bent nog kern gezond en hebt nog een vrij lang leven voor u'. 'Maar dan is het te laat', aldus het echtpaar, als we wat willen doen, moeten we nu beginnen. Aldus is gebeurd, ze hebben het geld vrij gemaakt en overgemaakt. Via een regeling met zijn relaties in zaken heeft hij er nog heel wat bij gekregen en toen kwam de vraag 'wat moeten we doen met het geld?' Er is een stichting gemaakt en die stichting heet 'Februari 1941', dat was de Februristaking dat de mensen echt zagen wat ze met de joden deden. Toen is het idee gekomen om de kinderen erbij te betrekken dat ze zo'n oorlogsmonument adopteren.

Dat wil niet zeggen dat ze moeten poetsen en boenen, maar symbolisch dat ze elk jaar een krans leggen en de school krijgt dan een obligatie waar een geldwaarde inzit, vijftien jaar kunnen ze geld halen om elk jaar weer een krans te leggen en om die plechtigheid bij dat monument te hebben. Zodat het voor de kin-

deren goed bewaard blijft, dat wat er is. Nou daar zijn ze als proef mee begonnen om in elke provincie een school aan te wijzen en daarbij een monument. Toevallig was dat in Groningen voor ons een monumentje, in Delfzijl staat voor het politiebureau een scheepsboeg waar dan een gespreide zwaan op staat die de vrijheid tegemoet vliegt. Die werd geadopteerd en zodoende ben ik daar direct bij betrokken geweest en een paar jaar geleden ben ik ook coördinator geworden, maar het geld is nu op. Er hebben met elkaar wel zo'n honderd scholen aan mee gedaan.

In Hoogezand heb ik destijds samengewerkt met burgemeester Amerika en de afdeling onderwijs. De scholen wilden best meewerken. Alle scholen van welke signatuur dan ook hebben vier monumenten geadopteerd. Dus elk jaar is er een school aan de beurt om een krans te leggen en dat gaat hier allemaal goed. Het heeft tot gevolg dat de kinderen dat doen en dat de ouders ook meegaan. Er zijn ook scholen die zeggen ik ben wel niet aan de beurt, maar ik doe wel mee en de ouders lopen ook weer mee. Die 4 mei herdenking heeft daardoor een veel grotere omvang aangenomen. En op die manier moeten we doorgaan. Als ik voor de klas sta, dan vertel je eigenlijk een gruwelverhaal en als die kinderen horen wat die Duitsers mij allemaal aan wilden doen, ja dan maak je ze kwaad 'die rot Duitsers'. Ik zeg er ook altijd bij 'Kijk eens, er zitten in Duitsland ook kinderen op school van jullie leeftijd en nou is het best mogelijk dat de opa een hele slechte Duitser geweest is, die joden vermoord heeft, maar dat mag je zijn kleindochter toch niet aanrekenen. Jullie moeten met die kinderen praten en zeggen dat we vrede moeten hebben. En op die manier met vakanties over en weer moeten mensen elkaar beter leren kennen en zullen we toch iets moeten kunnen doen. Daar ben ik van overtuigd. Dus er mee stoppen... NEE!!!

**Marten van der Laan en
Daan Hulsebos**

Hoogwaterslenk en faunapassage te Westerbroek

'Ik kreeg een bevel met een stempel O.T.

Voor werk dat ik nooit van mijn leven nog dee

Ik moest aan het graven in modder en slijk

Een wal ter bescherming van 't Mofrikaanse rijk ...'

Naar aanleiding van de voorgenomen aanleg van een hoogwaterslenk en een faunapassage te Westerbroek is onze Historische Vereniging gevraagd om mee te denken bij de voorbereidingen van dit project. Reden : in het betreffende gebied zijn sporen aangetroffen uit de Tweede Wereldoorlog. In dit artikel aandacht voor het project, de oorsprong van de aangetroffen sporen uit 1944/45 en ... een getuige van weleer aan het woord.

In het Libaurapport 14-105 van 31 juli 2014 (Libau is een onafhankelijke adviesorganisatie voor ruimtelijke kwaliteit) lezen wij :

“In opdracht van de Provincie Groningen is een archeologisch bureau-onderzoek uitgevoerd voor een locatie te Westerbroek in de gemeente Hoogezand-Sappemeer . De locatie ligt aan de Rijksweg West (N860) en de Hesselinkslaan nabij Waterhuizen. Aanleiding voor het onderzoek is de voorgenomen aanleg van een hoogwaterslenk op het perceel en een faunapassage onder de N860. De locatie waar de werkzaamheden zijn beoogd, wordt hieronder verder aangeduid als plangebied.

Voor het plangebied zijn luchtfoto's beschikbaar, gemaakt door de Royal Air Force (RAF). Op deze foto's van 29 oktober 1944 is te zien dat van zuidwest naar noordoost door het

plangebied een (deels dubbel uitgevoerde) vermoedelijke tankgracht loopt. Daarnaast loopt in het zuidwestelijke deel van het plangebied een noordnoordwest - zuidzuidoost georiënteerde loopgraaf in zigzagpatroon. Bij de werkzaamheden ten behoeve van de hoogwaterslenk wordt zowel de tankgracht als de loopgraaf doorsneden. Bij de werkzaamheden ten behoeve van de faunapassage wordt de tankgracht doorsneden. Net buiten het plangebied is op de RAF-foto's een betonnen bouwwerk/structuur te zien. Waarschijnlijk betreft het hier een mitrailleursoest. De bovengenoemde structuren maakten deel uit van de zogeheten Frieslandriegel, een noordzuid lopende Duitse verdedigingslinie die in het zuiden aansloot op de IJssellinie en in het noorden door moest lopen tot aan Delfzijl.

De afgelopen jaren is er een groeiende belangstelling voor resten en sporen uit de Tweede Wereldoorlog en vindt er steeds vaker archeologisch onderzoek plaats naar deze resten. Uit RAF-luchtfoto's blijkt dat binnen het plangebied een (deels dubbel uitgevoerde) tankgracht en een loopgraaf aanwezig zijn, die deel uitmaakten van de in 1944/45 aangelegde Frieslandriegel.

Hoewel de verdedigingsstructuren aan het maaiveld niet meer zichtbaar zijn, zullen de resten ervan zich onder de bouwvoor naar verwachting duidelijk aftekenen. Derhalve wordt geadviseerd om de beoogde werkzaamheden onder archeologische begeleiding uit te laten voeren. Het doel van deze begeleiding is het documenteren van de aanwezige archeologische resten uit de Tweede Wereldoorlog, met name wat betreft de constructiewijze en sporen van gebruik / betreding van de verdedigingsstructuren. Geadviseerd wordt om, voor zover mogelijk, de lokale bevolking en de Historische Vereni-

ging Hoogezand – Sappemeer e.o. te betrekken bij het onderzoek”. Aldus het Libaurapport.

In het Libaurapport wordt gesproken over de Frieslandriegel. Wat wordt hiermee bedoeld en welke organisatie zat daarachter?

De Frieslandriegel of Assener Stellingen was een verdedigingslinie in de Nederlandse provincies Overijssel, Drenthe en Groningen en gebouwd in 1944. De linie had als doel om de terugtrekkende Duitse legers tijd te geven om te hergroeperen en zo de geallieerde opmars staande te kunnen houden. Aanleiding van de bouw van de verdedigingslinie was de geallieerde invasie in Normandië in juni 1944. Hierop werd op 30 augustus 1944 besloten om de Westwall weer opnieuw in gebruik te nemen. De linie liep van Kleef tot aan de Zwitserse grens. Om te voorkomen dat de geallieerden bij een opmars via Nederland simpelweg rondom de linie konden trekken, diende de linie verlengd te worden. Eerst werd de IJssellinie, het gedeelte van de Duitse grens naar Arnhem en Zwolle, bij de Westwall betrokken. Voor het gedeelte Zwolle tot aan Delfzijl diende de linie nog aangelegd worden, hetgeen de Frieslandriegel of Assener Stellingen werden.

De ligging werd bepaald van Zwolle naar Meppel, vanaf daar langs de Drentsche Hoofdvaart naar Assen, vervolgens het Noord-Willemskanaal volgend naar Groningen en ten slotte langs het Eemskanaal naar Delfzijl. Door de snelle opmars van de geallieerden was het noodzaak de linie snel te realiseren. De linie, ontworpen als een zigzaggende tankgracht met daarachter twee loopgraven en daartussen mitrailleurposten, behelsde bij de aanleg veel graafwerk. Er werden door Organisation Todt, die verantwoordelijk was voor de aanleg, vele mannen opgeroepen om te werken aan de linie.

Door het verzet werd aangedrongen om niet aan de oproep te voldoen. Weigeraars werden overgebracht naar strafkampen, zoals 'Port Natal' in Assen of 'Pro Rege' te Spijk :

**'Wij leven in een Lager
Wij slapen er op stro
Het eten is hier mager
De soep spant hier de kroon
We hebben ook een dokter
De kwaal is diarree
Het middel dat hij daarvoor geeft
Is spitten in de zee ...'**

Door de lage opkomst begonnen de Duitsers al snel met het uitvoeren van razzia's.

Organisaton Todt

In 1933 werd Fritz Todt benoemd tot 'Generalinspektor für das deutsche Strassenwesen'. Hierdoor werd hij verantwoordelijk voor de aanleg van de 'Reichsautobahnen' en was hij direct ondergeschikt aan Adolf Hitler. Voor de aanleg van de autosnelwegen creëerde Todt een organisatie, die in 1938 uitgroeide tot de 'Organisation Todt' (OT). Op dat moment was Todt als 'Generalbevollmächtigter für die Regelung der Bauwirtschaft' verantwoordelijk voor het hele bouwwezen in het Derde Rijk. Het eerste grote project dat de OT uitvoerde was de bouw van de 'Westwall', een verdedigingslinie aan de grens met Frankrijk. Vanaf 1940 was de OT actief in de bezette gebieden, waar ze zich bezighield met herstel en wederopbouw van straten, bruggen en spoorwegen. Daarnaast werden onder leiding van de OT steunpunten en bunkers gebouwd voor de Duitse onderzeeërs. In 1943 legde de organisatie lanceerinstallaties aan voor de V1 en de V2 en bouwde zij aan de kust van de bezette gebieden in het westen de 'Atlantikwall'. Ook werd de OT

ingezet om schuilkelders aan te leggen in Duitse steden en de schade van de toenemende bombardementen te herstellen. Speciale militair georganiseerde eenheden van de OT werden als pioniers ingezet aan het front. In 1940 werd Todt benoemd tot 'Reichsminister für Bewaffnung und Munition'. Hij kon hierdoor zijn OT verder uitbouwen tot een van de belangrijkste organisaties in nazi-Duitsland. Dankzij zijn vele uiteenlopende volmachten wist Todt veel vertragende bureaucratische processen te omzeilen en kon hij zijn organisatie zeer onafhankelijk laten opereren. Op 8 februari 1942 kwam Fritz Todt om bij een vliegtuigongeluk nabij het 'Führerhauptquartier' in Rastenburg (Oost-Pruisen). Nog altijd zijn er vermoedens dat Adolf Hitler zelf de hand heeft gehad in zijn dood. Todt werd in al zijn belangrijke functies opgevolgd door de architect Albert Speer, die tot de kleine kring van Hitlers hofhouding behoorde. Ook de OT kwam onder zijn leiding te staan. Als 'Reichsminister für Rüstung und Kriegsproduktion' werd hij verantwoordelijk voor de hele oorlogseconomie. Speer hervormde de OT tot een goed georganiseerd geheel, die als schakel tussen de 'Wehrmacht' en de private bouwsector kwam te staan. De OT voerde de opdrachten van de Wehrmacht uit en maakte daarbij gebruik van gecontracteerde aannemersbedrijven uit Duitsland en de bezette gebieden. De arbeiders van de OT waren in eerste instantie vrijwillige of dienstplichtige Duitsers. De OT-leden droegen olijfgroene uniformen met een hakenkruisband om de arm. In de Tweede Wereldoorlog wierf de OT al snel 'vrijwilligers' in de bezette gebieden. Vanaf 1942 werden ook dwangarbeiders en krijgsgevangenen ingezet. Een jaar later leverden ook de concentratiekampen – waar mogelijk – arbeidskrachten voor de OT. Al deze arbeiders moesten zeer zware werkzaamheden verrichten, zoals het aanleggen van tankgrachten en loopgraven, waarbij velen onmenselijk werden behandeld. Eind 1944 telde de OT ongeveer 1,4 miljoen arbeidskrachten. Slechts een heel klein gedeelte hiervan bestond uit Duitsers, meestal oudere of gehandicapte soldaten uit de Wehrmacht, die niet meer geschikt waren voor frontdienst.

Hoe zagen zulke tankgraven en loopgraven eruit en waartoe dienden ze ...?

Een tankgracht of antitankgracht is een diepe en brede, al dan niet met water gevulde, gracht met steile oevers die voor tanks en pantservoertuigen onmogelijk over te steken is. Tankgrachten worden gegraven als onderdeel van stellingen en verdedigingswerken. Tankgrachten zijn effectief in vlakke gebieden met een zachte bodem, zeker als er ook nog een hoge grondwaterstand is. Bij een andere terreingesteldheid worden doorgaans andere soorten tankversperringen aangelegd zoals tankmuren of aspergeversperringen.

Kattekoppomp.

Een loopgraaf is een soort geul of gang in de grond die soldaten beschermt tegen vijandelijk vuur. Hoewel loopgraven vooral bekend zijn vanwege het grootschalige gebruik ervan in de Eerste Wereldoorlog, worden ze al eeuwenlang door soldaten gegraven. De legers van Julius Caesar bijvoorbeeld groeven onder andere loopgraven bij het Beleg van Alesia in 52 v.Chr. Ook tegenwoordig graven soldaten zich nog regelmatig in, hoewel nooit meer zo uitgebreid als tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen de loopgraven bijna letterlijk van de Noordzee tot de Zwitserse grens liepen. Het doel van een loopgraaf is niet alleen om de soldaten te beschermen tegen vijandelijke kogels, maar zeer zeker ook tegen het krombaangeschut van de artillerie. Een artilleriegranaat moet in, of vlak bij, de

loopgraaf ontploffen om echt schade aan te richten; ontploft hij wat verder weg, dan beschermt de loopgraaf de soldaten tegen de explosie.

***‘Een bleke maan staat aan de hemel
De wolken hangen zwaar en laag
Zo was ’t eergister, zo was het gister
En zo is ’t net precies vandaag
’t Is iedere dag hetzelfde liedje
Een rilling huivert langs mijn rug
Om half acht ga ik putten graven
En tegen zes kom ik terug’.***

Hoewel al weer ruim 70 jaar geleden lukte het uw Pluustergoudredakteur om in het Hoogezandse nog een getuige te lokaliseren, een getuige, die in 1944/45 mee moest graven aan verschillende OT-objecten in onze regio. Zo ook in Westerbroek. Negenentachtig is hij, geboren en getogen in Westerbroek, nu samen met zijn vrouw woonachtig in Hoogezand en hij maakt een bijzonder fitte indruk : de heer B.Veennema.

Veennema vertelt :

“Ik was 17 of 18 jaar toen ik een oproep kreeg. Dat was na de luchtlanding bij Arnhem. Toen moesten hier tankgrachten en loopgraven gegraven worden om het geallieerde front tegen te houden. Mijn vader en ik werden ook opgeroepen. Het was oktober of november. Wij moesten vanuit Westerbroek, waar wij toen woonden, naar De Punt. We kregen een kaart in de brievenbus, telefoon had je toen nog niet.

Eerst gingen we naar De Punt. We moesten daar een loopgraaf maken in de tuin van een nsb-boer... Hij kon er alleen naar kijken hoe de hele tuin werd omgewoeld. Verder kon hij er niks tegen doen. We maakten daar een hele serie loopgraven in de omgeving van De Punt. Ieder nam zijn eigen schop mee. De eerste dag dat ik in De Punt kwam brak mijn schop al ...

Mijn vader kwam vrijwel dadelijk weer vrij, want onze koeien moesten gemolken worden. Wij moesten om half acht beginnen te graven.

Eerst moest je dat hele eind fietsen vanuit Westerbroek. En ’s avonds om zes uur weer helemaal op de fiets terug. Dan lukte het mijn vader niet om de dieren op onze boerderij te verzorgen.

Vanuit De Punt moest ik vervolgens werken in Yde. Na een tijdje werden we terug geroepen en moesten we, waar de Drentse A onder de Rijksstraatweg doorgaat, in zeer moerasig terrein een tankwal maken.

Ook moesten we daarin een beschoeiing maken. Er was daar een heistelling en dan moesten wij met een aantal mannen dat heiblok omhoog trekken. Eén van de mannen kreeg op een keer een punt van dat heiblok op z’n hoofd, toen de stelling instortte... We stonden daar de hele dag in het water. Er kwamen daar heel veel Duitse soldaten langs. Die kwamen van het front in Arnhem. Ze waren gespannen en ze zagen er haveloos uit. Ze kwamen kijken wat wij daar deden. Ze schudden het hoofd... een tankgracht naast de Drentse A ... door het moeras ... daar zou nooit een tank door kunnen ...

De O.T. kreeg de opdrachten voor de graafwerkzaamheden van een Duitse generaal. Ik ben daar een paar dagen geweest. Er waren heel veel mannen aanwezig op die plek. Ook een grote groep mannen uit Den Haag. Elke dag werd die groep kleiner. Ik denk dat ze er tussenuit knepen of gingen onderduiken. Die Hagenezen waren ondergebracht in een paar boerderijen in de buurt. Wij moesten thuis de nacht doorbrengen. Later vertrok de Haagse groep langs het Winschoterdiep over de rijksweg richting Nieuwe Schans.

Wij moesten korte tijd later ook plotseling vertrekken : naar Kolham. Loopgraven maken. Daar was het allemaal zandgrond. Wij kwamen op het land van kweker Kazemier. Dat ligt dicht tegenover de Kokshoeve van de familie Fokkens. Op Kazemiers land moesten wij de eerste loopgraaf maken. Ieder nam zijn eigen schop mee. Op het land van Kazemier stonden wij man aan man, een hoop

gravers, ongelofelijk”.

Hij pakte zijn revolver en zei : “Voor mij aan!!!”

“ Die OT-ers waren oud-gedienden uit de Eerste Wereldoorlog. De OT-er, die aan onze groep leiding gaf had een schotwond opgelopen. Dwars door zijn hoofd. Aan weerszijden van zijn hoofd zat een deuk. In de kaak ... Maar hij had het overleefd. Het was geen beroerde kerel, maar je moest hem wel respecteren natuurlijk : hij droeg een revolver. Ik was jong en dan begin je af en toe te klieren overdag. Op een gegeven moment, ik had denk ik wat gezegd of op een bepaalde manier gekeken, moest ik bij hem komen. Hij pakte zijn revolver en zei : “Voor mij aan!!!”

Ik dacht, dat is niet best. Later hoorde ik van iemand, dat er in Drenthe door een OT-er een man was meegenomen in een boerenschuur. Die man was er net als ik uitgepikt en vervolgens was deze man door die OT-er doodgeschoten. Die OT-ers waren partijmensen.

Ik struikelde met mijn veel te grote laarzen voor de OT-er aan. Dat waren de laarzen van mijn vader. Die waren voor mij eigenlijk te groot. Soms bleven die laarzen vastzitten in de natte blubber. Dan kon je niet vooruit komen. Ik moest voor de OT-er uit lopen naar een gebouwtje. Gelukkig liep het goed af. Ik merkte wel, dat hij gekrenkt was. Ik werd flink afgesnauwd maar ik kreeg verder geen straf opgelegd.

Op het land van Kazemier gebeurde ook nog iets gekks. In één keer een luid geschreeuw.

Een haas ...! Hij rende alle kanten op. Tussen de gravers door. Uiteindelijk moest de haas het met de dood bekopen. Hij werd doodgeslagen met een schop.

We zijn ook een paar dagen naar Noordbroek geweest. Dat was niet best. We kwamen daar in een heel groot stuk land, tussen Noordbroek en Siddeburen. Daar ligt een rij boerderijen, een heel eind van de weg verwijderd. Als je de dorpsweg afrijdt zie je die mooie oude boerderijen. Voor die boerderijen lag een stuk geploegd bouwgrond. En het was daar zo vreselijk nat. We zakten tot onze kuiten in die losse blubber. Er was daar een paar weken eerder

een zware telefoonkabel ingegraven. Ik denk dat de Duitsers er wel rekening mee hielden, dat het front langzamerhand terug liep naar Delfzijl. Daar stond ook een hoop afweergeschut, bij Fiemel. Dat is een soort landtongetje in de Dollard. Die kabel, dat was een ellende. Wij moesten die kabel weer opgraven. Toen de kabel van wel honderden meters boven de grond was, moest die opgepakt worden. Het was een enorme kabel, loodzwaar. We stonden daar met een enorme groep mensen bij die kabel. Mensen zoals ik, jong, maar ook veertigers. Vaders van een gezin. We hadden echter te weinig mankracht voor die zware kabel. Hij sleepte over de grond en drukte ons ook naar beneden. Ik had zoals ik al eerder zei, mijn vaders laarzen aan. En die Duitsers daar, dat waren geen OT-ers maar frontsoldaten, die schoten af en toe over onze hoofden, gewoon om de schrik erin te houden. Wij waren niet bang, we waren aan dat brute gedrag gewend.

Ik kwam daar in grote problemen : mijn laarzen bleven steken in de natte kleigrond ... Daardoor kon ik niet zo snel met de anderen meekomen als we weer vooruit moesten. Na zo'n dag van zwaar werken, ging ik 's avonds weer op de fiets naar huis, naar Westerbroek. 's Middags werden er een paar melkbussen met warm eten gebracht. Eén keer heb ik ontzettend gesmuld van zo'n maaltijd. Dat waren aardappelen met koolrapen. En er zat iets van vlees door, meest vellen.

Ik heb nooit geweten, dat koolrapen zo lekker kunnen smaken. Vooral omdat je daar in weer en wind aan het werk was. Die maaltijd was een kostbaar moment tijdens zo'n dag. Volgens mij moesten we zelf voor borden en bestek zorgen.

Op zeker moment kreeg ik het aan de stok met een oudere man, van veertig of misschien wel vijftig jaar. Hij kon mijn opmerkingen niet langer verdragen. Hij kwam op mij af met zijn schop en zei : 'Zel k die de haarses inhouden...?' Ik liet mij tegen hem aan vallen en greep zijn duim. Hij kon daardoor niets meer beginnen. Dat was puur geluk. De mensen waren erg prikkelbaar. Ik heb daar ook nog hele gesprekken gehad met een Oostenrijker, een partijman. Hij was geen OT-er, maar hij had wel een band om zijn bovenarm. Met die

man kon je goed praten. Hij zei, dat zij steeds in oorlog waren. Ik zei daarop, dat wij niet in oorlog waren gegaan, maar gewoon waren platgewalst door Duitsland. Hij accepteerde mij wel, hij was redelijk ruimdenkend.

Soms moesten we een loopgraaf maken dwars door de dijk langs het Foxholstermeer. Dat was levensgevaarlijk, wanneer het hoog water zou worden, was de kans op een dijkdoorbraak heel erg groot. Dat interesseerde ze niets. Het stond zo op de tekening en zo moest het ook uitgevoerd worden. Dwaasheid ten top!

's Zondags moest er ook gewerkt worden. Voor vijf gulden en een pakje sigaretten. Ik wilde op zondag niet werken. Wij gingen naar de kerk op zondag. Ik kreeg dus geen sigaretten, waar ik zo gek op was. Dat was een lokkertje om de mannen op zondag aan het werk te krijgen.

In Westerbroek, bij de Hesselinkslaan moest een tankwal komen. Er werkte daar een enorme groep mannen. Waar wij toen woonden werd ook een loopgraaf aangelegd, dwars door de Domineeslaan. Bij de aanleg van zo'n tankgracht stond je in het grondwater te spitten. Vaak zat er op laaggelegen stukken nog veen in de grond. Waar al dat uitgegraven zand bleef, weet ik niet meer.

Wanneer er veel grondwater was, werd er een katekop gebruikt : een soort ketel met een lange ijzeren hefboom. Twee mannen moeten met

Nabij de Hesselinkslaan te Westerbroek.

zo'n ding pompen. Die dingen waren zeer lastig te vervoeren. Ik heb ook een hele tijd met mannen uit Appingedam gewerkt. Die kwamen iedere ochtend op de fiets helemaal uit Appingedam. Na de oorlog werden die tankgrachten en loopgraven weer dichtgegooid. Dat mochten de eigenaren van de grond zelf doen, tegen een kleine vergoeding. Achter op ons land in Westerbroek heeft mijn vader ook zelf zo'n gracht dichtgegooid. De grotere klussen deed de Heidemij. Als er te weinig aarde voorhanden was, bleven er kuilen in het landschap achter. De Canadese bevrijders, voorzien van bulldozers, schoven ook wel eens een gracht of krater dicht...".

(Literatuur : 'Veroordeeld tot graver' door Hidde J. Luining; 'Libaurapport 14-105' van 31 juli 2014.)

Wim A. H. Rozema

Ineens een vreselijke knal, gerinkel van glas

13 april 1945 Hoogezand bevrijd : een ooggetuigeverslag

Op 13 april jl. was het 75 jaar geleden dat Hoogezand werd bevrijd van de Duitse bezetter. Vanuit Bareveld rukten de Canadese troepen op richting Hoogezand. In de nacht van 12 op 13 april 1945 hoorde men hier in de verte het dreunen van het zware geschut. Vele woningen en zakenpanden werden gestut met stropakken om inslag te voorkomen... De Duitsers trokken o.a. naar Kolham en daar begon de achtervolging door de Canadezen. Daar kwam het tot gevechten. Vooral Siddeburen, Steendam, Wagenborgen, Appingedam, Weiwerd, Spijk en Delfzijl hebben veel te lijden gehad door het door de Duitsers geboden verzet. Op 13 april was Hoogezand na vijf jaar Duitse bezetting bevrijd! Hoe verliep die bevrijding, bijv. in het centrum van Hoogezand? Nog steeds duiken er zo nu en dan overal in den lande getuigenissen op uit nalatenschappen van mensen, die de bevrijdingsdagen in Nederland van zeer nabij meemaakten.

Zo krijgt de dit jaar 25 jaar bestaande Historische Vereniging Hoogezand – Sappemeer e.o. ook af en toe prachtig en nooit eerder gepubliceerd materiaal toegezonden. Onlangs kreeg de vereniging een briefwisseling in bezit, geschreven door Jenny van de Beek en haar verloofde Adrie. Bij het opruimen van de spullen na het overlijden van hun moeder en schoonmoeder, Hendrika (Jenny) van de Beek, kwamen Caroline Nugteren en Barry Vos uit Amsterdam, een brief van tien pagina's tegen, die Jenny op 15 april 1945 vanuit Hoogezand gestuurd heeft naar haar verloofde Adrie in Rotterdam. Het is een ooggetuigeverslag van de bevrijding van Hoogezand, waar Jenny met haar broertje op krachten kwam bij het gezin van politieman Blaauw, in

de toenmalige Brugstraat nummer 5, nu Meint Veningastraat 136. Wanneer de situatie zeer onveilig werd, moest Jenny in de schuilkelder van de buurman, kruidenier Bronsema (nu muziekzaak Evelien Novacek), een veilig heenkomen zoeken. De brief is toentertijd als een gevouwen boekje opgezet en bewaard gebleven. Jenny was in 1945 twintig jaar oud en ze was met haar veel jongere broertje vanwege de honger vertrokken uit Rotterdam en ondergebracht bij de familie Blaauw in de huidige Meint Veningastraat in Hoogezand. Al snel werden Jenny en Titia, de dochter van agent Blaauw, hartsvriendinnen. Het feit, dat er tijdens de hongerwinter kinderuitzendingen vanuit de randstad naar het noorden werden georganiseerd, doet vermoeden dat Jenny - toentertijd leidster bij de padvinderij- mogelijk als begeleidster is meegegaan met zo'n klein kindertransport per vrachtwagen. Een brief met een ooggetuigeverslag van de gebeurtenissen rond de toenmalige Hoogezandsterbrug bij hotel Faber en tevens een brief, waarin heimwee en groot verlangen van Jenny, om haar allerliefste Adrie -die menig liefdesgedicht naar de toenmalige Brugstraat stuurde- in Rotterdam weer in haar armen te kunnen sluiten ...

Hoogezand, 15 april 1945.

My Boy,

Lieveling nu! Nu is dat grote ogenblik dan aangebroken : Hoogezand is sinds vrijdag 13 April des namiddags 4 uur Vrij....!!!! Wat een emotionele dagen hebben we achter de rug. En nog kan je het haast niet geloven. Het is te mooi. Ik kan ook nog niet ten volle blij zijn, omdat ik nog niet zeker weet, hoe Rotterdam er

voor staat. En ik ben ook echt een beetje jaloers als ik al die meisjes hier met hun jongens zie lopen. Dan voel ik me zo verlaten. Bah, akelig is dat. Wim en Titia nemen me wel altijd mee hoor. En ze zijn ook echt hartelijk voor mij, maar ja, jij bent ook niet te vervangen. Ik ga iedere dag naar je uitkijken hoor! En als je niet gauw komt ga ik er met een Schot of Canadees vandoor. Dus je weet wat je te wachten staat. Jongen wat is dit een heel ander soort volk als die lelijke rotmoffen! Ze zijn net zo rustig en gemoedelijk. En ook veel beschaafder. En zo fijn uitgerust. En echt sportief gekleed. Ze dragen geen tuniek maar een windjack en een alpino. Nu zal ik je eerst eens vertellen hoe alles gegaan is, want ik weet anders toch niet, wat ik het eerste moet vertellen. We zaten al sinds twee weken in spanning, kan je wel zeggen. Dan was dit gevallen en dan dat, dan zou er weer munitie onder de brug komen en zo was het iedere dag wat, tot ze al nader en nader kwamen. Tot verleden week Woensdagavond toen kwam ik bij Hans vandaan en toen waren er een stel Duitse officieren de koppen van een stel kleine bommetjes af aan het slaan. Donderdags nog niks gebeurd maar wel alles ingepakt, wat maar enigszins bruikbaar was spiegels, schilderijtjes, alles van de muren, de ruiten voor eruit en verder alles open. De deuren stonden allemaal vast op klossen, het was net een verhuizing. Ook koffers gepakt voor een eventuele vlucht. Donderdags waren ze in Assen en Vrijdag was het officieel gevallen. Vrijdagmorgen was het nog tamelijk rustig, maar er stonden wel een paar Duitschers meer bij de brug als anders en de munitie was er onder en alles onderling verbonden. Ze hadden het maar voor het aansteken. Naarmate het later werd, werd het steeds onrustiger, dan kwam er één binnen zeilen met de tijding nu kan ie ieder ogenblik gaan en dan weer één hij gaat om 2 uur de lucht

in. Diegene was er echter het dichtst bij want het zal zo half 2 geweest zijn, toen Andries en Gerard er aan kwamen : "Gauw! Moe, Henkie, Jenny... in de schuilkelder bij Bronsema! Hij kan zo gaan! Wij in vliegende haast (ik wou net af gaan wassen en Jantje was nog boven bezig) naar Bronsema. Die hebben een hele goeie kelder onder de achterkant van het huis. We hebben daar nog ongeveer een half uurtje gezeten, toen ineens een vreselijke knal, gerinkel van glas... en wij naar buiten. En wat denk je? Hij was aan één kant maar een beetje stuk en het moest nog eens. Wij keken net zo lang tot ze eraf gingen, dan schreeuwden ze..."Loos...!" en dan wij ook op een draf naar de kelder en dan even daarna weer... Boem!!! Tot zes keer toe zeg. Hoe vind je zoiets... en het is heus geen Maasbrug hoor. Daar is deze Klein Duimpje bij. Toen was dat goed en wel achter de rug en we waren net in huis een beetje naar de schade te kijken, die gelukkig heel erg meegevallen is en toen stond ik net even in de voordeur... komt er een vriend van Andries aan en die zegt : "De Canadezen zitten in Foxhol!" (Dat is hier nog geen half uur vandaan...). Ik keek hem net aan of hij gek was, ik zei nog : "Joh, ga weg, dat kan niet". Enfin, hij gaat die kant op en ik wil het binnen gaan vertellen en ineens ging alles weer naar de kelder rennen en ze vroegen mij nog waar Andries, Wim en Gerard waren en ik ga ijskoud nog naar de trap roepen, dat de jongens naar beneden moesten komen in de kelder. Daarna wil ik achter door de tuin er ook naar toe rennen en wat denk je, ik keek zo door zo'n zijgang en daar ging er al één voorbij en schieten op de overkant, dat het een lust was, want daar moesten die Duitsers nog zitten, die de brug opgeblazen hadden. Er kwamen er 3 die eerste keer, tanks waren het. Maar ze gingen ook weerom. Het waren vooruitgeschoven verkenningstroepen. Doch misschien een half uur daarna kwamen er al meer. Bloemen, oranje en vlaggen erop. God, Adrie, wil je wel geloven dat het net een droom is. Het waren allemaal Canadezen. Flink bruine kerels met gitzwart haar. Er is hier verder geen schot gevallen en alles is vol vreugde. Om Groningen zelf (stad) moet nogal flink gevochten zijn, maar men beweert nu, dat het ook vrij is en al verschillende plaatsen er omheen ook. Waar Tonny is ook hoor, want dat ligt zuidelijk van Groningen. De Burgemeester (N.S.B.-er) hadden ze al ras te pakken en er zijn nu bij elkaar al een kleine honderd uit de omtrek opgehaald. De ondergrondsche,

met de oude burgemeester van Hoogezand aan het hoofd, heeft de leiding. Er zijn gisteren al publicaties uitgevaardigd met het oog op de rust enzovoorts. Ik kon alleen maar niet blij zijn. Ik moest er maar steeds aan denken, dat jullie nog in Duitse handen waren en dat er misschien hard gevochten werd enzo. Toen kwam Blaauw 's middags met de tijding Rotterdam en Amsterdam waren ook bevrijd en je doet dan niets liever als geloven, maar na een ogenblik komt de twijfel weer boven en zit je weer in de put. Zaterdagmorgen werd het mij werkelijk te machtig en heb ik mij boven eens flink uitgehuild. Vrijdagavond was Wim al van streek geweest en Zaterdagavond kreeg Titia het te kwaad, want Wim wilde ook bij de Burgerwacht, maar ze was bang, dat die Duitsers nog eens terug zouden komen. En zo krijg je allemaal je portie. Het is nu op straat nog steeds een vreselijke drukte. Er wordt volop gevlagd. Alles loopt met Oranje en niemand, die aan werken denkt, er liggen vlak voor ons huis 3 schepen naast elkaar in 't diep en daarover is een noodbrug gemaakt. Direct vrijdag al. Er rijden weer heel veel luxe wagens en motoren en alles op benzine. Je snapt niet, waar het zo snel vandaan komt. Maar het is er en dat is hoofdzaak. Wim en Andries zijn ook bij de Burgerwacht. Ze moeten daarvoor ook een eed afleggen. Andries is Ordonnans en Wim is Wacht, bij de N.S.B.-ers. Er zijn hier ook een paar jonge meisjes in de ondergrondse. Er zijn hier daarstraks Schotten aangekomen en die zeggen dat Rotterdam in handen van de Ondergrondse is. Ik hoop toch zo, dat het waar is en dat alles net zo goed verloopt als het hier gegaan is. Dan kan ik pas oprecht blij zijn als ik dat zeker weet. En dat zal ik pas geloven als ik jou met m'n eigen ogen zie en je in mijn armen kan sluiten. Vertrek zo gauw mogelijk, want ik kan nu niet meer geduldig zijn. Ik verlang zo vreselijk naar je! Dat kan ik je niet schrijven. Ik weet, dat het absoluut onzin is, maar als er gebeld wordt staat mijn hart stil. Lieveeling : ik wacht je. Nu nog maar even dan zijn we weer herenigd in BEVRIJD NEDERLAND ! Good Luck, Your Girl, Jenny.

(P.S.) Ik ben daar straks naar het politiebureau geweest en zag in de rommelkamer een paar kistjes (schoenen) staan. Ik heb net zo lang gezeurd tot ik ze had. Ze passen precies met dikke sokken en ze zijn in goede staat.

Dag Lieveeling, een kus van je Jenny!

Lieve Schat,

Als ik van uw effen voorhoofd
De verwarde lokken strijk,
En met mijn handen aan uw slapen
U in de olijke ogen kijk ...

Voelt ge dan, mijn blonde meisje
Dat ik zielsgelukkig ben,
Schoon ik niet met radde lippen
Al mijn zaligheid beken!

Zouden duizend woorden kunnen
zeggen,
Wat ik tot u zeg,
Als ik op die volle lokken
Zegenend mijn handen leg?

Als ik uwer lokken zijde
Van uw effen voorhoofd strijk,
En mijn handen aan uw slapen
U in de olijke ogen kijk.

Dan gevoel ik me uw behoeder
En -wat geen woord verkondt-
Al mijn hoop spreekt en mijn liefde
In de kussen van mijn mond.

Adrie.

Wim Rozema

Vals persoonsbewijs

Het valse persoonsbewijs is van Roelof ten Brink uit Ubbena.

Hij zat o.a. ondergedoken in Foxhol bij de fam. Nieboer.

Roelof was bevriende met de zoon van Klaas en samen zaten ze in het verzet.

Klaas Nieboer is gearresteerd en in 1944 gefusilleerd in Vught, zijn vader Cornelis Nieboer was al eerder opgepakt wegens frauduleus slachten. Hij is in 1942 overleden in een concentratiekamp in Duitsland.

Van huis en haard verdreven

**'Van huis en haard verdreven,
En in de vreemde thuisgebracht.
Van IJmuiden naar Sappemeer,
Met sneeuw en heel slecht weer.
Zoo hopen wij samen,
Na twee jaren van scheiden,
De zon ons mag verblijden
En ons laat keren weer
Van Sappemeer weer naar
IJmuiden ...'**

Bovenstaande regels zijn geschreven door een vader in het poëzie-album van zijn dochter. Dat gebeurde op 26 november 1944 in Sappemeer ...

Onlangs ontvingen wij het volgende bericht vanuit IJmuiden :
"Beste heer Rozema, Ik heb uw gegevens opgezocht via Google, omdat ik bij het uitzoeken van oude foto's een set oude ansichtkaarten tegenkwam. De kaarten zijn van mijn moeder geweest, zij is in de oorlog vanuit IJmuiden met haar ouders en zusje geëvacueerd geweest en heeft de resterende oorlogsjaren in Sappemeer verbleven bij een boerenfamilie. Wat ik nog weet uit de verhalen, heeft mijn opa toen gewerkt in een kartonfabriek en ik denk dat de kaarten daarvan afkomstig zijn, maar weet dat niet zeker. Helaas kan ik het ook niet meer navragen, mijn moeder is vorig jaar overleden.

Ik kan mij voorstellen dat u hier wellicht blij mee zult zijn. Als dat niet het geval is kent u mogelijk iemand die ik er blij mee kan maken? Ik

wil ze met alle plezier aan u toesturen. Ik kijk uit naar uw reactie en stuur als bijlage een fotootje mee van de set kaarten. Met vriendelijke groet, Anita van Vliet".

Op zich niet zo'n heel bijzonder bericht -wij krijgen met grote regelmaat foto's aangeboden- maar het verhaal achter de set foto's wekte onze belangstelling :

"Geachte mevrouw Van Vliet, Hartelijk dank voor uw vriendelijk schrijven. Uiteraard houden wij ons aanbevolen voor de set oude ansichtkaarten. U mag ze naar ons secretariaat sturen. Wanneer u het op prijs stelt kunnen wij informeren of uw moeder en uw tante en uw grootouders hier nog bekend zijn en waar ze verbleven tijdens WO II. In dat geval vraag ik u, mij de namen van uw moeder en uw grootouders te mailen".

Onze reactie maakt ook mevrouw Van Vliet enthousiast :

"Beste heer Rozema, Dank voor uw snelle reactie. De kaarten ga ik zeker komende week opsturen.

Het zou fantastisch zijn als iemand mijn moeder en haar ouders nog zou herinneren, hoewel de tijd vordert en de kans op herkenning natuurlijk daardoor steeds kleiner wordt. Het gaat om Arie Schager en Niesje Schager -Wuis en hun dochters Alie

en Greet. Wat ik nog weet uit de verhalen is dat mijn moeder (Alie) en haar vader bij een andere familie verbleven als haar moeder en haar zusje Greet. Ze waren afkomstig uit IJmuiden, daar op de trein gezet richting Duitsland. Door het verzet is de trein destijds gesaboteerd en gestrand bij Hoogezand – Sappemeer. Mijn opa kreeg toen van mensen uit het verzet het advies om zo snel mogelijk werk te zoeken. Dat vond hij in een karton of papierfabriek. Tot zover ongeveer mijn herinnering van de verhalen. Ik stuur als bijlage een fotootje uit 1939 uit IJmuiden van het gezin van mijn opa en oma. Daar staat ook de moeder van mijn opa bij. Wie weet helpt dat met zoeken".

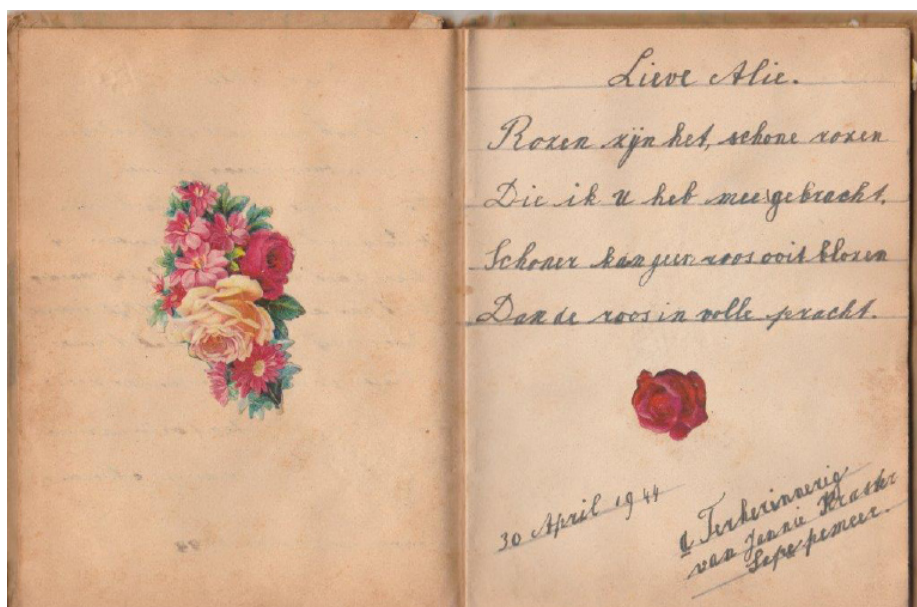
*'Tusschen gras en riet verscholen
Bloeit soms aan de stille vliet,
Vaak onmerkbaar en verscholen,
't Hemelsblauw vergeetmijniet !'*

"Mevrouw Van Vliet, Dank voor uw verdere informatie. Waarom uw grootouders op de trein naar Duitsland gezet zijn is mij niet duidelijk. Dat was immers het land van de bezetter. Waarschijnlijk betrof

het een trein richting noorden. Een hier gestrande trein is mij ook niet bekend. Beschietingen verderop richting Duitsland, nabij Zuidbroek en Scheemda wel. Alle 93 jodentransporten naar de vernietigingskampen in Oost-Europa en komend uit Durchgangslager Westerbork/Hooghalen gingen wel door Hoogezand en Sappemeer. In Hoogezand, zowel als in Sappemeer, stond toen (en nu nog) een kartonfabriek”.

*‘Rozen zijn het, schone rozen,
Die ik u heb meegebracht.
Schooner kan geen roos ooit bloeien,
Dan de roos in volle pracht...!’*

Mevrouw Van Vliet : “Mijn grootouders woonden in IJmuiden, dicht bij de kust. Dat was volgens de Duitsers te gevaarlijk in verband met de aanleg van de Atlantikwall en ik begreep dat daarom veel mensen uit IJmuiden, maar ook uit Zandvoort zijn geëvacueerd”.

De Atlantikwall was een mee dan 5000 kilometer lange verdedigingslinie, die nazi-Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog in de bezette gebieden heeft aangelegd ter voorkoming van een geallieerde invasie. De Atlantikwall liep van Noorwegen, via Denemarken, Duitsland, Nederland en België naar Frankrijk tot aan de grens met Spanje. De verdedigingslinie, die overigens nooit geheel werd voltooid, bestond uit bunkers, kanonnen en mijnevelden.

De Atlantikwall was geen aaneengesloten muur van verdedigingswerken zoals de naam suggereert. De verdedigingswerken waren geconcentreerd op strategische punten als riviermondingen, zoals bij Hoek van Holland en IJmuiden. Langs de tussenliggende kust werden op geruime afstand van elkaar verdedigingsposten gebouwd. Feitelijk was de Atlantikwall een aaneenschakeling van kustbatterijen, versperringen en ondersteuningsbunkers. Behalve artillerie tegen invasieschepen werd ook luchtafweer en antitankgeschut geplaatst. Bij dit antitankgeschut werden veelal tankversperringen aangelegd, zoals tankgrachten, dra-kentanden, muren en tankvallen. De Atlantikwall is nooit helemaal voltooid. na de invasie in Normandië op 6 juni 1944, waarbij de Atlantikwall werd door-

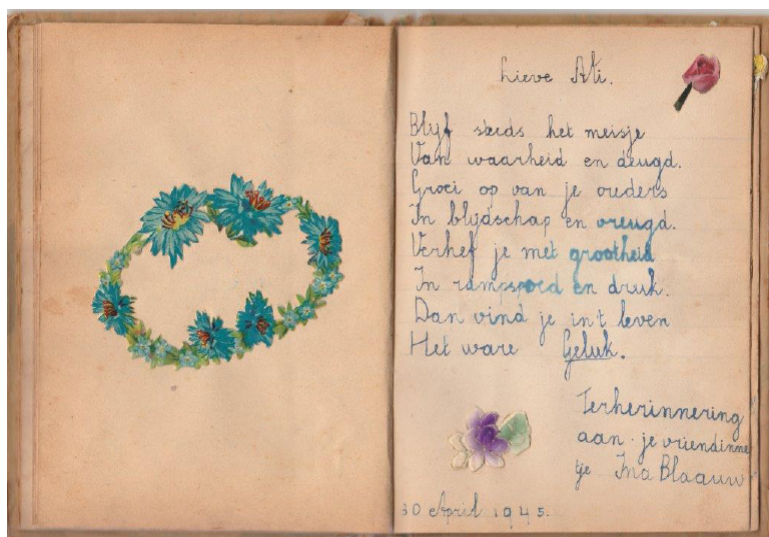
Van Vliet : “De bedoeling was volgens mij om de trein naar Duitsland te laten gaan en daar de mensen aan het werk te zetten, maar dat weet ik niet zeker. Mijn opa en oma waren niet joods, het is daarom onwaarschijnlijk dat ze in zo’n transport zouden hebben gezeten. Ik heb ook geen idee waar de trein echt naar toe zou gaan of waar die is gestrand. Wie weet geeft uw zoektocht daar meer duidelijkheid over. Het is goed mogelijk dat mijn opa bij deze fabriek heeft gewerkt in de oorlogsjaren. Inmiddels heb ik alle foto’s van mijn moeder ingescand en uitgezocht”.

*‘Rozen en vergeetmijnietjes
Zijn twee schone gaven ...
Trijntje heeft ze afgeplukt,
En Alie mag ze dragen ...’*

“Ik kwam bij het opruimen nog 2 poëzie-albums van moeder tegen.

De bouw groten-deels stil gelegd. Op dat moment waren er 10 273 bunkers afgewerkt en waren er nog 799 bunkers in aanbouw.

De volgende kinderen uit Sappemeer schreven er versjes in :
Trijntje ter Veer, Dieuwke ter Veer, Catharina Janssens, Marietje van der Werff, G. Bijlholt, T. Bijlholt, Harm Schreuder, Jannie Kraster, Zwani van der Schoot, Agatha S. van der Werff, Wiechertje Eggens (Middenstraat 20), Henkie Kraster (Hoenslaan 10), S.A. Meiring-Van der Werff (Winkelhoek 52), Ina Blaauw en G.M. Jager-Ernst.
Hierin staan wellicht wat aanknopingspunten, die kunnen helpen in de zoektocht”.

3 November 1943

*'Dit boekje heb ik lief
Die het steelt is een dief
Wie het vindt brengt het vlug,
Aan het onderstaand adres terug.'*

Alie Schager
Luth. Kerkstraat 4
Sappemeer

"Natuurlijk zijn het namen van vriendinnetjes, die in haar album hebben geschreven, een adres waar ze destijds heeft gewoond, het adres van haar school en de namen van twee onderwijzers".

'Voor Alie,

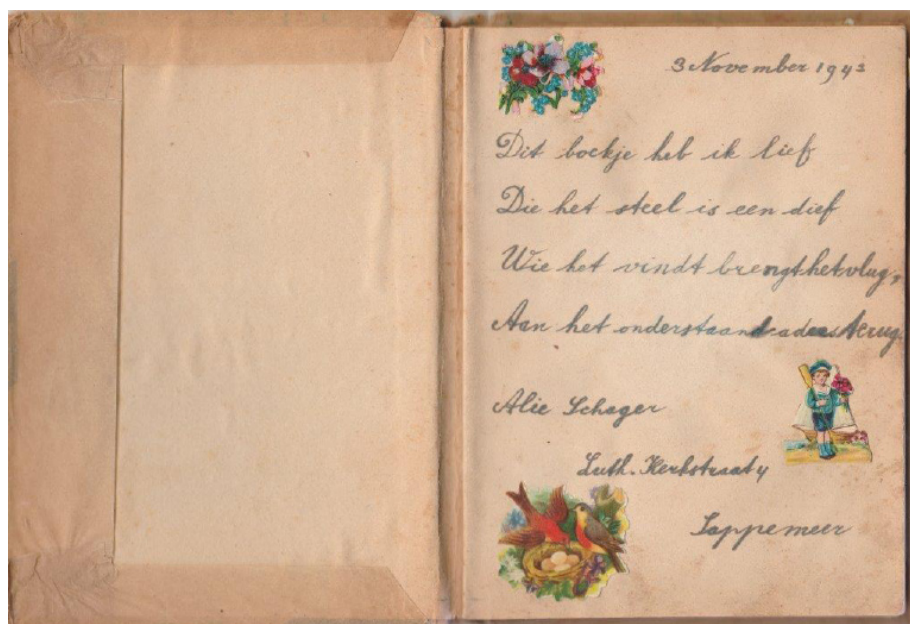
*Breng toch je leven
Met vriendschap in verband,
't Lijkt anders op een beekje,
Dat dood loopt in het zand!'*

Een herinnering aan je onderwijzer
A.G. Lamoyeur
O.L. School
Stationsstraat Sappemeer
22 juli 1943.

In het gedenkboek "Theo Thijssen-
school 1904 – 1978", geschreven
door Cees van der Kooij, lezen wij in
Hoofdstuk 7 :

'Van drie naar acht onderwijzers' De eriode Larmoyeur (1943 - 1956)

Meester Larmoyeur
Albert Larmoyeur was afkomstig uit Oost – Groningen en werd in Winschoten opgeleid tot onderwijzer. In 1929 werd hij benoemd in Sappemeer tot onderwijzer aan de Oosterschool. Hij werd hier ook aangewezen als plaatsvervangend hoofd. In de oorlog werd hij overgeplaatst naar de Westerschool. En toen in de Stationsstraat een vacature voor hoofd ontstond door het vertrek van Leonard Smid, solliciteerde hij met succes naar deze functie. Toen meester Larmoyeur hoofd werd van de school aan de Stationsstraat kon hij onmogelijk vermoeden welke enorme veranderingen er zowel in het gebouw als in het personeel

plaats zouden vinden. Het werd een grondig gerenoveerd gebouw, uitgebreid met 2 lokalen. En bij zijn afscheid in 1956 telde de school niet

drie maar acht leerkrachten! Larmoyeur beantwoordt aan het beeld van de "ouderwetse" hoofdmeester : een man, die naast zijn

onderwijstaak aan de Stationsstraatschool en aan de Handelsavondschoon een groot aantal taken in en ten behoeve van de samenleving vervulde. Hij verwierf zich grote faam door zijn kennis van de onderwijswetgeving en was daardoor niet alleen plaatselijk, maar ook landelijk een gezien figuur in de onderwijzersbond. Verder zette hij zich in voor "Veilig Verkeer", voor de schoolsport, de turnkring, de zwemvereniging "Nero" en de plaatselijke afdeling van het Groene Kruis. In al deze functies nam Larmoyeur veel werk op zijn schouders, zo zelfs, dat zijn gezinsleden zondags meestal slechts zijn rug zagen, wanneer hij bezig was aan zijn bureau. Hoewel in een zeer slechte tijd als hoofd begonnen, heeft hij toch beleefd, dat er iets gedaan werd aan de klachten over de school. Er kwam electriciteit en het gebouw en het meubilair werden grondig aangepakt. Samen met juf Nanninga en meester Coops, met wie hij het uitstekend kon vinden, moest Larmoyeur zien de school door de moeilijke tijden van de laatste oorlogsjaren te loodsen. Vooral tegen het einde was er zo'n brandstofgebrek, dat het onmogelijk was les te geven. Trouwens N.S.B.-burgemeester Van Ham riep ook onderwijzend personeel op voor het graafwerk van de 'O.T.'. Het ging Larmoyeur aan het hart, dat kinderen in deze gevaarlijke tijd langs de weg met veel legerauto's, tanks e.d. liepen. Daarom stapte hij naar de burgemeester en kreeg hij gedaan dat ondanks de "O.T." het onderwijs zoveel mogelijk door moest gaan. Maar toen de oorlogshandelingen dichterbij kwamen was lesgeven onmogelijk. De bevrijding werd gevierd met een bijeenkomst in "De Tibbe" voor de hele school met zang, tractaties, een toespraak van Larmoyeur en een gezamenlijk Wilhelmus, ingezet door meester Coops'.

Beste Alie,

*Wat ik je wens op aard :
Een zacht en rein gemoed
Dat steeds naar beter streeft
Bij vóór- of tegenspoed'.*

Sappemeer, 10 mei 1943.
Je onderwijzer, R.J. Coops.

"Beste heer Rozema, Wie weet zijn er onder de mensen die nog leven ook nog mensen die het verhaal nog beter kennen. Fijn om zo de geschiedenis nog wat meer vorm te kunnen geven".

*'Lief klein blondje,
Vaak lacht jouw mondje
Zoo vrolijk en snel.
Lach maar mijn kindje,
Later dan vind je
's Levens ernst nog wel!'*

Mevrouw Huizing uit de Lutherse Kerkstraat herinnert zich, naar aanleiding van onze melding tijdens onze Nijjoarsveziende in Dansschool Van der Vlag, dat er vroeger bij haar thuis en in de familie wel werd gesproken over deze evacués : mevrouw Huizing is namelijk de dochter van bovengenoemde Agatha S. van der Werff. Marietje van der Werff en S.A. Meiring van der Werff zijn tantes van mevrouw Huizing. Volgens mevrouw Huizing woonde één van de evacués destijds in de Wilhelminastraat. Mevrouw S.A. Meiring van der Werff is de moeder van een oud-raadslid, aldus mevrouw Huizing.

En in Veendam woont tegenwoordig de heer Harm Schreuder. Harm werd geboren op het Achterdiep te

Sappemeer en hij herinnert zich, dat één van de ouders Schager met een dochter tijdelijk bij hen thuis woonde, voordat deze naar de Lutherse Kerkstraat gingen. Harm Schreuder bezocht tijdens de oorlogsjaren verschillende lagere scholen. Dit kwam doordat de schoolgrens werd verlegd en ook omdat in sommige schoolgebouwen Duitse en later Canadese militairen waren ingekwartierd. Zo gebeurde het dat de heer Schreuder ook enige tijd doorbracht op de lagere school in de Stationsstraat te Sappemeer. En hier schreef ook Harm in het album van Alie Schager :

'Lieve Alie

*Al zal ik er ook dwars door heene
gaan
Mijn naam zal in uw album staan.*

Ter herinnering aan
je vriendje Harm Schreuder'.

"Beste Wim, Wat ontzettend leuk om zulke reacties te lezen. Leuk ook, omdat het volgens mij een stukje extra historie is wat voor jullie tot nu toe nog onbelicht was gebleven. Ik ga nog wel eens vragen aan een journalist die ik ken uit IJmuiden of er misschien nog meer mensen zijn die hierover iets kunnen vertellen. Het ziet er prachtig uit daar op de foto van het Achterdiep in Sappemeer. Jammer dat het zo (relatief) ver weg is, anders zou ik er zeker even een kijkje zijn gaan nemen. Wordt opnieuw vervolgd! Groetjes, Anita".

Tijdens boodschappen doen in een supermarkt in Sappemeer word ik op mijn schouder getikt door oud-collega Frits van het Noorderpoort in Stadskanaal : Frits is de zoon van

één van de schrijfsters in het poëzie album en een broer van het eerder genoemde oud-raadslid. Hij heeft een vraag voor onze historische vereniging, over een likeurstoker uit Martenshoek. Hij zal mij een foto sturen van een kurk met opschrift. Ik beloof hem het door zijn moeder geschreven albumversje op te sturen

“Hallo Wim. Ontzettend leuk dat je dit even voor ons op de mail hebt gezet. Dank daarvoor. Mijn moeder (S.A. Meiring-v/d Werff) haar handschrift is voor mij direct herkenbaar.

Zij schrijft nog vanaf haar oude adres aan de Winkelhoek. Toen destijds het Winschoterdiep is gegraven en de oude A7 weg in beton is aangelegd, woonden wij aan de Verlengde Winkelhoek nr 4. Ik weet niet anders. Tante Agaath (fam. Gibcus kolenboer Martenshoek) en Tante Marietje (Stiekema schilders-winkel Stadskanaal) waren zussen van mijn moeder. Allen zijn overleden. Mijn moeder op 94 jarige leeftijd. Leuk Wim om af en toe hier eens over te praten. Het gaat je goed. Gr. Frits Meiring”.

Vanuit IJmuiden is er geen nieuws meer : “ Beste Wim, Helaas heb ik nog geen aanvullende informatie kunnen achterhalen. Ook mijn nicht heeft helaas niet meer informatie. Mocht dat nog komen dan laat ik het natuurlijk weten. Wie weet leuk voor een later moment.

Met dank en vriendelijke groet, Anita van Vliet”.

Hebt u als lezer nog aanvullende informatie? De redactie houdt zich aanbevolen!

Oorlogsavonturen van Rieks Stiekema

In maart 2020 bracht Goff Miedema het magazine "Hoogezand en Sappemeer in oorlogstijd" uit. De oplage van 2000 stuks was in zeer korte tijd volledig uitverkocht. In het magazine staan acht verhalen die Goff Miedema optekende toen hij werkzaam was in Voor Anker. Hij kreeg na het uitbrengen van het magazine veel reacties op de inhoud van het magazine. Daar was ook een reactie bij van Pia Schepkamp uit Tilburg. Ze wilde graag in het bezit komen van het magazine in de hoop dat er (misschien) iets in zou staan over haar vader Henderikus Otto (Rieks) Stiekema. Hoewel er niets over haar vader geschreven stond in het magazine werd snel duidelijk dat haar vader al vanaf 1995 een plekje had in de diaproductie die Goff Miedema maakte over Hoogezand en Sappemeer in Oorlogstijd. Rieks Stiekema staat symbool voor dwangarbeiders die de oorlog hadden overleefd en uit Duitsland zijn teruggekeerd. Dankzij het contact met Pia, de dochter van Rieks, kwam ik in het bezit van het door Rieks Stiekema zelf geschreven verhaal over zijn avonturen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op basis van Rieks zijn verhaal en met medewerking van de dochters Pia en Marietje het volgende artikel over de oorlogsavonturen van Rieks Stiekema.

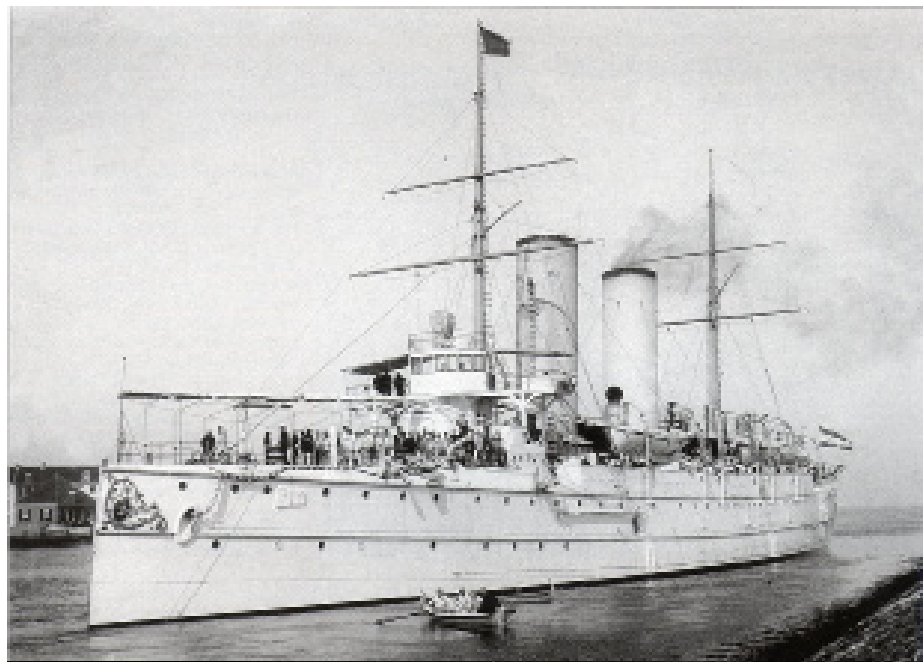
1940 Het eerste avontuur

Rieks Otto Stiekema (Rieks) werd op 26 augustus 1921 te Sappemeer geboren en ging daar in zijn kinderjaren naar de Westersche School. Het gezin was bepaald niet rijk en op 13-jarige leeftijd werd het voor Rieks tijd om zijn steentje aan het huishouden bij te dragen. Een jaar werken in stro-

kartonfabriek Scholtens leerde hem dat het fabrieksleven niets voor hem was. Via een advertentie vond hij werk bij een groothandel in Koloniale Waren te Hoogezand. Dankzij de toegenomen inkomsten verhuisde het gezin Stiekema in 1937 naar het Achterdiep. Als 16-jarige droomde Rieks van een loopbaan bij de Marine. Het bleef voorlopig bij een droom; het werk als verkoper bij een groothandel in chocolade en suikerwaren leek hem echter goed te passen.. In 1938 reed hij met een opgeknapte oude fiets en koffertje achterop langs de weg om snoepgoed te verkopen. Het ging hem goed af, maar in 1939 kwam dan toch de oproep voor de keuring bij de Koninklijke Marine. Rieks werd goedgekeurd en geplaatst bij de Marine in Vlissingen.

Rieks als matroos (zittend)

Hr. Ms. Noordbrabant

En zo kwam hij in april 1940 terecht op het opleidingschip Hr. Ms. Noordbrabant. Op 10 mei 1940 werd Nederland bezet door de Duitsers. In de haven van Vlissingen werden oorlogsschepen van de Fransen gebombardeed en dat waren voor de

jonge mariniers in opleiding angstige momenten. Rieks had ook geruchten opgevangen dat de Duitsers ook in Groningen flink bezig waren geweest. Het schip Hr. Ms. Noordbrabant had moeten vertrekken naar Engeland, maar dat gebeurde niet: op 17 april werd het schip door de eigen bemanning tot zinken

gebracht. Daar was Rieks niet meer bij, want hij was kort daarvoor met nog drie andere mariniers lopend vertrokken naar Koudekerke. Ze wilden zo snel mogelijk naar huis. De vier mariniers liepen rond 15 mei 1940 acht kilometer naar Koudekerke, een dag later liepen ze zeven kilometer naar Middelburg en de daaropvolgende dag nog eens 25 kilometer naar Goes. Daar gingen de jongens uit elkaar en vervolgde eenieder zijn eigen weg naar huis. Rieks schrijft dat hij in Goes een fiets gapte om terug te kunnen keren naar Sappemeer. Hij fietste rond 115 kilometer naar Gorinchem, vandaar kon hij met zijn fiets op een militaire vrachtwagen meerijden naar Utrecht. Daar verbleef hij enkele dagen bij familie, hij ruste uit van een vermoeiende tocht. Vervolgens de fiets naar het bureau gebracht en op een damesfiets naar Zwolle. Daar kon hij weer met een militaire vrachtwagen meerijden naar Groningen en van daaruit fietste hij naar zijn ouderlijk huis in Sappemeer. Zijn ouders, broers en zus waren zeer verrast toen hij binnenstapte in zijn incomplete marine kleding. Voor Rieks het eerste avontuur tijdens de Tweede Wereldoorlog. Na enkele dagen ging hij aan de slag in een landbouwwerktuigenmagazijn en het leven ging in de periode 1940- 1942 weer zijn gewone gangetje. Tot op een zondagavond in 1942 Rieks en zijn vrienden werden opgeroepen om zich te melden bij het arbeidsbureau. Daar hoorden ze dat ze op last van de Duitsers tewerkgesteld zouden worden in Duitsland. Als ze geen gehoor gaven aan de oproep zouden strafmaatregelen volgen. Met tegenzin melden de mannen zich bij het arbeidsbureau, ze mochten kiezen tussen werken in Berlijn of in Graz (Oostenrijk). Rieks en vier andere mannen kozen voor Graz, denkende dat het in Oostenrijk beter zou zijn dan Duitsland en zo begon zijn tweede avontuur tijdens de oorlog.

1942 Het tweede avontuur

Met een boemeltrein gingen de mannen op reis naar Graz, de reis duurde twee dagen. Vermoeid en hongerig werden ze in Graz door een scheldende kerel opgesloten in een leegstaand schoolgebouw. De

volgende dag werden ze al vroeg ondergebracht in barakken. De mannen werden tewerkgesteld

hoorde Rieks over het verloop van de oorlog. De contacten met de man die zich voordeed als anti-Duits werden

in een ijzergieterij, maar dat werk beviel ze niet. Ze maakten daar dingen onklaar. Na 14 dagen werden ze overgeplaatst naar een grote machinefabriek met heel veel arbeiders uit andere landen. Rieks kreeg er beter werk, maar niemand wilde zich echt inspannen voor het werk, alles deden ze in een laag tempo. Na enkele maanden werd Rieks bij de voorman geroepen en werd hij aangesteld als tweede man bij een freesmachine. Dit betekende ook nachts werken. Toen kwam Rieks in contact met een man uit Kroatië die zich voordeed als anti-Duits en met een meisje in de keuken. Het contact met het meisje in de keuken leverde hem en zijn vrienden extra eten op. Dankzij de berichten van haar geheime zender

hem echter fataal. Begin mei 1943 werd Rieks door de Gestapo opgehaald. Wat hij de Kroaat gedurende twintig maanden in vertrouwen had verteld, was door deze man doorgebrieft aan de Gestapo! Rieks Stiekema werd daardoor gezien als een gevaar en in een cel geworpen van het Gestapo bureau aan de Jakominiplatz.

Pas na vier weken werd hij verhoord en dat ging gepaard met fikse klappen. Stiekema besloot daarop helemaal niets meer te zeggen. Na enige tijd cel werd hij in een busje gezet met nog enkele mannen. Ze kwamen terecht in een ruimte waar ze werden geknipt, kaalgeschoren en onder de koude douche geplaatst.

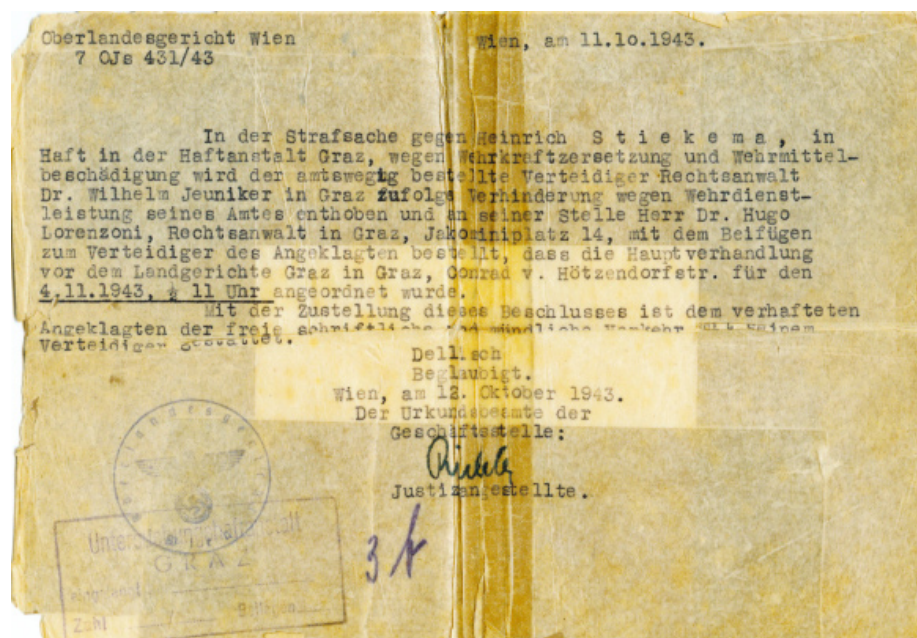
Naakt moesten ze naar een magazijn voor kleren en lappen om de voeten. Iets met blauwe en rode strepen.

Rieks was in een gevangenis terecht gekomen met ijzeren deuren, cipiërs, rammelende sleutelbossen en kleine cellen met houten vloeren. Als 20-jarige zat hij daar zo'n 6 maanden in isolatie in de cel. Er was niets om te doen, behalve de krantenknipsels, bedoeld voor de emmer, te lezen, op de muren de voorbije dagen te krasen en luizen te vangen. Hoe blij kun je zijn met die ene 'goede' cipier, die je een knipoogje geeft.

Op een dag tijdens zijn gevangenschap werd Rieks verteld dat hij kon vrijkomen als hij zich zou aansluiten bij de NSKK, oftewel het National Socialistische Kraftfahr Korps. Tijdens de oorlog diende het NSKK als bevoorradingseenheid aan verschillende Duitse fronten. Rieks weigerde zich aan te sluiten en moest zich vervolgens naakt laten fotograferen. Enige tijd later mocht hij voor het eerst een kwartier naar buiten: hij voelde zich als herboren.

Na zes maanden cel kreeg Rieks te horen dat hij veroordeeld zou worden wegens sabotage en propaganda door het Berlijnse Gerechtshof. Hij mocht een brief naar huis schrijven, zijn laatste? Ongeveer 4 weken later werd hem per brief megedeeld dat hij door het 'Oberlandesgericht Wien' veroordeeld zou worden. Op 4 november 1943 werd Heinrich Stiekema, dankzij de positieve inbreng van de baas van de machinefabriek, veroordeeld tot twee jaar tuchthuis met aftrek van voorarrest. Dit betekende nog 13 maanden in een tuchthuis.

Na nog enige tijd gevangen te hebben gezeten in Graz werd Rieks samen met andere veroordeelden per trein in een geblindeerde coupé naar Wenen vervoerd. Na 2 dagen reizen per trein en vrachtwagens werd Wenen bereikt en daar werden de mannen ondergebracht in een overvolle gevangenis met diverse nationaliteiten, maar geen Nederlanders. De chaos hier was groot: de 'sanitaire voorzieningen' stroomden over en mensen stonden opeen gepakt in één cel. Ook hier moest Rieks enige dagen verblijven voor hij met andere gevangenen in een open vrachtauto overgebracht werd naar een tuchthuis in Bernau in Duitsland:

document strafzaak Wenen 1943

een lange koude tocht van rond de 400 km. Hier kwam Rieks terecht in een cel met 15 tot 20 personen. De cel was schoon, had een houten vloer en het was er warm. Het gezelschap was wederom internationaal, maar opnieuw geen Nederlanders. Het leven in Bernau was hard en zwaar. De gevangenen liepen met lappen om de voeten en op sloffen zonder hakken om rennen te voorkomen. Ze werden om 7 uur 's morgens het veld ingestuurd om de sloten uit te baggeren met schoppen. Het was inmiddels eind december 1943 en Rieks was lichamelijk niet meer in een goede conditie. Het dagelijkse werk viel hem zwaar, vooral toen het ook nog eens begon te sneeuwen. De reserves raakten op en de schop werd steeds zwaarder. Hij kreeg rake klappen en schoppen toen hij erbij ging zitten en niet meer overeind kon komen. Hij werd zo ziek (difterie) dat hij in het lazaret terecht kwam, alleen in een cel op een bed met een wit laken. Daar verbleef hij ook met de kerstdagen in 1943. Het tuchthuis in Bernau was voor de mannen die daar verbleven een hel geworden. Hard werken en weinig eten: niet iedereen overleefde het. Rieks verbleef er ongeveer drie maanden. Foto 6 en 7: Na de winter ging hij met anderen op transport naar Burghausen, ongeveer 70 km van Bernau. Daar werden ze ondergebracht in houten barakken midden in het bos nabij een fabriek. Ook hier was het hard werken (er

Dwargarbeiders aan het werk nabij Kolbermoor

moesten wegen worden aangelegd rondom de fabriek), maar het eten was er beter. De medegevangenen waren vooral Tsjechen en Grieken en aangezien Rieks de Duitse taal begreep en sprak, nam een wachtmeester hem soms mee naar zijn huis om ook daar wat werkzaamheden te verrichten. Hij mocht bij hem en zijn vrouw in huis eten. De vrouw stopte hem ook wat eten toe voor de anderen. Dankzij deze wachtmeester werd Rieks ingezet voor het halen van eten uit een Russische keuken verderop in het bos. Hij kreeg daarvoor een karretje met luchtbanden die ze met drie man moesten trekken en duwen.

THIS PICTURE WAS TOTALLY DAMAGED. DAD'S HEAD IS ACCIDENTLY TAKEN FROM ANOTHER PICTURE.
A LARGE 'S' MARK IS PRINTED ON HIS FACE.
"OH, TO THE RUSSIAN CAMP TO GET FOOD."
"GUESS EVERY DAY"

Eten halen uit Russisch kamp,
midden Rieks Stiekema

In Burghausen sterkte Rieks weer wat aan. Hier ontmoette hij ook George Koslidis uit Griekenland, een bescheiden tengere man. Ze raakten bevriend en dankzij de bevoorrechte positie van Rieks kon hij zijn maatje wat extra's toestoppen.

eind, toen op een dag Rieks met enkele medegevangenen op transport werd gezet naar een kleinere fabriek in Kolbermoor, ongeveer 30 km van Bernau, die machineonderdelen maakte voor de vliegtuigindustrie. Ook hier werden ze in barakken ondergebracht. Stiekema werd ingedeeld in een ploeg voor de kleine freesmachine. Op sabotage stond

het goed met hem vinden en kreeg regelmatig wat extra brood en beleg van deze man. En zo werd het Kerstmis 1944. En het gevoel heerste bij de gevangenen: 'dit kan nooit lang meer duren, de vrijheid komt gauw'. Van een dikke tak werd een kerstboompje gefabriceerd en er werd gezongen. De gevangenisregels versoepelden enigszins, maar het gebrek aan verwarming en zeep deed het leger vlooien en luizen toenemen. De voedselvoorziening werd ook steeds slechter. Op zekere dag begonnen de alarmsirenes te loeien: een teken dat er vijandige vliegtuigen in de buurt waren. De gevangenen moesten dan naar een soort schuilkelder. En dit gebeurde steeds vaker. Voor de gevangenen waren de sirenes een goed teken, de bevrijding hing in de lucht. Het treinstation was dichtbij de fabriek en bij een bombardement was dat hopelijk een uitweg.

Rond 20 april 1945 vond een hevig bombardement plaats op Rosenheim, dichtbij Kolbermoor. De gevangenen renden naar het station en stapten in een trein die zich direct in beweging zette richting de bergen. Kort tijd daarna moesten ze zich redden door uit de wagons te springen en het veld in te rennen. Angstige momenten volgden. De gevangenen moesten lopend terug naar Kolbermoor en zagen in Rosenheim wat de bombardementen hadden aangericht. Zij moesten meehelpen de verwoestingen op te ruimen.

Op een dag, eind april 1945, hoefden ze niet naar de fabriek. Er kwamen berichten dat de SS commando's zich zouden terugtrekken en onderweg de barakken en hun bewoners zouden vernietigen. Dagen vol spanning volgden. Opeens zag iemand een witte vlag hangen op de fabriek en nog dezelfde dag kwamen Amerikanen in legervoertuigen langs. Op 2 mei 1945 werd Rosenheim door de Amerikanen bezet en tegen de avond werd het kamp in Kolbermoor bevrijd. De gevangenen dansten als kinderen: het was een droom!

De ex-gevangenen bleven nog enkele dagen in het kamp en werden daarna ondergebracht bij particulieren: slapen in een gewoon bed op witte lakens. En chocolade en sigaretten van de Amerikanen.

George Koslidis en zijn gezin

Ook na de oorlog is deze vriendschap blijven bestaan en werd Athene diverse keren bezocht door het gezin Stiekema en Hoogezand-Sappemeer door de familie Koslidis. Aan de tijd in Burghausen kwam een

de doodstraf. In dit kamp werden blauwe pakken met rode strepen gedragen.

In Kolbermoor kwam Rieks onder leiding van een kleine, vrolijke oppasser: Josef (Sepp) Meidinger. Hij kon

Afsluiting

Henderikus Otto Stiekema (Rieks) ging als 18-jarige matroos het avontuur tegemoet. Het was maar voor kort, want de Tweede Wereldoorlog brak uit. Rieks meldde zich niet voor de Arbeitsinsatz in Duitsland. Samen met enkele plaatsgenoten werd hij door de politie opgepakt en op transport gesteld naar het Lager Eggenberg/Steinfelde bij Graz in Oostenrijk. Daar werden lopen voor kanonnen gemaakt. Daar moest hij, na omscholing tot fraiser, de binnenkant ervan uitboren. Dit vergde de uiterste precisie. Door verraad werd Rieks beschuldigd van sabotage en eind april 1943 veroordeeld tot twee jaar tuchthuis met aftrek. Achtereenvolgens belandde hij in de gevangenis van Bernau in Beieren en in strafkampen in Burg-hausen en Kalbermoor. Half juli 1945 kwam Rieks met een Amerikaans transport terug in Sappemeer. Als gevolg van ondervoeding bleek Rieks tbc te hebben. Deze ervaringen in zijn jonge jaren hebben voorgoed een stempel gedrukt op zijn leven, maar zijn ontmoeting met Maria Helena Susanne Visser uit Kiel gaf hem kracht en energie. .

rit als een zegetocht door Duitsland. In Eindhoven hoorde Rieks dat zijn naam via radio Herrijzend Nederland was genoemd en dat via de radio gemeld was dat hij behouden uit een concentratiekamp naar Nederland was gekomen. De volgende dag werd hij met een vrachtauto naar Groningen gebracht. Na enkele jaren van ellende was hij eindelijk weer thuis. Zwaar ondervoed was de teleurstelling groot dat de Gemeente hem niet wat extra broodbonnetjes wilde toekennen, maar de vreugde om de bevrijding bleef en ook de herinnering aan de prachtige natuur van Beieren.

Rieks Stiekema was rayonvertegenwoordiger voor de groothandel van de firma Brenninkmeyer in Sneek, waarvoor hij ruim 30 jaar bleef werken. In zijn vrije tijd was hij een verdienstelijke amateurschilder wiens portretgalerij van burgemeesters het verdienen getoond te worden. Rieks Stiekema overleed op 4 juni 1995, 50 jaar na de bevrijding.

Na de oorlog trouwde Rieks Stiekema in 1952 te Sappemeer met Maria Helena Susanne Visser. Samen met zijn vrouw is hij teruggegaan naar Bernau en daar vonden ze het tuchthuis waar hij lange tijd had verbleven. Ze bezochten er ook zijn vriend Sepp Meidinger. Samen met hun vier kinderen hebben ze bij de familie Meidinger diverse vakanties doorgebracht.

*Sepp Meidinger, overleed in 1991,
Johanna Meidinger, overleed in 1990*

Half juli 1945 werd Rieks Stiekema als enige Nederlander met twee andere mannen in een kleine leger-voertuig naar de Philipsfabriek in Eindhoven gebracht. Ze ervoeren de

Goff Miedema

Rieks Stiekema en burgemeester Jaap van der Linde in 1995 met de geschilderde portretten van de burgemeester Boekhoven, Tuin en Van der Linde

Luisteren en stil zijn op de vlakte

Ieder voorjaar weer gaat een aantal schoolklassen onder leiding van onze secretaris, Wim A.H. Rozema naar Kamp Westerbork in Hooghalen. Naast opdrachten maken in het Herinneringscentrum wordt er ook een bezoek gebracht aan het kampterrein. Daar wordt dan verteld over de Jodenvervolging, het dagelijks leven in dit doorvoerkamp en de trein, die elke dinsdagochtend vertrok naar de vernietigingskampen in het oosten van Europa.

De trein, die 93 keer dwars door onze gemeente reed ...

Anne Frank, Simon en Rika de Beer uit de Zuiderlaan in Hoogezand, Henriëtte Sachs uit Vagtwedde en de kapper, die voordat de joden in Auschwitz de gaskamer in gingen, zijn werk moest doen, al hun verhalen komen voorbij. Rozema : "Het is elke keer weer bijzonder indrukwekkend om mee te maken hoe geïnteresseerd de leerlingen zijn. De vragen, die ze stellen. Nadat we, als ik het verhaal van de kapper van Auschwitz heb verteld, een minuut stil zijn geweest, legt iedere leerling een kiezelsteen op het monument. Het blijft dan stil. Het enige dat je dan hoort zijn de vogels in de boomtoppen. Ze zingen hun hoogste lied. Zoals vogels gewend zijn te doen".

Vroeger en Nu

Hoogezand : Synagoge

Iedere twee weken -nu al voor de honderdentwintigste keer- verschijnt er in de H-S-Krant een aflevering van de rubriek "Vroeger en Nu", verzorgd door onze redacteurs Janneke Hessing – Alberts en Wim A.H. Rozema. Voor aflevering vijfentwintig van deze rubriek stond hun camera in Hoogezand op de hoek van de Rembrandtlaan en de Hoofdstraat, met links het advocatenkantoor en de vroegere tandartspraktijk daarboven en daarachter de gereformeerde kerk vrijgemaakt.

Op de foto van rond 1955 de vergaderzaal en de lerarenwoning met daarachter de synagoge van de Joodse gemeenschap. Verder oostwaarts zag je hier vroeger de villa van de dames Wildervanck, het dubbele winkelpand met drogistierij "De Gaper" en sporthuis Nijboer, vervolgens het Spakmanslaantje, het dubbele winkelpand van juwelier Holle en kleermaker Holtman en tenslotte het kantoor van de busonderneming GADO.

Aan de overkant van het Winschoterdiep de scheepswerf van Coops.

Aan het begin van de achttiende eeuw vestigden de eerste joden zich in Hoogezand. In 1810 werd een synagoge ingericht in een huis aan de Kalkwijk. In 1854 werd de hier afgebeelde synagoge in gebruik genomen, dat naast de synagoge ook een school, een vergaderzaal en een onderwijzerswoning huisvestte.

Vanaf 1836 had men de beschikking over een eigen begraafplaats aan de Knijpslaan in Kolham (gemeente Slochteren, westelijk van de Meubelhallen).

De meeste joden waren werkzaam in de veehandel, straathandel, vleeshouwerij en andere takken van handel. Verreweg het grootste deel van de joden, die voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoogezand-Sappemeer woonden, is gedeporteerd en vermoord. Een klein aantal (15 van de ruim 200) wist onder te duiken en zo te overleven.

De synagoge werd, nadat alle joden waren weggevoerd deels leeggeroofd, deels beschadigd.

Na het vertrek van de laatste joden begon de toenmalige gemeente Hoogezand in het najaar van 1943 aan de afhandeling van de administratie rond de deportatie en de verdeling van bezittingen, die de Joodse inwoners hadden achtergelaten.

Het transport kostte f. 27,15 en de ontruiming van de woningen : f. 138,16. De bewaring, opslag en bewaking van de achtergelaten spullen hadden de gemeente daarentegen niets gekost, aldus een verheugde NSB-burgemeester en gemeentesecretaris in een brief aan de minister van Binnenlandse Zaken.

De deportatie van de Joden had zelfs geld opgeleverd : een achtergebleven motor bracht bij verkoop f. 150,= op. Dit bedrag werd samen met f. 200,= aan gevonden contant geld in de gemeentekas gestort. De synagoge werd door de Duitsers voor f. 6000,= verkocht.

Het in 1994 onthulde monument bij het spoorwegstation Hoogezand - Sappemeer herinnert aan de 93 transporten met de via dit baanvak ruim 108.000 weggevoerde Joodse medeburgers naar de vernietigingskampen in Oost - Europa

